

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ

Αθήνα, 2024

ΛΙΣΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. Ανδρούτσος Οδυσσέας (1788 ή 1790 – 1825), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
2. Βάμβας Νεόφυτος (1776-1855), κληρικός και διδάσκαλος
3. Βαρβάκης Ιωάννης (1745-1825), εθνικός ευεργέτης
4. Βισβίζη Δόμνα (1783-1850), Θρακιώτισσα αγωνίστρια της Εθνικής Παλιγγενεσίας
5. Βούλγαρις Ευγένιος (1716-1806), ιεράρχης και διδάσκαλος
6. Γερμανός Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών (1771-1826), ιεράρχης και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
7. Γρηγόριος Ε΄ (1746-1821), Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
8. Δεληγιάνης Κανέλλος (1780-1862), πρόκριτος και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
9. Διάκος Αθανάσιος (1788-1821), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
10. Δικαίος Γρηγόριος ή Παπαφλέσσας (1786 ή 1788), ιεράρχης και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
11. Θεοδοσίου Ζαφειράκης (1772-1822), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
12. Θεόδωρητος επίσκοπος Βρεσθένης (1787-1843), ιεράρχης και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
13. Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1765-1828), ιεράρχης και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
14. Ιωσήφ Επίσκοπος Ρωγών (1776-1826), ιεράρχης και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
15. Κανάρης Κωνσταντίνος (1793 ή 1795-1877), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας και πολιτικός
16. Καποδίστριας Ιωάννης (1776-1831), διπλωμάτης και πολιτικός
17. Καραϊσκάκης Γεώργιος (1780 ή 1782-1827), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
18. Κασομούλης Νικόλαος (1795-1872), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
19. Κολοκοτρώνης Θεόδωρος (1770-1843), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
20. Κοραΐς Αδαμάντιος (1748-1833), ιατρός και λόγιος
21. Κυπριανός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1756-1821), ιεράρχης και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας.
22. Κωλέττης Ιωάννης (1774-1847), ιατρός και πολιτικός
23. Μακρής Δημήτριος (1872-1941), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
24. Μακρυγιάννης Ιωάννης (1797-1864), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
25. Μαυρογένους Μαντώ (1796 ή 1797-1848), αγωνίστρια της Εθνικής Παλιγγενεσίας
26. Μαυροκορδάτος Αλέξανδρος (1791-1865), πολιτικός
27. Μαυρομιχάλης Πετρόμπεης (1765 ή 1773-1848), πρόκριτος και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας

28. Μιαούλης Ανδρέας (1769-1835), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
29. Μπότσαρης Μάρκος (1790-1823), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
30. Μπουμπουλίνα Λασκαρίνα (1771-1825), αγωνίστρια της Εθνικής Παλιγγενεσίας
31. Νικηταράς – Νικήτας Σταματελόπουλος (1782-1849), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
32. Ξάνθος Εμμανουήλ (1772-1851), ιδρυτής της Φιλικής Εταιρείας
33. Ολύμπιος Γεωργάκης (1772-1821), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
34. Παπανικολής Δημήτριος (1790-1855), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
35. Παπάς ή Πωπ Αριστείδης (1783-1821), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
36. Παπάς Εμμανουήλ (1772-1821), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
37. Περραιβός Χριστόφορος (1773 ή 1774-1863), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
38. Ρώμας Διονύσιος (1771-1857), μέλος της Φιλικής Εταιρείας
39. Σαχτούρης Γεώργιος (1785-1841), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
40. Σέκερης Παναγιώτης (1783-1847), μέλος της Φιλικής Εταιρείας
41. Σκουφάς Νικόλαος (1779-1818), ιδρυτής της Φιλικής Εταιρείας
42. Σολωμός Διονύσιος (1798-1857), ποιητής
43. Σταύρου Γεώργιος (1788-1869), τραπεζίτης
44. Ταμπακόπουλος Νικολής (1778-1825), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
45. Τζαβέλας Κίτσος (1800-1855), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
46. Τσακάλωφ Αθανάσιος (1788-1851), ιδρυτής της Φιλικής Εταιρείας
47. Τσαμαδός Αναστάσιος (1772 ή 1774-1825), αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας και πολιτικός
48. Υψηλάντης Αλέξανδρος (1792-1828), αξιωματικός και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
49. Υψηλάντης Δημήτριος (1793-1832), αξιωματικός και αγωνιστής της Εθνικής Παλιγγενεσίας
50. Φεραίος Ρήγας (1757-1798), συγγραφέας και διανοούμενος
51. Χατζηκώστα Πανωραία (Ψωροκώσταινα), ευεργέτιδα
52. Χατζηπέτρος Χριστόδουλος (1799-1869), αγωνιστής
53. Ψαλλίδας Αθανάσιος (1767-1829), λόγιος και διδάσκαλος

Ενδεικτική βιβλιογραφία

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ (1788 ή 1790–1825)

Γεννήθηκε στην Πρέβεζα ή στην Ιθάκη, το 1788 (ή κατ' άλλους το 1790). Ήταν υιός του Ανδρέα Βερούση ή Βερούτσου, κλέφτη και πειρατή, που είχε αγωνισθεί στο πλευρό του Λάμπρου Κατσώνη, και της Ακριβής Τσαρλαμπά. Ο Ανδρούτσος έζησε φτωχικά τα παιδικά του χρόνια στην Ιθάκη.

Ο πατέρας του συνελήφθη από τους Ενετούς και παρεδόθη στους Τούρκους, οι οποίοι τον έστειλαν στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, αποκεφαλίστηκε, το 1797. Αργότερα, ο μικρός Οδυσσέας πήγε με τη μητέρα του στην Λευκάδα, απ' όπου επέστρεψε στην Πρέβεζα. Το 1806, ο Αλή Πασάς Τεπελενλής τον πήρε στην αυλή του, καθώς τον συνέδεε στενή φιλία με τον πατέρα του. Σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή, τον πήγε σε αυτόν η μητέρα του. Εκεί, ο νεαρός Οδυσσέας φοίτησε στη στρατιωτική σχολή, ενώ έμαθε να ομιλεί ιταλικά και αρβανίτικα. Σε ηλικία 15 ετών, τοποθετήθηκε στην φρουρά του Αλή Πασά, της οποίας κατόρθωσε να γίνει αρχηγός.

Το 1818, μύηθηκε στην Φιλική Εταιρεία και έναν χρόνο αργότερα διορίστηκε δερβέναγας της ανατολικής Ρούμελης. Ως ανταμοιβή των υπηρεσιών του στις μάχες του Βερατίου, του Αργυροκάστρου και του Γαρδικίου, ο Αλή Πασάς του έδωσε για μνηστή τη θυγατέρα του εύπορου Ηπειρώτη Χρήστου Καρέλου, ονόματι Ελένη. Μετά τη διάρρηξη των σχέσεων του Αλή Πασά με την Υψηλή Πύλη (το 1820), ο Ανδρούτσος προσπάθησε να δημιουργήσει μία συμμαχία με μουσουλμάνους Αρβανίτες, τους οποίους γνώριζε από την Αυλή του προαναφερθέντος Πασά στα Ιωάννινα, αλλά απέτυχε.

Πήγε στην Λευκάδα, όπου συναντήθηκε με οπλαρχηγούς της Πελοποννήσου και της Ρούμελης. Απεφασίσθη η ανάληψη του Αγώνα στην ανατολική Ρούμελη από τους Ανδρούτσο και Πανουργιά. Κατόπιν τούτων, ο πρώτος, αφού έστειλε την οικογένειά του στους Παξούς, επιβιβάστηκε μεταμφιεσμένος σε ένα μικρό πλεούμενο και έφθασε στην Πάτρα, όπου συναντήθηκε με τον πρόξενο της Ρωσσίας Ιωάννη Βλασόπουλο και Φιλικούς. Την 22^α Μαρτίου, έστειλε στους κατοίκους του Γαλαξιδίου μία επιστολή, καλώντας τους να ξεσηκωθούν.

Λίγο μετά, επετέθη με τους άνδρες του εναντίον 60 Τούρκων υπό τον δερβέναγα Χασάν Μπέη Γκέκα, που συνόδευαν μία χρηματαποστολή, στη γέφυρα της Τατάρνας. Εξόντωσε τους Τούρκους αλλά δεν πήρε τα χρήματα, θέλοντας να καταδείξει ότι επρόκειτο για επαναστατική ενέργεια και όχι για ληστεία. Μετά τη μάχη της Αλαμάνας (την 23^η Απριλίου), ο Ομέρ Βρυώνης αναδιοργάνωσε τις δυνάμεις του και ξεκίνησε με 8.000-9.000 άντρες από τη Λαμία με τελικό προορισμό την Πελοπόννησο. Πρότεινε στον Ανδρούτσο να «προσκυνήσει» με αντάλλαγμα την οπλαρχηγία της Λειβαδιάς.

Ο τελευταίος, όμως, ήταν αποφασισμένος να τον σταματήσει και να εκδικηθεί για τον μαρτυρικό θάνατο του Αθανασίου Διάκου. Ένωσε τις δυνάμεις του με αυτές του Πανουργιά και του Δυοβουνιώτη. Απεφάσισε να οχυρωθεί με τους άνδρες του στην πλέον ευπρόσβλητη θέση, το πλινθόκτιστο χάνι της Γραβιάς, ενώ οι άλλοι δύο ανέπτυξαν τις δυνάμεις τους στα γύρω υψώματα. Αρκετοί από τους άνδρες του δίστασαν. Τότε ο Ανδρούτσος, για να τους ενθαρρύνει, τους κάλεσε να σύρουν μαζί τον χορό. Στο κάλεσμά του, ανταποκρίθηκαν μόνον 118 από τους 1.300, οι οποίοι

εισήλθαν στο χάνι και έκλεισαν με πέτρες την πόρτα και τα παράθυρα. Μετά, άνοιξαν ολόγυρα πολεμίστρες και περίμεναν τον εχθρό.

Την επομένη (8^η Μαΐου 1821), έκανε την εμφάνισή του το στράτευμα του Ομέρ Βρυώνη. Σκόρπισε τις δυνάμεις του Πανουργιά και του Δυοβουνιώτη και προχώρησε προς το χάνι. Εκεί, όμως, συνήντησε ισχυρή αντίσταση. Οι συνεχείς τουρκικές επιθέσεις απεκρούστησαν με μεγάλες απώλειες. Η μάχη διεκόπη την νύκτα. Ο Ομέρ Βρυώνης ζήτησε να του φέρουν κανόνια από τη Λαμία. Ο Ανδρούτσος το προέβλεψε και εξήλθε από το χάνι με τα παλικάρια του. Ανέβηκαν γρήγορα τα γύρω βουνά, δίχως να τους αντιληφθούν οι Τούρκοι. Ο Ομέρ Βρυώνης είχε 300 νεκρούς και τουλάχιστον διπλάσιους τραυματίες, έναντι μόλις έξι (6) Ελλήνων νεκρών. Ακολούθως, ο Ανδρούτσος κατέλαβε προσωρινά τη Στυλίδα και ανακατέλαβε τη Λειβαδιά. Το γεγονός αυτό διέψευσε όσους τον συκοφαντούσαν στον Δημήτριο Υψηλάντη. Πολιόρκησε και το κάστρο της Καρύστου, αλλά διετάχθη να διακόψει τις ενέργειές του από τον Άρειο Πάγο, δηλ. την πολιτική διοίκηση της ανατολικής Στερεάς Ελλάδος.

Συμμετείχε στην αποτυχημένη επιχείρηση για την κατάληψη της Λαμίας, που οδήγησε στον εγκλωβισμό των ελληνικών δυνάμεων στην Αγία Μαρίνα και στη διαθάλασση σωτηρία τους. Αν και ο Άρειος Πάγος δεν κατάφερε (ή δεν θέλησε) να ανεφοδιάσει τους αμυνομένους, η ευθύνη για την αποτυχία επιρρίφθηκε προσωπικά στον Ανδρούτσο. Την 16^η Απριλίου 1822, ο Άρειος Πάγος τον ονόμασε χιλίαρχο, ενώ είχε απονείμει τον βαθμό του στρατηγού σε άλλους αγωνιστές. Ήταν μία καταφανής προσπάθεια να τον μειώσει. Ο Ανδρούτσος επέστρεψε το σχετικό δίπλωμα και δήλωσε ότι θα ιδιωτεύσει. Η κυβέρνηση έστειλε τους Αλεξ. Νούτσο και Χρ. Παλάσκα για να παραλάβουν το στράτευμά του.

Σύμφωνα με κάποιες πηγές, αυτοί είχαν διαταγές να συλλάβουν ή ακόμη και να εξοντώσουν τον Ανδρούτσο. Οι άνδρες του τελευταίου τους σκότωσαν, γεγονός που προκάλεσε την καθαίρεσή του από όλα τα αξιώματα. Επίσης, η κυβέρνηση τον έκρινε «άξιο θανάτου», τον επεκήρυξε για 5.000 γρόσσια, ενώ ο επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ τον αφόρισε. Μολαταύτα, το μεγαλύτερο μέρος του στρατεύματος έμεινε πιστό σε αυτόν. Η απόφαση της κυβερνήσεως προκάλεσε την αντίδραση των κατοίκων της Λειβαδιάς και αρκετών οπλαρχηγών, όπως οι Γκούρας, Δυοβουνιώτης, Πανουργιάς κ.α.

Η ανεμπόδιστη κάθοδος του Δράμαλη πανικόβαλε την κυβέρνηση, που κατέφυγε σε δύο πλοία στον Αργολικό κόλπο. Η κυβέρνηση έδειξε πως υποχωρεί και ανεκάλεσε την καθαίρεση και την επικήρυξη του Ανδρούτσου. Την 27^η Αυγούστου, του ανετέθη η διοίκηση των Αθηνών, στην οποία εισήλθε με 300 άνδρες. Του επεφυλάχθη αποθεωτική υποδοχή, ενώ σε επίσημη τελετή οι επίσκοποι Αθηνών και Θηβών τον περιέζωσαν με χρυσοστόλιστο σπαθί, το οποίο φέρεται ότι ανήκε στον Ομέρ Βρυώνη. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, αντιμετώπισε τον Κιοσέ Μεχμέτ και λίγο έλειψε να αιχμαλωτισθεί. Κατάφερε να τον πείσει όπως επιστρέψει στη Λάρισα, προχωρώντας σε μία προφορική συμφωνία, τα λεγόμενα «καπάκια». Αν και έσπευσε να ενημερώσει την κυβέρνηση και τον Υψηλάντη, ο Κωλέττης τον κατηγορήσε για προδοσία και τον χαρακτήρισε «εχθρό της πατρίδος». Τον Ιούλιο του 1823, αντιμετώπισε επιτυχώς την εκστρατεία του Γιουσούφ Πασά Περκότσαφλη και λίγο

μετά διορίστηκε προσωρινός αρχηγός Ευβοίας, αναζωπυρώνοντας την Επανάσταση στη νήσο.

Στον εμφύλιο, προσπάθησε μάταια να συμφιλιώσει τους αντιμαχομένους, μεταβαίνοντας στην Πελοπόννησο. Η σύλληψη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και οι συνεχείς (πραγματικές ή υποθετικές) διαβολές των πολιτικών τον εξόργισαν τόσο πολύ ώστε να έρθει σε εικονική συνεννόηση με τους Τούρκους («καπάκια»), με αντάλλαγμα την αρχηγία της Εύβοιας, του Ταλαντίου, της Λιβαδειάς και της Θήβας, τον Αύγουστο του 1824. Ο Απόστολος Βακαλόπουλος έγραψε για «πλαστή προσχώρηση... μια πράξη απελπισίας που έφθανε στα όρια της προδοσίας».

Την 20^η Φεβρουαρίου 1825, η κυβέρνηση διόρισε τον Γιάννη Γκούρα αρχηγό του Αγώνα στην ανατολική Ρούμελη και τον διέταξε να καταδιώξει τον Ανδρούτσο. Ο Γκούρας και οι άνδρες του κινήθηκαν προς τη Λιβαδειά. Ο Ανδρούτσος και 400 Τούρκοι συνεπύχθησαν προς την Χαιρώνεια και τις Λιβανάτες. Επηκολούθησε ένα δεκαήμερο διαπραγματεύσεων. Ο Νικόλαος Κριεζώτης έπεισε τον Ανδρούτσο να παραδοθεί στον Γκούρα και του υπεσχέθη μαζί με τον Γκούρα «να είναι ελεύθερος με όλο του το στρατιωτικό σώμα και να πράξει όπως θέλει και βούλεται». Ο Ανδρούτσος επείσθη και παρεδόθη στον Γκούρα, ο οποίος τον έστειλε στην Αθήνα. Εκεί, φυλακίστηκε στα προπύλαια της Ακροπόλεως, στο κάτω μέρος του υψηλού πύργου (Γουλά).

Την 5^η Ιουνίου, ο Μαμούρης, ο Παπακώστας Τζαμάλας και άλλοι δύο έδιωξαν τον δεσμοφύλακα του Ανδρούτσου, εισήλθαν στο κελλί του και τον ξυλοκόπησαν μέχρι θανάτου. Ακολούθως, έδεσαν το άψυχο κορμί του με σχοινί και το πέταξαν στο λιθόστρωτο του ναού της απτέρου Νίκης. Διέδωσαν δε ότι ο Ανδρούτσος είχε επιχειρήσει να δραπετεύσει, αλλά το σχοινί κόπηκε με συνέπεια τον θανάσιμο τραυματισμό του. Οι Αρχές επεχείρησαν να συγκαλύψουν το έγκλημα. Την 21^η Φεβρουαρίου 1865, έγινε η ανακομιδή των οστών του από μία γωνιά της Ακροπόλεως στο Α΄ Νεκροταφείο. Την 15^η Ιουλίου 1967, ο Στρατηγός Θρασύβουλος Τσακαλώτος μετέφερε με πολεμικό σκάφος στην Πρέβεζα ένα μεταλλικό κουτί με τα οστά του Ανδρούτσου από το Α΄ Νεκροταφείο. Τα οστά τοποθετήθηκαν στην βάση του αγάλματος που υπάρχει στην ομώνυμη πλατεία.

BAMBAΣ ΝΕΟΦΥΤΟΣ (1776;-1855)

Γεννήθηκε στη Χίο, πιθανότατα το 1776. Γονείς του ήταν ο Ισίδωρος και η Σταματούλα, ενώ το κοσμικό του όνομα ήταν Νικόλαος. Μετά την ολοκλήρωση των εγκύκλιων σπουδών του στη νήσο, τη Σίφνο και την Πάτμο (στην Πατριάδα Σχολή), επέστρεψε στη γενέτειρά του για να παρακολουθήσει τη διδασκαλία του τότε προσφάτως αφιχθέντος από τη Γαλλία Δωροθέου Πρώϊου. Ο Βάμβας εντυπωσιάστηκε από τη διδασκαλία του και έγινε ο πιστότερος μαθητής του.

Το 1791, χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος. Το 1796, ακολούθησε τον Πρώϊο στο Βουκουρέστι και την Κωνσταντινούπολη, όπου ανέλαβε να διδάξει τα παιδιά του Γεωργίου Μαυροκορδάτου και του Κωνσταντίνου Χατζερή. Ο τελευταίος μετέβαινε συχνά στην Βλαχία και έπαιρνε μαζί του τόσο τον Πρώϊο όσο και τον Βάμβα. Το 1804, όμως, ο Χατζερής αποκεφαλίστηκε και ο Βάμβας εγκαταστάθηκε πλέον μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη, όπου δίδαξε στα μέλη των οικογενειών της Ευφροσύνης Μαυροκορδάτου και του Κωνσταντίνου Σούτσου. Επίσης, συνεργάστηκε στη σύνταξη του μεγάλου ερμηνευτικού λεξικού της ελληνικής γλώσσας «Κιβωτός», ενώ αναγορεύτηκε μέλος της Πατριαρχικής Ακαδημίας (το 1804).

Από το 1808, συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι, αφού κατόρθωσε να εξοικονομήσει 200 γρόσια. Απεφάσισε το πολυδάπανο αυτό ταξίδι, αδιαφορώντας τόσο για την κακή υγεία του όσο και για τα έξοδα, καθώς επιθυμούσε διακαώς να εμπλουτίσει τις γνώσεις του. Στη Γαλλία, σπούδασε θετικές επιστήμες και φιλοσοφία. Παρακολούθησε με επιμέλεια μαθήματα του χημικού βαρόνου Λουί Ζακ Θενάρ (Louis Jacques Thenard), του οποίου το βιβλίο υπό τον τίτλο «Traite de chimie elementaire» μετέφρασε αργότερα. Δυστυχώς, η μετάφραση αυτή ουδέποτε εξεδόθη. Επίσης, μετέφρασε κείμενα του φιλοσόφου Φρανσουά Θυρώ (Francois Thurot). Στη γαλλική πρωτεύουσα, ο Βάμβας γνώρισε τον Αδαμάντιο Κοραή, με τον οποίο συνδέθηκε φιλικά. Οι δύο άνδρες έτρωγαν συχνά μαζί, ενώ συνεργάστηκαν στη διόρθωση της Γραμματικής του Buttman, την οποία είχε μεταφράσει ο Στέφανος Οικονόμος. Ο Κοραής βοήθησε ποικιλοτρόπως τον Βάμβα στις σπουδές του και στην εξασφάλιση μέσων βιοπορισμού. Τέλος, υπήρξε αρωγός στα πρώτα συγγραφικά του κείμενα.

Το 1815, ο Βάμβας επέστρεψε στη Χίο, για να αναλάβει τη διεύθυνση της γνωστής Σχολής της νήσου, την οποία αναδιοργάνωσε. Επίσης, ίδρυσε βιβλιοθήκη και τυπογραφείο, με την ενθάρρυνση του Κοραή και τη συνδρομή εύπορων συμπατριωτών του. Συν τοις άλλοις, προμηθεύτηκε τα απαραίτητα για τη διδασκαλία επιστημονικά όργανα, καθιέρωσε σύστημα υποτροφιών και οργάνωσε το πρόγραμμα διδασκαλίας. Αυτό βασιζόταν στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας. Επίσης, εδιδάσκοντο μαθηματικά, ξένες γλώσσες, φιλοσοφία και φυσικές επιστήμες. Σημειωτέον ότι ο ίδιος ανέλαβε τη διδασκαλία τους. Επιπλέον, συνέστησε και έδρα ναυτικής επιστήμης.

Μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία και κατέφυγε στην Ύδρα, με τη μεσολάβηση του προξένου της Ρωσίας. Έφυγε με υδραϊκό καράβι, στο οποίο επέβαιναν και όσοι νεαροί Ύδραίοι φοιτούσαν στη Σχολή. Οι αδερφοί Κουντουριώτη τον υπεδέχθησαν με χαρά αλλά του ανεκοίνωσαν ότι οι τοπικοί άρχοντες αμφιταλαντεύονταν για την έναρξη του Αγώνα κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή. Ο Βάμβας τους απήντησε ότι εφ' όσον η νήσος διέθετε τόσο πλούτο και ναυτική ισχύ, «συμφέρει ανυπερθέτως να

υψώση την σημαίαν εν ονόματι Θεού», όποια κι αν έμελλε να είναι «η έκβασις του Αγώνος». Λίγο μετά, ο Λάζαρος Κουντουριώτης τον ενημέρωσε ότι όλοι συμφώνησαν για την κήρυξη της Επανάστασεως και του ανέθεσε να εκφωνήσσει ομιλία. Ο Βάμβας έμεινε άϋπνος, προετοιμάζοντας τον λόγο του εν μέσω προσευχών.

Την επομένη, ήχησαν οι καμπάνες και οι κάτοικοι συνέρρευσαν στο λιμάνι. Τότε, ο Βάμβας ανέβηκε στο βήμα και «εν μέσω βαθυτάτης σιωπής», ομίλησε περί των δεινών της μακροχρόνιας τυραννίας και περί του δικαίου του αγώνα υπέρ πίστεως και πατρίδος. Ο λόγος του δεν έγινε δεκτός με επευφημίες. Ο ίδιος κατέβηκε από το βήμα «εν μέσω σοβαράς σιωπής του ηρωϊκού εκείνου λαού». Πάντως, εντός του επομένου τριημέρου, οι Υδραίοι ετοίμασαν 30 από τα καλύτερα πλοία τους.

Στη νήσο, γνωρίστηκε με τον Δημήτριο Υψηλάντη, με τον οποίο ανέπτυξε στενή σχέση. Μάλιστα, ο τελευταίος τον προσέλαβε ως γραμματέα του. Ο Βάμβας τον ακολούθησε στην Πελοπόννησο για βραχύ χρονικό διάστημα. Παντού, καλούσε τους γηγενείς να σπεύσουν στη Χίο, οι κάτοικοι της οποίας είχαν την οικονομική δυνατότητα για να συντηρήσουν τον επαναστατικό Αγώνα. Δυστυχώς, οι εκκλήσεις του δεν εισακούστηκαν και η νήσος κατεστράφη την άνοιξη του 1822. Το γεγονός αυτό πλήγωσε βαθύτατα τον Βάμβια, που είχε ήδη απογοητευθεί από τις έως τότε εμφύλιες διενέξεις.

Όλα αυτά τον ώθησαν να αποσυρθεί από τα κοινά. Έκτοτε, επικεντρώθηκε στη διδασκαλία. Προς τούτο, μετέβη διαδοχικά στην Κεφαλονιά (1823-1827), την Κέρκυρα (όπου δίδαξε στην Ιόνιο Ακαδημία κατά τα έτη 1828-1833) και στη Σύρο (1833-1836). Στην τελευταία νήσο, είχαν συγκεντρωθεί πολλοί πρόσφυγες από την ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Χίο και ο Βάμβιας δίδαξε με χαρά στο Γυμνάσιο της νήσου. Αξίζει να αναφερθεί η απάντησή του στην πρόσκληση των «εφόρων εκπαιδευτικών καταστημάτων» Σύρου να αναλάβει τη διεύθυνση και την επιστασία του Ελληνικού Σχολείου της κοινότητος Ερμουπόλεως: «Εις την έντιμον ταύτην πρόσκλησιν, Κύριοι, δεν σύρει τόσοσ την προσοχήν μου το μέγεθος της τιμής, όσον το του αγώνος».

Διορίστηκε καθηγητής φιλοσοφίας στο τότε νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Αθηνών, διατηρώντας την έδρα έως το 1854. Συγκαταλεγόταν μεταξύ των πρώτων 34 καθηγητών που διορίστηκαν. Ο Δημαράς αποδίδει τον διορισμό του στην ιδεολογική συγγένειά του με τον Κοραή, τον οποίο αρκετοί Βαυαροί θαύμαζαν. Ο Βάμβιας έπαιξε σημαντικό ρόλο στον εκπαιδευτικό τομέα, ενώ δημοσίευσε και μία σειρά εγχειριδίων γραμματικής, ηθικής, ρητορικής, συντακτικού και φιλοσοφίας. Τα κυριότερα έργα του ήταν τα βιβλία «Στοιχεία της φιλοσοφικής ηθικής» και «Ρητορική». Αργότερα, έγινε και πρύτανης, ενώ χειροτονήθηκε αρχιμανδρίτης.

Οι επικριτές του τον κατηγορήσαν για πρόωρη εγκατάλειψη του Αγώνα και απεμπόληση των θέσεων του φίλου και ευεργέτη του Κοραή. Ως γνωστόν, ο Βάμβιας είχε έρθει σε ανοικτή σύγκρουση με τους τελευταίους λόγιους θαυμαστές του Κοραή, τον Βενιαμίν τον Λέσβιο και τον Θεόκλητο Φαρμακίδη. Το 1838, μετέφρασε το Ευαγγέλιο στην καθαρεύουσα, υφιστάμενος εκ νέου δριμεία κριτική, ιδίως από τον Κωνσταντίνο Οικονόμου. Το κείμενο απεδοκιμάσθη αλλά με τρόπο ήπιο από την πενταμελή Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος (το 1835). Ο Βάμβιας υπεστήριζε πως «όστις εμποδίζει την μετάφραση των γραφών κλείει την Βασιλεία του Θεού

έμπροσθεν των ανθρώπων και υπόκειται εις “το Ουαί”, εις το οποίο καταδίκασε ο Κύριος ημών τους Γραμματείς και Φαρισαίους». Συντάχθηκε με τον Φαρμακίδη στο ζήτημα του Αυτοκέφαλου της ελλαδικής Εκκλησίας. Απεβίωσε στην Αθήνα, την 9^η Ιανουαρίου 1855.

Έγραψε κυρίως διδακτικά βιβλία. Ορισμένα εξ αυτών είναι τα παρακάτω:

- «Ρητορική εκ των ενδοξοτέρων τεχνογράφων παλαιών και νεωτέρων ερανεισθείσα και συνταχθείσα» (1813)
- «Στοιχεία της φιλοσοφικής Ηθικής, συνταχθέντα δια την φιλομαθή νεότητα των Γραικών, Ενετίησιν, παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων» (1818)
- «Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας συνταχθείσα εις την κοινήν γλώσσαν δια τους μαθητάς της εν Χίω δημοσίου Σχολής» (1821)
- «Συντακτικόν της αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας εις το οποίον προηγείται σύντομος θεωρία των νοητικών δυνάμεων του ανθρώπου, της μορφώσεως των ιδεών και της γενικής γραμματικής εις δε το τέλος προστέθησαν εισαγωγικάί τινές ιδέαι περί ποιητικής» (1828)
- «Γραμματική της αρχαίας και της σημερινής ελληνικής γλώσσας συνταχθείσα δια τους αρχαρίους» (1835)
- «Στοιχεία φιλοσοφίας ή περί νοητικότητος και ηθικότητος του ανθρώπου» (1838)
- «Σημειώσεις εις τους του Δημοσθένους Ολυνθιακούς, Φιλιππικούς, τον περί του Στεφάνου, τον περί παραπρεσβείας, του προς Λεπτίνην, τον κατά Μειδίου και τον εις τον κατά Κτησιφώντος του Αισχίνου μετά προλεγομένων ιστορικών χάριν της Ελληνικής νεολαίας» (1849)
- «Εγχειρίδιον ηθικής εν ω προσετέθη και σύντομος θεωρία μετά κανόνων της αναλυτικής και συνθετικής μεθόδου» (1853)
- «Φυσική Θεολογία και χριστιανική ηθική νυν τω πρώτον εκδίδεται υπό Νεκτάριου Κεφαλά» (1893)

Ως προς τα εκκλησιαστικά θέματα, αναφέρονται τα κάτωθι:

- «Περί της Νεοελληνικής Εκκλησίας» (1843)
- «Διατριβή αυτοσχέδιος περί της Αρχής και Εξουσίας των Πατριαρχών και περί της σχέσεως της Εκκλησιαστικής Αρχής προς την πολιτικήν εξουσίαν» (1843)

Τέλος, θα αναφερθούν οι εξής μεταφράσεις του:

- «Δούγαλδ Στεβάρδου, (Douglđ Stewart) Εγχειρίδιον Ηθικής Φιλοσοφίας-Διδασκαλία στην Ιονική Ακαδημία 1829-1830»
- «Εσωτερικάί ενάργεiai της εμπνεύσεως των Γραφών, θεωρία ωφελιμοτάτη εις πάντα άνθρωπον» (1837)
- «Της Καινής Διαθήκης του Κυρίου και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού τα τέσσερα ευαγγέλια και αι πράξεις των αγίων αποστόλων» (1838).

ΒΑΡΒΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1745-1825)

Ο βίος του εμπόρου και εθνικού ευεργέτη Ιωάννη Βαρβάκη έγινε γνωστός στο ευρύ κοινό από την ταινία που προβλήθηκε στους κινηματογράφους, προ ολίγων ετών. Εν

τούτοις, μένουν πολλά ακόμη να γραφούν γι' αυτόν. Γεννήθηκε στα Ψαρρά, το 1745. Ήταν υιός του Ανδρέα Λεοντίδη και της Μαρίας Μάρου. Σύντομα, όμως, άλλαξε το επώνυμό του. Αυτό συνέβη διότι τα άλλα παιδιά τον φώναζαν «βαρβάκι» εξ αιτίας των μεγάλων και εκφραστικών οφθαλμών του. «Βαρβάκια» ονομάζουν οι Ψαρριανοί τα πτηνά που έχουν μεγάλα και αυστηρά μάτια. Αυτά ανήκουν στο είδος γερακιού «Ιέραξ ο οξύπτερος». Επίσης, ο μικρός Ιωάννης διακρινόταν για την ορμητικότητά του. Κατά συνέπεια, το προσωνύμιο ήταν απολύτως συμβατό τόσο με την εξωτερική εμφάνιση όσο και με τον χαρακτήρα του, με αποτέλεσμα να το υιοθετήσει ως επώνυμο.

Ο πατέρας του ήταν γνωστός караβοκύρης και του έμαθε τα μυστικά της ναυτοσύνης από νεαρής ηλικίας. Ο μικρός Ιωάννης, στην ηλικία των δέκα (10) ετών, ήξερε κιόλας να πυροβολεί με πιστόλι και να χρησιμοποιεί το κανόνι του караβιού. Στα 15 του χρόνια, ο πατέρας του τον έβαλε «παρτσινέβελο», δηλαδή μεριδιούχο στο πλοίο του, ενώ στα 17 (ή κατ' άλλους στα 18) ναυπήγησε την πρώτη γαλιότα, την οποία ονόμασε «Άγιος Ανδρέας». Αρχικώς, ασχολήθηκε με το εμπόριο. Αργότερα, όμως, τη μετέτρεψε σε πολεμικό, με το οποίο δρούσε (μαζί με τον αδερφό του Γεώργιο) ως πειρατής, κουρσεύοντας τούρκικα πλοία.

Αμέσως μετά, είχε τη διορατικότητα να την εντάξει στον ρωσικό στόλο. Την εποχή εκείνη, αυτός αντιμετώπιζε τα πλοία του Σουλτάνου στο πλαίσιο του ρωσοτουρκικού πολέμου, που μόλις είχε ξεσπάσει (το 1768). Ήταν η πέμπτη και πλέον μακροχρόνια ένοπλη σύγκρουση μεταξύ της Ρωσσίας και της Υψηλής Πύλης. Συνολικά, από τα τέλη του 17^{ου} έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, διεξήχθησαν δέκα (10) πόλεμοι μεταξύ των δύο κρατών, υπήρχαν όμως και περίοδοι αγαστής συνεργασίας ή ακόμη και συμμαχίας. Αμέσως, η Ρωσία συνήνητησε την ανοικτή αντίδραση της Γαλλίας και τη συγκεκριμένη εχθρότητα της Αυστρίας και της Πρωσσίας. Μάλιστα, η γαλλική κυβέρνηση απηγόρευσε να κυκλοφορήσει στην επικράτεια της μία εγκύκλιος της Τσαρίνας, η οποία θεωρήθηκε επαναστατική.

Ο Βαρβάκης επιβεβαίωσε τις ικανότητές του αλλά και τον χαρακτηρισμό «βαρβάκι» κατά την καταστροφική για τους Τούρκους ναυμαχία του Τσεσμέ, που έλαβε χώρα στις αρχές Ιουλίου του 1770. Σε αυτήν, 17 μεγάλα τουρκικά πλοία κατεστράφησαν. Οι Τούρκοι τρόμαξαν τόσο πολύ ώστε εγκατέλειψαν τα υπόλοιπα μικρότερα σκάφη. Επίσης, όσοι ευρίσκοντο στην ακτή άφησαν τα πυροβολεία και έφυγαν για την ενδοχώρα, ενώ το ίδιο έπραξαν τόσο η φρουρά της πόλεως όσο και πολλοί κάτοικοι του Τσεσμέ. Αυτοί κατέφυγαν στη Σμύρνη, όπου και διέδωσαν την είδηση με αποτέλεσμα τη δολοφονία 1.000-2.000 Ελλήνων, Σύρων και Αρμενίων, σύμφωνα με την εκτίμηση του Γάλλου προξένου Peyssonnel. Υπενθυμίζεται ότι κατά την εποχή εκείνη ζούσαν στην πόλη περί τους 20.000 Έλληνες. Συνολικά, εκ των περίπου 15.000 που αποτελούσαν το πλήρωμα του οθωμανικού στόλου σώθηκαν μόλις 4.000, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν τραυματισμένοι. Οι Ρώσοι απεβίβασαν άγλημα στον Τσεσμέ και λεηλάτησαν την πόλη.

Ο πόλεμος αυτός έληξε με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, η οποία υπεγράφη την 21^η Ιουλίου 1774. Εν τω μεταξύ, ο Βαρβάκης αντιμετώπιζε τεράστιες οικονομικές δυσκολίες, καθώς είχε διαθέσει τα υπόλοιπα χρήματά του για τον πλήρη εξοπλισμό της γαλιότας με 29 κανόνια, προκειμένου να συμμετάσχει στην εξέγερση

των συμπατριωτών του κατά των Τούρκων, όπως προέβλεπε το σχέδιο των αδερφών (Γκριγκόρι, Αλεξέϊ και Φιοντόρ) Ορλώφ.

Μετά τη λήξη του προαναφερθέντος πολέμου, προσπάθησε να δραστηριοποιηθεί εκ νέου στην οθωμανική επικράτεια αλλά οι Τούρκοι είχαν πληροφορηθεί γι' αυτόν. Στην Κωνσταντινούπολη κατέσχεσαν το πλοίο του και απειράδθησαν να τον συλλάβουν. Τότε, ευρέθη σε πλήρες αδιέξοδο και απεφάσισε να προβεί σε ένα παράτολμο εγχείρημα: να ζητήσει ακρόαση από την ίδια την Τσαρίνα Αικατερίνη Β'. Προς τούτο, έφυγε κρυφά για την Αγία Πετρούπολη, διανύοντας μία απόσταση χιλιάδων χιλιομέτρων σε ένα εντελώς άγνωστο γι' αυτόν περιβάλλον. Ύστερα από ένα περιπετειώδες ταξίδι, έφθασε στη ρωσική πρωτεύουσα. Εκεί, κατάφερε να έρθει σε επαφή με τον στενό συνεργάτη και ευνοούμενο της Τσαρίνας Στρατηγό Γκριγκόρου Αλεξάντροβιτς Ποτέμκιν. Αυτός εδέχθη να μεσολαβήσει ώστε να τον δει η Αικατερίνη.

Κατά την ακρόαση, ο Ψαρριανός ναυτικός της διεκτραγώδησε τόσο την οικονομική κατάστασή του όσο και τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στη Ρωσία. Το ρητό «ο τολμών νικά» επιβεβαιώθηκε, καθώς η Τσαρίνα τον ονόμασε ανθυποπλοίαρχο του ρωσικού πολεμικού ναυτικού, του έδωσε προνομιακή άδεια αλιείας στην Κασπία Θάλασσα και ένα πουγκί με χρυσά ρούβλια. Ο Ψαρριανός πάλοι ποτέ πειρατής έγινε πλέον υπήκοός της με το όνομα Ιβάν Αντρέγεβιτς Βαρβάτσι.

Λίγο μετά, ξεκίνησε για τον νότο, διένυσε 5.000 χλμ και εγκαταστάθηκε στο Αστραχάν, δίχως να έχει την παραμικρή ιδέα για το πώς θα αξιοποιούσε την άδεια αλιείας. Αρχικώς, αγόρασε ένα αποστακτήριο για να δημιουργήσει κρασί. Τότε, όμως, γνώρισε τον έμπορο Πιότρ Σεμόνοβιτς Σαπόζνικοφ, ο οποίος τον προέτρεψε να ασχοληθεί με την αλιεία. Ο Βαρβάκης χρησιμοποίησε τις εμπειρικές γνώσεις του πάνω στη ναυτιλία και άρχισε να κατασκευάζει μεγάλα πλοία, τα οποία δεν μπορούσαν να ανταγωνιστούν οι μικροί παράκτιοι Ρώσσοι ψαράδες. Αυτά έπλεαν στην βόρεια Κασπία θάλασσα και επικεντρώθηκαν στην αλιεία οξύρρυγχου και λευκού σολωμού. Σε ένα από τα ταξίδια του, δοκίμασε χαβιάρι που του προσέφεραν κάποιοι Ρώσσοι χωρικοί. Αμέσως, αντελήφθη πως θα μπορούσε να αποκομίσει μεγάλα κέρδη από την εξαγωγή του, αξιοποιώντας την άδεια της Μεγάλης Αικατερίνης.

Εν τούτοις, υπήρχε το πρόβλημα της μεταφοράς αυτού του εδέσματος, καθώς δεν μπορούσε να διατηρηθεί μέσα στα ξύλινα κασόνια της εποχής, επί μακρόν. Ο Βαρβάκης βρήκε τη λύση στα κιβώτια από ξύλα φλαμουριάς, τα οποία δεν προκαλούσαν αλλοιώσεις στα πολύτιμα αυγά, ενώ ήταν απολύτως στεγανά. Εντός της επομένης πενταετίας, είχε αποκομίσει τεράστια κέρδη, ενώ απασχολούσε περίπου 3.000 εργαζόμενους.

Ο Βαρβάκης δεν ήταν αγνώμων και διέθεσε μεγάλα ποσά για κοινωφελή έργα στην περιοχή, γεγονός που εκτιμήθηκε δεόντως από τους Ρώσσους. Τα χρήματα αυτά αξιοποιήθηκαν για την κατασκευή διώρυγας, γεφυρών και νοσοκομείων. Το 1810, ο Τσάρος Αλέξανδρος Α' τον παρασημοφόρησε και του έδωσε τίτλο ευγενείας. Ο ίδιος συγκινήθηκε ιδιαίτερος από τη συγκεκριμένη ενέργεια του Τσάρου. Μάλιστα, διέθεσε 600.000 ρούβλια για την ανέγερση ενός επιβλητικού μοναστηριού στο Ταγκαρόκ, όπου εγκαταστάθηκε οικογενειακώς από το 1812. Σημειωτέον ότι στο μοναστήρι αυτό εψάλη η νεκρώσιμος ακολουθία για τον Αλέξανδρο Α', μετά τον μυστηριώδη θάνατό

του, την 1^η Δεκεμβρίου του 1825. Επίσης, διέθεσε μεγάλα ποσά για την ανέγερση διδακτηρίου στη Σινασό, την παλιά Ναζιανζό, πατρίδα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Οι Ρώσοι τον αντιμετώπιζαν με εκτίμηση και θαυμασμό. Προς τούτο, του απενεμήθη αυτοκρατορικό δίπλωμα, ο τίτλος ευγενείας του κατέστη κληρονομικός και απέκτησε οικοσημο.

Ο Βαρβάκης ήταν μέλος και χρηματοδότης της «Φιλικής Εταιρείας». Είναι δε ο μόνος που αποκαλείται με το όνομά του στα έγγραφά της. Έδωσε χρήματα για να αγοραστούν όπλα για τον αγώνα στη Μολδοβλαχία, ενώ εξαγόρασε πολλούς αιχμαλώτους, δίνοντας τα απαραίτητα χρήματα στο Πατριαρχείο. Συν τοις άλλοις, βοήθησε οικονομικά και τους Ψαρριανούς. Η καταστροφή της νήσου, η οποία συνετελέσθη από τους Τούρκους τον Ιούνιο του 1824, τον συγκλόνησε. Επέστρεψε στην επαναστατημένη Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στην αγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο.

Την 8^η Ιανουαρίου 1825, συνέταξε διαθήκη, με την οποία κληροδοτούσε 1.000.000 ρούβλια για την ίδρυση σχολείου («Βαρβάκειο»), κλειστής αγοράς («Βαρβάκειος Αγορά»), καθώς και για τη συντήρηση άπορων οικογενειών και την εξαγορά αιχμαλώτων. Δύο ημέρες αργότερα, απεβίωσε. Η ελληνική πολιτεία τον ετίμησε, ανεγείροντας ανδριάντα του στον προαύλιο χώρο του Ζαπτείου. Η δημιουργία του γλυπτού ανατέθηκε στον Λεωνίδα Δρόση έναντι του ποσού των 85.000 δραχμών, το 1872. Το έργο ολοκληρώθηκε το 1884, τοποθετήθηκε το 1889 και τα επίσημα αποκαλυπτήριά του πραγματοποιήθηκαν την 20η Φεβρουαρίου 1890.

Στην πρόσοψη του βάρου αναγράφονται τα εξής:

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΒΑΡΒΑΚΗΣ

ΕΓΕΝΝΗΘΗ ΕΝ ΤΗ ΝΗΣΩ ΨΑΡΩΝ ΤΩ ΑΨΝ

ΕΤΕΛΕΥΤΗΣΕΝ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ

ΤΩ ΑΩΚΕ

Στο ένα πλάϊ έχουν γραφεί τα κάτωθι:

ΒΑΡΒΑΚΗΝ ΠΑΡΟΔΙΤΑ ΟΡΑΣ ΨΥΡΙΗΣ ΚΛΥΤΟΝ ΟΖΟΝ

ΟΝ ΜΕΓΑ ΤΙΕΣΚΕΝ ΚΟΙΡΑΝΟΣ ΕΥΡΥΜΕΔΩΝ

ΡΩΣΩΝ ΗΝ ΔΙΑ ...ΜΟΣΥΝΗΣ ΠΟΛΕΜΗΪΑ Τ' ΕΡΓΑ

ΠΟΛΛΑΚΙ ΔΥΣΜΕΝΕΑΣ ΤΡΕΨΑΤΟ ΜΑΡΝΑΜΕΝΟΣ

ΠΟΛΛΑ ΔΕ ΠΑΤΡΗ ΕΗ ΜΑΛΑ ΚΑΛΑ ΚΑΙ ΕΣΘΛΑ ΤΕΛΕΣΣΕ

ΤΩ Ρ' ΑΓΑΘΗΝ ΜΝΗΣΤΙΝ ΚΑΛΛΙΠΕΝ ΟΙΣ ΦΙΛΟΙΣ

ΒΙΣΒΙΖΗ ΔΟΜΝΑ (1783-1850)

Γεννήθηκε το 1783 (ή κατ' άλλους το 1784). Καταγόταν από εύρωστη οικονομικά οικογένεια της Αίνου. Το 1808, παντρεύτηκε τον πλούσιο πλοίαρχο Αντώνιο Βισβίζη. Ο τελευταίος είχε ήδη μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία, αν και το όνομά του δεν είναι γραμμένο στον κατάλογο των Φιλικών. Εντούτοις, αυτό δεν υποδηλώνει ότι δεν υπήρξε μέλος της, καθώς στον προαναφερθέντα κατάλογο δεν αναφέρονται και άλλοι Φιλικοί, με καταγωγή από τη Θράκη.

Είναι απολύτως βέβαιον ότι ο Βισβίτζης συμμετείχε στην Επανάσταση του 1821 από την έναρξή της με το ιδιόκτητο καράβι «Καλομοίρα». Αυτό κατασκευάστηκε σε ναυπηγεία της Οδησσού, είχε 16 κανόνια και 140 μέλη πληρώματος. Η σύζυγός του τον ακολούθησε, παίρνοντας μαζί της τα τέσσερα (4) τέκνα τους, όλα τα χρήματα και τα τιμαλφή της οικογένειας, τα οστά των προγόνων τους, μία εικόνα της Παναγίας και λίγο χώμα από την Αίνο. Το σκάφος ενόθηκε με τον στόλο των Ψαρριανών, παίρνοντας το βάπτισμα του πυρός στα ύδατα της Ίμβρου. Αρχικώς, το καράβι μετέφερε όπλα και πολεμοφόδια στο Άγιο Όρος. Επίσης, σε αυτό επιβιβάστηκε και ο Σερραϊός μεγαλέμπορος Εμμανουήλ Παπάς, ο οποίος ξεσήκωσε τον ελληνισμό της Μακεδονίας.

Κατόπιν, το ζεύγος Βισβίτζη εστράφη εναντίον του κάστρου των Κατελούζων στην Αίνο, εξόντωσε την φρουρά του και πήρε ως λάφυρα τα 24 κανόνια του. Ακολούθως, επετέθησαν κατά των φρουρών διαφόρων εχθρικών κάστρων, από τα οποία απεκόμισαν 70 κανόνια. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εκδικήθηκαν για τις τουρκικές σφαγές, οι οποίες έλαβαν χώρα από τους αλλοπίστους σε ολόκληρη ανατολική Θράκη. Πιο συγκεκριμένα, την 3^η Απριλίου 1821, οι γενίτσαροι δολοφόνησαν 26 προύχοντες στην Αδριανούπολη. Ακολούθησε η εξόντωση χιλιάδων Ελλήνων κατοίκων της πόλεως και του παραιτηθέντος κατ' εντολήν του Σουλτάνου Πατριάρχη Κυρίλλου Στ', ο οποίος απαγχονίστηκε στην πύλη της Μητροπόλεως. Μάλιστα, το σώμα του παρέμεινε κρεμασμένο επί τρεις ημέρες και κατόπιν ρίχτηκε στον ποταμό Έβρο.

Τους πρώτους μήνες του 1822, το ζεύγος Βισβίτζη υπεστήριξε τις πολεμικές επιχειρήσεις των οπλαρχηγών του Ολύμπου. Τη Μεγάλη Εβδομάδα, κατέπλευσε στον Μαλλιακό κόλπο και απεβίβασε αρκετούς πολεμιστές, οι οποίοι συμμετείχαν σε μάχες στην ανατολική Ρούμελη υπό τις διαταγές του Δημητρίου Υψηλάντη. Επίσης, συνέδραμε στην εκκένωση του στρατοπέδου της Αγίας Μαρίνας. Η δράση τους συγκέντρωσε τις έγγραφες ευχαριστίες του Οδυσσέα Ανδρούτσου, του Νικηταρά, του Ανθ. Γαζή και άλλων αγωνιστών.

Τον Ιούλιο του 1822, το ζεύγος Βισβίτζη συμμετείχε στην πολιορκία της Χαλκίδος, κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκε ο ηρωϊκός πλοίαρχος (την 21^η του μηνός εκείνου). Δεν αποκλείεται, όμως, ο θάνατός του να προήλθε από ελληνικό χέρι, καθώς είχε αντιταχθεί στα σχέδια που εξυφαίνοντο κατά του Ανδρούτσου. Αμέσως, τον αντικατέστησε η Δόμνα, η οποία έγραψε στο ημερολόγιο του πλοίου: «17 Ιουνίου 1822– Νηνεμία. Ημέρα Τρίτη, οκτώ ώρα νυκτός, έχασε την ζωήν του από βόλι ο Καπετάν Αντώνης Βισβίτζης. Το κουμάντο του μπρικιού “Καλομοίρα” παίρνει η χήρα Δόμνα Βισβίτζη».

Έδωσε την εντολή να τον θρηνήσουν τα τέκνα της και μετά την ταφή του συνέχισε τον αγώνα, αν και ήταν έγκυος. Η συνεισφορά της στην πολιορκία ήταν πολύ σημαντική. Αυτό βεβαίωσαν και οι πρόκριτοι της νήσου σε μία επιστολή τους, στην οποία έγραψαν τα ακόλουθα: «Δίδεται το παρόν τη καπετάν Χατζή Βισβίτζαινα εκ Λίμνους, προς εμπίστωσιν παντός, ότι εν όσω καιρώ εδούλευσε, τόσον ζων ο μακαρίτης, όσον και μετά τον θάνατόν του, το πλοίον του εις την νήσον Εύβοιαν, κατά το βόρειον μέρος, (τον οποίον καιρόν μαρτυρούσι τα έγγραφα) εδούλευσε με ειλικρίνειαν και πατριωτικόν ζήλον, χωρίς να παρακούσωσι των προσταγών και χωρίς

να βλάψωσι την νήσον, αλλ' ουδένα κάτοικον, ή πάροικον εις το παραμικρόν ως καλώς δουλεύσαντες μαρτυρούνται παρ' εμού δι' ένδειξιν».

Η Δόμνα Βισβίζη συμμετείχε, ως καπετάνισσα πλέον, και σε άλλες επιχειρήσεις στα ύδατα της Ευβοίας και της ανατολικής Ρούμελης. Δυστυχώς, όμως, τα χρήματά της εξαντλήθηκαν, καθώς η συντήρηση ενός πλοίου και η διατήρηση των ανδρών του σε πολεμική ετοιμότητα ήταν πολύ δαπανηρές. Όλοι παρεδέχοντο την προσφορά της Βισβίζη στην Επανάσταση αλλά ουδείς την βοηθούσε οικονομικά. Εκείνη, ουδέποτε λυπήθηκε για τα χρήματα που ξόδεψε για τις ανάγκες του Αγώνα. Αντιθέτως, δήλωνε: «Δεν λυπάμαι να ξοδεύω χρήματα, αφού μ' αυτά θα κτιστεί το χρυσό παλάτι της ελευθερίας».

Στα τέλη του 1823, αναγκάστηκε να συντάξει μία αναφορά προς το Υπουργείο Ναυτικών, στην οποία ανέφερε τα ακόλουθα: «Κατά το 1822 έτος, εσυμφώνησεν ο μακαρίτης άνδρας μου μετά των αρεοπαγιτών και εφόρων της Εύβοιας δια να σταθή με το πλοίο του εις την πολιορκίαν της Εύβοιας, μέλλων να πληρώνεται παρά των αρεοπαγιτών. Μ' όλον δ' ότι ο ρηθείς άνδρας μου ετελεύτησε, μόλον τούτο, μηδόλως παραβάσα από μέρος μου τας άνωθι συμφωνίας, ένα ήμιση ολόκληρον χρόνον, μ' όλον τον πατριωτικόν ζήλον τας εκτέλεσα. Αγκαλά δε δις, τρις και πολλάκις να εζήτησα το να πληρωθώ εν καιρώ, ως η συμφωνία μας, με το σήμερον και αύριον όμως αναβαλλομένου του καιρού, και μηδ' οβολού μη δοθέντος μοι, στενοχωρηθείσα δ' από τους ναύτας, και φοβούμενη μήπως ήθελον αναχωρήσει, ενώ άνευ τούτων, ήτο αδύνατον το να κρατηθή η πολιορκία, ελπίζουσα δε και ότι επομένως ήθελα πληρωθή, επλήρωσα εξ ιδίων τα μηνιαία των, εξοδεύσασα δε προς τούτοις εις αυτό το διάστημα, τόσον εις τας των ναυτών τροφάς, όσον και εις πολεμοφόδια, ποσότητα όχι ευκαταφρόνητον, καθώς καλώτατα γινώσκει το έξοχον υπουργείον, με πόσην ποσότητα χρημάτων δύναται να εξοικονομηθή εν πολεμικόν πλοίον, από εβδομήκοντα πέντε ναύτας κυβερνούμενον, με την πρόβλεψιν των τροφών, πολεμοφοδίων και μηνιαίων».

Τελικώς, ουδείς τη συνέτρεξε και η Βισβίζη παρεχώρησε στην κυβέρνηση το πλοίο, τον Σεπτέμβριο του 1824. Στα τέλη του προηγούμενου χρόνου, οι Υδραίοι της το είχαν ζητήσει για να το χρησιμοποιήσουν σαν πυρπολικό. Η Βισβίζη το παρεχώρησε με όλο τον οπλισμό του. Η ακατάβλητη Θρακιώτισσα άρχισε κατ' ανάγκην την περιπλάνηση από τόπο σε τόπο, μαζί με τα πέντε (5) τέκνα της. Πήγε στην Ερμιόνη, το Ναύπλιο και την Ερμούπολη για να καταλήξει εκ νέου στο Ναύπλιο. Αναγκάστηκε να ζητήσει την βοήθεια της προσωρινής διοικήσεως, αν όχι για την ίδια, τουλάχιστον για τα τέκνα της. Δυστυχώς, αυτή αδιαφόρησε. Το ένα παιδί της πέθανε, γεγονός που την πλήγωσε βαθειά. Τα επόμενα χρόνια, η Βισβίζη περιήλθε σε τραγική κατάσταση.

Το 1829, έγραψε στον Ιωαν. Καποδίστρια: «...Γνωρίζω ότι φαίνομαι όχι μόνον οχληρά και βαρετή, αλλά και τολμηρά. Ανάγκη όμως μεγίστη μ' αναγκάζει και μάλλον με βιάζει! Κατ' ανάγκη λιμού, λιμοκτονίας και άκρας πτωχείας κατήντησα κλινήρης εις τόπον ξένον, μακράν των δυστυχών μου ορφανών και ανηλίκων. Δεν είμαι εις κατάστασιν να επιστρέψω εις αυτά, επειδή έμεινα έρημος και αυτής της εφημέρου τροφής στερούμενη, κινδυνεύομεν να αποθάνομεν από την πείναν! Επί μάρτυρι Θεώ δεν έχω καν τα αναγκαία μου έξοδα να επιστρέψω προς την ατυχή οικογένειά μου....

Ο πατήρ των ανηλίκων ορφανών μου εθυσίασεν και ζωήν και κατάστασιν υπέρ του έθνους, τα παιδιά του λιμοκτονούν, πεθαίνουν από την πείναν! Το έθνος δεν ευσπλαγχνίζεται; Κινδυνεύουν και εντός ολίγου χάνονται... Προστρέχω προς την έμφυτον φιλανθρωπίαν Σας, θερμώς παρακαλούσα όπως μοι γίνη καν μικρά εξοικονόμησις, ίνα περιθάψω και δυνηθώ ανακουφίσω τα τέκνα μου και προλάβω αυτά πριν, ή εκ της λιμοκτονίας εξοντωθώσι. Της εξοχότητός της δούλη, η δυστυχής χήρα Δόμνα Βισβίζη».

Τελικώς, εξασφάλισε μία μικρή σύνταξη ύψους τριάντα (30) δραχμών μηνιαίως, ποσόν το οποίο δεν επαρκούσε για να καλύψει τις ανάγκες της. Έζησε στη Μύκονο έως το 1832 και ακολούθως στη Σύρο έως το 1845. Κατέληξε στον Πειραιά, όπου απεβίωσε πάμφτωχη, το 1850.

Η Δόμνα Βισβίζη θυσίασε τα πάντα για την πατρίδα, αγωνιζόμενη με θάρρος, αυταπάρνηση και ηρωϊσμό. Ο Δημήτριος Υψηλάντης την προσφώνησε «Ευγενεστάτη και Γενναιοτάτη». Προτομή της έχει τοποθετηθεί στην παραλιακή λεωφόρο της Αλεξανδρουπόλεως. Η λαϊκή μούσα εξύμνησε ως ακολούθως τη Θρακιώτισσα καπετάνισσα:

Πουλάκι πόθεν έρχεσαι, πουλάκι για αποκρίσου,

μην είδες και μην άκουσες για την κυρά Δομνίτσα,

την όμορφη, τη δυνατή, την Αρχικαπετάνα.

Πούχει καράβι ατίμητο και πρώτο μες στα πρώτα,

Καράβι γοργοτάξιδο, καράβι τιμημένο,

καράβι που πολέμησε στις Ίμπρος το μπουγάζι.

Και το πουλάκι στάθηκε και το πουλάκι λέει:

Την είδα, την απάντησα, σιμά στο Αγιονόρος,

τρεις μέρες επολέμαγε με δυο χιλιάδες Τούρκους...

ΒΟΥΛΓΑΡΙΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ (1716-1806)

Γεννήθηκε στην Κέρκυρα, την 11^η Αυγούστου 1716. Πέρασε τα παιδικά του χρόνια στη Ζάκυνθο και τη γενέτειρά του, όπου υπήρξε μαθητής του Ιερεμία Καββαδία. Έχει γραφεί ότι συνέχισε τις σπουδές του στην Άρτα και τα Ιωάννινα, πιθανώς κοντά στον πολυμαθή και πολυγραφότατο Μεθόδιο Ανθρακίτη.

Το 1737 ή το 1738, χειροτονήθηκε διάκονος. Τότε, άλλαξε το όνομά του από Ελευθέριος σε Ευγένιος. Το 1738, ευρίσκετο στην Κεφαλληνία, όπου πιθανολογείται ότι γνώρισε τον φιλόσοφο Βικέντιο Δαμάδο. Το 1740, υπηρέτησε ως δάσκαλος στο Φλαγγινιανό Φροντιστήριο στην Βενετία. Ταυτόχρονα, ήταν ιεροκήρυκας στον Ιερό

Ναό Αγ. Γεωργίου των Ελλήνων. Ο Κωνσταντίνος Κούμας υπεστήριξε ότι ο Βούλγαρις παρακολούθησε μαθήματα στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Επίσης, πιθανολογείται η μαθητεία του κοντά στον Αντώνιο Κατήφορο. Το 1742, δύο Ηπειρώτες έμποροι, οι αδερφοί Μαρούτση αποφάσισαν να ιδρύσουν ένα ανώτερο σχολείο στα Ιωάννινα και να αναθέσουν τη διεύθυνσή του στον Βούλγαρι. Ο τελευταίος απεδέχθη την πρόταση και μετέβη στην πρωτεύουσα της Ηπείρου. Παρέμεινε στη σχολή αυτή επί 3-4 έτη, καθώς εξαναγκάστηκε σε παραίτηση από τον δάσκαλο στη Σχολή Γκιούμα, μαθηματικό Μπαλάνο Βασιλόπουλο.

Πάντως, αξίζει να αναφερθεί ότι σε αυτήν edίδαξε την φυσική και τα μαθηματικά του Νιούτον και του Λάϊμπνιτς, τον εμπειρισμό του Λοκ κ.α. Το επίπεδο των παρεχόμενων σπουδών ήταν πολύ υψηλό και συγκέντρωσε πολύ θετικά σχόλια. Αμέσως μετά την αποχώρησή του από τα Ιωάννινα, του προσεφέρθη η διεύθυνση ενός σχολείου της Κοζάνης, όπου edίδαξε επί άλλα 2-3 έτη. Μετά το πέρας της περιόδου αυτής, οι αδερφοί Μαρούτση (οι οποίοι τον εκτιμούσαν) παρενέβησαν και επανήλθε στην προηγούμενη θέση του στα Ιωάννινα, όπου και edίδαξε έως το 1752.

Την άνοιξη του 1753, εκλήθη στην Κωνσταντινούπολη από τον Πατριάρχη Κύριλλο Ε΄, ο οποίος του ανέθεσε τη διεύθυνση της Αθωνιάδος Σχολής. Στο σιγίλιο του διορισμού του, ο Πατριάρχης χαρακτηρίζει τον Βούλγαρι «άνδρα πεπαιδευμένο, λόγιο και παντοδαπαίς επιστήμαις κεκοσμημένο και γεγυμνασμένο και δυνάμενο παιδεύσαι τους μαθητάς ου μόνον την γραμματικήν και λογικήν τέχνην, αλλά και την φιλοσοφίαν και τας μαθηματικάς επιστήμας και όσα εις την ηθικήν φιλοσοφίαν ανήκουσι, ως εν πάσι τούτοις αποχρώντως μεμνημένον».

Οι βιογράφοι του Βούλγαρι θεωρούν τη συγκεκριμένη περίοδο την πλέον γόνιμη της διδασκαλικής του σταδιοδρομίας. Στην προαναφερθείσα σχολή, δίδαξε Λογική, Εισαγωγή στην Φιλοσοφία, Μεταφυσική, Αριθμητική, Γεωμετρία, Φυσική και Κοσμογραφία. Χρησιμοποιούσε ως διδακτικά εγχειρίδια επίτομες μεταφράσεις διαφόρων έργων Δυτικοευρωπαϊών επιστημόνων, τις οποίες είχε επιμεληθεί προσωπικά. Εν τούτοις, σύντομα διεφώνησε με τον προαναφερθέντα Πατριάρχη, ενώ συνήντησε αντιδράσεις και στο εσωτερικό της Σχολής τόσο από άλλους δασκάλους όσο και από σπουδαστές. Παραιτήθηκε, λοιπόν, τον Ιανουάριο του 1759.

Απεσύρθη στη Θεσσαλονίκη, όπου παρέμεινε για λίγους μήνες. Το φθινόπωρο του ιδίου έτους, μετεκλήθη από τον Πατριάρχη Σεραφείμ Β΄ στην Πόλη για να διδάξει στην Πατριαρχική Σχολή. Πράγματι, μετέβη στη συγκεκριμένη σχολή, όπου δίδαξε έως τον Απρίλιο του 1761. Τότε, παραιτήθηκε εκ νέου, καθώς αντιμετώπιζε πάλι αντιδράσεις και συκοφαντίες. Παρέμεινε, όμως, στην Κωνσταντινούπολη, φιλοξενούμενος στην οικία του πάλαι ποτέ ηγεμόνα της Μολδοβαλχίας Γρηγορίου Γκίκα. Οι συνεχείς αντιδράσεις (αλλά και η εκ νέου ανάρρηση στον Πατριαρχικό Θρόνο του Σαμουήλ Χαντζερή) τον είχαν κουράσει και αποφάσισε να φύγει για την Ευρώπη.

Στις αρχές του 1764, εγκαταστάθηκε στη Λειψία. Την επόμενη επταετία, ανέπτυξε μία πλούσια και πολύπλευρη δραστηριότητα. Το 1766, δημοσιεύτηκε η «Λογική», έργο-σταθμός στην ιστορία του νεοελληνικού διαφωτισμού. Σε αυτό, ο συγγραφέας περιλαμβάνει χωρία από φιλοσόφους, όπως ο Μπέϊκον, ο Ντεκάρτ, ο

Χομπς κ.α. Επίσης, μετέφρασε έργα του Βολταίρου, του Βολφ, του Τακέ, του Σενιέ και το «Δοκίμιο» του Τζων Λοκ κ.α. Επιπλέον, επιμελήθηκε την έκδοση της «Βοσπορομαχίας» του Μομάρς. Το 1768, εκδόθηκε το βιβλίο του «Σχεδιάσμα περί ανεξιθρησκείας», καθώς και τα Άπαντα του Ιωσήφ Βρυέννιου σε τρεις τόμους, τα οποία επιμελήθηκε ο ίδιος. Συν τοις άλλοις, ανέλαβε την επιμέλεια και των σωζόμενων έργων του Θεοδώρητου Κύρου, τα οποία εκδόθηκαν σε 5 τόμους, κατά τα έτη 1768-1775. Τέλος, επεσκέφθη πολλά πνευματικά κέντρα της Γερμανίας, ενώ συνήντησε τον Βολταίρο (τον οποίο αργότερα απεκήρυξε) στην Χάλλη. Επεσκέφθη ακόμη και το Βερολίνο, αποδεχόμενος πρόσκληση από τον Βασιλέα Φρειδερίκο Β΄.

Πολλοί διανοούμενοι εξήραν το έργο του και έπεισαν την Αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη Β΄ να τον προσκαλέσει στην Αγία Πετρούπολη. Ο Βούλγαρις διέτύπωσε πολλές επιφυλάξεις για τη μετάβαση στην πρωτεύουσα της αχανούς Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Τελικώς, όμως, επείσθη να πάει, καθώς είχε ήδη ξεσπάσει ο ρωσσοτουρκικός πόλεμος και πολλοί ήλπιζαν ότι πλησίαζε η απελευθέρωση του υπόδουλου Γένους. Ο Βούλγαρις εξέφρασε τις ελπίδες του αυτές τόσο στην επίσημη παρουσίασή του ενώπιον της Τσαρίνας όσο και σε μία σειρά φυλλαδίων που κυκλοφόρησε. Μάλιστα, αυτό υπό τον τίτλο «Στοχασμοί της καθ' ημάς καταστάσεως του οθωμανικού κράτους» θεωρείται το πρώτο εμπειριστατωμένο πολιτικό κείμενο στην ιστορία της νεοελληνικής γραμματείας. Στην Αγία Πετρούπολη, εργάστηκε ως βιβλιοθηκάριος της Αυτοκρατορικής Αυλής.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (την 21^η Ιουλίου 1774) και την άφιξη αρκετών Ελλήνων στη νότια Ρωσία, ο Βούλγαρις διορίστηκε Αρχιεπίσκοπος Σλαβωνίου και Χερσώνος κοντά στον πανίσχυρο διοικητή της περιοχής Γκριγκόρυ Ποτέμκιν (Grigory Aleksandrovich Potemkin). Το 1775, ανέλαβε τα νέα αρχιερατικά του καθήκοντα και αφοσιώθηκε στο έργο του. Μεριμνήσε για την οργάνωση των προσφυγικών οικισμών, την ανέγερση ιερών ναών και την ίδρυση ενός θεολογικού σεμιναρίου στην Πολτάβα. Το 1777, μετεκάλεσε από το Ιάσιο τον Νικηφόρο Θεοτόκη. Αρχικώς, τον τοποθέτησε διευθυντή του σεμιναρίου και κατόπιν διάδοχό του στην αρχιεπισκοπή (1779). Μετά από την παραίτησή του από την υψηλή θέση που κατείχε, εγκαταστάθηκε στην Χερσόνα και αφοσιώθηκε εκ νέου στη μελέτη και τη συγγραφή. Μετέφρασε στα ελληνικά τα «Γεωργικά», την «Αινειάδα» του Βιργίλιου και άλλα έργα. Απεφάσισε, όμως, να επιστρέψει στην Αγία Πετρούπολη. Πώλησε την βιβλιοθήκη του στον Ποτέμκιν και έφυγε για την πρωτεύουσα, όπου έγινε μέλος της Αυτοκρατορικής Ακαδημίας. Το 1801, απεσύρθη στη Μονή του Αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι, όπου και απεβίωσε την 19^η Ιουνίου 1806.

Ο Βούλγαρις είχε πολλούς μαθητές, ήταν ένας βαθύτατα πνευματικός άνθρωπος αλλά και ένας ευσεβής χριστιανός. Έγραψε χαρακτηριστικά «ούτως αει φιλοσοφείν πειρατέον ως δια παντός και επί πάσιν αιρείσθαι μεν το τω ορθώ λόγω σύμφωνον, μηδέν δε πρεσβεύειν της αποκαλυφθείσης εν ταις Γραφαίς αληθείας διάφωνον». Υπήρξε πολυγραφότατος, ενώ έγραφε σε αρχαϊζουσα γλώσσα. Κατωτέρω, παρατίθενται οι τίτλοι ορισμένων βιβλίων του.

- «Βιβλιάριον κατά Λατίνων έχον όνομα εγκύκλιος επιστολή» (1756)

- «Η Λογική εκ παλαιών τε και νεωτέρων συνερανισθείσα» (1766)

- «Ορθόδοξος Ομολογία ήτοι πίστεως έκθεσις κατά την του Χριστού αγίαν καθολικήν, αποστολικήν και ανατολικήν εκκλησίαν» (1767)
- «Επί τοις παναισίοις και πανολβίοις βασιλικοίς γάμοις του αυτοκρατορικού ύψους Παύλου Πετρίδου δουκός μεγάλου ρωσσίας μετά της γαληνοτάτης λανδγραβίδος δάρμσταδ Ναταλίας Αλεξιέβνης» (1773)
- «Επί τη πανενδόξω ειρήνη ην η αιεσέβαστος, ευτυχής, ευσεβής, μεγάλη πασών των ρωσσιών αυτοκράτωρ Αικατερίνα Β' μετά πολλάς και μεγάλας ας δια τε της και θαλάσσης ήρατο νίκης, τοις οθωμανοίς εχαρίσατο» (1774)
- «Απόκρισις ορθοδόξου τινός προς τινά αδελφόν ορθόδοξον περί της των καθολικών δυναστείας, και περί του τίνες οι σχίσται και οι σχισματικοί και οι εσχισμένοι και περί της βαρβαρικώς λεγομένης ουνίας και των ουνιτών, και περί του πώς δει τους ορθοδόξους απαντάν τη των καθολικών τυραννία. Χάλη» (1775)
- «Ανάκρισις περί Νικηφόρου του Βλεμμίδου» (1784)
- «Επιστολή του σοφωτάτου κυρίου Ευγενίου αρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου και Χερσώνος» (1797)
- «Αδολεσχία φιλόθεος ήτοι της αναγνώσεως της ιεράς μοσαϊκής» (1801)
- «Διατριβή περί της ευθανασίας» (1804)
- «Τα Αρέσκοντα τοις φιλοσόφοις, ήτοι τα περί των φύσει όντων φιλοσοφούμενα...» (1805)
- «Περί συστήματος του παντός επίτομος έκθεσις σαφώς ως οίόν τε εκ διαφόρων φιλοσόφων» (1805)
- «Κριτικάί επιστάσεις. Επί των υπομνηματικών παρεκβολών του σοφολογιωτάτου εν Ιεροδιακόνοις Νεοφύτου των εις το τέταρτον της Γραμματικής Θεοδώρου του Γαζή» (1806)
- «Εκατονταετηρίς των από Χριστού Σωτήρος ενανθρωπήσαντος» (1805)
- «Γενεαλογικός κατάλογος των Οθωμανών Σουλτάνων» (1812)
- «Λόγος εκφωνηθείς κατά την ημέραν του αγίου Ανδρέου του Πρωτοκλήτου» (1838)
- «Περί των μετά το σχίσμα αγίων της ορθοδόξου ανατολικής εκκλησίας και των γινομένων εν αυτή θαυμάτων. Επιστολή προς Πέτρον τον Κλαίρκιον» (1844)
- «Επιστολή περί φιλίας» (1850)
- «Πραγματεία περί μουσικής» (1868)
- «Θεολογικόν» (1872)

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ (1771-1826)

Γεννήθηκε στη Δημητσάνα, τη (Μεγάλη Παρασκευή) 25^η Μαρτίου 1771. Ήταν υιός του Ιωάννη Γκόζια, και της Κανέλας Κουκουζή ή Κουκουζοπούλου, ενώ το κοσμικό του όνομα ήταν Γεώργιος. Το επώνυμό του έχει αναφερθεί σε διάφορες παραλλαγές, όπως Κοτζάς, Κοντζιάς, Κόζιας, Γκόζιας ή Κοζής. Σημειωτέον ότι ο πατέρας του υπέγραφε κάποιες φορές και ως Ιωάννης Δημητρίου. Είχε έναν αδερφό και τέσσερις αδερφές.

Φοίτησε διαδοχικά στη γνωστή σχολή της γεννέτειράς του, στο Άργος και στη Σχολή της Σμύρνης. Χειροτονήθηκε διάκονος, λαμβάνοντας το όνομα Γερμανός από τον Μητροπολίτη Άργους και Ναυπλίου Ιάκωβο. Το 1797, μετέβη στη Σμύρνη και υπηρέτησε δίπλα στον συμπατριώτη και θείο του Μητροπολίτη Γρηγόριο (κατοπινό Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄). Μετά, πήγε μαζί του στην Πόλη και το Άγιο Όρος, ενώ είχε γίνει αρχιδιάκονος του Μητροπολίτη Κυζίκου Ιωακείμ. Τότε, επέλυσε τα προβλήματα που υπήρχαν στις σταυροπηγιακές μονές της Πελοποννήσου, γεγονός που κατέδειξε τις ικανότητές του και του εξασφάλισε την εκτίμηση των ανωτέρων του.

Ταυτόχρονα, παρακολούθησε ανώτερα μαθήματα στην περίφημη Πατριαρχική Σχολή Ξηροκρήνης. Τότε, υπήρξε μέλος μίας ομάδος, αποτελούμενης από καθηγητές και μαθητές της Σχολής, η οποία επιμελήθηκε και εξέδωσε ελληνικό λεξικό, το 1804. Δύο χρόνια αργότερα, χειροτονήθηκε επίσκοπος και εξελέγη Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών. Τον Μάιο, ενθρονίστηκε και ανέλαβε τα δύσκολα καθήκοντά του, καθώς υπήρχαν πολλές έριδες στην περιοχή. Η μετριοπάθεια και η σύνεση που επέδειξε τον καταξίωσαν στα μάτια τόσο του ποιμνίου του όσο και των οθωμανικών Αρχών.

Κατά τα έτη 1815-1817, υπήρξε μέλος της Πατριαρχικής Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως. Τον Νοέμβριο του 1818, μνηθήκε στην Φιλική Εταιρεία από τον Αντώνιο Πελοπίδα. Έκτοτε, ο ίδιος έκανε Φιλικούς πολλούς ιεράρχες, ιερείς, προύχοντες και εμπόρους. Το επόμενο διάστημα, ξεκίνησε τις επαφές με διάφορους αξιωματούχους. Έχει γραφεί ότι, μέσω των ελληνικής καταγωγής προξενικών υπαλλήλων της Ρωσσίας στην Πάτρα, έπεισε τον Αλή Πασά Τεπελενλή να συνεχίσει τον αγώνα του κατά της Υψηλής Πύλης, εν αναμονή την ενισχύσεώς του από την Αγία Πετρούπολη.

Επίσης, προχώρησε στη συγκέντρωση χρημάτων δήθεν για την ίδρυση επιστημονικής σχολής και σταδιακά ανέλαβε πρωτοβουλίες για την οργάνωση του επικείμενου αγώνα στην Πελοπόννησο, ερχόμενος σε επαφή με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Μολαταύτα, δεν συμμεριζόταν τον ενθουσιασμό του Παπαφλέσσα (Αρχιμανδρίτη Γρηγορίου Δικαίου), ο οποίος είχε έρθει στην Πελοπόννησο λίγο πριν την αυγή του 1821. Αντιθέτως, υπεστήριζε την άποψη πολλών προυχόντων ότι απαιτείτο άρτια οργάνωση προκειμένου η επανάσταση να είναι επιτυχής.

Προς τούτο, ήρθε σε σύγκρουση με τον Παπαφλέσσα στη συνέλευση της Βοστίτσας (νυν Αιγίου), στα τέλη Ιανουαρίου του 1821. Λέγεται δε ότι τον αποκάλεσε «επιπόλαιον και εξωλέστατον». Ο Γερμανός ήθελε να εξακριβωθεί η στάση της Ρωσσίας και των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων πριν από την έναρξη του Αγώνα για να αποφευχθεί επανάληψη των Ορλοφικών. Εντούτοις, άλλαξε στάση, όταν αντελήφθη ότι οι Τούρκοι είχαν ήδη αρχίσει να υποψιάζονται τις προετοιμασίες των Ελλήνων. Επινόησε διάφορα τεχνάσματα για την παραμονή τόσο του ιδίου όσο και αρκετών προυχόντων σε ασφαλή μέρη έως το ξέσπασμα της Επανάστασεως, καθώς οι Τούρκοι ήθελαν να τους συλλάβουν και να τους χρησιμοποιήσουν ως ομήρους.

Στις αρχές Μαρτίου, συνυπέγραψε επιστολή προς τον Κανέλλο Δεληγιάννη, με την οποία τον ενημέρωσε ότι δεν θα μεταβεί στην Τριπολιτσά, καθώς πλησίαζε η ώρα του Αγώνα. Επίσης, του έγραφε ότι και η Ρούμελη ήταν έτοιμη να ξεσηκωθεί. Λίγο μετά, ο ίδιος και αρκετοί προύχοντες της Αχαΐας (ο επίσκοπος Κερνίκης Προκόπιος και οι πρόκριτοι Ανδρέας και Ασημάκης Ζαΐμης, Ασημάκης Φωτήλας, Σωτήριος Χαραλάμπης και Σωτήριος Θεοχαρόπουλος,) συγκεντρώθηκαν στην Αγία Λαύρα, αρνούμενοι να μεταβούν στην Τριπολιτσα. Είχαν «διαβεί τον Ρουβίκωνα» και η ρήξη με την Υψηλή Πύλη ήταν οριστική.

Η 25^η Μαρτίου ορίστηκε ως ημέρα ενάρξεως του Αγώνα, αν και οι εχθροπραξίες ξεκίνησαν νωρίτερα σε διάφορα μέρη της Πελοποννήσου (Καλάβρυτα, Καλαμάτα κ.α.). Οι Τούρκοι των Πατρών κλείστηκαν στο φρούριο, απ' όπου διενεργούσαν καταδρομικές επιχειρήσεις. Ο ίδιος ο Γερμανός ήταν στην ορεινή Αχαΐα, όταν έλαβε επιστολή από τον Νικόλαο Λόντο και τον Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο να σπεύσει στην Πάτρα, επειδή «κινδυνεύει όλη η πόλις» από τους Τούρκους. Πράγματι, μετέβη εκεί και ευλόγησε τα όπλα των επαναστατών, κηρύσσοντας την Επανάσταση. Συν τοις άλλοις, απηύθυνε (ή κατ' άλλους επέδωσε προσωπικά) ένα έγγραφο προς τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων οι οποίοι ευρίσκοντο στην πόλη. Σε αυτό, σημείωνε ότι «απεφασίσαμεν σταθερώς ή ν' αποθάνωμεν όλοι ή να ελευθερωθώμεν» και ζητούσε «την εύνοιαν και την προστασίαν» των χωρών τους. Εντούτοις, οι μελετητές δεν συμφωνούν ως προς την ακριβή ημερομηνία του συμβάντος.

Στο λαϊκό υποσυνείδητο έχει αποτυπωθεί η σκηνή της υψώσεως της σημαίας του Αγώνα και η κήρυξη της Επανάστασεως από τον Γερμανό στο μοναστήρι της Αγίας Λαύρας. Σημειωτέον ότι το συγκεκριμένο μοναστήρι χρησιμοποιείτο ως τόπος συγκεντρώσεως προεστών, οπλαρχηγών και κληρικών την εποχή εκείνη. Στο γεγονός αυτό συνηγορούν τόσο ένα δημοσίευμα της γαλλικής εφημερίδος *Le Constitutionnel* της 6ης Ιουνίου 1821 και άλλων ξένων εφημερίδων όσο και τα γραφόμενα από τον φιλέλληνα Φρανσουά Πουκεβίλ (François Charles Hugues Laurent Pouqueville) αδερφό του προξένου της Γαλλίας στην Πάτρα, ο οποίος εξέδωσε το πολύτομο έργο του «Ιστορία της αναγεννήσεως της Ελλάδος», το 1824.

Άλλοι μελετητές αμφισβητούν τόσο την ημερομηνία όσο και την αυθεντικότητα του προαναφερθέντος γεγονότος. Ενδεικτικώς αναφέρεται ότι έχει γραφεί πως ο Γερμανός (μαζί με τον επίσκοπο Καλαβρύτων Προκόπιο και τους Ανδρέα Ζαΐμη, Ανδρέα Λόντο και Μπενιζέλο Ρούφο) επέδωσε στους ξένους διπλωμάτες των Πατρών την εξής διακήρυξη: «Ημείς, το Ελληνικόν Έθνος των Χριστιανών, βλέποντες ότι μας καταφρονεί το οθωμανικόν γένος και σκοπεύει τον όλεθρον εναντίον μας,... απεφασίσαμεν σταθερώς ή να αποθάνωμεν όλοι ή να ελευθερωθώμεν. Και τούτου ένεκα, βαστούμε τα όπλα εις χείρας, ζητούντες τα δικαίωμά μας. Όντες λοιπόν βέβαιοι ότι όλα τα Χριστιανικά Βασίλεια γνωρίζουν τα δίκαιά μας και όχι μόνον δεν θέλουν μας εναντιωθή, αλλά και θέλουν μας συνδράμει, και ότι έχουν εις μνήμην ότι οι ένδοξοι πρόγονοί μας εφάνησαν ποτέ ωφέλιμοι εις την ανθρωπότητα, διά τούτο ειδοποιούμεν την Εκλαμπρότητά Σας και σας παρακαλούμεν να προσπαθήσετε να

είμεθα υπό την εύνοϊαν και προστασίαν του υμετέρου μεγάλου κράτους. 1821 Μαρτίου 26».

Ο Γερμανός ανέλαβε εκ νέου διαμεσολαβητικό ρόλο μετά την άφιξη του Δημητρίου Υψηλάντη στην Πελοπόννησο, δίχως όμως επιτυχία. Ο ίδιος φέρεται να συμμετείχε στη Συνέλευση των Καλτεζών και στην Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου. Ανέλαβε και αργότερα διαμεσολαβητικό ρόλο (ανεπιτυχώς) προκειμένου να συμβιβάσει τους Δεληγιανναίους με τον Πλαπούτα,. Η σεμνότητά του δεν επέτρεψε να αναφέρει την παρουσία ή τη συμμετοχή του σε πολλά γεγονότα στα Απομνημονεύματα, που έγραψε. Αυτά αποτελούν πολύτιμη πηγή για τον μελετητή της Επανάστασης, αν και καλύπτουν μόνον τα πρώτα έτη του Αγώνα. Διακρίνονται για τη νηφαλιότητα και την αντικειμενικότητα του συντάκτη τους, ο οποίος σπανίως γίνεται επικριτικός για συναγωνιστές του.

Τον Οκτώβριο του 1822, εστάλη (μαζί με τον Γεώργιο Μαυρομιχάλη) στην Ιταλία. Εκεί, ο Γερμανός παρέμεινε επί διετία (έως τον Ιούνιο του 1824). Αν και δεν συνάντησε τον Πάπα, ήρθε σε επαφή με αρκετούς αξιωματούχους και φιλέλληνες, αλλά όχι με ηγεμόνες ή σημαίνοντες διπλωμάτες. Επέστρεψε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στη Γαστούνη, μεσούντος το πρώτου εμφυλίου πολέμου. Ανέλαβε εκ νέου διαμεσολαβητική προσπάθεια, δίχως όμως αποτέλεσμα, καθώς θεωρήθηκε αντικυβερνητικός και φίλα προσκείμενος στους Αχαιούς προκρίτους

Τον χειμώνα του 1825, συνελήφθη από τον Ιωάννη Γκούρα, αν και είχε αποσυρθεί στη Μονή της Χρυσοποδαρίτισσας. Η συμπεριφορά του Γκούρα και τον συνεργατών του προς τον Γερμανό ήταν ανάρμοστη. Τελικώς, απελευθερώθηκε και έφθασε κατάκοπος στο Ναύπλιο. Ο κλονισμός της υγείας του ήταν τέτοιος που ουδέποτε ανέρρωσε πλήρως. Τον Απρίλιο του 1826, εξελέγη μέλος της Γ΄ Εθνοσυνελεύσεως της Επιδαύρου. Σε αυτήν, ανέλαβε τη διεύθυνση των εργασιών και εξελέγη μέλος της επί των Εσωτερικών επιτροπής. Σημειωτέον ότι ήταν δεδομένη η αντίθεσή του στα δάνεια, διαβλέποντας ορθώς τις μελλοντικές αρνητικές εξελίξεις. Λίγο αργότερα, όμως, προσβλήθηκε από εξανθηματικό τύφο.

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός απεβίωσε στο Ναύπλιο, την 30^η Μαΐου του 1826. Η εξόδιος ακολουθία έλαβε χώρα στην προαναφερθείσα πόλη και τα οστά του μετεφέρθησαν στη Δημητσάνα, αργότερα. Το όνομά του έχει δοθεί σε πολλές οδούς ανά την Ελλάδα, ενώ ανδριάντας του έχει τοποθετηθεί στα Ψηλά Αλώνια των Πατρών.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε΄ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (1745-1821)

Γεννήθηκε στη Δημητσάνα, το 1745 (ή κατ' άλλους το 1746). Το κοσμικό του όνομα ήταν Γεώργιος Αγγελόπουλος. Οι γονείς του, Ιωάννης και Ασημίνα, ήσαν φτωχοί ποιμένες. Έλαβε τις πρώτες γνώσεις στη γενέθλια γη και μετά πήγε στην Αθήνα, όπου μαθήτευσε στο πλευρό του ιεροκήρυκα Κωνσταντίνου Βόδα επί διετία. Το 1767, μετέβη στη Σμύρνη. Εκεί, ήταν ο θείος του Μελέτιος, ο οποίος τον βοήθησε να σπουδάσει στην Ευαγγελική Σχολή, την επόμενη πενταετία.

Κατόπιν, απεσύρθη στη Μονή Αγίου Διονυσίου στις Στροφάδες, όπου εκάρη μοναχός με το όνομα Γρηγόριος. Ακολούθως, φοίτησε στην περίφημη Πατμιάδα Σχολή, με καθηγητές τον Δανιήλ Κεραμέα και τον Βασίλειο Κουταληνό. Ο Γρηγόριος σπούδασε θεολογία και φιλοσοφία. Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Προκόπιος τον κάλεσε κοντά του και τον χειροτόνησε διάκονο και εν συνεχεία πρεσβύτερο. Κατά τα έτη αυτά,

διετήρησε επικοινωνία με τον συντοπίτη του επίσκοπο Μεθώνης Άνθιμο, ο οποίος τον ενημέρωσε για τις ολέθριες επιπτώσεις των «Ορλωφικών» στην Πελοπόννησο.

Το θέρους του 1785, ο Προκόπιος εξελέγη στον Πατριαρχικό Θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως. Τον Οκτώβριο του έτους εκείνου, χειροτόνησε τον Γρηγόριο Μητροπολίτη Σμύρνης, θέση από την οποία επεδείξε πλούσιο έργο, μεριμνώντας ιδιαίτερος για την εκπαίδευση των Ελλήνων. Μετά τον θάνατο του Προκοπίου (το 1789), στον Πατριαρχικό Θρόνο ανήλθαν διαδοχικά ο Νεόφυτος Ζ΄ και ο Γεράσιμος Γ΄. Ο τελευταίος παραιτήθηκε τον Απρίλιο του 1797. Την 1^η Μαΐου, ο Γρηγόριος εξελέγη ομοφώνως στη θέση του.

Συνέχισε το φιλανθρωπικό και εκπαιδευτικό έργο, που είχε ξεκινήσει στη Σμύρνη και από το νέο του αξίωμα. Επιπλέον, δημιούργησε τυπογραφείο του Πατριαρχείου, βοηθώντας πολύ στη διάδοση του Θείου λόγου. Ήταν συνετός και μετριοπαθής, καθώς η Γαλλική Επανάσταση και τα κηρύγματα του Ρήγα Φεραίου είχαν δημιουργήσει ένα υπόκωφο κλίμα αναταραχής, που είχε θορυβήσει τις οθωμανικές Αρχές. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν αποφασισμένος να επαναφέρει στην τάξη ορισμένους επισκόπους, γεγονός που προκάλεσε τις πρώτες αντιπάθειες στο πρόσωπό του.

Η Υψηλή Πύλη παρέμενε καχύποπτη απέναντί του και αναζητούσε αφορμή για να τον απομακρύνει του αξιώματός του. Ο Γρηγόριος «βιάδιζε σε τεντωμένο σκοινί». Ύστερα από την κατάληψη των Επτανήσων από τους Γάλλους (το 1797), εξέδωσε εγκύκλιο, με την οποία κατεδίκασε τις αθεϊστικές απόψεις τους, μετά από «παρότρυνση» του σουλτάνου. Είναι γνωστό ότι ο ίδιος ήταν αντίθετος με τον Γαλλικό Διαφωτισμό και προέκρινε έναν ελληνορθόδοξο διαφωτισμό, βασιζόμενο στην παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας. Επιπλέον, συμβούλευσε τους Επτανησίους να υποδεχθούν με θέρμη τη ρωσσο-τουρκική μοίρα, που θα κατέπλεε στις νήσους.

Ταυτόχρονα, μεσολάβησε για την αποτροπή της εξεγέρσεως των Ελλήνων στη δυτική Ρούμελη, που οργάνωναν οι Γάλλοι προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, καθώς θεωρούσε δεδομένη την κατάπιξή της είτε από τον Αλή Πασά Τεπελενλή είτε από τον σουλτάνο. Έστειλε, λοιπόν, έναν έμπιστό του και πέτυχε να σώσει τους Έλληνες της περιοχής από την εξολόθρευση. Μολαταύτα, δεν γλίτωσε την καθαίρεση και την εξορία στη Χαλκηδόνα, που του επέβαλε η Υψηλή Πύλη. Σημειωτέον ότι ετάχθησαν εναντίον του και οι επίσκοποι τους οποίους είχε προηγουμένως ελέγξει.

Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1798, υπέβαλε τυπικά την παραίτησή του και έφυγε για την ανατολική Μακεδονία. Κατόπιν, μετέβη στη Μονή Ιβήρων στο Άγιο Όρος, όπου μόνασε για την επόμενη επταετία. Αφιερώθηκε στη μελέτη, τη διδασχία και την ενημέρωση επί των διεθνών εξελίξεων, ενώ βοήθησε στην ανάδειξη φίλων του σε υψηλά αξιώματα στη Μολδοβλαχία. Οι τελευταίοι έπεισαν τον Πατριάρχη Καλλίνικο να παραιτηθεί υπέρ του Γρηγορίου, τον Σεπτέμβριο του 1806. Τον επόμενο μήνα, ο Γρηγόριος επανήλθε στον Πατριαρχικό Θρόνο εν μέσω γενικού ενθουσιασμού.

Λίγο μετά, ξέσπασε ένας ρωσο-τουρκικός πόλεμος. Ο Γρηγόριος εξαναγκάστηκε να συστήσει στους Έλληνες όπως αποφύγουν οιαδήποτε επαναστατική ενέργεια, Επιπλέον, όταν κατέπλευσε αιφνிடιαστικά μία αγγλική ναυτική μοίρα στον Κεράτιο, προέτρεψε τους χριστιανούς να συμμετάσχουν στην επείγουσα κατασκευή οχυρωματικών έργων. Έδωσε δε ο ίδιος το καλό παράδειγμα, βοηθώντας προσωπικά, γεγονός που καθυσάχασε την Υψηλή Πύλη. Μάλιστα, ο Σουλτάνος Σελίμ Γ΄ του έδωσε δώρα εις ένδειξιν ευχαριστιών.

Επηκολούθησε νέος επαναστατικός αναβρασμός στη Θεσσαλία (υπό τον Νικοτσάρα) και το βόρειο Αιγαίο, υπό την παρότρυνση των Ρώσων. Ο σουλτάνος ζήτησε και πάλι την παρέμβαση του Γρηγορίου για τον καταλαγιασμό των επαναστατικών παθών. Ο Πατριάρχης έθεσε εκ νέου το γενικό συμφέρον υπεράνω όλων και έδειξε ότι υπάκουε στις διαταγές της Υψηλής Πύλης. Το ίδιο έπραξε και με το κίνημα του Ευθύμιου Βλαχάβα, λίγο αργότερα. Τότε, υπάκουσε στις διαταγές του διαδόχου του Σελίμ, Μουσταφά Δ΄.

Ταυτόχρονα, απεδύθη εκ νέου σε ένα τιτάνιο έργο για την ανόρθωση των οικονομικών του Πατριαρχείου αλλά και την οργάνωση των κανόνων διαβίωσης των μοναχών. Συνέχισε τις φιλανθρωπίες και φυσικά εντατικοποίησε τις προσπάθειές του για την ανύψωση του επιπέδου της Παιδείας του ποιμνίου του. Δυστυχώς, ένας νέος σουλτάνος ανήλθε στην εξουσία και αξίωσε την απομάκρυνση του Γρηγορίου, ο οποίος υπεχρεώθη και πάλι σε παραίτηση. Κατέληξε στο Άγιο όρος, όπου μόνασε τα επόμενα εννέα έτη.

Στον Πατριαρχικό Θρόνο ανήλθαν διαδοχικά ο προαναφερθείς Καλλίνικος, ο Ιερεμίας Δ΄ και Κύριλλος Στ΄. Στα μέσα του 1818, ο Γρηγόριος πληροφορήθηκε την ύπαρξη της Φιλικής Εταιρείας από τον Ιωάννη Φαρμάκη. Ο τελευταίος έγραψε ότι ο Γρηγόριος «έδειξεν ευθύς ζωηρώτατον ενθουσιασμόν υπέρ του πνεύματος αυτής» και «ηυχήθη από καρδίας», για την επιτυχία του σκοπού της. Αρνήθηκε, όμως, να ορκιστεί τόσο για θρησκευτικούς όσο κυρίως για εθνικούς λόγους. Εάν διέρρεε το γεγονός αυτό, θα έδινε την καλύτερη αφορμή στους Τούρκους για γενικευμένη σφαγή των Ελλήνων. Προς τούτο, έδωσε στον Φαρμάκη την ακόλουθη συμβουλή: «να προσέξωσι πολύ οι Εταίροι, μήπως βλάψωσιν αντί να ωφελήσωσι την Ελλάδα». Η σωτηρία του Έθνους ήταν το μόνιμο μέλημά του. Αυτός ήταν ο λόγος που αρνήθηκε να πάει στην Πελοπόννησο για να ηγηθεί του Αγώνα, σκεπτόμενος όλους τους Έλληνες που διαβιούσαν ανυπεράσπιστοι στην Ιωνία, τον Πόντο, την Κωνσταντινούπολη, την Κύπρο και τα άλλα ακρότατα σημεία του ελληνισμού.

Τον Ιανουάριο του 1819, επέστρεψε για τρίτη και τελευταία φορά ως πατριάρχης στην Πόλη. Αμέσως, αφιερώθηκε και πάλι στην φιλανθρωπία, στην ενίσχυση της εκπαίδευσης, στη διδασκαλία, ενώ αναμόρφωσε το πατριαρχικό τυπογραφείο. Όλα αυτά τον καθιστούσαν περισσότερο ύποπτο στα μάτια των Τούρκων, οι οποίοι τον παρακολουθούσαν νυχθημερόν. Ο ίδιος προέκρινε το ξέσπασμα της Επανάστασης μετά την έναρξη ενός νέου ρωσο-τουρκικού πολέμου,

τον οποίο θεωρούσε επικείμενο. Πίστευε δε ότι ο Αγώνας έπρεπε να ξεκινήσει από την Πελοπόννησο.

Μετά την έναρξη της Επανάστασεως στη Μολδοβλαχία, ξεκίνησαν μαζικές διώξεις και εκτελέσεις ιεραρχών, απλών κληρικών και λαϊκών. Ο Γρηγόριος ετέθη επικεφαλής συνόδου αρχιερέων και λαϊκών και εξαναγκάστηκε να υπογράψει με πόνο ψυχής δύο αφορισμούς, ενώ οι λαϊκοί συνέταξαν μία αναφορά αποκηρύξεως της Επανάστασεως και μία δήλωση υποταγής με αναφορές στη «συνήθη καλοκαγαθία του σουλτάνου» Πολλοί υποστηρίζουν ότι οι αφορισμοί ήσαν εικονικοί ή ανεκλήθησαν.

Πάντως, αυτοί δεν πτόησαν τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο οποίος έγραψε, σε επιστολή του προς τους Σουλιώτες, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Ο Πατριάρχης βιαζόμενος υπό της Πόρτας σας στέλλει αφοριστικά ... Εσείς, όμως, να τα θεωρείτε αυτά ως άκυρα, καθότι γίνονται με βίαν και δυναστείαν και άνευ της θελήσεως του Πατριάρχου...». Το ίδιο φρονούσε και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, που έγραψε στα Απομνημονεύματά του ότι ο Γρηγόριος: «έκανεν ό,τι του έλεγεν ο Σουλτάνος».

Οι Τούρκοι ουδεμία αμφιβολία είχαν ότι ο Αγώνας τελούσε εις γνώσιν του Πατριάρχη. Άλλωστε, οι Φιλικοί είχαν χρησιμοποιήσει επανειλημμένως το όνομά του. Απεφάσισαν, λοιπόν, τη δολοφονία του για να τον τιμωρήσουν αλλά και για να αποθαρρύνουν τους Ορθοδόξους. Το έγκλημα συνετελέσθη μετά το πέρας της Θείας Λειτουργίας ανήμερα της Κυριακής της Αναστάσεως, την 10^η Απριλίου. Είχε προηγηθεί ο προπηλακισμός του από πλήθη αλλοπίστων (μουσουλμάνων και μη).

Μετά, ο Γρηγόριος υπέστη φρικτά βασανιστήρια και στο τέλος απαγχονίστηκε στη μεσημβρινή πύλη του Πατριαρχείου, ενώ νωρίτερα είχε αρνηθεί κάθε πρόταση διαφυγής. Η σορός του έμεινε κρεμασμένη επί τριήμερο, λιθοβολούμενη από τον όγλο. Σύμφωνα με τις πηγές, κατόπιν τρεις εβραίοι αγόρασαν τη σορό, την έσυραν στις οδούς και την πέταξαν στη θάλασσα, απ' όπου την ανέσυρε ένας Κεφαλλονίτης πλοίαρχος και τη μετέφερε στην Οδησό. Εκεί, ετάφη, αφού ετέθη σε λαϊκό προσκύνημα. Το 1871, το λείψανό του μετεφέρθη στην Αθήνα. Το 1921, ο Γρηγόριος ανεκηρύχθη Άγιος.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΣ (1780-1862)

Γεννήθηκε στα Λαγκάδια Γορτυνίας, την 14^η Φεβρουαρίου 1780. Ήταν υιός του πρόκριτου Ιωάννη Δεληγιάννη. Έμαθε τα πρώτα γράμματα από τον Επίσκοπο Ακόβων (μετέπειτα Μητροπολίτη Τριπόλεως) Δανιήλ. Δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για τα χρόνια της νεότητός του.

Την 12^η Φεβρουαρίου 1816, δολοφονήθηκε ο πατέρας του και ο ίδιος ανεδείχθη σε αρχηγό της οικογένειάς του. Ο ίδιος έγραψε στα *Απομνημονεύματά* του ότι ευρίσκετο στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον αδερφό του Αναγνώστη, τις παραμονές της Επανάστασης. Σε αυτά, σημειώνει ότι διατηρούσε επαφή με πολλούς φιλικούς, όπως τον Παν. Σέκερη, τον Αλ. Μαύρο κ.α. Φαίνεται ότι αυτοί τον μύησαν και στην Φιλική Εταιρεία, αν και στον κατάλογο των μελών της Αρχείου Σέκερη αναγράφεται ότι ο Κανέλλος Παπαγιαννόπουλος (Δεληγιάννης) μυήθηκε σε αυτήν από τον Παναγιώτη Αρβάλη στην Τριπολιτσά, την 10^η Σεπτεμβρίου 1819. Κατόπιν, ο Δεληγιάννης μύησε τους αδερφούς του Δημήτριο και Κωνσταντίνο.

Τον Φεβρουάριο του 1821, συνήνησε τον Παπαφλέσσα στα Λαγκάδια, με τον οποίο φέρεται ότι διεφώνησε για τη δυνατότητα αμέσου ενάρξεως του Αγώνα. Εν τούτοις, κήρυξε την Επανάσταση, μαζί με τα αδέρφια του και τους αδερφούς Γεώργιο και Δημήτριο Πλαπούτα στη Γορτυνία, στον Ιερό Ναό του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου, την 23^η Μαρτίου. Στις αρχές Απριλίου, διέταξε τη σφαγή όλων των Τούρκων των

Λαγκαδιών (40 οικογένειες) και την πυρπόληση του τζαμιού. Έκτοτε, ήταν προγραμμαμένος από την Υψηλή Πύλη. Η ενέργειά του αυτή είχε ως αποτέλεσμα να ταχθούν με το μέρος του πολλοί κάτοικοι των γύρω περιοχών, καθώς αντελήφθησαν ότι η εξέγερση αυτή είχε ευρύτερο χαρακτήρα και δεν υπήρχε πλέον κάποια δυνατότητα συμβιβασμού με τον κατακτητή.

Συνολικά, συγκεντρώθηκαν στο πλευρό του περισσότεροι από 3.500 άνδρες, επικεφαλής των οποίων ανέλαβε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (αρχιστράτηγος της Επαρχίας Καρυταίνης), την 28^η Απριλίου. Σημειωτέον ότι ο ίδιος δεν διατηρούσε άριστες σχέσεις μαζί του. Ο Δεληγιάννης ετέθη επικεφαλής των Καρυτινών προκρίτων, συγκρότησε ως τοπική πολιτική Αρχή και ως βάση εφοδιασμού την Εφορία της Καρύταινας, δύο ημέρες αργότερα. Έλαβε μέρος στη Συνέλευση των Καλτεζών και υπέγραψε την περίφημη Πράξη. Το εισαγωγικό κείμενο της συνελεύσεως, που αποτελεί και διακήρυξη εθνικής ανεξαρτησίας και ηθικών αρχών, έχει ως εξής.

Άριθ. 1.

ΠΑΤΡΙΣ

Ἡ γενικὴ εὐταξία τῶν ὑποθέσεων τῆς πατρίδος μας Πελοποννήσου καὶ ἡ αἰσία ἔκβασις τοῦ προκειμένου ἱεροῦ ἀγῶνος περὶ τῆς σεβαστῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους μας, ἐπειδὴ καὶ ἀναγκαίως ἀπῆλθον τὴν γενικὴν συνέλευσιν καὶ σκέψιν, συναθροίσθημεν ἐπὶ τούτου οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀπὸ μέρος τῶν ἐπαρχιῶν μας, ἔχοντες καὶ τὴν γνώμην καὶ ὄλων τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν, κατὰ τὴν σεβαστὴν μονὴν τῶν Καλτεζῶν, κατ' εὐλογον κοινὴν ἡμῶν γνώμην καὶ ἀπόφασιν καὶ ὄλων τῶν ἀπόντων, ἐκλέξαντες τοὺς φιλογενεστάτους κυρίους, τὸν τε ἅγιον Βρεσθένης Θεοδώρητον, Σωτήριον Χαραλάμπην, Ἀθανάσιον Κανακάρην, Ἀναγνώστην Παπᾶ Γιαννόπουλον, Θεοχαράκην Ρέντην καὶ Νικόλαον Πονηρόπουλον, καθ' ὑπακοὴν καὶ συγκατένευσιν καὶ αὐτῶν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν ταύτην πρότασιν, τοὺς διορίζομεν διὰ νὰ παρευρίσκωνται μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, καὶ πάντες οἱ ἄνωθεν ἐπέχοντες τὴν Γερουσίαν ὄλου τοῦ δήμου τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, προηγουμένου τῆς ἐνδοξότητός του, νὰ συσκέπτωνται, προβλέπωσι καὶ διοικῶσι καὶ κατὰ τὸ μερικὸν καὶ κατὰ τὸ γενικὸν ἀπάσας τὰς ὑποθέσεις, διαφορὰς καὶ πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν κοινὴν εὐταξίαν, ἁρμονίαν, ἐξοικονομίαν τε καὶ εὐκολίαν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνός μας, καθ' ὅποιον τρόπον ἢ θεία πρόνοια τοὺς φωτίσῃ καὶ γνωρίσωσιν ὠφέλιμον, ἔχοντες κατὰ τοῦτο κάθε πληρεξουσιότητα, χωρὶς νὰ εἰμωρῆ τινὰς νὰ ἀντιτείνῃ ἢ νὰ παρακούσῃ εἰς τὰ νεύματα καὶ διαταγὰς των. Καὶ τοῦτο τὸ ὑπόρηγμά των καὶ ἡ ἡμετέρα ἐκλογή θέλει διατρέξει καὶ θέλει ἔχει τὸ κῶρος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ δευτέρας κοινῆς σκέψεως. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀπὸ τὸ μέρος των εἰλικρινοῦς, ἀπαθοῦς καὶ μετὰ τῆς δυνατῆς ἐπιμελείας καὶ σκέψεως εἰς τὸ ἄνωθεν ὑπόρηγμά των ἐξακολουθίας, καθὼς καὶ τῆς ἀπὸ τὸ μέρος ἡμῶν τε καὶ ὄλων τῶν ἀπόντων ὑπακοῆς καὶ ἄνευ τινὸς ἀνθιστάσεως, προφασιολογίας καὶ ἀναβολῆς τῆς ἐξακολουθίας καὶ ἐνεργείας τῶν νευμάτων καὶ διαταγῶν των, ἐλάβομεν ἀμφοτέρωθεν τὰ μέλη τὸν πρέποντα ὄρκον ἐνώπιον τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἐν βάρει συνειδότος καὶ τῆς τιμῆς μας, καὶ οὕτως ἐπέδότη αὐτοῖς τὸ παρὸν ἐνυπόγραφον ἀποδεικτικὸν καὶ κυρωτικὸν γράμμα μας.

1821, Μαΐου 26.

*Έλους Άνθιμος,
Παναγιώτης Κρεββατάς,
Δημήτριος Καραμάνος,
Παναγ. Ζαρειφόπουλος,
Άθανάσιος Γρηγοριάδης,
Άθανάσιος Κωνστ. Κυριακός,
Πέτρος Σαλαμῶνος,
Μανώλης Μελετόπουλος,
Μιχάλης Κομμητᾶς,
Βασίλειος Σακελλαρίου,
Άναγνώστης Παπᾶ Γεωργίου,
Νικόλας Πετιμεζᾶς καὶ ἀδελφοί μου,
Κωνστ. Χρυσαντακόπουλος καὶ ἀδελφοί,
Δημήτριος Μέλιος μετὰ τῶν λοιπῶν
καπεταναίων Ἀρκαδίας.*

*Ὁ πρωτοσύγκελλος Ἀμβρόσιος τοῦ ἁγίου
Χριστιανουπόλεως,
Κανέλλος Δελιγιάννης,
Νικόλας Ταμπακόπουλος,
Δημήτριος Παπατσώνης,
Κωνστ. Ζαφειρόπουλος,
Νικόλαος Σπυλιοτόπουλος,
Παναγιώτης Μερίκας,
Θεοδωράκης Πουλόπουλος,
Παναγιώτης Γουλόπουλος,
Σακελλάριος Παπᾶ Φώτου,
Γεώργιος Ἀγαλλόπουλος,
Άναγνώστης Τσιωρτσάκης,
Νικόλας Παλλαδάς,
Άθανάσιος Κυριακός,
Ρήγας Παλαμίδης,
Παπαπαναγιώτης Παπαλεξίου.*

Επίσης, ο Δελιγιάννης συμμετείχε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς και απελευθέρωσε τον αδερφό του Θεόδωρο, που ήταν αιχμάλωτος των Τούρκων. Δυστυχώς, όμως, αυτός απεβίωσε από τις κακουχίες της κρατήσεώς του, λίγο μετά. Στην Α΄ Εθνοσυνέλευση, εξελέγη μέλος του Εκτελεστικού. Τον Μάρτιο του 1822, έλαβε μέρος στην πολιορκία των Πατρών και ονομάστηκε Στρατηγός από την Προσωρινή Διοίκηση. Αργότερα, εξεστράτευσε στη δυτική Ρούμελη, επιδεικνύοντας ιδιαίτερες ικανότητες και έλαβε μέρος στη μάχη του Πέτα.

Κατά τη διάρκεια του α΄ εμφυλίου πολέμου, θεωρείτο από τα σημαίνοντα στελέχη της αντικυβερνητικής παρατάξεως, ενώ επέκρινε σφόδρα τον ρόλο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Εν τούτοις, κατέβαλε σύντονες προσπάθειες για την εξεύρεση ενός συμβιβασμού. Μετά την κατάδειξη του ανέφικτου των προσπαθειών του, έλαβε μέρος στις ένοπλες συγκρούσεις. Συναίνεσε στην ανάθεση σημαίνοντος στρατιωτικού ρόλου στον Κολοκοτρώνη και επεχείρησε να εξομαλύνει πλήρως τις σχέσεις του με αυτόν, προτείνοντας τον αρραβώνα της επτάχρονης θυγατέρας του με τον μικρότερο υιό του Γέρου του Μοριά. Διετέλεσε πληρεξούσιος στις επόμενες Εθνοσυνελεύσεις, αντιτιθέμενος τόσο με τους πολιτικούς που ήρθαν στη χώρα από τη δυτική Ευρώπη όσο και με τον Δημήτριο Υψηλάντη.

Ακολούθως, παρέμεινε στο περιθώριο των εξελίξεων, καθώς η παράταξή του ηττήθηκε. Φυλακίστηκε μαζί με τον Κολοκοτρώνη και άλλους προκρίτους στη Μονή του Προφήτη Ηλία στην Ύδρα από την κυβέρνηση του Γεωργίου Κουντουριώτη, επί πέντε μήνες. Αν και ο τελευταίος αντιδρούσε, αφέθηκε ελεύθερος μετά την άφιξη του Ιμπραήμ Πασά της Αιγύπτου στην Πελοπόννησο προκειμένου να καταστεί εφικτή η αντιμετώπιση του εχθρού. Υπέγραψε την «πράξη υποτέλειας» και ήρθε σε σύγκρουση με τους Κουντουριώτη και Κολοκοτρώνη για το θέμα της διανομής των «εθνικών γαιών».

Το όνομά του ακούστηκε εκ νέου μετά τη σύσταση του πρώτου ελληνικού βασιλείου. Επί των ημερών του Βασι. Όθωνα, έλαβε τον βαθμό του συνταγματάρχη και

διετέλεσε νομοεπιθεωρητής Μεσσηνίας. Ήταν φιλικά διακείμενος προς το γαλλικό κόμμα και ενεπλάκη στις πολιτικές διαμάχες. Το 1834, διετέλεσε βοηθός του Σκωτσέζου εισαγγελέα Εδουάρδου Μάσων (Edward Mason) στη δίκη του Κολοκοτρώνη και του Δημητρίου Πλαπούτα (στο στάδιο της διεξαγωγής των ανακρίσεων). Στις εκλογές που διεξήχθησαν ύστερα από την παραχώρηση Συντάγματος εκ μέρους του Βασ. Όθωνα, το 1844, συνέπραξε με τον Γενναίο Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα, ξεχνώντας τις προηγούμενες διενέξεις τους. Το κόμμα του (γαλλικό) επεκράτησε και ο ίδιος εξελέγη βουλευτής. Αργότερα δε, ανεδείχθη πρόεδρος της Βουλής, παραμένοντας στη θέση του επί έναν χρόνο.

Εν τούτοις, ελάχιστη δραστηριότητα ανέπτυξε την επόμενη περίοδο. Ήταν νυμφευμένος με την Αθανασία Αναγν. Παπατσώνη, με την οποία απέκτησε μία θυγατέρα, τη Μαρία. Αυτή νυμφεύτηκε τον Διονύσιο Χρυσοσπάθη, υιό του φιλικού και αγωνιστή Ηλία Χρυσοσπάθη και απεβίωσε το 1854. Την χρονιά εκείνη, ο Δεληγιάννης άρχισε να γράφει τα *Απομνημονεύματά* του. Ευρίσκετο τότε σε ηλικία 74 ετών. Αυτά είναι αρκετά εκτεταμένα (3 τόμοι). Αν και έγιναν γνωστά από τον 19^ο αιώνα, δημοσιεύτηκαν μόλις το 1957.

Ο ίδιος δεν προσπαθεί να είναι αντικειμενικός. Εκφράζει τις απόψεις των προκρίτων και προσπαθεί να αναδείξει τον ρόλο της οικογένειάς του τόσο στην Επανάσταση (για την ευόδωση της οποίας συνεισέφερε ούτως ή άλλως μεγάλα ποσά) όσο και πριν από αυτήν. Πάντως, παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για τα τεκταινόμενα μεταξύ των Πελοποννησίων προκρίτων αλλά και μεταξύ αυτών και των αντιπάλων τους κατά τη διάρκεια των εμφύλιων συγκρούσεων. Το 1859, η ελληνική Πολιτεία του χορήγησε σύνταξη αντιστρατήγου.

Απεβίωσε πάμφτωχος στην Αθήνα (καθώς η οικογενειακή περιουσία είχε εξανεμιστεί στον Αγώνα), την 18^η Σεπτεμβρίου 1862. Τον επικήδειο εξεφώνησε ο ανιψιός του Θεόδωρος Δηλιγιάννης.

ΔΙΑΚΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (1788-1821)

Γεννήθηκε στην επαρχία Παρνασσίδος, την 4^η Ιανουαρίου 1788. Τόπος καταγωγής του ήταν η Άνω Μουσούνιτσα Παρνασσίδος ή η Αρτοτίνα Δωρίδος. Το πραγματικό του όνομα δεν είναι απολύτως εξακριβωμένο. Άλλοι υποστηρίζουν ότι ήταν Αθανάσιος Γραμματικός και άλλοι Αθανάσιος Μασ(σ)αβέτας. Ο παππούς του φέρεται ότι ήταν κλέφτης στο ένοπλο σώμα του οπλαρχηγού Κωνσταντάρρα. Πάντως, είναι βέβαιο πως είχε δύο αδερφούς (Απόστολο και Κωνσταντίνο) και δύο αδερφές (Καλομοίρα και Σοφία). Ήταν θρήσκος και φιλομαθής από παιδί. Σε ηλικία των 12 ετών, η μητέρα του τον έστειλε στην Ιερά Μονή Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου στην Αρτοτίνα. Το 1805, χειροτονήθηκε διάκος, αν και οι πηγές δεν συμφωνούν ως προς την ακριβή ημερομηνία. Έλαβε το όνομα Άνθιμος.

Επίσης, ασάφεια υπάρχει και ως το πώς έγινε κλέφτης. Άλλοι υποστηρίζουν ότι αυτό οφείλεται σε έναν Τούρκο Πασά, ο οποίος έφθασε στο μοναστήρι και εντυπωσιάστηκε από την εξωτερική εμφάνιση του Διάκου. Προχώρησε σε κάποια ανήθικη πρόταση και ο Διάκος, προσβεβλημένος, τον σκότωσε. Αναγκάστηκε, λοιπόν, να βγει στο βουνό. Κάποιοι άλλοι, όμως, ισχυρίζονται ότι του επέρριψαν την ευθύνη για τον κατά λάθος φόνο ενός συνδαιτήμονα σε έναν γάμο. Το θύμα καταγόταν από ισχυρή οικογένεια της Αρτοτίνας και ο Διάκος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το μοναστήρι. Αργότερα, συνελήφθη, φυλακίστηκε αλλά δραπέτευσε.

Σε κάθε περίπτωση, έγινε κλέφτης στην ένοπλη ομάδα του καπετάν-Καλόγερου με οπλαρχηγούς τον Σκαλτσά και τον Γούλα. Επέδειξε περίσσιο θάρρος, σώζοντας τον

τραυματισμένο καπετάνιο του και μεταφέροντάς τον σε ασφαλές σημείο. Τότε, αυτός ανεκοίνωσε στους υπόλοιπους άνδρες του πως ο Διάκος έπρεπε να τον αντικαταστήσει, όταν πέθαινε. Μετά τον θάνατο του πατέρα και του αδερφού του Απόστολου στα χέρια των Τούρκων, ορκίστηκε να εκδικηθεί. Το επόμενο διάστημα, προξένησε μεγάλες απώλειες στον εχθρό. Μετά την απαγωγή της θυγατέρας ενός προύχοντα, κατάφερε και πήρε το αρματολίκι της περιοχής. Αργότερα, υπηρέτησε στην φρουρά του Αλή Πασά, πιθανότατα κατόπιν παρεμβάσεως του Οδυσσέα Ανδρούτσου.

Διετέλεσε πρωτοπαλίκαιο του τελευταίου, όταν αυτός ανέλαβε καπετάνιος μίας ομάδας αρματολών στη Λιβαδειά. Αργότερα, οι δύο άντρες φιλονίκησαν και ο Διάκος απεχώρησε, συγκροτώντας το δικό του ένοπλο σώμα, ενώ μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία. Το αίσθημα δικαιοσύνης από το οποίο διεκρίνετο τον κατέστησε αγαπητό στον τοπικό πληθυσμό. Μάλιστα, οι άρχοντες της Λειβαδιάς τον ανεκήρυξαν καπετάνιο. Ακολούθησε ο επίσημος διορισμός του από τον Τούρκο Βοεβόδα της Λειβαδιάς Καρά-Ισμαήλ ως αρματολού της περιοχής. Ο Διάκος, λοιπόν, έγινε «Αρχηγός των αρμάτων της Λειβαδιάς», έχοντας δική του σφραγίδα με τον δικέφαλο αετό και με τα γράμματα «Ο.Θ.Ν.Κ.», δηλαδή «Ο Θεός Νικά».

Ο Διάκος ετάχθη αναφανδόν υπέρ του ξεσηκωμού, από την πρώτη ημέρα της ενάρξεως της Επανάστασης και κατάφερε να υπερνικήσει τους δισταγμούς των προκρίτων. Μάλιστα, κατόρθωσε με ένα τέχνασμα να εξασφαλίσει την άδεια του Τούρκου βοεβόδα για να συγκεντρώσει στρατεύματα δήθεν προς απόκρουση του Ανδρούτσου. Διέταξε τους άνδρες του να μαζευτούν στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά, όπου ο τοπικός επίσκοπος (ο Σαλώνων Ησαΐας) ευλόγησε τα όπλα και κήρυξε την Επανάσταση. Οι ένοπλοι ξεκίνησαν κατά της Λειβαδιάς, περνώντας από το Δίστομο. Εκεί, ο Διάκος αιχμαλώτισε τον αδερφό του βοεβόδα, που ήταν τοπικός αστυνόμος, για να τον ανταλλάξει με δύο προκρίτους. Οι τελευταίοι είχαν συλληφθεί από τον Χασάν Αγά. Κατόπιν, πολιορκήσε το κάστρο της Λειβαδιάς, επί τριήμερο. Διεξήχθησαν πολλές μικρές μάχες και τελικώς η πόλη απελευθερώθηκε, την 1^η Απριλίου 1821. Η ελληνική σημαία υψώθηκε στο κάστρο, στη θέση Ωρα, ενώ ο Διάκος εξεφώνησε λόγο από το κτήριο της Μητροπόλεως. Αργότερα, κυριεύσε το ισχυρό φρούριο της Μπουδουνίτσας (Μενδενίτσας), αλλά δεν κατόρθωσε να απελευθερώσει τη Λαμία και την Υπάτη, καθώς δεν τον βοήθησαν οι ντόπιοι οπλαρχηγοί.

Ο ξεσηκωμός θορύβησε τον Σουλτάνο. Έστειλε δύο από τους ικανότερους διοικητές του για να καταστείλουν την Επανάσταση στη Ρούμελη και την Πελοπόννησο. Επρόκειτο για τον Ομέρ Βρυώνη και τον Κιοσέ Μεχμέτ, οι οποίοι ετέθησαν επικεφαλής 7.000 πεζών και 1.000 ιππέων. Ο Διάκος και το απόσπασμά του, ενισχυμένο από τους άνδρες του Πανουργιά και του Δυοβουνιώτη, απεφάσισαν να ανακόψουν την τούρκικη προέλαση στη Ρούμελη με την λήψη αμυντικών θέσεων κοντά στις Θερμοπύλες. Η ελληνική δύναμη των 1.500 ανδρών χωρίστηκε σε τρία τμήματα: ο Δυοβουνιώτης θα υπερασπιζόταν την γέφυρα του Γοργοποτάμου, ο Πανουργιάς τα ύψη της Χαλκωμάτας, και ο Διάκος τη γέφυρα της Αλαμάνας. Ο τελευταίος έπρεπε να αντιμετωπίσει το μεγαλύτερο μέρος των εχθρικών στρατευμάτων, αποτελούμενο από 8.000 άνδρες, έχοντας στη διάθεσή του μόλις 500 παλληκάρια.

Δυστυχώς, τα δύο άλλα σώματα αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν, έχοντας υποστεί μεγάλες απώλειες. Τότε, ο εχθρός συγκέντρωσε το σύνολο των δυνάμεών του εναντίου Διάκου, ο οποίος αρνήθηκε να υποχωρήσει. Κοντά του έμειναν μόλις 48 άνδρες, καθώς οι υπόλοιποι σκόρπισαν προ της καταθλιπτικής αριθμητικής υπεροχής του εχθρού. Επηκολούθησε σφοδρή μάχη, κατά την οποία ο Διάκος πληγώθηκε σοβαρά στον δεξί ώμο. Τότε, πήρε το σπαθί στο άλλο χέρι και συνέχισε να αγωνίζεται. Το σπαθί έσπασε και μόνον τότε μπόρεσαν να τον συλλάβουν οι Τούρκοι. Μάλιστα, έχει γραφεί πως αυτοί που τον συνέλαβαν ήταν πέντε (5) μουσουλμάνοι από τη Θεσπρωτία (Τσαμίηδες). Τον μετέφεραν ενώπιον του Ομέρ Βρυώνη και επηκολούθησε ο κάτωθι διάλογος.

- «Εσύ είσαι ο Διάκος;».
- «Εγώ!».
- «Και πώς σε πιάσαν ζωντανό;».
- «Αν ήξερα ότι δεν θα σκοτωνόμουν, θα κρατούσα ένα φυσέκι και για τον εαυτό μου».

Τότε, έφθασε και ο Κιοσέ Μεχμέτ Πάσας. Ένας εκ των δύο Τούρκων πρότεινε στον Διάκο να τον κάνει ανώτερο αξιωματικό στον οθωμανικό στρατό, αρκεί να αλλαξοπιστούσε και να απαρνιόταν τον Χριστό. Διαφορετικά, θα θανατωνόταν. Εκείνος απήντησε με την ιστορική φράση: «Η Ελλάδα έχει πολλούς Διάκους για να εκδικηθούν το θάνατό μου. Εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θε να πεθάνω!». Το θάρρος και η εξωτερική ομορφιά του Διάκου ώθησαν τους δύο πασάδες να μην τον θανατώσουν. Αρχικώς, απεφάσισαν να τον κρατήσουν ζωντανό προς μελλοντική ανταλλαγή με ομοθρήσκους τους αιχμαλώτους των Ελλήνων. Παρενέβησαν, όμως, οι Τούρκοι της Λαμίας (και ιδιαιτέρως ο Χαλίλ Μπέης), οι οποίοι τόνισαν ότι ο Διάκος θα ήταν μία διαρκής απειλή όσο παρέμενε εν ζωή. Έπρεπε να θανατωθεί και δη με παραδειγματικό τρόπο.

Την 24^η Απριλίου τον οδήγησαν στη Λαμία, δίνοντάς του να κρατήσει μία μεγάλη ξύλινη σούβλα. Ο Διάκος την πέταξε και απευθύνθηκε στους μουσουλμάνους Αρβανίτες φρουρούς του, λέγοντάς τους: «Δε βρίσκεται από σας εδώ κανένα παλικάρι να με σκοτώσει με την πιστόλα του και να με γλιτώσει απ' τους χαλντούπηδες (σ.σ. Τούρκους ή μουσουλμάνους γενικά);». Ένας Τούρκος διετάχθη και πέρασε το σουβλί μέσα από το σώμα του, δίχως να πειράξει τα ζωτικά εσωτερικά όργανα. Τρύπησε μόνον το έντερο και το διάφραγμα, περνώντας το ανάμεσα από τα σπλάχνα και τους πνεύμονες. Το σουβλί εξήλθε από τον ώμο. Κατόπιν, ο ήρωας εστήθη όρθιος στραμμένος προς τη Δύση για να τον καίει ο ήλιος. Οι Τούρκοι έστησαν περίξ αυτού πασσάλους με τα ακρωτηριασμένα κεφάλια των παλικαριών του να τον κοιτάνε προκειμένου να κάμψουν το ηθικό του.

Εκείνος ακατάβλητος τους έβριζε, επαινώντας τους Έλληνες για όσο (μακρύ) διάστημα άντεξε το μαρτύριο. Ζητούσε μόνον νερό αλλά κανείς δεν του προσέφερε. Ένας συναγωνιστής του τον πυροβόλησε από μακριά για να τον λυτρώσει. Δυστυχώς, αστόχησε, πληγώνοντάς τον, γεγονός που κατέστησε το μαρτύριό του χειρότερο. Σύμφωνα με την παράδοση λίγο πριν πεθάνει αυτοσχεδίασε το δίστιχο: «Για ιδές καιρό

που διάλεξε ο Χάρος να με πάρει, τώρα που ανθίζουν τα κλαριά και βγάζει η γης χορτάρι».

Μετά τον θάνατό του, το άψυχο κορμί του πετάχτηκε σε κοντινό χαντάκι και σκεπάστηκε με κοπριά. Οι χριστιανοί, όμως, βγήκαν κρυφά το βράδυ και το έθαψαν. Ο χώρος της ταφής του είχε λησμονηθεί και ανεκαλύφθη από τον Αντισυνταγματάρχη Ρούβαλη, το 1881. Το 1886, τελέσθηκε το πρώτο μνημόσυνό του και τοποθετήθηκε η σημερινή προτομή. Η δράση και ο θάνατός του πέρασαν στη σφαίρα του θρύλου. Δεκάδες Έλληνες και ξένοι λογοτέχνες, ποιητές και καλλιτέχνες (όπως οι Αριστ. Βαλαωρίτης, Θεοδ. Βρυζάκης, Ε. Δημίδης, Δημ. Ζωγράφος, Αλ. Ησαΐας, Θεόφιλος – Χατζημιχαήλ-, Φωτ. Κόντογλου, Κ. Παρθένης, Δ. Τσόκος, Πήτερ φον Ες κ.α.) εμπνεύστηκαν από αυτόν. Το όνομά του ταυτίστηκε παγκοσμίως με τον Αγώνα των Ελλήνων για την Ελευθερία.

ΔΙΚΑΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ – ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ (1786 ή 1788-1825)

Γεννήθηκε στην Πολιανή Μεσσηνίας, το 1786 ή το 1788. Ήταν το τελευταίο παιδί του Δημητρίου Δικαίου, ο οποίος είχε άλλα 27 παιδιά από δύο γάμους! Το πραγματικό του επώνυμο ήταν Φλέσσας, ενώ το «Δικαίος» ήταν μοναστηριακός τίτλος που εσήμαινε τον επιστάτη ή διαχειριστή μοναστηριού ή ασκητηρίου.

Ο νεαρός Γεώργιος (όπως ήταν το βαπτιστικό του όνομα) φοίτησε στη Σχολή της Δημητσάνας, αλλά ουδέποτε ολοκλήρωσε τις σπουδές του. Το 1816, έγινε μοναχός στο μοναστήρι της Παναγιάς της Βελανιδιάς στην Καλαμάτα. Εκεί, πήρε το όνομα Γρηγόριος. Διεφώνησε, όμως, με τον επίσκοπο Μονεμβασιάς και μετέβη στο μοναστήρι της Ρεκίτσας. Αλλά και στο νέο μοναστήρι δεν έμεινε επί μακρόν. Αυτή την φορά αιτία ήταν ο τσακωμός του με έναν Τούρκο αξιωματούχο για τα περιουσιακά στοιχεία της μονής. Εγκατέλειψε, λοιπόν, την Πελοπόννησο για τη Ζάκυνθο. Εκεί γνωρίστηκε με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

Λίγο μετά, έφυγε και από κει για την Κωνσταντινούπολη, όπου είχε επαφές με τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο. Την 21^η Ιουνίου 1818, μνήθηκε (στην οικία των Αινιάνων στη συνοικία Θεραπειά) στην Φιλική Εταιρεία. Έφερε πλέον το συνθηματικό όνομα Αρμόδιος. Έκτοτε, αφιερώθηκε στον αγώνα για την απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων και μύησε περισσότερους από 30 νέους Φιλικούς. Ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ τον χειροτόνησε αρχιμανδρίτη αλλά ο Παπαφλέσσας ασχολήθηκε ελάχιστα με τα ιερατικά του καθήκοντα.

Μετέβη στο Βουκουρέστι, όπου συνέταξε (μαζί με τον Γεώργιο Λεβέντη) το «Σχέδιον Γενικόν», τον Μάιο του 1820. Αυτό προέβλεπε την εξασφάλιση της συμμαχίας των Σέρβων και των Μαυροβούνιων, καθώς και την εξέγερση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Αυτές οι ενέργειες θα αποσπούσαν την προσοχή της Υψηλής Πύλης από τα τεκταινόμενα στον ελλαδικό χώρο, όπου θα ξεκινούσε ο Αγώνας. Πίστευε ακράδαντα ότι η επανάσταση έπρεπε να εκδηλωθεί το ταχύτερο δυνατόν, άποψη που εξέφρασε με παρρησία σε σύσκεψη μελών της Φιλικής Εταιρείας στο Ισμαήλιο.

Αυτή τελούσε υπό την προεδρία του Αλέξανδρου Υψηλάντη και η συμμετοχή του Παπαφλέσσα καταδεικνύει το υψηλό του κύρος. Επίσης, έλαβαν μέρος ο Εμμανουήλ Ξάνθος, ο Γιωργάκης Ολύμπιος, ο Χριστόφορος Περραιβός κ.α. Ο Παπαφλέσσας πρέσβευε την άποψη ότι ο Υψηλάντης έπρεπε να κατέλθει στην Πελοπόννησο το ταχύτερο δυνατόν. Ήρθε σε διαφωνία με αρκετούς από τους παρισταμένους, που ήσαν διστακτικοί. Τότε, παρουσίασε κάποια πλαστά έγγραφα προς ενίσχυση των θέσεών του, τα όποια «κατεδείκνυαν» ότι οι κάτοικοι της Πελοποννήσου ήσαν έτοιμοι να εξεγερθούν. Τα υπόλοιπα μέλη της Φιλικής Εταιρείας δυσπιστούσαν και απεφάσισαν τη μετάβασή του στον Μωρηά για διερεύνηση της καταστάσεως.

Ο Παπαφλέσσας επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, απ' όπου απέπλευσε για το Αϊβαλί προκειμένου να προμηθευτεί πολεμοφόδια. Κατόπιν, μετέβη στην Ύδρα, όπου υπήρχαν αρκετοί υποστηρικτές των απόψεών του. Εντούτοις, ο Λάζαρος Κουντουριώτης και άλλοι προύχοντες ήσαν πολύ διστακτικοί για τον ξεσηκωμό. Το ίδιο κλίμα συνάντησε και στις Σπέτσες. Μετά πήγε στην Πελοπόννησο και έλαβε μέρος στη σύσκεψη της Βοστίτσας (νυν Αίγιο), στα τέλη Ιανουαρίου του 1821. Εκεί, εξέθεσε τις γνωστές απόψεις του, προσθέτοντας ότι ήταν εξασφαλισμένη η συνδρομή του Τσάρου δίχως όμως να βρει αρκετούς υποστηρικτές. Άλλωστε, ήσαν νωπές οι αναμνήσεις από τα «Ορλωφικά» και την εγκατάλειψη των Ελλήνων από τους Ρώσους. Αντιθέτως, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και ορισμένοι προύχοντες ετάχθησαν ανοικτά εναντίον του με αποτέλεσμα αυτός να τους απειλήσει ότι θα ξεκινούσε μόνος του την επανάσταση, έχοντας μαζί του αγρότες της περιοχής και Μανιάτες, στους οποίους θα έδινε όπλα.

Κατόπιν, επισκέφθη διάφορα μέρη του Μωρηά, όπου παρουσιαζόταν άλλοτε ως δήθεν πατριαρχικός έξαρχος και άλλοτε ως εκπρόσωπος της Ανωτάτης Αρχής της Φιλικής Εταιρείας. Προέβη σε αθρόες μυήσεις, συχνά παραβιάζοντας τους κανόνες της συνωμοτικότητας λόγω του υπέρμετρου ενθουσιασμού του. Αυτό, όμως, προκαλούσε και την καχυποψία πολλών προεστών, που γνώριζαν ότι θα ήταν τα πρώτα θύματα των τουρκικών αντιποίνων. Συναντήθηκε με τους Δεληγιανναίους και δεν υπήρξε σύγκληση απόψεων. Μάλιστα, ο Κανέλλος Δεληγιάννης καταφέρθηκε με βαρείς χαρακτηρισμούς εναντίον του στα Απομνημονεύματά του. Το ίδιο αρνητικός ήταν και ο Αναγνωσταράς, ο οποίος άφηνε υπονοούμενα για διασπάθιση των χρημάτων της Φιλικής Εταιρείας.

Ο Παπαφλέσσας κατέφυγε στους Μαυρομιχαλαίους, τους οποίους και έπεισε, ίσως με την βοήθεια και του Κολοκοτρώνη, με τον οποίον γνωρίζονταν από παλιά, όπως έχει προαναφερθεί. Μοίρασε τα όπλα που έστειλαν οι Φιλικοί από τη Σμύρνη και προσεταιρίστηκε τον Νικηταρά. Ήταν στο πλευρό του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη κατά την απελευθέρωση της Καλαμάτας. Έκτοτε, ο Παπαφλέσσας πέταξε το ράσο και άρχισε να φοράει τη στολή του πολεμιστή. Πήγε σε διάφορα μέρη του Μωρηά για να παρακινήσει, να εμπυχώσει και να πολεμήσει. Συμμετείχε σε διάφορες μάχες και συμπλοκές στην ΒΑ Πελοπόννησο.

Ήταν παρών στην απελευθέρωση της Τριπολιτσάς και στην παράδοση στους Έλληνες του Ακροκόρινθου. Έχει γραφεί ότι αυτός ήταν που δημιούργησε την πρώτη ελληνική σημαία, η οποία υψώθηκε στο διοικητήριο της Τριπολιτσάς. Πιο συγκεκριμένα, έσκισε το βαθύ γαλάζιο εσώρασό του (το επονομαζόμενο αντερί), σχημάτισε ένα τετράγωνο και διέταξε το πρωτοπαλικάρο του Παναγιώτη Κεφάλια να σκίσει δύο λουρίδες από την άσπρη φουστανέλα του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σχηματίστηκε ένας σταυρός, ο οποίος υψώθηκε μέσα σε ντελίριο ενθουσιασμού.

Δυστυχώς, όμως, ενεπλάκη στις εσωτερικές έριδες. Ετάχθη εξ αρχής κατά των προκρίτων και υπέρ του Υψηλάντη, τον οποίο θεωρούσε φυσικό αρχηγό του Αγώνα. Λέγεται ότι υπεκίνησε τη στάση των στρατιωτών απέναντι των συγκεντρωμένων προκρίτων στα Βέρβена, ενώ κατηγορήθηκε για επιπόλαιους χειρισμούς που είχαν ως αποτέλεσμα την αρνητική πορεία της εξεγέρσεως στη Μολδοβλαχία. Έλαβε μέρος στην Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου και ονομάστηκε γερουσιαστής, στα τέλη του 1821. Τον επόμενο χρόνο, παρίστατο στην παράδοση του Ναυπλίου στους Έλληνες (τον Νοέμβριο), ενώ νωρίτερα συμμετείχε στις μάχες στα Δερβενάκια και στο Αγιονόρι.

Το 1823, συμμετείχε στην Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους. Την 17^η Απριλίου του έτους εκείνου, αυτή τον εξέλεξε στη θέση του υπουργού Εσωτερικών. Ο Παπαφλέσσας παρέμεινε στο αξίωμα αυτό έως τον θάνατό του. Αργότερα (την 1^η Ιουλίου 1823), ανέλαβε και το Υπουργείο της Αστυνομίας. Η κυβέρνηση τον διέταξε να συντάξει μία επιστολή «προς τους Έλληνες της Δυτικής Εκκλησίας» με σκοπό την ευαισθητοποίησή τους για την Επανάσταση. Επίσης, καθόρισε τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των πολιτών προς το Έθνος. Δυστυχώς, δεν μπόρεσε να επιδείξει μεγαλύτερο έργο, καθώς είχε ξεσπάσει ο α' εμφύλιος πόλεμος, στον οποίο ετάχθη αρχικώς στο πλευρό του Κολοκοτρώνη και εν συνεχεία σε αυτό του Κουντουριώτη.

Η τελευταία του απόφαση τον αποξένωσε από πολλούς φίλους του. Μολαταύτα, εξιλεώθηκε αφού διείδε τον κίνδυνο που εγκυμονούσε η αποβίβαση των αιγυπτιακών στρατευμάτων υπό τον Ιμπραήμ Πασά στην Πελοπόννησο, τον Φεβρουάριο του 1825. Πρότεινε, λοιπόν, εγκαίρως, την αποφυλάκιση του Γέρου του Μωρηά και όλων των έγκλειστών αντικυβερνητικών αγωνιστών. Αποτελεί σίγουρα δυστύχημα τόσο για τον ίδιο όσο κυρίως για την Πατρίδα ότι δεν εισακούστηκε άμεσα.

Το πατριωτικό του καθήκον του επέβαλε να μην μείνει άπραγος αλλά να προσπαθήσει όπως αποτρέψει την επικείμενη καταστροφή. Ξεκίνησε από το Ναύπλιο και άρχισε να στρατολογεί Πελοποννησίους για να αντιμετωπίσουν τον νέο επίφοβο εχθρό. Έπρεπε παντί τρόπο να αποτραπεί η προέλαση του Ιμπραήμ στο εσωτερικό του Μωρηά, καθώς αυτός είχε ήδη καταλάβει το Νεόκαστρο της Πύλου και σχεδόν όλη τη Μεσσηνία. Κατόρθωσε να συγκεντρώσει 1.200-2.500 άνδρες, αλλά οι περισσότεροι εξ αυτών διασκορπίστηκαν στη θέα του πολυάριθμου εχθρού. Τελικώς, έμειναν στο πλευρό του μόλις 500-600, με τους οποίους απεφάσισε να αντιμετωπίσει τον Ιμπραήμ στη θέση Μανιάκι.

Η μάχη ήταν άνιση, καθώς οι Αιγύπτιοι αριθμούσαν περίπου 3.000 άνδρες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και αρκετοί ιππείς. Επιπλέον, ο εχθρός είχε άριστη πληροφόρηση, ενώ η καθυστερημένη αποφυλάκιση του Κολοκοτρώνη και των συναγωνιστών του δεν προσέφερε το παραμικρό στον Παπαφλέσσα. Τελικώς, μετά από οκτάωρη μάχη, το μεγαλύτερο μέρος των αμυνομένων (μεταξύ αυτών και ο Παπαφλέσσας) έπεσε ηρωικά μαχόμενο, ενώ πολλαπλάσιοι Αιγύπτιοι εξοντώθηκαν.

Μετά το τέλος της μάχης, λέγεται ότι ο Ιμπραήμ διέταξε να βρουν τον Παπαφλέσσα και να τοποθετήσουν το ακέφαλο του σε μια βελανιδιά. Κατόπιν, ζήτησε να τοποθετηθεί πάνω του η κεφαλή του φλογερού αγωνιστή, τον οποίο φίλησε στο μέτωπο εις ένδειξιν αναγνωρίσεως του θάρρους του, λέγοντας: «Πράγματι αυτός ήτο ικανός και γενναίος άνθρωπος. Καλύτερα να επαθαίναμεν άλληνη τόσην ζημίαν, αλλά να τον επιάναμεν ζωντανόν». Ήταν 20 Μαΐου 1825.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΖΑΦΕΙΡΑΚΗΣ (1772-1822)

Γεννήθηκε στη Νάουσα, το 1772. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για την οικογένειά του, πέραν του ότι ήταν εύπορη και μία από τις πλέον σημαντικές της Νάουσας. Το γεγονός αυτό του επέτρεψε να λάβει επιμελημένη μόρφωση και να χαίρει γενικής εκτιμήσεως. Επίσης, έχει γραφεί ότι έκανε ευεργεσίες από νεαρής ηλικίας, όταν έμενε στα Ιωάννινα, όπου σπούδασε. Ο Αλή Πασάς Τεπελενλής τον πήρε υπό την προστασία του, καθώς εξετίμησε τα πνευματικά του χαρίσματα και τον χαρακτήρα του.

Λίγο μετά, ο ηγεμόνας της Ηπείρου έθεσε στο στόχαστρό του τη Νάουσα, η οποία απελάμβανε ειδικών προνομίων, γεγονός που είχε οδηγήσει σε οικονομική ευμάρεια πολλούς από τους κατοίκους της. Το 1798, εξεστράτευσε για πρώτη φορά εναντίον της αλλά οι Ναουσαίοι κατάφεραν να τον αποκρούσουν. Ο Ζαφειράκης είχε επιστρέψει στην πόλη μετά το πέρας των σπουδών του και ήταν στην πρώτη γραμμή του αγώνα, βοηθώντας τους άλλους οπλαρχηγούς.

Η αποτυχία αυτή πείσμωνσε τον Αλή Πασά, ο οποίος επεχείρησε για δεύτερη φορά να καθυποτάξει τους Ναουσαίους, το 1800. Τότε, ήταν καλύτερα προετοιμασμένος αλλά και πάλι οι αμυνόμενοι προέβαλαν ισχυρή αντίσταση. Εντούτοις, οι πρόκριτοι δεν ήξεραν εάν μπορούσαν να αντέξουν επί μακρόν. Απεφασίσθη, λοιπόν, να σταλεί στα Ιωάννινα μία επιτροπή με επικεφαλής τον (πάλαι ποτέ ευνοούμενο του Αλή Πασά) Ζαφειράκη.

Ο ηγεμόνας της Ηπείρου ανεγώριζε τις ικανότητές του και τον διόρισε διοικητή της πόλεως και της γύρω περιοχής, καθώς οι Ναουσαίοι υπεχρεώθησαν να αποδεχθούν την επικυριαρχία του. Έκτοτε, όμως, ο Ζαφειράκης (αντί να εκμεταλλευτεί τη νέα του

θέση για ίδιον όφελος) κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να αποτινάξει τον εχθρικό ζυγό. Προς τούτο, προσήγγισε τον Οθωμανό διοικητή της Θεσσαλονίκης, προσπαθώντας να τον στρέψει κατά του Αλή Πασά. Ο τελευταίος εξοργίστηκε και απεφάσισε να καθυποτάξει τους Ναουσαίους. Προς τούτο, επιτέθηκε στη Νάουσα για τρίτη φορά, το 1804. Έστειλε, λοιπόν, τον υιό του Βελή Πασά, επικεφαλής ισχυρών δυνάμεων. Επί ένα εξάμηνο, οι Ναουσαίοι αντιστάθηκαν επιτυχώς. Δυστυχώς, όμως, άρχισαν να αντιμετωπίζουν έντονο πρόβλημα λειψυδρίας.

Ο Ζαφειράκης έβλεπε περίλυπος τους συμπολίτες του να υποφέρουν, ενώ θεωρούσε αβέβαιο το μέλλον του υπό την ηγεσία του ηγεμόνα της Ηπείρου. Επομένως, απεφάσισε να τεθεί επικεφαλής 50 έμπιστών του ανδρών και να φύγει οικειοθελώς για τη Θεσσαλονίκη. Πάντως, ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι το έκανε κατόπιν διαταγής του Αλή Πασά, ο οποίος τον υπεχρέωσε να αφήσει πίσω την οικογένειά του. Η τελευταία μετεφέρθη στα Ιωάννινα προκειμένου να εξασφαλιστεί η μελλοντική υπακοή του Ζαφειράκη.

Ο τελευταίος δεν έμεινε επί μακρόν στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας αλλά μετέβη αρχικώς στο Άγιον Όρος και κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, παρέμεινε επί δώδεκα (12) χρόνια. Κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να επιστρέψει στην πόλη του, κάτι το οποίο κατόρθωσε, διαθέτοντας πολλά χρήματα σε διάφορους Οθωμανούς αξιωματούχους. Τελικώς, επέτυχε να εκδοθεί ένα σουλτανικό φερμάνι από τον Μαχμούτ Β΄, βάσει του οποίου ο Αλή Πασάς όφειλε να αποσύρει τις στρατιωτικές δυνάμεις του από τη Νάουσα.

Κατόπιν, ο Ζαφειράκης επέστρεψε και ανέλαβε ξανά σημαίνοντα ρόλο στα τεκταινόμενα της πόλεως. Τα επόμενα χρόνια, έκανε μία σειρά κοινωφελών έργων, ενώ διέθεσε ένα μέρος της περιουσίας του για ευεργεσίες. Εντούτοις, «απέκτησε» και τον φθόνο άλλων προκρίτων, όπως του Μάμαντη Δραγατά, ο οποίος τον κατηγορούσε για κακοδιαχείριση. Ο τελευταίος κατάφερε να πάρει πολλούς Ναουσαίους με το μέρος του.

Εν τω μεταξύ, είχε αρχίσει η δραστηριοποίηση της Φιλικής Εταιρείας, η οποία όμως δίσταζε να προσεγγίσει τον Ζαφειράκη λόγω των ισχυρών του προσβάσεων στην Υψηλή Πύλη. Στα τέλη του 1820, ο Ζαφειράκης παρέδωσε στις οθωμανικές Αρχές τον απεσταλμένο του Αλέξανδρου Υψηλάντη, Δημήτριο Ύπατρο, τον οποίο θεώρησε εσφαλμένα πράκτορα του Αλή Πασά. Το γεγονός αυτό κατέστησε τους Φιλικούς ακόμη περισσότερο επιφυλακτικούς προς το πρόσωπο του Ζαφειράκη. Μολαταύτα, ένας δάσκαλος ονόματι Πλακίδας τον πλησίασε και τον μύησε στην Εταιρεία.

Έκτοτε, αφοσιώθηκε στην προετοιμασία της Επανάστασης στην περιοχή. Προς τούτο, ήρθε σε επαφή με τους αρματολούς Αναστάσιο Καρατάσο και Αγγελή Γάτσο. Κατόπιν, εξόρισε τον Μάμαντη Δραγατά στη Θεσσαλονίκη. Αν και η εξέγερση στη Χαλκιδική δεν εξελισσόταν ευνοϊκά, ο Ζαφειράκης δεν δίστασε να κηρύξει την επανάσταση στον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου Ναούσης, την 19^η Φεβρουαρίου 1822. Εκτιμούσε ότι υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες για τη μετατροπή της πόλεως

σε επαναστατικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Άλλωστε, ο ίδιος είχε εκτεθεί στις οθωμανικές Αρχές όταν είχε αρνηθεί να προσέλθει στη Θεσσαλονίκη ή να στείλει μέλη της οικογενείας του για να κρατηθούν ως αιχμάλωτοι.

Ο Ευστάθιος Στουγιαννάκης περιέγραψε (στο βιβλίο του υπό τον τίτλο «Ιστορία της Πόλεως Ναούσης από της ιδρύσεως μέχρι της καταστροφής του 1822») τα γεγονότα ως ακολούθως: «Την επιούσαν, 19^η Φεβρουαρίου, Κυριακήν της Ορθοδοξίας, άπαντες οι κάτοικοι μικροί και μεγάλοι, ωπλισμένοι και άοπλοι συνήλθον εις τον ναόν του Αγίου Δημητρίου, ένθα και ετελείτο λειτουργία υπέρ ευοδώσεως του ιερού αγώνος. Μετά το τέλος αυτής εψάλη παράκλησις, μεθ' ην ο πρωτοσύγγελος Ζαχαρίας εξεφώνησε μικρόν πατριωτικόν και συγκινητικόν λογίδριον προτρέψας τους κατοίκους εις ιερόν υπέρ Πατρίδος και ελευθερίας αγώνα. Ο Ζαφειράκης προσέθεσεν ότι αι ελπίδες περί επιτυχίας δεν είναι μάταιαι και ότι κατά την στιγμήν αυτήν άπασα η Μακεδονία ως εκ συνθήματος δράττεται των όπλων. Μετά ταύτα ο Ζαχαρίας έλαβεν εκ της Αγίας Τραπέζης την σημαίαν φέρουσαν ερυθρόλευκον Σταυρόν, ην αφ' ου ησπάσθη αυτός και οι λοιποί κληρικοί, εξήλθον του ναού ψάλλοντες το “Αναστήτω ο Θεός και διασκορπισθήτωσαν οι εχθροί αυτού” και έστησαν αυτήν επί τινός λίθου υψηλού εν τη περιοχή της εκκλησίας. Ο Ναός του Αγίου Δημητρίου μετά της περιοχής αυτού καίπερ ευρύχωρος ών, δεν ηδύνατο να περιλάβη πληθυσμόν 8-10 χιλιάδων ανδρών, γυναικών και παιδών πάσης ηλικίας και τάξεως, όστις συνέρρευσε εις αυτόν. Αδύνατον να περιγραφή η γενική συγκίνησις, ήτις είχε τότε καταλάβει τα πλήθη. Και εν όσω μεν ωμίλει ο Πρωτοσύγκελλος και ο Ζαφειράκης ουδόλως διαταράσσετο η ησυχία υπό του πλήθους, αλλά ότε ο ιερεύς έλαβον εις χείρας το ιερόν λάβαρον, ο ενθουσιασμός πάντων εκορυφώθη και άπαντες έκραζον μετά χαράς θέλουσιν αποθάνει μάλλον παρά να προδώσωσι την ελπίδα του Έθνους. Και εξ αυτού έτι του γυναικωνίτου ηκούσθησαν αλαλαγμοί ενθουσιασμού προδίδοντες το ηρωϊκόν φρόνημα των γυναικών και το θάρρος, όπερ ενεψύχου τας νεωτέρας αυτάς Αμαζόννας, αι δε λέξεις «με ταις σιουσιάρκαις θα κυνηγήσωμεν τον Λουμπούτην και το ασκέρι του» εφέροντο εις όλων τα στόματα».

Οι Τούρκοι ήταν αποφασισμένοι να καταπνίξουν το επαναστατικό κίνημα εν τη γενέσει του. Ο βαλής της Θεσσαλονίκης Εμπού ή Αμπού Λουμπούτ (Μεχμέτ Εμίν) Πασάς ετέθη επικεφαλής 18.000 ανδρών και εξεστράτευσε εναντίον 4.000-5.000 Ελλήνων της Νάουσας. Αρχικώς, οι τελευταίοι κατάφεραν να αποκρούσουν τον εχθρό. Σύντομα, όμως, υπεχώρησαν και οχυρώθηκαν εντός της πόλεως, η οποία πολιορκήθηκε επί 25 ημέρες. Την 10^η Απριλίου, οι επιτιθέμενοι κατόρθωσαν να εισέλθουν στη Νάουσα και επηκολούθησε ένα λουτρό αίματος. Σε αυτό, συνέδραμαν και 600 εβραίοι της Θεσσαλονίκης, που ακολουθούσαν τον Λουμπούτ. Ο Ζαφειράκης με τον υιό του και τους συνεργάτες τους οχυρώθηκαν στον οικογενειακό πύργο, όπου είχαν ήδη καταφύγει περίπου 500 γυναικόπαιδα. Εκεί, προέβαλαν ηρωϊκή αντίσταση επί λίγες ημέρες. Κατόπιν, επεχείρησαν έξοδο με άκρα μυστικότητα. Μάλιστα, οι γυναίκες σκότωσαν τα μωρά προκειμένου το κλάμα τους να μην προδώσει τις κινήσεις τους.

Όσοι έμειναν πίσω ανετίναξαν την πυριτιδαποθήκη για να μην πέσουν ζωντανοί στα χέρια των αλλοπίστων. Ο Ζαφειράκης και οι υπόλοιποι κατόρθωσαν να ξεγλιστρήσουν, φτάνοντας στο δάσος του Σοφουλιού, όπου περικυκλώθηκαν από υπέρτερες αριθμητικά εχθρικές δυνάμεις ύστερα από προδοσία. Τα επόμενα γεγονότα δεν είναι απολύτως εξακριβωμένα. Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο Ζαφειράκης και οι συναγωνιστές του σκοτώθηκαν στη μάχη που ακολούθησε. Ο μόνος που σώθηκε ήταν ο υιός του Φίλιππος, που κατέφυγε στην Κλεισούρα. Συνελήφθη, όμως, αργότερα και βρήκε φρικτό θάνατο στα Ιωάννινα. Η σύζυγος του Ζαφειράκη μαζί με αυτήν του Γιαννάκη Καρατάσου μετεφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη, όπου επίσης θανατώθηκαν.

Άλλες μαρτυρίες κάνουν λόγο για σύλληψη των Ζαφειράκη και Καρατάσου, οι οποίοι κατατομήθηκαν και οι κεφαλές τους περιφέρθηκαν από τους Τούρκους πάνω σε κοντάρια προς εκφοβισμό των Ελλήνων. Η σύζυγος του Ζαφειράκη (ονόματι Μακρυνίτσα ή Κρινίτσα) σφαγιάστηκε μαζί με άλλες γυναίκες, ενώ η ιστορία της έγινε και δημοτικό τραγούδι.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ Β΄ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΒΡΕΣΘΕΝΗΣ (1787-1843)

Γεννήθηκε στη Νεμνίτσα της επαρχίας Γορτυνίας, το 1787. Το κοσμικό του όνομα ήταν Θωμάς και καταγόταν από την ευγενή οικογένεια των Κοτσακαίων ή Δημητρακαίων. Οι γονείς του (Βασίλειος και Αικατερίνη) ήσαν ευσεβείς χριστιανοί. Ο επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος Α΄ ήταν θείος του από την πλευρά του πατέρα του.

Έμαθε τα πρώτα γράμματα από ιεροδιδάσκαλους στην Βυτίνα. Σε ηλικία 18 ετών, πήγε κοντά στον προαναφερθέντα θείο του, ο οποίος του μετέδωσε όσες γνώσεις είχε. Επίσης, πολλά απεκόμισε και από τους μοναχούς στα μοναστήρια Αγίων Θεοδώρων και Κερνίτσας. Εντούτοις, δεν αρκέστηκε σε όσα είχε διδαχθεί αλλά διάβασε πλήθος βιβλίων, καθώς ήταν φιλομαθής. Το 1805, ο θείος του τον χειροτόνησε υποδιάκονο στην Βαμβακού. Δύο χρόνια αργότερα, χειροτονήθηκε διάκονος, ενώ έγινε πρεσβύτερος και πρωτοσύγκελος την 8^η Νοεμβρίου 1812. Μετά από λίγους μήνες, ο θείος του παραιτήθηκε και το χριστεπώνυμο πλήρωμα ζήτησε για αντικαταστάτη του τον Θεοδώρητο.

Πράγματι, το αίτημά του εισακούστηκε και χειροτονήθηκε επίσκοπος Βρεσθένης, την 5^η Απριλίου 1813. Τότε, έλαβε και το νέο εκκλησιαστικό όνομα «Θεοδώρητος». Σημειωτέον ότι η εν λόγω επισκοπή είναι γνωστή από τον 16^ο αιώνα. Αρχικώς, είχε έδρα τα Βρέσθena ή Βρέστενα της Λακωνίας, απ' όπου πήρε και την προσωνομία. Το 1700, η έδρα της μετεφέρθη στην Χρύσαφο (νυν Χρύσαφα) και μετονομάσθη σε «Επισκοπή Βρεσθένης και Χρυσάφου». Μετά την επισκευή, όμως, του κτιρίου της Μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (τόπου διαμονής των επισκόπων), η επισκοπή επανήλθε στην αρχική της έδρα και έλαβε εκ νέου την πρώτη ονομασία της. Στα μέσα του 17ου αιώνα, ο Θεοδώρητος Α΄ μετέφερε την έδρα της επισκοπής μέσα στα Βρέσθena, στον Ιερό Ναό του Αγίου Ιωάννου, που βρίσκεται στη θέση «Πύργος».

Ο Θεοδώρητος Β΄ ήταν ειλικρινής, έντιμος, αφιλοχρήματος, συνετός και πολύ αγαπητός στο ποίμνιό του. Μεταλαμπάδευσε σε αυτό όχι μόνο την πίστη στον Χριστό αλλά και την αγάπη για την πατρίδα. Το κήρυγμά του συγκινούσε τις καρδιές των ακροατών και σύντομα προσήλκυε χριστιανούς και από γειτονικές μητροπόλεις. Συνήθιζε δε να εξηγεί το Ευαγγέλιο με κάποιο παράδειγμα, καθιστώντας το νόημά του κατανοητό απ' όλο το εκκλησίασμα. Δεν δίσταζε να οργίζεται αλλά και να νουθετεί. Κατά τον Κωνσταντίνο Οικονόμο εξ Οικονόμων, ο θυμός του έμοιαζε μάλλον με το κεντρί της μέλισσας, που πληγώνει μεν, αλλά δεν θανατώνει.

Δεν ίδρυσε μόνον ιερούς ναούς αλλά και σχολεία, αποβλέποντας στην εκπαίδευση των νεαρών Ελλήνων. Το 1819, έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας, η οποία είχε αρχίσει να διαδίδει τις ιδέες της και να διευρύνει την επιρροή της σε όλον τον Μωριά. Δυστυχώς, δεν είναι γνωστό το όνομα αυτού που τον μύησε. Είναι, όμως, βέβαιον και ιστορικά αποδεδειγμένον ότι ο Θεοδώρητος έγινε ο καλύτερος κήρυκας της ανάγκης για ξεσηκωμό του Γένους προς απαλλαγή από τον ζυγό των αλλοπίστων. Μετέτρεψε τον άμβωνα σε εθνικό βήμα, αφυπνίζοντας συνειδήσεις και διακηρύσσοντας την ανάγκη για αναγέννηση του ελληνικού έθνους.

Μετά την έναρξη της Επανάστασης, ο Θεοδώρητος αφοσιώθηκε ολόψυχα σε αυτήν. Έσπευσε να συνεννοηθεί με τους προεστούς της Σπάρτης Κρεββατά και Κοπανίτσα για να δημιουργήσουν το πρώτο κέντρο ανεφοδιασμού των επαναστατημένων Ελλήνων στα Βέρβαινα. Το στρατόπεδο αυτό απέκτησε μεγάλη σημασία και η επιτυχής λειτουργία του (υπό τη διοίκηση του Θεοδώρητου και άλλων δύο επισκόπων) συντέλεσε τα μέγιστα στην απελευθέρωση της Τριπολιτσάς. Επίσης, ο ακαταπόνητος ιεράρχης ήρθε σε επαφή με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, με τον οποίο ανέπτυξε στενή συνεργασία. Μάλιστα, ο τελευταίος τον προσφώνησε σε επιστολή του «καπετάν δεσπότη».

Η οικία του μετετράπη σε αποθήκη πολεμικού υλικού, που προμηθευόταν με δικές του δαπάνες ή με δικές του ενέργειες. Την 28^η Μαρτίου 1821, μετέβη στον Μυστρά, ακολουθούμενος από ένα μεγάλο μέρος του ποιμνίου του. Εκεί, ενόθηκε με ένοπλα σώματα, τα οποία είχαν συγκροτήσει οι προεστοί της Σπάρτης, ύψωσε το λάβαρο της Επανάστασης και ευλόγησε τα όπλα του Αγώνα. Ο Κολοκοτρώνης του ζήτησε να συναντηθούν στην Βλαχοκερασιά για καλύτερο συντονισμό των ενεργειών των ενόπλων σωμάτων τους.

Σύντομα, πήρε ο ίδιος τα όπλα και έδωσε το «παρών» στις μάχες στο Βαλτέτσι και τα Δολιανά. Ο επίσκοπος Βρεσθένης ενθάρρυνε και ενέπνεε τους αγωνιζόμενους, ενώ παρηγορούσε τους τραυματίες. Τον Μάιο, συμμετείχε στη Συνέλευση των Καλτεζών, η οποία έλαβε χώρα στην ομώνυμη Μονή. Αυτή υπήρξε μία από τις πρώτες επίσημες διασκέψεις Ελλήνων αξιωματούχων, η οποία αποσκοπούσε στη διοικητική συγκρότηση του επαναστατημένου ελληνικού έθνους και στην ενιαία δράση (πολιτική και στρατιωτική) κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Θεοδώρητος υπήρξε ο εκλεγμένος πρόεδρος και η ψυχή της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Αυτός διηύθυνε

όλες τις πράξεις αυτού του σώματος. Αλλά και στην πρώτη συντακτική συνέλευση των Ελλήνων, που συγκροτήθηκε στη Επίδαυρο, ο Θεοδώρητος, αφού εξελέγη μαζί με τον Κρεββατά, αντιπροσώπευσε τη Σπάρτη και ως αντιπρόσωπος υπεστήριξε και υπέγραψε στην Βουλή τον οργανικό Νόμο της Επιδαύρου.

Οι εργασίες της συνελεύσεως, στην οποία συμμετείχαν αρχιερείς και πρόκριτοι της Πελοποννήσου, κατέληξαν στην έκδοση ενός ψηφίσματος και τη σύσταση της «Πελοποννησιακής Γερουσίας». Την επόμενη χρονιά, ο Θεοδώρητος προσεφέρθη να διαθέσει τον εαυτό του μεταξύ των ομήρων, οι οποίοι θα δίνονταν ως εγγύηση στους Τούρκους του Ναυπλίου, προκειμένου οι τελευταίοι να είναι βέβαιοι ως προς την τήρηση των όρων της συμφωνίας για την άμεση παράδοση του φρουρίου στους Έλληνες. Οι τελευταίοι το πολιορκούσαν και οι Τούρκοι εφοβούντο να συνάψουν συμφωνία, καθώς θεωρούσαν δεδομένες τις πράξεις αντεκδικήσεως εκ μέρους των Πελοποννησίων. Πράγματι, την 18^η Ιουνίου, εισήλθε (μαζί με τους άλλους ομήρους) στο Ναύπλιο.

Η επιδρομή, όμως, του Δράμαλη μετέτρεψε την ομηρία σε οδυνηρή αιχμαλωσία στο Παλαμήδι, επί ένα εξάμηνο. Οι συνθήκες διαβιώσεως ήσαν άθλιες. Ευτυχώς, όμως, ο Κολοκοτρώνης κατέλαβε το Ναύπλιο, τον Νοέμβριο του 1822. Ο Θεοδώρητος εξελέγη αντιπρόεδρος της Β' Εθνοσυνελεύσεως, που συνεκλήθη στο Άστρος Κυνουρίας, στα τέλη Μαρτίου του 1823. Κατ' ουσίαν, όμως, αυτός διηύθυνε τις εργασίες της. Διετέλεσε αντιπρόεδρος του Βουλευτικού, επιδιώκοντας τη συμφιλίωση των αντιμαχομένων παρατάξεων και την αποτροπή του εμφυλίου πολέμου.

Ήταν άτεγκτος και ακριβοδίκαιος στην εκτέλεση των καθηκόντων του. Μάλιστα, δεν δίστασε να κηρύξει «έκπτωτον του βουλευτικού χώρου» τον Ανδρέα Μεταξά, ο οποίος απουσίασε αδικαιολογήτως από μία σημαντική συνεδρίαση, και να παύσει «τον μίνιστρον της οικονομίας Χαράλαμπον Περούκαν», γιατί επέβαλε μονοπώλιο του άλατος, χωρίς την ύπαρξη προηγούμενου νόμου. Την 30^η Νοεμβρίου 1823, εγκατέλειψε (μαζί με φίλους του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου) το Άργος, όπου ήταν η έδρα του Βουλευτικού για το Κρανίδι, παίρνοντας μαζί τη σφραγίδα και τ' αρχεία του. Ένα επίσημο έγγραφο της 11^{ης} Οκτωβρίου 1824 ανεγνώρισε τις υπηρεσίες του προς την πατρίδα και τους κινδύνους στους οποίους είχε εκθέσει τον εαυτό του. Τέλος, εκφραζόταν η ευγνωμοσύνη του ελληνικού έθνους.

Μετά την επικράτηση των Κουντουριώτηδων, απεσύρθη από την ενασχόληση με τα κοινά. Κατά την επιδρομή του Ιμπραήμ Πασά της Αιγύπτου είχε περιοριστεί στα θρησκευτικά του καθήκοντα. Εντούτοις, προχώρησε στη σύσταση ενός ενόπλου σώματος στη Λακωνία για την προβολή αντιστάσεως. Συνετάχθη με τον Κολοκοτρώνη και υπεστήριξε την ανάδειξη του Ιωάννη Καποδίστρια σε κυβερνήτη της χώρας. Αργότερα, απεσύρθη στην επισκοπή του. Υπήρξε σφοδρός πολέμιος του αυτοκεφάλου της ελλαδικής Εκκλησίας, υποστηρίζοντας την παραμονή της στους κόλπους του

Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Προς τούτο, ήρθε σε ρήξη με τον Θεόκλητο Φαρμακίδη, ενώ το ζήτημα επελύθη μετά τον θάνατό του.

Το 1841, η κυβέρνηση τον μετέθεσε στη χηρεύσασα επισκοπή Πατρών, προάγοντάς τον σε Μητροπολίτη Αχαΐας, μετά από πρόταση της Ιεράς Συνόδου. Εντούτοις, αρνήθηκε να αποδεχθεί τη μετάθεσή του, χαρακτηρίζοντάς την αντικανονική, επειδή είχε αποφασισθεί εν αγνοία του. Μάλιστα, ανέφερε σε σχετική επιστολή του προς την Ιερά Σύνοδο και τον Βασιλέα Όθωνα: «Πόρρω απ' εμού η πλούσια Αχαΐα προκειμένης της βεβηλώσεως των Ιερών Κανόνων, προκειμένης επιορκίας».

Τελικώς, απεφασίσθη η κατάργηση της επισκοπής του και ο ίδιος απεσύρθη πικραμένος στην Ιερά Μονή Ασωμάτων Πετράκη των Αθηνών, όπου ελάμβανε από την κυβέρνηση μία τιμητική σύνταξη ύψους 300 δραχμών μηνιαίως. Εκεί, αρρώστησε από τη στεναχώρια του.

Απεβίωσε (φτωχός και ξεχασμένος) την 23^η Απριλίου 1843. Η κηδεία του έγινε δημοσία δαπάνη από τον Μητροπολιτικό Ναό της Αγίας Ειρήνης Αθηνών και τον επικήδειο λόγο εξεφώνησε ο προαναφερθείς Οικονόμος εξ Οικονόμων. Αργότερα, κατετάγη στην πρώτη θέση μεταξύ των πολιτικών Α΄ Τάξεως.

ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ (1765-1828)

Γεννήθηκε στη Μυτιλήνη, το 1765. Ο πατέρας του Ανδρέας Μπάμπαλος (ή Κακουγδός) και η μητέρα του Μαλαματένια κατάγονταν από τα Χρύσαφα της Λακωνίας. Το κοσμικό του όνομα ήταν Ιωάννης και είχε έναν αδερφό, τον Χριστόφορο, που αργότερα υπήρξε ακόλουθός του.

Έμαθε τα πρώτα γράμματα από τον θείο του ιερομόναχο Γεράσιμο, από τον οποίο και εκάρη μοναχός. Ο θείος του ήταν αυτός που τον προέτρυνε να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να συνεχίσει τις σπουδές του στη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Αρχικώς, διετέλεσε διάκονος του Μητροπολίτη Εφέσου Σαμουήλ. Το 1794, εξελέγη Μητροπολίτης Άρτης και Ναυπάκτου, όπου παρέμεινε επί 11 έτη. Είχε κοντά του τον αδερφό του και τον δάσκαλο Δημήτριο Μόστρα. Κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ανασυγκρότηση της Μητροπόλεως και την πνευματική ανύψωση του ποιμνίου του. Δημιούργησε τυπογραφείο, ενώ ίδρυσε νέα σχολεία και κατηχητικά. Επιπλέον, αγόρασε διάφορα κτήματα προκειμένου να αυξηθούν τα έσοδα της Μητροπόλεως και να συνεχιστεί απρόσκοπτα το φιλανθρωπικό και εκπαιδευτικό της έργο.

Σταδιακά, ο Αλή Πασάς Τεπελενλής φρόντισε να επεκτείνει την επιρροή του μέχρι και την Άρτα. Αρχικώς, προσπάθησε να προσεταιριστεί τον Ιγνάτιο, ο οποίος ήταν πολύ αγαπητός από τους χριστιανούς της ευρύτερης περιοχής. Προς τούτο, του παραχώρησε κάποιες εξουσίες, τις οποίες συχνά ο Μητροπολίτης αξιοποίησε για να προστατέψει το ποίμνιό του από τις αυθαιρεσίες των οργάνων της οθωμανικής διοικήσεως.

Το 1798, ο Αλής αποφάσισε να χρησιμοποιήσει τον Ιγνάτιο για την εξυπηρέτηση των σχεδίων του. Του ζήτησε, λοιπόν, να του συμπαρασταθεί στην εκστρατεία του προς κατάληψη της Βόνιτσας, της Πάργας και της Πρεβέζης, που είχαν περιέλθει υπό τον έλεγχο των «άθεων» Γάλλων. Ο Πασάς των Ιωαννίνων επικαλέστηκε ορισμένες εγκυκλίους του Πατριαρχείου εναντίον του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασεως. Ο Ιγνάτιος συμμεριζόταν τις απόψεις του Πατριαρχείου αλλά ήθελε

και να σώσει τους Έλληνες των προαναφερθεισών περιοχών, που σίγουρα θα σφαγιάζονταν, εάν έπεφταν στα χέρια των Τουρκαλβανών.

Ανέλαβε μία διαμεσολαβητική προσπάθεια στην Πρέβεζα, η οποία δυστυχώς απέτυχε. Μάλιστα, έχει γραφεί ότι παρότρυνε όσους από τους κατοίκους της είχαν καταφύγει στο Άκτιο να επιστρέψουν, κατόπιν σχετικής υπόσχεσης του Αλή πασά πως δεν θα τους έβλαπτε. Δυστυχώς, όμως, όταν αυτοί επέστρεψαν στην Πρέβεζα συνελήφθησαν και σφαγιάστηκαν, ενώ η πόλη πυρπολήθηκε. Κατόπιν, ο Αλής επέστρεψε θριαμβευτικά στα Ιωάννινα. Υπεχρέωσε δε τους Έλληνες και Γάλλους αιχμαλώτους να κρατούν τα κομμένα κεφάλια των συμπολεμιστών τους, βαδίζοντας υπό τις επευφημίες των μουσουλμάνων της πόλεως, οι οποίοι είχαν παραταχθεί κατά μήκος της διαδρομής. Εκείνη τη νύκτα, ο Αλής (λέγεται ότι) έσφαξε 8.500 Πρεβεζάνους, από νεογέννητα παιδιά και γυναίκες μέχρι ηλικιωμένους. Σύμφωνα με τον θρύλο, ο δήμιος που τους αποκεφάλιζε έπαθε συγκοπή και αντικαταστάθηκε για να συνεχιστούν οι σφαγές.

Αντιθέτως, οι προσπάθειές του Ιγνατίου ευοδώθηκαν στην περίπτωση της Πάργας, η οποία παρεδόθη στις ρωσο-τουρκικές δυνάμεις κατόπιν υπογραφής συμφωνίας. Επίσης, ο Μητροπολίτης μετέβη και στην Βόνιτσα για να πείσει τους κατοίκους της να παραδοθούν άνευ μάχης. Έχει γραφεί ότι το έκανε κατόπιν διαταγής του Αλή, είναι όμως πιθανό να το έπραξε και αυτοβούλως για να αποτραπεί η επανάληψη του αιματηρού προηγούμενου της Πρεβέζης. Τέλος, δεν είναι απολύτως ξεκάθαρος ο ρόλος του και στην παράδοση των Σουλιωτών.

Την ίδια περίοδο, ήρθε σε επαφή με αξιωματούχους της Επτανήσου Πολιτείας, όπως ο Ιωάννης Καποδίστριας και ο κόμης Γεώργιος Μοτσενίγος. Είχε μεταβεί στην Κέρκυρα για να συνάψει μία συμφωνία, κατ' εντολήν του ηγεμόνα της Ηπείρου. Πράγματι, η αποστολή του εστέφθη με επιτυχία, αν και φαίνεται πως η συμφωνία ήταν ετεροβαρής υπέρ των Επτανησίων, οι οποίοι του προσέφεραν και το ισόβιο προνόμιο να απονέμει χάρη σε όσους καταδίκους είχαν συμπληρώσει το 1/3 της ποινής τους. Σύντομα, όμως, ο Αλής πληροφορήθηκε για τις επαφές του Μητροπολίτη, ενώ και η υπογραφή της προαναφερθείσης συμφωνίας μάλλον εξέθεσε τον Ιγνάτιο στα μάτια του.

Το 1805, ο τελευταίος αναγκάστηκε να καταφύγει στη Λευκάδα (αρχικώς) και στην Κέρκυρα (εν συνεχεία) με την βοήθεια ενός Ρώσου διπλωμάτη για να γλιτώσει τη ζωή του. Ο Αλής έστειλε έναν άνδρα για να τον δολοφονήσει (όπως έκανε και στην Πίζα, αργότερα) αλλά ο Μητροπολίτης τον αντελήφθη και κατέφυγε στις Αρχές. Ο Ιγνάτιος μετέβη εκ νέου στη Λευκάδα για να οργανώσει την άμυνα της νήσου, αναμένοντας την άφιξη του Καποδίστρια, όπερ και εγένετο. Επίσης, εκεί προσήλθαν κλεφταρματολοί από τη δυτική Ρούμελη και την Ήπειρο.

Το 1807, υπεγράφη η Συνθήκη του Τιλσίτ μεταξύ Γαλλίας και Ρωσίας, σύμφωνα με την οποία τα Επτάνησα περιήλθαν εκ νέου υπό τον έλεγχο των Γάλλων. Ο Ιγνάτιος επέλεξε να φύγει για την ιταλική χερσόνησο. Η διαμονή του εκεί ήταν προσωρινή, καθώς έστειλε στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας ένα υπόμνημα από

το Λιβόρνο. Ζητούσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον Τσάρο, αίτημα το οποίο έγινε αποδεκτό, κατόπιν ευνοϊκής συστάσεως και του Μοτσενίγου. Το 1809, μετέβη στην Αγ. Πετρούπολη, όπου συνήντησε τον Αλέξανδρο Α΄. Την επόμενη χρονιά, η σύνοδος της Ρωσικής Εκκλησίας τον τοποθέτησε στη θέση του Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας,

Εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι, όπου ανέλαβε εκτός των θρησκευτικών και πολιτικά καθήκοντα. Προχώρησε στη λήψη ριζοσπαστικών μέτρων, ρίχνοντας μεγάλο βάρος στην εκπαίδευση. Ανεδιοργάνωσε το ελληνικό λύκειο και ίδρυσε την «Φιλολογική Εταιρεία», ενώ βοήθησε ποικιλοτρόπως τους Ρώσους, υπέρ των οποίων προπαγάνδιζε. Δυστυχώς, με τη ρωσο-τουρκική Συνθήκη του Βουκουρεστίου (με την οποία τερματιζόταν ο μεταξύ των δύο κρατών πόλεμος) οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες απεδόθησαν στην Υψηλή Πύλη.

Φυσικά, ο Ιγνάτιος δεν μπορούσε να παραμείνει αλλά έφυγε και πάλι, αυτή την φορά για την Βιέννη. Εκεί, συνεργάστηκε με τον Καποδίστρια και τον Άνθιμο Γαζή στην ίδρυση της «Φιλομούσου Εταιρείας», στην οποία ο ίδιος κατέλαβε σημαντική διοικητική θέση. Η εταιρεία αυτή είχε ως κύριο στόχο την οικονομική στήριξη των σπουδών των Ελλήνων νέων στο εξωτερικό και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην καλλιέργεια της συλλογικής εθνικής ταυτότητας και του ελληνικού φρονήματος. Ο Ιγνάτιος ήρθε σε επαφή με τους Έλληνες της πόλεως, που εξέδιδαν το περιοδικό «Λόγιος Ερμής». Ο ίδιος είχε επικροτήσει την έκδοσή του, ευρισκόμενος στο Βουκουρέστι και το ενίσχυε οικονομικά.

Δραστηριοποιήθηκε υπέρ των Ελλήνων εν όψει του Συνεδρίου της Βιέννης αλλά συνήντησε την αδιαφορία του Τσάρου, γεγονός το οποίο τον πλήγωσε. Το 1815, ο Ιγνάτιος μετακινήθηκε για μία ακόμη φορά και εγκαταστάθηκε οριστικά στην Πίζα, που αποτελούσε κέντρο Ελλήνων διανοουμένων της περιόδου. Εκεί, συνέχισε να εκτελεί τα καθήκοντα του στην εταιρεία μέσω εράνων, την παροχή υποτροφιών κ.α., ενώ ήταν σε συνεχή επικοινωνία με τον Αδαμάντιο Κοραή. Απελάμβανε υψηλού κύρους διεθνώς και συναναστρεφόταν με σημαίνουσες προσωπικότητες. Ήρθε σε επαφή με τον Αθανάσιο Τσακάλωφ, τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο και άλλα στελέχη της Φιλικής Εταιρείας. Οι τελευταίοι είχαν ταξιδέψει μέχρι εκεί προκειμένου να τον πείσουν όπως ασκήσει την επιρροή του στον Καποδίστρια, προκειμένου ο τελευταίος να ηγηθεί της Εταιρείας.

Ουδείς μπορεί να αποφανθεί με βεβαιότητα εάν και πότε ο Ιγνάτιος έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας, καθώς το όνομά του δεν αναγράφεται στους γνωστούς καταλόγους των μελών της. Πάντως, συμμεριζόταν τους δισταγμούς του μετέπειτα κυβερνήτη και ορισμένων Φαναριωτών (όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος) για την έναρξη του επαναστατικού αγώνα. Ο ίδιος φοβόταν πως χωρίς την κατάλληλη πνευματική προεργασία και την εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων και πολεμοφοδίων, ένας γενικός ξεσηκωμός θα αποτύγχανε.

Προς τούτο, δεν ήταν ευμενώς διακείμενος κατά την έναρξη της Επανάστασεως στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ενώ κατεφέρθη εναντίον του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Σταδιακά, όμως, ενεργοποιήθηκε και κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ενίσχυση του Αγώνα. Έχει γραφεί ότι «στάθηκε, μετά τον Καποδίστρια, ο διπλωματικός εκπρόσωπος της επαναστατημένης Ελλάδας στο εξωτερικό». Έδωσε στον Μαυροκορδάτο συστατικές επιστολές και εγκατέλειψε τη ρωσσόφιλη στάση του, απογοητευμένος από τη στάση του Τσάρου στα συνέδρια και την πρότασή του για τη δημιουργία τριών ηγεμονιών (το 1824). Αντιθέτως, πρότεινε τη στροφή προς την Αγγλία. Μολαταύτα, επικροτούσε την εκλογή του Καποδίστρια στο αξίωμα του κυβερνήτη.

Απεβίωσε στην Πίζα, την 12^η Σεπτεμβρίου 1828. Ο Ιωάννης-Γαβριήλ Εϋνάρδος (Jean-Gabriel Eynard) έκανε λόγο για μεγάλη απώλεια για την Ελλάδα. Ετάφη (με παρέμβαση του Ρώσου προξένου) στην είσοδο της ελληνικής εκκλησίας του Λιβόρνου. Το 1962, τα οστά του μετεφέρθησαν στον Ιερό Ναό του Αγίου Θεράποντος της Μυτιλήνης.

ΙΩΣΗΦ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΡΩΓΩΝ (1776-1826)

Γεννήθηκε στα Αμπελάκια της Θεσσαλίας, το 1776. Γονείς του ήταν ο Παρασκευάς και η Τριανταφυλλιά. Ο ιερέας των Τρικάλων Πολυζώης ήταν αυτός που του έμαθε τα πρώτα γράμματα. Αργότερα, σπούδασε στα σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας του, έχοντας δασκάλους τον Γρηγόριο Κωνσταντάς και τον Κωνσταντίνο Κούμα.

Το 1798, χειροτονήθηκε ιερέας, πιθανότατα από τον μετέπειτα Μητροπολίτη Άρτης Πορφύριο. Τα πρώτα χρόνια, λειτούργησε ως εφημέριος στην Τσαρίτσανη. Ο πατήρ-Ιωσήφ δεν περιορίστηκε μόνο στο θρησκευτικό του λειτούργημα αλλά κήρυττε και την ανάγκη ξεσηκωμού του Γένους. Σύντομα, τα λόγια του έφθασαν μέχρι τον Αλή Πασά Τεπελενλή. Ο τελευταίος κυριολεκτικά εξεμάνη και απεφάσισε να απαλλαγεί από τον φλογερό ιερέα. Το 1814, ο πατήρ-Ιωσήφ συνελήφθη και οδηγήθηκε στα Ιωάννινα. Γλίτωσε την εκτέλεση με παρέμβαση του Μάνθου Οικονόμου, έμπιστου υπασπιστή του Αλή Πασά και μετέπειτα μέλους της Φιλικής Εταιρείας.

Αμέσως, έφυγε από την πόλη. Κατευθύνθηκε προς την Άρτα, όπου ετέθη υπό την προστασία του Μητροπολίτη Πορφύριου. Αρχικώς, ο πατήρ-Ιωσήφ έγινε πρωτοσύγγελος της Μητροπόλεως. Τότε, γνωρίστηκε με τον επίσκοπο Ρωγών και Κοζύλης Μακάριο, με τον οποίο συνδέθηκε με βαθιά φιλία. Ο τελευταίος ετέθη στο στόχαστρο του Αλή Πασά και αναγκάστηκε να φύγει για την Κέρκυρα. Λίγο πριν, μύησε τον πατέρα-Ιωσήφ στην Φιλική Εταιρεία.

Το 1820, ο πατήρ-Ιωσήφ τον διαδέχθηκε στον επισκοπικό Θρόνο. Το επόμενο διάστημα, επέδειξε μεγάλο ζήλο και δραστηριοποιήθηκε ενεργά υπέρ των φτωχών, των χήρων και των ορφανών. Επίσης, προχώρησε στην ανακαίνιση ιερών ναών και μονών. Τέλος, ανέπτυξε εκ νέου εθνική δράση, ενώ αναγκάστηκε να συμπαραταχθεί (όπως και πολλοί Έλληνες της περιοχής) με τον πρώην διώκτη του Αλή Πασά, κατόπιν οδηγίων της Φιλικής Εταιρείας. Μετά την επικράτηση των σουλτανικών στρατευμάτων επί των αντίστοιχων ου Αλή Πασά, συνελήφθη.

Απελευθερώθηκε μετά τη συγκέντρωση του απαιτούμενου ποσού από τους πιστούς της περιοχής, την 13^η Νοεμβρίου 1821. Εντούτοις, κάποιες μαρτυρίες αναφέρουν ότι αυτό συνέβη εξαιτίας της εισόδου ένοπλων σωμάτων Ρουμελιωτών και

Σουλιωτών (σε συνεργασία με Αλβανούς που παρέμεναν πισοί στον Αλή Πασά) στην Άρτα. Ο επίσκοπος Ιωσήφ θεωρούσε πλέον αδύνατη την παραμονή του στην Άρτα και πήγε στο αρματολίκι του Βάλτου για να τεθεί υπό την προστασία των Ανδρέα και Ιωάννη Ίσκου. Κατόπιν, μετέβη στο στρατόπεδο του Κομποτίου. Επέδειξε μετριοπάθεια και προσπάθησε να επιλύσει τις διαφορές, που ανέκυπταν μεταξύ των αγωνιστών. Ο λόγος και κυρίως τα έργα του τον κατέστησαν σεβαστό και αποδεκτό απ' όλους.

Έλαβε μέρος σε αρκετές μάχες και τελικώς κατέφυγε στο Μεσολόγγι, τον Φεβρουάριο του 1822. Αμέσως, συνέδραμε τους αμυνομένους, ενώ συνάντησε και πάλι τον φίλο του Μητροπολίτη Πορφύριο. Συμμετείχε στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου από τις δυνάμεις του Μεχμέτ Ρεσίτ Κιουταχή Πασά και του Ομέρ Πασά Βρυώνη (από τον Οκτώβριο έως τα τέλη Δεκεμβρίου του 1822. Τότε, ξεχώρισε για το θάρρος και τη γενναιότητά του. Τον Αύγουστο του 1823, χοροστάτησε (μαζί με τον Μητροπολίτη Πορφύριο) στην εξόδιο ακολουθία του Μάρκου Μπότσαρη.

Την περίοδο εκείνη, προσπάθησε να αποτρέψει το ξέσπασμα του α' εμφυλίου πολέμου. Αν και ετάχθη στο πλευρό του Αλέξανδρου Μαυρκορδάτου, συνιστούσε μετριοπάθεια και καταλαγιασμό των παθών. Την 24^η Δεκεμβρίου 1823, διοργάνωσε την υποδοχή του Λόρδου Βύρωνα στην πόλη, γεγονός που κατέδειξε το υψηλό κύρος που απελάμβανε από όλες τις πλευρές. .

Ο επίσκοπος Ιωσήφ έδωσε το παρόν και στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου, η οποία ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1825. Διέτρεχε τα τείχη, ενθάρρυνε τους αμυνομένους, πολεμούσε προσωπικά και φρόντιζε τους τραυματίες, έχοντας στο πλευρό του τον Αρχιμανδρίτη Γεράσιμο Ζαλογγίτη. Η θρυλική του μορφή με το απλό και φθαρμένο ράσο ενέπνεε θάρρος και σεβασμό. Η κατάσταση των πολιορκημένων, όμως, γινόταν ολοένα και πιο δύσκολη, καθώς στερούνταν τροφίμων, ύδατος και πολεμοφοδίων.

Την 22^α Δεκεμβρίου 1825, έγραψε τη γνωστή εγκύκλιο, η οποία δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ελληνικά Χρονικά*, την 1^η Ιανουαρίου 1826. Αυτή ανέφερε τα ακόλουθα: «Ευλαβέστατοι ιερείς, εντόπιοι και ξένοι, ιερομόναχοι και μοναχοί, ευγενέστατοι πρόκριτοι εντόπιοι και ξένοι και λοιποί πάντες ευλογημένοι χριστιανοί της θεοσώστου ταύτης πόλεως, χάρις εἴη πάσιν υμῖν και ειρήνη από Θεού: παρ' ημών δε ευχή, ευλογία και συγχώρησις! Όλοι κοινώς γνωρίζετε ότι εις την κατάστασιν οπού είναι το φρούριόν μας κατά το παρόν δεν ημπορεί να αντιπαραταχθή και να ανθέξη εις πρώτην και μόνην ορμήν του εχθρού, όστις ενεδυναμώθη πολύ τώρα με τον ερχομόν των Αράβων και μολονότι όλον το στρατιωτικόν μας από μεγάλου έως μικρόν είναι πρόθυμον να πολεμήση και τώρα καθώς και προτιήτερα, με πατριωτισμόν μέγαν, δια το σεσαθρωμένον φρούριόν μας, έχει υποψίαν μην εισχώρηση ο εχθρός από κανέν των κρημισθέντων μερών του φρουρίου, και έσται η εσχάτη πλάνη χειρών της πρώτης.

Όθεν, ως αρχιερέυς ταπεινός, οπού ευρέθην εδώ και εκινδύνευσα μαζί σας, ως το ηξεύρετε, κατά χρέος σας συμβουλευώ, αύριον μετά το τέλος της θείας λειτουργίας,

οι μεν ιερείς, ιερομόναχοι και μοναχοί να συναχθήτε εις την κατοικίαν μου όλοι, δια να πηγαίνωμεν εις την μεγάλην τάμπιαν, οι δε πρόκριτοι, εντόπιοι και ξένοι, μαζί με όλον τον λαόν, χωρίς να φροντίσουν καφέδες και ρακία, να τρέξουν εις την ιδίαν τάμπιαν με όλην την προθυμίαν ο μεν με τσαπί, ο δε με φτυάρι και άλλος με καλάθι, όποιος έχει, και να δουλεύσωμεν όλοι με πατριωτισμόν καθώς και άλλοτε, διορθώνοντας αυτήν την τάμπιαν, ή την άλλην κρημισμένην, δια να ιδή το στρατιωτικόν μας και την από μέρους μας δυνατήν προθυμίαν και δούλευσιν, και διπλασιάση τον πατριωτισμόν και ηρωϊσμόν του, όστις θέλει μας απαλλάξει και από τούτον τον κίνδυνον, ως και από πολλούς άλλους, με την δύναμιν του τιμίου και ζωοποίου σταυρού.

Αν όμως δεν ακούσητε την αρχιερατικήν συμβουλήν μου και μερικοί μεν πηγαίνουν εις την τάμπιαν χωρίς όρεξιν ως εις αγγαρειάν, άλλοι δε κρυφθούν εις τα οσπίτια των και άλλοι πηγαίνουν εις εδικά των ιντερέσια, μηδέν λογιζόμενοι τον προφανή της πατρίδος κίνδυνον, εκείνους οπού ακούσουν την συμβουλήν μου, ο Θεός να ευλογήση αυτούς τε και τας οικογενείας των, εκείνους δε οπού κάμουν παρακοήν και δεν πηγαίνουν εις την τάμπιαν ευθύς μετά την λειτουργίαν, τους καταρώμαι εκ βάθους ψυχής αυτούς και τα οικογενείας των (εκτός γερόντων, γραιών, γυναικών αδυνάτων, παρθένων και ανηλίκων παιδών) ως αναξίους της ελπίζομένης ελευθερίας και αναισθήτους της περιστάσεως αυτής της φρικώδους. Ακούσατε λοιπόν άπαντες την συμβουλήν μου την αρχιερατικήν, δια να λάβητε ευλογίαν και όχι κατάραν, να λάβητε και τον έπαινον των ανθρώπων».

Ακολούθως, συμμετείχε σε όλα τα συμβούλια και ήταν μέλος της Διοικούσας Επιτροπής, που συνεδρίαζε στον περίβολο του Ιερού Ναού της Αγίας Παρασκευής. Απέτρεψε την υλοποίηση της πρότασης να φονεύσουν τα γυναικόπαιδα πριν από την Έξοδο, λέγοντας ότι αυτά ανήκαν στον Θεό. Η φράση του «Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος, είμαι Αρχιερεύς! Αν τολμήσετε να πράξετε τούτο, πρώτον θυσιάσετε εμένα. Και σας αφήνω την κατάραν του Θεού και της Παναγίας και όλων των Αγίων. Και το αίμα των αθώων να πέση εις τα κεφάλια σας» έμεινε στην ιστορία.

Ο ίδιος συνέταξε την απόφαση και το σχέδιο της Εξόδου, που υπαγόρευσε στον Νικόλαο Κασομούλη. Η αρχή του σχεδίου είχε ως εξής: «Εν ονόματι της Αγίας Τριάδος, βλέποντες τον εαυτόν μας, το στράτευμα και τους πολίτας εν γένει μικρούς και μεγάλους παρ' ελπίδα εστερημένους από όλα τα κατεπείγοντα αναγκαία της ζωής προ 40 ημερας και ότι εκπληρώσαμεν τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενήν πολιορκίαν ταύτην και ότι εάν μίαν ημέραν υπομείνωμεν περισσότερο, θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις τους δρόμους όλοι...».

Μετά, τέλεσε την τελευταία Θεία Λειτουργία στον Ιερό Ναό του Αγίου Σπυρίδωνος. Κατόπιν, μετέβη στους προμαχόνες όπου και ευλόγησε τους αγωνιστές, οι οποίοι κοινώνησαν των Αχράντων Μυστηρίων. Το βράδυ της Εξόδου, μαζί με τον Αρχιμανδρίτη Ζαλογγίτη, λίγους αναπήρους και τραυματίες, κλείσθηκε στον ανεμόμυλο και την μπαρουταποθήκη. Αργότερα, προστέθηκαν σε αυτούς και όσοι

γύρισαν πίσω κατά τη μάχη της Εξόδου. Μόλις ο εχθρός τους προσήγγισε, ο επίσκοπος Ιωσήφ έβαλε φωτιά στο μπαρούτι και τινάχθηκαν όλοι στον αέρα. Δυστυχώς, ο ίδιος επέζησε σοβαρά τραυματισμένος και οι αλλόπιστοι τον υπέβαλαν σε φρικτά βασανιστήρια. Μετά τον θάνατό του, το πτώμα του κρεμάστηκε μπροστά από τα ερείπια του Ανεμόμυλου.

ΚΑΝΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1793 ή 1795-1877)

Γεννήθηκε στα Ψαρρά. το 1793 ή το 1795. Ορισμένοι υποστηρίζουν πως γεννήθηκε στην Πάργα, πιθανότατα το 1790, αλλά αυτό δεν φαίνεται να πιστοποιείται από τις πηγές. Πάντως, οικογένειες με το επώνυμο Καναρίου ή Κανάρη υπάρχουν στα χωριά Βολισσός και Κεραμωτή της Χίου. Ο πατέρας του Μιχαήλ ή Μικές Κανάργιος ή Κανάριος διετέλεσε επανειλημμένως δημογέροντας των Ψαρρών και από τον γάμο του με τη Μαρία Μπουρέκα απέκτησε τρία αγόρια, τον Αναγνώστη, τον Γεώργιο και τον Κωνσταντίνο.

Δυστυχώς, ο Μιχαήλ Κανάρης απεβίωσε όταν ο Κωνσταντίνος ήταν μικρός και ο τελευταίος αναγκάστηκε να ακολουθήσει το ναυτικό επάγγελμα, συνεχίζοντας την οικογενειακή παράδοση. Δούλεψε ως μούτσος στο μπρίκι του θείου του Δημητρίου Μπουρέκα, το οποίο μετέφερε Σουλιώτες από την Πάργα στη Λευκάδα. Μετά τον θάνατό του θείου του, ανέλαβε καπετάνιος του πλοίου του, με το οποίο πραγματοποίησε πολλά εμπορικά ταξίδια στη Μεσόγειο (Μάλτα, Μασσαλία κ.α.) και τη Μαύρη Θάλασσα. Σε ηλικία 22 ετών, νυμφεύτηκε τη Δέσποινα Μανιάτη, θυγατέρα γνωστής ναυτικής οικογένειας των Ψαρρών, με την οποία απέκτησε επτά (7) τέκνα.

Το 1807, μετέφερε Σουλιώτες από την Πάργα στη Λευκάδα για να βοηθήσουν στην άμυνά της έναντι των δυνάμεων του Αλή Πασά. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να καταδεικνύουν ότι είχε μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία, αν και είχε ταξιδέψει μέχρι την Οδησό. Εν τούτοις, συμμετείχε στον Αγώνα, από τις πρώτες ημέρες της ενάρξεώς του. Κατετάγη ως απλός ναύτης στον στολίσκο, που συγκρότησε ο φίλος του Νικολής Αποστόλης και απαρτιζόταν μόνο από πλοία των Ψαρριανών. Ο Κανάρης ειδικεύτηκε στα πυρπολικά και έγινε το φόβητρο του τουρκοαιγυπτιακού στόλου.

Τον Ιούνιο του 1822, πυρπόλησε τη ναυαρχίδα του καπετάν πασά Καρά Αλή στη Χίο. Ο Κανάρης με έναν έξοχο ελιγμό κόλλησε εύστοχα το πυρπολικό του στο εχθρικό τρίκροτο, το οποίο έγινε παρανάλωμα του πυρός, παρασύροντας στον θάνατο τουλάχιστον 2.000 Τούρκους, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και ο ίδιος ο Καρά Αλής. Ήταν η εκδίκηση για την καταστροφή της νήσου στις αρχές Απριλίου του έτους εκείνου. Το γεγονός αυτό τόνισε το φρόνημα των Ελλήνων και προκάλεσε μεγάλη αίσθηση. Στα Ψαρρά, όλοι οι κάτοικοι του επεφύλαξαν πανηγυρική υποδοχή και τον συνόδεψαν μέχρι τον Ιερό Ναό του Αγ. Νικολάου, όπου εψάλη δοξολογία.

Στα τέλη Οκτωβρίου του ιδίου έτους, ηγήθηκε ενός στολίσκου (αποτελούμενου από δύο πλοία και δύο πυρπολικά) και ανετίναξε ένα τουρκικό δίκροτο στο στενό

μεταξύ Τενέδου και Τρωάδας. Επρόκειτο για την υποναυαρχίδα «Ρίαλα-Γεμισί» του νέου αρχιναύαρχου Κακλαμάν Μεχμέτ Πασά, ο οποίος είχε διαδεχθεί τον Καρά Αλή. Έστειλε στον υγρό τάφο 800 Τούρκους και λίγους χριστιανούς που ήταν μέλη του πληρώματος. Ο Κακλαμάν Πασάς Μεχμέτ πανικοβλήθηκε και σήκωσε άγκυρα για να καταφύγει στον Ελλήσποντο. Το νέο κατόρθωμά του εντυπωσίασε ακόμη και τον πλοίαρχο της αγγλικής κορβέτας «Περσεύς», ο οποίος έγραψε «ιδών τον Κανάρη, έβγαλε την σπάθην του από την μέσην του οπού εφορούσε και την εχάρισε εις τον ρηθέντα εις σημείον της αυτού επιδεξιότητος...».

Την 5^η Αυγούστου 1824, επετέθη εναντίον μίας τουρκικής φρεγάτας κοντά στη Σάμο, θέλοντας να εκδικηθεί την καταστροφή της Κάσου και των Ψαρρών. Έναν μήνα αργότερα (την 24^η Σεπτεμβρίου), ο ελληνικός στόλος, με αρχηγό τον Ανδρέα Μιαούλη, και ο τουρκοαιγυπτιακός με επικεφαλής τον Ιμπραήμ Πασά συγκρούστηκαν στο στενό μεταξύ Καραμπουρνα και Καρδαμύλων της Χίου. Κατά τη ναυμαχία, ο Κανάρης πυρπόλησε μία τουρκική κορβέτα στα ανοικτά της Μυτιλήνης.

Αργότερα, κατέστρωσε ένα παράτολμο σχέδιο: να πυρπολήσει μέσα στην βάση του στην Αλεξάνδρεια, ένα μεγάλο μέρος του στόλου του ηγεμόνα της Αιγύπτου Μωχάμεντ Άλη, που χρησίμευε για ανεφοδιασμό του υιού του Ιμπραήμ, στην εκστρατεία του εναντίον των επαναστατημένων Ελλήνων. Τον Ιούλιο του 1825, στον συγκεκριμένο λιμένα ναυλοχούσαν 60 μεγάλα πολεμικά πλοία και τριπλάσια εμπορικά. Στα τέλη του μηνός εκείνου, δύο ελληνικά πλοία και τρία πυρπολικά κατέπλευσαν έξω από το λιμάνι αλλά όταν ο Κανάρης εστράφη εναντίον της ναυαρχίδας του Άλη, αλλά ο αέρας έπεσε απότομα και το πλοίο του σιγόπλεε προκαλώντας υποψίες.

Ο Κανάρης προσπάθησε να φθάσει στον μυχό αλλά κατάλαβε ότι είχε γίνει αντιληπτός, ευρισκόμενος δίπλα στο γαλλικό πολεμικό «Μέλισσα». Έβαλε, λοιπόν, φωτιά στο πυρπολικό, μπήκε με τους ναύτες του στην βάρκα διαφυγής και προσπάθησε να βγει από το λιμάνι. Το πυρπολικό κατευθύνθηκε προς το γαλλικό πλοίο, αλλά το τελευταίο κατάφερε να το αποφύγει, ενώ οι ναύτες και τα πληρώματα άλλων πλοίων έβαλαν κατά του Κανάρη. Ο μπουρλοτιέρης από τα Ψαρρά μόλις που πρόλαβε να γλιτώσει. Δυστυχώς, το εγχείρημα, το οποίο θα μπορούσε να ανατρέψει τον ρου του πολέμου, απέτυχε. Αργότερα, ο ίδιος έγραψε στην αναφορά του: «Την αποτυχίαν ταύτην κατ' εμέ δεν αποδίδω εις άλλο ει μη εις την γαλήνην εναντιότητα του καιρού».

Ο πλοίαρχος Αργκύς, κυβερνήτης του προαναφερθέντος πλοίου «Μέλισσα» σημείωσε στην έκθεσή του: «Εάν το πλοίον αυτό προσκολλάτε κατά κακήν μοίραν εις την φρεγάταν της πρωτοπορίας, η σύγχυσις ήθελε εμπέσει εις τον υπόλοιπον στόλον, τα δε άλλα δύο πυρπολικά ήθελον προσδράμει, προσβάλλοντα έτερα πλοία. Η καταστροφή θα ήτο τρομερά, ολοκληρωτική δε η νίκη των Ελλήνων. Αλλ' η Μέλισσα κατά κάποιον τρόπο τους παρημπόδισε».

Το 1826, τοποθετήθηκε επιστάτης, εν είδει κυβερνήτη, του ημιδικρότου «Ελλάς», αμέσως μετά τον κατάπλου του πλοίου στην Ελλάδα. Η φήμη του είχε ήδη ξεπεράσει τα στενά όρια του ελληνικού χώρου. Τα κατορθώματά του ενέπνευσαν ζωγράφους, ενώ έγραψαν γι' αυτόν ο λόρδος Βύρων, ο Βίκτωρ Ουγκώ κ.α. Ο Άγγλος

ιστορικός Τ. Γκόρντον σημείωνε «είναι ο πιο έξοχος εκπρόσωπος του ηρωϊσμού, που η Ελλάδα όλων των εποχών μπορεί να υπερηφανεύεται».

Ο Κανάρης έχαιρε γενικής εκτιμήσεως και μεταξύ των συμπατριωτών του. Το 1827, αντιπροσώπευσε τα Ψαρρά στην Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας και ήταν ένας από τους πιο θερμούς υποστηρικτές του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος τον αξιοποίησε για την καταστολή των διαφόρων ανταρσιών στη Μάνη και την Ύδρα. Το 1828, τον είχε τοποθετήσει στη θέση του φρουράρχου Μονεμβασιάς (αντικαθιστώντας τον Ι. Μαυρομιχάλη), ενώ του ανέθεσε να συλλάβει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, όταν ο τελευταίος διέφυγε από το Ναύπλιο. Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, απεσύρθη από την ενεργό δράση και εγκαταστάθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου.

Κατά την Οθωνική περίοδο, ανακλήθηκε στην υπηρεσία και έφθασε μέχρι τον βαθμό του υποναυάρχου. Κατόπιν, διορίστηκε γερουσιαστής και αναμείχθηκε στην πολιτική. Εντάχθηκε στο ρωσικό κόμμα και συμμετείχε στην επαναστατική κίνηση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, που ανάγκασε τον Βασιλέα Όθωνα να παραχωρήσει Σύνταγμα. Έως την έξωσή του, χρημάτισε επανειλημμένως υπουργός και δύο φορές πρωθυπουργός (16 Φεβρουαρίου 1844 - 30 Μαρτίου 1844, 15 Οκτωβρίου 1848 - 12 Δεκεμβρίου 1849). Το 1861, η πολιτεία του απένειμε τον βαθμό του αντιναυάρχου και την αντίστοιχη σύνταξη «εκ δρχ. 12.000», τα οποία αρνήθηκε για λόγους αρχών.

Το 1862, ο Βασιλεύς Όθωνας του πρότεινε να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο Κανάρης του υπέβαλε τον κατάλογο των μελών του Υπουργικού Συμβουλίου, που περιελάμβανε μόνον σφοδρούς πολέμιους του ηγεμόνος, ισχυριζόμενος ότι ήταν ο μόνος τρόπος για να καταλαγιάσουν τα πάθη. Ο Όθωνας δεν τον έκανε αποδεκτό και ο Κανάρης υπέβαλε την παραίτησή του. Έκτοτε, μετεβλήθη σε έναν από τους βασικούς εκπροσώπους της αντιοθωνικής αντιπολιτεύσεως.

Μετά την έξωση του Όθωνα, ορίστηκε μέλος της επιτροπής που μετέβη στη Δανία για να προσφέρει το στέμμα στον Βασιλέα Γεώργιο Α΄. Εν συνεχεία, ανέλαβε υπουργός Ναυτικών στην κυβέρνηση Μπενιζέλου Ρούφου και δύο φορές πρωθυπουργός (5 Μαρτίου 1864 - 16 Απριλίου 1864, 27 Ιουλίου 1864 - 2 Μαρτίου 1865). Σημειωτέον ότι κατά τη διάρκεια των εργασιών της Εθνοσυνελεύσεως, που ψήφισε το Σύνταγμα του 1864, ανέλαβε την ηγεσία της παρατάξεως των Ορεινών, μαζί με τον Δημήτριο Γρίβα.

Ήταν προσωπικός φίλος του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, στην πολιτική ανέλιξη του οποίου συνέβαλε καθοριστικά. Κατόπιν, απεσύρθη της πολιτικής και ιδιώτευσε στο σπίτι του στην Κυψέλη, όπου καθημερινά εδέχετο φίλους και θαυμαστές του. Την 26^η Μαΐου 1877, σε ηλικία 82 ετών, επανήλθε στην πολιτική και ανέλαβε πρωθυπουργός στην οικουμενική κυβέρνηση που σχηματίστηκε για να αντιμετωπίσει τις ενδεχόμενες συνέπειες από τον ρωσσοτουρκικό πόλεμο. Αυτή απεκλήθη «μέγα υπουργείον»

Ο «ναύαρχος», όπως τον αποκαλούσε ο λαός, απεβίωσε εν ενεργεία πρωθυπουργός, την 2^α Σεπτεμβρίου 1877 και κηδεύτηκε με μεγαλοπρέπεια στο Α΄ Νεκροταφείο.

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1776-1831)

Γεννήθηκε στην Κέρκυρα, την 11^η Φεβρουαρίου 1776. Ο πατέρας του Αντώνιος-Μαρία καταγόταν από οικογένεια ευγενών, καθώς ένας από τους πρόγονούς του είχε λάβει τον τίτλο του Κόμη από τον Δούκα της Σαβοΐας Κάρολο Εμμανουήλ Β΄. Η οικογένεια της μητέρας του Διαμαντίνας (Αδαμαντίας) Γονέμη ήταν επίσης εγγεγραμμένη στην «Χρυσή Βίβλο» (Libro d' Oro) από το 1606. Αρχικώς, ο Ιωάννης φοίτησε στο μοναστήρι της Αγίας Ιουστίνης, όπου έμαθε ιταλικά και γαλλικά. Κατά τα έτη 1795-1797, σπούδασε ιατρική, φιλοσοφία και νομικά στο Πανεπιστήμιο της Παταβίας (Πάντοβα). Το 1797, εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου άσκησε αφιλοκερδώς το επάγγελμα του χειρουργού ιατρού.

Το 1799, οι ρωσικές δυνάμεις κατέλαβαν τη νήσο. Την 21^η Μαρτίου 1800, υπεγράφη η Σύμβαση της Κωνσταντινουπόλεως, με την οποία συνεστήθη η «Επτάνησος Πολιτεία». Οι νήσοι θα αυτοδιοικούντο υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου, στον οποίο θα καταβάλλονταν 75.000 πιάστρα ως φόρος υποτέλειας, ανά τριετία. Ο Καποδίστριας τοποθετήθηκε στη θέση του αρχίατρου του νεοϊδρυθέντος στρατιωτικού νοσοκομείου. Το 1801, μετέβη (αντικαθιστώντας τον πατέρα του) στην Κεφαλονιά, μαζί με τον Νικόλαο Γραδενίγο Σιγούρο. Εκεί, είχε ξεσπάσει εξέγερση από τον Αύγουστο του 1800. Ο Καποδίστριας προέβη σε επιδέξιους χειρισμούς και απεκατέστησε την τάξη.

Το 1802, προχώρησε στην ίδρυση της «Εταιρείας των Φίλων» και του «Εθνικού Ιατρικού Συλλόγου», του οποίου διετέλεσε γραμματέας. Το έτος εκείνο, ξαναπήγε στην Κεφαλονιά προκειμένου να αποκαταστήσει εκ νέου την ομαλότητα. Τον Απρίλιο του 1803, διορίστηκε γραμματέας Επικρατείας της «Επτανήσου Πολιτείας» στο τμήμα εξωτερικών υποθέσεων, έχοντας ως αρμοδιότητα την αλληλογραφία με τους επιτετραμμένους της στο εξωτερικό. Την 24^η Νοεμβρίου, εξεφώνησε τον επικήδειο του προέδρου της Επτανησιακής Γερουσίας Σπυρίδωνος Γεωργίου Θεοτόκη.

Τον Μάιο του 1805, η Γερουσία εξέλεξε δεκαμελή επιτροπή, προκειμένου να συντάξει μία έκθεση σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις του καταστατικού χάρτη, που είχαν επιβάλει Ρώσοι και Τούρκοι υπό τον τίτλο «Βυζαντινό Σύνταγμα». Ο Καποδίστριας ήταν γραμματέας της και εισηγητής, συνεισέφερε δε αποφασιστικά στην αναθεώρηση επί το δημοκρατικότερο του κειμένου αυτού. Το 1807, εστάλη στη Λευκάδα ως έκτακτος επίτροπος της Γερουσίας για να οργανώσει την άμυνα της νήσου, η οποία απειλείτο από τον Αλή Πασά Τεπελενλή. Έφερε επιτυχώς εις πέρας την αποστολή του, αποτρέποντας την άλωση της Λευκάδος. Εκεί, γνώρισε πολλούς οπλαρχηγούς, οι οποίοι πρωταγωνίστησαν στην Επανάσταση του 1821.

Τον Μάιο του 1808, ο επικεφαλής του υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσίας του έστειλε μία θερμή επιστολή, η οποία περιείχε το παράσημο του Ιππότη του Τάγματος της Αγίας Άννας. Ο Καποδίστριας εκαλείτο να προσφέρει τις υπηρεσίες του

στο διπλωματικό σώμα της Ρωσίας. Πράγματι, την 3^η Αυγούστου του έτους εκείνου, ο Κερκυραίος κόντες ξεκίνησε για την Αγ. Πετρούπολη. Τον Ιανουάριο 1809, ο Καποδίστριας εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία της Ρωσίας. Μετά από διετή παραμονή στη ρωσική πρωτεύουσα, διορίστηκε διαδοχικά στην Βιέννη και το Βουκουρέστι. Το 1813, εστάλη κρυφά στην Ελβετία προκειμένου να περιορίσει τη γαλλική επιρροή, στόχο τον οποίο επέτυχε. Παράλληλα, κατόρθωσε να υπονομεύσει οριστικά τα σχέδια των συμμάχων της Ρωσίας Αυστριακών, προκαλώντας την οργή του επικεφαλής της διπλωματίας τους πρίγκιπα Κλέμεντς φον Μέττερνιχ.

Μετά την επιτυχία του, ο Καποδίστριας εστάλη εκ νέου στην Ελβετία, έχοντας την επίσημη ιδιότητα του έκτακτου απεσταλμένου του Τσάρου Αλεξάνδρου Α΄ και του πληρεξουσίου υπουργού. Έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ενότητα και την ανεξαρτησία της Ελβετίας, ενώ συνεισέφερε τα μέγιστα στην εκπόνηση του Συντάγματός της. Σημειώτεον ότι το διοικητικό σύστημα που εισήγαγε τότε εξακολουθεί να αποτελεί την βάση του ελβετικού πολιτεύματος έως και σήμερα. Κατέστη επίτιμος πολίτης της Γενεύης και των γαλλόφωνων καντονιών, ενώ με δικά του χρήματα σπούδασαν 300 Ελληνόπουλα στην Ευρώπη.

Συμμετείχε στο Συνέδριο της Βιέννης ως μέλος της ρωσικής αντιπροσωπίας, ερχόμενος συχνά σε σύγκρουση με τον θιασώτη της απολυταρχίας Μέττερνιχ (που τον αποκαλούσε ειρωνικά «ποιητή»). Ήταν μία από τις κορυφαίες προσωπικότητες του συνεδρίου, στο οποίο επέτυχε (μεταξύ άλλων) την ακεραιότητα της Γαλλίας υπό Βουρβόνο μονάρχη και τη διεθνή ουδετερότητα της Ελβετίας, υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Ο Τσάρος ήταν πολύ ευχαριστημένος και τον έχρισε Υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας, θέση την οποία διετήρησε επί μακρόν. Ο Κερκυραίος κόντες απεδέχθη τη μεγάλη τιμή, με την ακόλουθη φράση: «Μεγαλειότατε δέχομαι ευχαρίστως το υψηλό αυτό αξίωμα με έναν όρο. Να μην γίνω υπήκοος αλλά υπάλληλός σας». Υπό την νέα του ιδιότητα, ο Καποδίστριας συνόδευσε τον Αλέξανδρο στο συνέδριο του Άαχεν και στη διάσκεψη του Κάρλσμπαντ.

Ουδέποτε, όμως, ξέχασε τα Επτάνησα, τα οποία είχαν περιέλθει υπό τον έλεγχο των Άγγλων. Πήρε άδεια και επισκέφθη την Κέρκυρα, όπου παρέμεινε επί δίμηνο. Ακολούθως, μετέβη στο Λονδίνο, όπου προσπάθησε ματαίως να πείσει την βρεταννική κυβέρνηση όπως μετριάσει το αυταρχικό καθεστώς διοικήσεως των Επτανήσων. Επέστρεψε στην Αγ. Πετρούπολη, τον Οκτώβριο του 1819. Εκεί, ήρθε σε στενή επαφή με τους Φιλικούς. Κατόπιν, έλαβε μέρος στα συνέδρια του Τροπιάου και του Λαύμπαχ. Κατόρθωσε να αποσπάσει τον ευμετάβλητο Τσάρο από την επιρροή του Μέττερνιχ και η Ελληνική Επανάσταση καταδικάστηκε μόνον φραστικά. Ο Αλέξανδρος απεκήρυξε μεν τον Αλέξανδρο Υψηλάντη (τον οποίο διέγραψε από τους ρωσικούς στρατιωτικούς καταλόγους), διεκήρυξε δε την ουδετερότητα της χώρας του έναντι των εμπολέμων.

Ο Καποδίστριας μετέτρεψε σε τελεσίγραφο τη ρωσική διακοίνωση προς τον Σουλτάνο, την επαύριο του απαγχονισμού του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄. Η ραγδαία επιδείνωση των διμερών σχέσεων υπεχρέωσε την Υψηλή Πύλη να κρατήσει τον κύριο όγκο των στρατευμάτων της πέριξ της Κωνσταντινουπόλεως. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Επανάσταση δεν κατεστάλη εν τη γενέσει της. Σύντομα, όμως, εξεδηλώθη διάσταση

απόψεων μεταξύ των δύο ανδρών. Ο Αλέξανδρος έπαψε να συμβουλευέται τον Καποδίστρια και ο τελευταίος ζήτησε την απόσυρσή του από την ενεργό υπηρεσία, τον Ιούνιο του 1822. Λίγο μετά, εγκαταστάθηκε στη Γενεύη, όπου παρέμεινε έως το 1827. Τυπικώς, ήταν ακόμη μέλος της ρωσικής διπλωματίας και απελάμβανε όλων των προνομίων του αξιώματός του. Μολαταύτα, διήγε έναν λιτό βίο, διαθέτοντας σχεδόν όλα τα έσοδά του υπέρ του Αγώνα.

Την άνοιξη του 1827, η Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας τον εξέλεξε Κυβερνήτη της Ελλάδος, σε μία περίοδο που η Επανάσταση ψυχορραγούσε. Ο Καποδίστριας μετέβη στην Αγ. Πετρούπολη για να αποδεσμευθεί επισήμως από τη ρωσική διπλωματική υπηρεσία. Τον Ιούνιο, ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ απεδέχθη την παραίτηση του. Έως τότε, ο Καποδίστριας είχε λάβει πληθώρα παρασήμων και τιμητικών διακρίσεων. Κατόπιν, ο Κυβερνήτης πήγε για διαβουλεύσεις σε διάφορες πόλεις, σταμάτησε στην Κέρκυρα για να προσκυνήσει στους τάφους των γονέων του και έφθασε στο Ναύπλιο, την 18^η Ιανουαρίου 1828. Έγινε ενθουσιωδώς δεκτός, αλλά εξ αρχής ευρέθη αντιμέτωπος με μία χαώδη κατάσταση. Ουδεμία κρατική μορφή υπήρχε, οι εμφύλιες αντιπαραθέσεις εμαίνοντο, ενώ η χώρα ήταν κατεστραμμένη και η οικονομία καταβραθρωμένη.

Πρώτιστο μέλημά του ήταν η ανεξαρτησία της Ελλάδος μέσα σε διευρυμένα εδαφικά όρια. Προς τούτο, επέδειξε έντονη δραστηριότητα σε ένα εξαιρετικά αντίξοο διεθνές περιβάλλον. Ταυτόχρονα, επιδόθηκε αμέσως σε εργώδεις προσπάθειες για να δημιουργήσει στοιχειώδεις κρατικές δομές. Ενδεικτικώς, αναφέρονται οι ακόλουθες πρωτοβουλίες του: ρύθμισε το νομισματικό σύστημα (καθιερώνοντας ως εθνική νομισματική μονάδα τον «φοίνικα»), ίδρυσε Εθνικό Νομισματοκοπείο, οργάνωσε την ταχυδρομική υπηρεσία, μερίμνησε για τη σύσταση και τη στελέχωση δικαστηρίων, συνέστησε τη Στατιστική Υπηρεσία (που διενήργησε την πρώτη απογραφή), αναδιοργάνωσε τις ένοπλες δυνάμεις υπό ενιαία διοίκηση, αντιμετώπισε επιτυχώς την πειρατεία και παρεχώρησε δάνεια στους νησιώτες για την αγορά πλοίων. Επιπλέον, αναδιαμόρφωσε το εκπαιδευτικό σύστημα, συστήνοντας πολλά αλληλοδιδασκαστικά σχολεία, καθώς και το Ορφανοτροφείο της Αίγινας. Τέλος, ίδρυσε γεωργική σχολή στην Τίρυνθα και εκκλησιαστική στον Πόρο.

Απώτερος στόχος του ήταν η εμπέδωση της ισονομίας και της ισοπολιτείας, με την κατάργηση όλων των προεπαναστατικών προνομίων. Το ενδεχόμενο αυτό τον έφερε σε αναπόφευκτη σύγκρουση με τους προκρίτους, οι οποίοι επεδίωκαν τη διατήρησή τους. Αυτοί συνασπίστηκαν με τους Φαναριώτες και όσους επεδίωκαν ουτοπικά την εισαγωγή πλήρων δημοκρατικών θεσμών. Σταδιακά, η αντιπολίτευση ενδυναμωνόταν (εκμεταλλευόμενη την πρακτική αδυναμία του Κυβερνήτη να ικανοποιήσει άμεσα όλα τα αιτήματα), απέκτησε σταθερή βάση εξορμήσεως (την Ύδρα) και την αφανή υποστήριξη ορισμένων εκ των Μεγάλων Δυνάμεων.

Τελικώς, οι αντίπαλοί του προχώρησαν στη δολοφονία του (με φυσικούς αυτουργούς τους αδερφούς Γεώργιο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη), την 27^η Σεπτεμβρίου 1831. Οι δολοφόνοι στέρησαν την Ελλάδα από έναν ανιδιοτελή και έντιμο πολιτικό με διεθνή ακτινοβολία.

ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (1780 ή 1782–1827)

Γεννήθηκε στη Σκουλικαριά της Άρτας, το 1780 ή το 1782. Η μητέρα του (Ζωή Διμισκή ή Ντιμισκή) ήταν μοναχή. Πατέρας του ήταν πιθανότατα ο αρματολός του Βάλτου Δημήτριος Καραΐσκος. Ο ίδιος ουδέποτε προσπάθησε να κρύψει ότι ήταν νόθος. Τον φώναζαν «ο γιος της καλογριάς» και ήταν υπερήφανος για την καταγωγή του και για τη δυναμική μητέρα του. Αυτή φέρεται να τον παρέδωσε σε μία Σαρακατσάνα γυναίκα για να τον αναθρέψει. Στα 15 του έγινε κλέφτης. Το 1798, άνδρες του Αλή Πασά Τεπελενλή τον συνέλαβαν, τον ξυλοκόπησαν και τον έστειλαν στα Ιωάννινα, όπου φυλακίστηκε επί διετία.

Ο Αλή Πασάς εξετίμησε τις ικανότητές του, τον απελευθέρωσε και τον προσέλαβε στη δούλεψή του. Το 1797, ο Καραϊσκάκης τον ακολούθησε στην εκστρατεία εναντίον του Πασά του Βιδινίου Πασβάνογλου, την οποία είχε οργανώσει ο Σουλτάνος Σελίμ Γ'. Μετά, εντάχθηκε στο σώμα των κλεφτών Κατσαντωναίων, όπου διεκρίθη για την τόλμη και την φιλοτιμία του. Αργότερα, το ένοπλο αυτό σώμα διαλύθηκε και οι αρχηγοί του εξοντώθηκαν. Ο Καραϊσκάκης συνέχισε τον αγώνα στα βουνά αλλά τελικώς επέστρεψε στον Αλή Πασά. Συμπαραστάθηκε στον τελευταίο κατά την πολιορκία του από τα σουλτανικά στρατεύματα, αλλά αργότερα αντελήφθη το μάταιο του αγώνα και προσχώρησε στις δυνάμεις της Υψηλής Πύλης.

Τον Φεβρουάριο του 1821, συμμετείχε στη σύσκεψη των οπλαρχηγών της Πελοποννήσου και της Ρούμελης, η οποία έλαβε χώρα στην οικία του Φιλικού Ζαμπέλιου στη Λευκάδα. Μετά την έναρξη της Επανάστασης, προσπάθησε επί ματαίω να ξεσηκώσει τους κατοίκους της Βόνιτσας. Ο ίδιος ύψωσε το λάβαρο του Αγώνα στα Τζουμέρκα. Μετέβη στο Κομπότι, όπου πληγώθηκε, πολεμώντας τους Τούρκους. Αναγκάστηκε να αποσυρθεί στο Λουτράκι του Αμβρακικού. Αν και είχε χολωθεί από την απόφαση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου να αναθέσει στον Γιαννάκη Ράγκο την εκστρατεία στα Άγραφα, συνεργάστηκε μαζί του κατά την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου.

Τον Δεκέμβριο του 1822, συμφιλιώθηκε με τον Ράγκο αλλά είχε πέσει στη δυσμένεια του Μαυροκορδάτου. Ο Καραϊσκάκης προσποιήθηκε ότι συνεργάζεται με τους Τούρκους για να διατηρήσει το αρματολίκι των Αγράφων. Τον Ιανουάριο του 1823, όμως, τους εμπόδισε να περάσουν από την περιοχή του Σαβολάκου. Μετά την επιτυχία αυτή, ο Μαυροκορδάτος του ανέθεσε την αρχηγία των Αγράφων και τον ονόμασε στρατηγό. Η επιδείνωση της υγείας του δεν του επέτρεψε να συμμετάσχει στις επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στην Αιτωλία, καθώς απεσύρθη στο μοναστήρι του Προυσού.

Στον εμφύλιο πόλεμο, αναζωπυρώθηκε η έχθρα του με τον Μαυροκορδάτο, ο οποίος τον διόρισε στρατιωτικό διοικητή Μεσολογγίου και Αιτωλικού για να τον αποδυναμώσει. Σύντομα, τον κατηγορήσε ότι είχε έρθει σε συνεννόηση με τον Ομέρ Βρυώνη για να του παραδώσει το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό. Μάλιστα, συγκρότησε και ανακριτική επιτροπή, η οποία έκρινε ένοχο τον Καραϊσκάκη για την κατηγορία της

«εσχάτης προδοσίας», θεωρώντας τον «επίβουλο της Πατρίδος». Σημειωτέον ότι ο Καραϊσκάκης δεν είχε καν το δικαίωμα να απολογηθεί ή να προτείνει μάρτυρες υπερασπίσεως. Η απόφαση ελήφθη εντός τριών ημερών! Πάντως, επρόκειτο για πράξη διοικητική και όχι δικαστική, ενώ είναι αμφίβολο κατά πόσον δημοσιεύθηκε. Ο Καραϊσκάκης υπεχρεώθη να απομακρυνθεί από το Αιτωλικό, ενώ ο Μαυροκορδάτος υπέγραψε προκήρυξη, με την οποία τον κήρυσσε προδότη και του στερούσε τους βαθμούς και τα αξιώματά του. Τέλος, καλούσε όλους τους Έλληνες να διακόψουν κάθε επαφή μαζί του.

Ο Καραϊσκάκης κατέφυγε στο Καρπενήσι. Ήταν σοβαρά άρρωστος και απεφάσισε να ζητήσει συγγνώμη από τον Μαυροκορδάτο, ο οποίος δεν του απήντησε. Τότε, μετέβη στο Ναύπλιο. Τελικώς, η κυβέρνηση τον απεκατέστησε, τον Ιούνιο του 1824. Αμέσως μετά, διατάχθη να εκστρατεύσει στην ανατολική Ρούμελη επικεφαλής 300 μισθοφόρων. Τοποθετήθηκε δε αρχηγός των ανατολικών Αγράφων. Προχώρησε στη συγκρότηση του πρώτου ελληνικού στρατοπέδου κοντά στα Σάλωνα. Στον β' εμφύλιο πόλεμο αγωνίστηκε εναντίον των αντικυβερνητικών στην Πελοπόννησο. Μάλιστα, λεηλάτησε τις οικίες των Ζαΐμηδων στα Καλάβρυτα. Τον Μάιο του 1825, συμμετείχε στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου. Σημείωσε ορισμένες σημαντικές νίκες, που παρεμπόδισαν τον ανεφοδιασμό των πολιορκητών, ενώ σχεδίασε την περικύκλωσή τους, η οποία δυστυχώς δεν επετεύχθη. Δεν μπόρεσε να συνεισφέρει κατά την ηρωϊκή Έξοδο διότι ήταν βαριά άρρωστος αλλά μερίμνησε για τη σίτιση των διασωθέντων.

Μετά την πτώση του Μεσολογγίου, μετέβη στο Ναύπλιο για να συντονίσει τις ενέργειές του με τον Κολοκοτρώνη. Ζήτησε ενισχύσεις για να συνεχίσει τον Αγώνα στη Ρούμελη. Αυτές του εδόθησαν με πρωτοβουλία του Ανδρέα Ζαΐμη, ο οποίος παρέβλεψε την προσωπική πικρία του. Αν και η φυματίωσή του είχε επιδεινωθεί, οργάνωσε το στρατόπεδο της Ελευσίνας, η δύναμη του οποίου έφθασε τους 5.000 άνδρες. Απώτερος σκοπός του ήταν να ανακουφίσει τους, πολιορκημένους στην Ακρόπολη, Αθηναίους.

Στο Χαϊδάρι έλαβαν χώρα οι πρώτες αψιμαχίες με τους άνδρες του Κιουταχί. Ο Καραϊσκάκης διεφώνησε με τον Κάρολο Φαβιέρο, ενώ οι Τούρκοι είχαν ήδη καταλάβει την πόλη και πολιορκούσαν την Ακρόπολη. Δύο μήνες αργότερα, ο Νικόλαος Κριεζώτης, κατόπιν προτάσεως του Καραϊσκάκη, ξέφυγε από την επιτήρηση των Τούρκων και εισήλθε με 500 άνδρες στον Ιερό Βράχο. Μετά, ο Καραϊσκάκης κινήθηκε στη ανατολική Ρούμελη και απέκοψε τον ανεφοδιασμό του εχθρού. Εστράφη προς την Αράχωβα, όπου συνέτριψε τους Τουρκαλβανούς, εξολοθρεύοντας 4 αρχηγούς σωμάτων. Ήταν η μεγαλύτερη ήττα του εχθρού, μετά τα Δερβενάκια.

Το επόμενο διάστημα, απελευθέρωσε το μεγαλύτερο τμήμα της Ρούμελης. Επέστρεψε στην Ελευσίνα και μετακινήθηκε στο Κερατσίνι, το οποίο και οχύρωσε. Ενισχύθηκε από 2.000 Πελοποννησίους και σχεδίαζε την οριστική συντριβή του Κιουταχί. Τότε, παρενέβη ο Βρετανός Ρίτσαρντ Τσωρτς, αρχηγός του στρατού, ο οποίος πρότεινε γενική επίθεση για να λυθεί η πολιορκία της Ακροπόλεως. Μάταια, ο Καραϊσκάκης του υπέδειξε τους μεγάλους κινδύνους που διέτρεχαν οι Έλληνες από το εχθρικό πυροβολικό και ιππικό σε ανοικτό πεδίο.

Ο Καραϊσκάκης δεν συμφωνούσε με την ανάθεση της ηγεσίας του στρατού και του ναυτικού σε ξένους. Μάλιστα, έλεγε: «Βλέπω ότι κακά θα τα πάμε με τούτους τους Φράγκους. Φοβούμαι πως θα μας χάσουν με την αβασταγιά τους». Η επιχείρηση ορίστηκε για την νύκτα 22/23 Απριλίου. Το απόγευμα της 22^{ας}, όμως, κάποιοι Κρητικοί επετέθησαν σε Τούρκους και η αιμαχία μετετράπη σε γενικευμένη μάχη. Η κίνηση αυτή απειθαρχίας απέβη μοιραία... Ο Καραϊσκάκης, αν και ήταν εμπύρετος, βγήκε από τη σκηνή του και όρμησε κατά των Τούρκων. Ένα (εχθρικό, για πολλούς) βόλι τον έπληξε στην βουβωνική χώρα. Μετεφέρθη με έντονους πόνους στο πλοίο του Τσωρτς, ενώ το στράτευμα έμεινε δίχως τον φυσικό ηγέτη του.

Αντελήφθη ότι το τέλος πλησίαζε και είπε στους συναγωνιστές του: «...Αποθνήσκω ευχαριστημένος διότι επλήρωσα τα προς την Πατρίδα χρέη μου καθ' όσον αι φυσικαί δυνάμεις μ' εσυγχώρησαν. Σας συμβουλεύω ν' αγαπάτε την Πατρίδα. Ο θάνατός μου δεν πρέπει να σας δειλιάσει.. Μη λυπήσθε, Έλληνες, δια τον θάνατό μου. Δεν έχετε χρείαν ξένων οδηγιών δια τον αγώνα σας. Ο πόλεμος όπου κάμνομεν είναι δίκαιος, είν' αναγκαίος. Το ανίκητο όπλον της Ελευθερίας είναι η καταφρόνησις του θανάτου...». Στις 4 τα ξημερώματα του Σαββάτου 23 Απριλίου, ανήμερα της εορτής του, αφού εξομολογήθηκε και κοινώνησε των αχράντων μυστηρίων, υπέγραψε τη διαθήκη του, χαϊρέτησε όλους τους συναγωνιστές του και εξέπνευσε.

Οι τελευταίες του φράσεις ήταν: «Η Πατρίδα μου ανέθεσε έργο πολύ βαρύ, δέκα μήνες έβαλα όλα μου τα δυνατά να το φέρω σε τέλος. Μια ζωή μου 'μεινε, της την έδωσα κι αυτή. Πεθαίνω, μα εσείς, ωρέ αδέρφια, ν' αποτελειώσετε το έργο μου. Γλυτώστε την Αθήνα, την Αθήνα να γλυτώσετε!» Ζήτησε να ταφεί από χέρια φίλων και συναγωνιστών του «σε μια Εκκλησιά όπου τα χώματά της θα είναι Λεύτερα, όχι πατημένα από Τούρκους». Τον μετέφεραν στην Κούλουρη της Σαλαμίνας, όπου ετάφη στον ναό του Αγίου Δημητρίου εν «μέσω θρήνων και κλαυθμών, με λυπηράν ψαλμωδία του κλήρου, με γοεράς κραυγάς του πλήθους διά τον χαμό του πατέρα και σωτήρα του».

Ο θάνατός του απετέλεσε πραγματική συμφορά για τους Έλληνες κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή. Σε νεαρή ηλικία, είχε νυμφευτεί την Γκόλφω Ψαρογιαννοπούλου, με την οποία απέκτησε δύο θυγατέρες και έναν υιό. Αν και την λάτρευε, στις μάχες (κατά τη διάρκεια της Επανάστασης) είχε μαζί του τη Μαριώ, ντυμένη σαν άντρας. Αυτή τον φρόντιζε, κυρίως λόγω της φυματίωσης, και παρέμεινε μαζί του έως τον θάνατό του.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (1795-1872)

Γεννήθηκε στη Σιάτιστα (ή την Κοζάνη), το 1795. Ήταν υιός του εμπόρου και προεστού της περιοχής Κωνσταντίνου Κασομούλη, ο οποίος καταγόταν από το Πισοδέρι Φλωρίνης αλλά είχε γεννηθεί στην Κοζάνη. Ήταν βλάχικης καταγωγής και ασχολήθηκε επιτυχώς με το εμπόριο. Μετεκινείτο διαρκώς στη δυτική (κυρίως) Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Αξίζει να σημειωθεί ότι έπαιρνε συχνά μαζί του τα μέλη της οικογένειάς του και δη τον υιό του Νικόλα. Ο τελευταίος είχε άλλα πέντε (5) αδέρφια από τους δύο γάμους του πατέρα του.

Αρχικώς, ο νεαρός εγκαταστάθηκε στη Σιάτιστα. Σε ηλικία 12 ετών, ακολούθησε τον πατέρα του στην Τσαρίτσανη, όπου έμεινε επί περίπου 1 χρόνο. Εκεί, έμαθε και τα πρώτα του γράμματα στο γνωστό σχολείο της περιοχής. Κατόπιν, επέστρεψε στη Σιάτιστα, όπου απεβίωσε η μητέρα του. Ο πατέρας του νυμφεύτηκε εκ νέου και μετεγκαταστάθηκε οικογενειακώς στις Σέρρες, όπου επέκτεινε την οικογενειακή επιχείρηση. Λίγο μετά, ο Νικόλαος έφυγε για την Αίγυπτο προκειμένου να ασχοληθεί με τις εμπορικές δραστηριότητες του πατέρα του. Από κει πήγε στη Σμύρνη, όπου μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία, σύμφωνα με πολλούς μελετητές της περιόδου. Μετά την έναρξη του αγώνα για την Εθνική Παλιγγενεσία, συμμετείχε στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στον Όλυμπο και την Χαλκιδική, ενώ ο πατέρας οργάνωσε ανταρτικό σώμα στις Σέρρες και οχύρωσε τη Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Εντούτοις, η κατάσταση για τους χριστιανούς της πόλεως ήταν δύσκολη και ο Κωνσταντίνος Κασομούλης φυγάδευσε σταδιακά όλα τα μέλη της οικογένειάς του στη Σιάτιστα, όπου τελικώς κατέφυγε και ο ίδιος.

Οι πρόκριτοι της Σιατίστης ζήτησαν από τον Κασομούλη να μεταβεί ως αντιπρόσωπός τους στη σύναξη των οπλαρχηγών του Ολύμπου, όπερ και εγένετο. Εκεί, απεφασίσθη η αναβολή της εξεγέρσεως στην ευρύτερη περιοχή λόγω ελλείψεως εφοδίων και πυρομαχικών. Κατόπιν, ο Κασομούλης έφυγε για την Πελοπόννησο προς αναζήτηση ενισχύσεων. Συνάντησε καθ' οδόν τον Εμμανουήλ Παπά, ο οποίος του έδωσε επιστολές για τον Δημήτριο Υψηλάντη και τους προκρίτους των νήσων. Ο Κασομούλης σταμάτησε στα Ψαρρά και την Ύδρα πριν φθάσει έξω από την Τριπολιτσά τις παραμονές της απελευθερώσεώς της.

Φυσικά, ουδεμία συζήτηση μπορούσε να γίνει εκεί και ο φλογερός Μακεδόνας κατέφυγε στο Άργος, όπου τον υπεδέχθη με ζέση ο Υψηλάντης. Ο τελευταίος σχεδίασε την ενίσχυση των Μακεδόνων, ενώ πολλοί Πελοποννήσιοι εμφανίζονταν πρόθυμοι να τους βοηθήσουν. Ο Κασομούλης ξεκίνησε το ταξίδι της επιστροφής, επισκεπτόμενος πληθώρα νήσων, απ' όπου συγκέντρωσε πολεμοφόδια για τον αγώνα στη Μακεδονία. Τον Φεβρουάριο του 1822, απεβιβάσθη στις ακτές της Πιερίας, όπου συνάντησε Μακεδόνες οπλαρχηγούς.

Τον επόμενο μήνα, ξέσπασε εξέγερση στην περιοχή του Ολύμπου, στην οποία ο Κασομούλης έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο. Δυστυχώς, όμως, αυτή κατεστάλη (και μάλιστα με βιαιότητα) από τους Τούρκους. Ο Μακεδόνας οπλαρχηγός διέφυγε προς το Αγρίνιο με τελικό προορισμό την προσωρινή έδρα της κυβερνήσεως στην Κόρινθο. Το

επόμενο διάστημα ήταν γεμάτο περιπλανήσεις, μάχες και μεγάλη απογοήτευση, ενώ ο κίνδυνος εμφυλίου πολέμου γινόταν ολοένα και πιο ορατός.

Ο Κασομούλης συνάντησε εκ νέου τον Υψηλάντη, τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, τον Γεώργιο Καραϊσκάκη και άλλους οπλαρχηγούς. Στον Ασπροπόταμο, πληροφορήθηκε τον θάνατο του πατέρα του και την αιχμαλωσία των υπολοίπων μελών της οικογένειάς του στην Νάουσα από τους Τούρκους. Ο μόνος που γλίτωσε ήταν ο αδερφός του Μήτρος, ουδείς όμως γνώριζε που ευρίσκετο. Ο Μεχμέτμπεης Διβόλης μετέφερε τα εναπομείναντα μέλη της οικογενείας Κασομούλη στους συγγενείς του, που ευρίσκοντο στο Πισοδέρι. Δυστυχώς, στη Σιάτιστα, ορισμένοι «φίλοι» πρόδωσαν στους Τούρκους την κρυψώνα της οικογένειας. Κατ' αυτόν τον τρόπο περιήλθαν στα χέρια του εχθρού όλα τα υπάρχοντά της, τα οποία δημοπρατήθηκαν για 300.000 γρόσια.

Επρόκειτο για μία οικονομική καταστροφή, που εξανάγκασε τον Κασομούλη να εργαστεί ως γραμματικός του οπλαρχηγού Νικόλαου Στορνάρη, συνοδεύοντάς τον παντού και λαμβάνοντας μέρος σε όλες τις συναντήσεις του. Ήταν παρών και στη «δίκη» του Καραϊσκάκη, στο Αιτωλικό, τον Απρίλιο του 1824. Ο ίδιος αναζητούσε χρήματα για να σώσει την οικογένειά του από τους Τούρκους αλλά, παρά τις συνεχείς υποσχέσεις διαφόρων αξιωματούχων, ουδείς τον συνέδραμε. Είδε μόνο τυχαία τους αδερφούς του Γιώργο και Μήτρο σε συνέλευση οπλαρχηγών στο Αιτωλικό.

Στις αρχές του 1825, ο Κασομούλης ονομάστηκε χιλίαρχος και μετέβη στο Ναύπλιο, όπου είχαν ξεσπάσει εμφύλιες έριδες. Ο ίδιος δεν συμμετείχε σε αυτές. Αντιθέτως, παρίστατο με οδύνη στη μεταφορά του Κολοκοτρώνη προς εγκλεισμό στην φυλακή. Κατόπιν, μετέβη στην Τριπολιτσά προς συνάντηση του Υψηλάντη. Τελικώς, η κυβέρνηση, αντιλαμβανόμενη την κρισιμότητα των περιστάσεων (καθώς ο Ιμπραήμ προήλαυνε στην Πελοπόννησο και το Μεσολόγγι πολιορκείτο) αλλά και τη στρατιωτική ανεπάρκειά της, απελευθέρωσε τον Γέρο του Μωρηά. Ο Κασομούλης παρίστατο στην επιστροφή του Κολοκοτρώνη στο Ναύπλιο, την οποία και περιέγραψε γραπτώς.

Την 24^η Ιουνίου 1825, ξεκίνησε για το Μεσολόγγι αλλά καθ' οδόν αρρώστησε βαριά. Τον μετέφεραν στο Χλεμούτσι για να ακούει τον ήχο των κανονιών, που βροντούσαν στο Μεσολόγγι. Ο Μακεδόνας οπλαρχηγός αδημονούσε να συμμετάσχει και αυτός στον αγώνα για την προάσπιση της πόλεως. Στα τέλη Ιουλίου, η επιθυμία του έγινε πραγματικότητα και πήγε στο μαρτυρικό Μεσολόγγι. Ο Κασομούλης περιέγραψε με ασύγκριτη γλαφυρότητα όλα τα γεγονότα της πολιορκίας και της ηρωϊκής Εξόδου. Συνέταξε την απάντηση στον Ιμπραήμ και έγραψε την απόφαση της Εξόδου (καθ' υπαγόρευση του επισκόπου Ρωγών Ιωσήφ). Τέλος, επιφορτίστηκε με την αποστολή να συντονίσει τις ενέργειες όλων των ενόπλων τμημάτων. Έλαβε μέρος προσωπικά στην Έξοδο και σώθηκε, όχι όμως και ο αδελφός του Δημήτριος.

Κατόπιν, πήγε στον Ναύπλιο και στην Αττική, ενώ μαινόταν ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των Ελλήνων. Ο ίδιος δεν έλαβε μέρος στις έριδες, αντιθέτως

κατόρθωσε να συμφιλιώσει αρκετούς αντιπάλους επειδή έχαιρε μεγάλου σεβασμού. Συμμετείχε στην απόπειρα διασώσεως της Ακροπόλεως και βίωσε τις συνέπειες του θανάτου του Καραϊσκάκη. Το φθινόπωρο του 1829, έλαβε μέρος στις τελευταίες μάχες με τους Τούρκους στην ανατολική Ρούμελη.

Μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους, κατέλαβε διάφορα στρατιωτικά αξιώματα. Αν και δεν εθεωρείτο από τους ευνοούμενους του κυβερνήτη, έμεινε πιστός στον Καποδίστρια έως το τέλος. Τον Νοέμβριο του 1832, ξεκίνησε να γράφει για τα γεγονότα του αγώνα της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Τον Μάιο του 1841, ολοκλήρωσε το έργο του, το οποίο αποτελείται από 2.701 χειρόγραφες σελίδες. Αυτές εκδόθηκαν σε τρεις τόμους υπό την επιμέλεια του Ιωάννη Βλαχογιάννη.

Πολλοί το θεωρούν το πλέον πιστό προς την αλήθεια από οποιαδήποτε άλλο γραπτό κείμενο της περιόδου εκείνης, ενώ καλύπτει ακόμα και τον τότε πολιτικό και κοινωνικό βίο των επαναστατημένων Ελλήνων. Μάλιστα, ο ίδιος έχει χαρακτηριστεί ο ιστορικός της Επανάστασης του 1821. Σε όλο το έργο του, ο Κασομούλης προβάλλει και τον ρόλο των απλών ανθρώπων, που μαζί με τους προβεβλημένους αγωνιστές συνέθεσαν το Έπος της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύει τα παρασκήνια αλλά και τις λεπτομέρειες των γεγονότων. Τέλος, υπάρχει και ένα ακόμη (λιγότερο γνωστό) βιβλίο, υπό τον τίτλο «Το ημερολόγιο». Αυτό αναφέρεται στη δίωξη της ληστείας στα τότε σύνορα της Ελλάδος, όταν ο Κασομούλης υπηρετούσε ως Φρούραρχος (Λοχαγός του Πεζικού) στην Φθιώτιδα,.

Από το 1836 έως το 1840, υπηρέτησε στην Οροφυλακή. Το 1836, συμμετείχε στην καταστολή των εξεγέρσεων στην Αιτωλοακαρνανία, κατά τη διάρκεια των οποίων σκοτώθηκε ο αδερφός του Γιώργος. Το 1838 (ή κατ' άλλους το 1840), νυμφεύτηκε τη Μαρία (Μαριγώ) Ανδρέου, με την οποία απέκτησε έναν υιό, ο οποίος ονομάστηκε Κωνσταντίνος. Το 1865, αυτός πέθανε από εσφαλμένη ιατρική διάγνωση, γεγονός το οποίο συνέτριψε τον Κασομούλη.

Το 1843, υπήρξε μέλος της τριμελούς επιτροπής που συνέταξε τον νέο οργανισμό του Στρατού. Τον Ιούνιο του 1845, προήχθη σε Λοχαγό Α΄ Τάξεως και το 1847 σε ταγματάρχη. Κατόπιν, διορίστηκε διαδοχικά φρούραρχος Χαλκίδος, Παλαμηδίου και Λαμίας. Το 1854, απελύθη κατόπιν πιέσεων των Αγγλογάλλων εξ αιτίας της στάσεώς του στον Κριμαϊκό πόλεμο. Ο Κασομούλης βοήθησε ενεργά τους εξεγερμένους Θεσσαλούς, προσδοκώντας την απελευθέρωση και της ιδιαίτερης πατρίδος του, της Μακεδονίας. Τον Μάιο του 1858, επαναπροσλήφθηκε με τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη.

Το 1861, απεστρατεύθη με τον βαθμό του συνταγματάρχη και εγκαταστάθηκε στη Στυλίδα, όπου πέθανε την 20^η Αυγούστου του 1872. Πάντως, κάποιοι συγγραφείς αναφέρουν ως ημερομηνίες θανάτου του την 31^η Ιανουαρίου 1871 ή την 31^η Ιανουαρίου 1872. Ο τάφος του βρίσκεται μαζί με αυτόν του παιδιού του στο νεκροταφείο Στυλίδος.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ (1770-1843)

Γεννήθηκε στο Ραμοβούνι Μεσσηνίας, τη Δευτέρα του Πάσχα 3 Απριλίου 1770. Ήταν υιός του οπλαρχηγού Κωνσταντή Κολοκοτρώνη από το Λιμποβίσι Αρκαδίας και της Γεωργίτσας Κωτσάκη, θυγατέρας προεστού από την Αλωνίσταινα Αρκαδίας. Η οικογένειά του ευρίσκετο σε συνεχή πόλεμο με τους Τούρκους από τον 16ο αιώνα. Πέρασε τα παιδικά του χρόνια στο χωριό της μητέρας του. Ο πατέρας του συμμετείχε σε μία εξέγερση και σκοτώθηκε (με δύο αδερφούς του και τον Παναγιώταρο Βενετσανάκη) στον πύργο της Καστάνιτσας, το 1780. Το γεγονός αυτό σημάδεψε τον βίο του μικρού Θεόδωρου.

Σε εφηβική ηλικία, έγινε οπλαρχηγός του Λεονταρίου, ενώ στα 20 του νυμφεύτηκε τη θυγατέρα του τοπικού προεστού Αικατερίνη Καρούσου. Ανέπτυξε πλούσια αγωνιστική δράση. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην έκδοση σουλτανικού φερμανιού (κατόπιν ενεργειών του βοεβόδα των Πατρών), που τον κατέδικαζε εις θάνατον (1802). Μάλιστα, ανέθετε τη δολοφονία του στους προεστούς, οι οποίοι θα εκτελούντο σε περίπτωση αποτυχίας. Το 1806, κατόρθωσε να διασωθεί μετά από ανηλεή καταδίωξη και να καταφύγει αρχικώς στα Κύθηρα και εν συνεχεία στη Ζάκυνθο. Το θέρος του 1807, συμμετείχε στη σύσκεψη της Λευκάδος υπό τον Ιωάννη Καποδίστρια για την αντιμετώπιση του Αλή Πασά Τεπελενλή. Αργότερα, έλαβε μέρος σε ναυτικές καταδρομικές επιχειρήσεις κατά των Τούρκων και πήγε στην Πελοπόννησο για να βοηθήσει τον φίλο του Αλή Φαρμάκη στον αγώνα του κατά του Βελή Πασά (1808). Επέστρεψε στη Ζάκυνθο και κατετάγη στον αγγλικό στρατό (σύνταγμα Ελλήνων εθελοντών), του οποίου έγινε ταγματάρχης πολεμώντας τους Γάλλους. Το 1818, μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία. Την 6^η Ιανουαρίου 1821, αποβιβάστηκε στη Μάνη για να λάβει μέρος στον επικείμενο Αγώνα.

Την 23^η Μαρτίου, συμμετείχε στο υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στρατιωτικό σώμα, το οποίο κατέλαβε την Καλαμάτα. Αμέσως μετά, εκινήθη (μαζί με τον Νικηταρά) προς την Αρκαδία, καθώς όλοι οι οπλαρχηγοί έπρεπε να βρίσκονται στις επαρχίες τους την 25^η Μαρτίου. Ακολούθως, εστράφη εναντίον της Τριπολιτσάς, ενδεχόμενη κατάληψη της οποίας πίστευε ότι θα εδραίωνε την Επανάσταση στον Μωρηά. Συνετέλεσε τα μέγιστα στην κατίσχυση των ελληνικών όπλων στο Βαλτέτσι, την 13^η Μαΐου 1821. Στη συγκεκριμένη μάχη, οι Τούρκοι είχαν 300 νεκρούς και περισσότερους από 500 τραυματίες. Αντιθέτως, οι Έλληνες θρήνησαν τον θάνατο μόλις 7 αγωνιστών.

Η νικηφόρα έκβαση της μάχης εξύψωσε το ηθικό των Ελλήνων και ήταν ο προάγγελος της αλώσεως της Τριπολιτσάς (την 23^η Σεπτεμβρίου). Η τελευταία επετεύχθη σε μεγάλο βαθμό χάρη στον Κολοκοτρώνη, ο οποίος έπεισε όλους για την ανάγκη καταλήψεώς της και απέτρεψε την πολυδιάσπαση των ελληνικών δυνάμεων σε δευτερεύοντες στόχους. Η μεγάλη αυτή στρατιωτική επιτυχία καθιέρωσε τον Κολοκοτρώνη ως στρατιωτικό αρχηγό. Ο ίδιος τήρησε τις συμφωνίες με όσους Τουρκαλβανούς ευρίσκοντο εντός της πόλεως, οι οποίοι διεσώθησαν δεσμευόμενοι ότι θα πολεμούσαν εναντίον του Σουλτάνου στην Ήπειρο. Αργότερα, όμως, μερικοί εξ αυτών επέστρεψαν και συμπολέμησαν με τους Τούρκους. Πάντως, η στάση του και η μη συμμετοχή του στη λαφυραγωγία (όπως διαφαίνεται από επιστολή του, λίγους μήνες αργότερα) συνέτειναν στην ηθική του εξύψωση και μεταξύ των αλλοπίστων.

Έκτοτε, ο Αγώνας έλαβε καθολικό χαρακτήρα, ενώ πολύτιμα απεδείχθησαν τα 11.000 όπλα, τα οποία έπεσαν στα χέρια των Ελλήνων.

Τον Ιούλιο του 1822, ο Κολοκοτρώνης έσωσε κυριολεκτικά την Επανάσταση στην Πελοπόννησο, καταστρέφοντας τον στρατό του Δράμαλη στα Δερβενάκια. Η τόλμη και η ιδιοφυΐα του ώθησαν την κυβέρνηση Κουντουριώτη να τον ανακηρύξει αρχιστράτηγο των επαναστατικών δυνάμεων. Δυστυχώς, η ίδια κυβέρνηση τον συνέλαβε και τον φυλάκισε (στη Μονή Προφήτη Ηλία στην Ύδρα) κατά τη διάρκεια του β' εμφυλίου πολέμου, αν και ο Κολοκοτρώνης προσπάθησε να κρατήσει μετριοπαθή στάση. Ευρέθη με την πλευρά των ηττημένων και στους δύο εμφυλίους πολέμους. Εν τούτοις, οι νικητές προσέτρεξαν σε αυτόν μετά την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων υπό τον Ιμπραήμ Πασά στον Μωρηά (1825).

Λίγες ημέρες μετά τη μάχη στο Μανιάκι, ο Κολοκοτρώνης απελευθερώθηκε και διορίστηκε εκ νέου αρχιστράτηγος. Δεν του διέθεσαν επαρκείς δυνάμεις και απεδύθη σε οργανωμένο κλεφτοπόλεμο. Επανέλαβε το σύνθημά του «φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους» και εξολόθρευσε το σώμα του Ντελή Αχμέτ Πασά. Σε όσους είχαν δειλιάσει, εγκαταλείποντας τον Αγώνα, έδωσε τριήμερη προθεσμία προκειμένου να απαρνηθούν τον εχθρό και να συμπαραταχθούν εκ νέου με τους επαναστατημένους Έλληνες. Επιπλέον, συνέγραψε επιστολές και προέβη στη λήψη σκληρών μέτρων, όπως επέβαλε η κρισιμότητα των περιστάσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έσωσε για δεύτερη φορά την Επανάσταση, καθώς οι κάτοικοι των τουρκοπροσκυνημένων περιοχών εξεγέρθησαν εκ νέου, εντός ολίγων εβδομάδων. Σημειωτέον ότι ηρνήθη αρχικώς να υπογράψει την «πράξη υποτέλειας». Τελικώς, το έπραξε με πόνο ψυχής, υποκύπας σε αφόρητες πιέσεις και μόνον προς χάριν της πατρίδος, που κινδύνευε.

Ήταν βαθειά θεοσεβούμενος και είναι γνωστή η φράση του «Ο Θεός έβαλε την υπογραφή του για τη λευτεριά της Ελλάδας και δεν την παίρνει πίσω». Πίστευε στην βοήθεια της ομόδοξης Ρωσσίας και ήταν φίλα προσκείμενος στο (φιλο)ρωσικό κόμμα. Μετά την έλευση του Καποδίστρια, συμπαρατάχθη μαζί του. Απεδέχθη ασμένως την εκλογή του Όθωνα αλλά σύντομα απογοητεύθηκε από τις ενέργειες της Αντιβασιλείας. Μάλιστα, την 3^η Φεβρουαρίου 1833, έστειλε μία επιστολή προς τον Ρώσο υπουργό Εξωτερικών κόμη Καρλ Νέσσελροντ (Karl Nesselrode). Σε αυτήν, εξέφραζε τη δυσφορία του για την εκκλησιαστική πολιτική της Αντιβασιλείας. Την 18^η Σεπτεμβρίου, συνελήφθη μαζί με άλλους 20 ομοϊδεάτες του οπλαρχηγούς και φυλακίστηκε στο Ναύπλιο.

Σύμφωνα με το υπ' αριθμ. 1841 της 7^{ης} Μαρτίου 1834 κατηγορητήριο, παρεπέμφθη σε δίκη (μαζί με τον Δημήτριο Πλαπούτα) «επί εσχάτη προδοσία». Το γεγονός προκάλεσε σάλο. Μάλιστα, ο υπουργός Εσωτερικών Ιωάννης Κωλέττης φέρεται να είπε: «Εάν τον σκότωναν στην Ύδρα (σ.σ. κατά την πρώτη φυλάκιση, το 1825), δεν θα τον είχαμε να μας τα κάνει αυτά σήμερα»! Η ετυμηγορία ήταν καταδίκη εις θάνατον. Στο άκουσμα της αποφάσεως, ο Γέρος του Μωρηά έκανε τον σταυρό του και είπε: «Κύριε ελέησον! Μνήσθητί μου, Κύριε όταν έλθεις εν τη βασιλεία σου». Μετά, ρούφηξε ατάραχος λίγο καπνό και είπε στους δικηγόρους του: «Αντίκρισα τόσες φορές τον θάνατο και δεν τον φοβήθηκα. Ούτε τώρα τον φοβούμαι». Ένας

οπαδός του τού φώναζε: «Άδικα σε σκοτώνουν, Στρατηγέ». Εκείνος του απήντησε με πικρία: «Γι' αυτό λυπάσαι; Καλύτερα που με σκοτώνουν άδικα, παρά δίκαια». Ο Κωλέττης επέμεινε για άμεση εκτέλεση της ποινής, ο Βας. Όθωνας όμως παρεκάλεσε δύο μέλη της Αντιβασιλείας να μην θανατωθούν οι δύο αγωνιστές. Προς τούτο, ο ανήλικος εστεμμένος δεν edίστασε να κλάψει για να τους συγκινήσει. Τελικώς, πέτυχε τον σκοπό του και η ποινή μετετράπη σε εικοσαετή κάθειρξη.

Ο Κολοκοτρώνης, πληροφορηθείς τη μετατροπή της ποινής, δήλωσε: «Θα τον γελάσω το Βασιλέα, δεν θα ζήσω τόσα χρόνια». Αμέσως μετά την ενηλικίωση του Όθωνα τον Μάιο του 1835, ο τελευταίος χορήγησε αμνηστία στους δύο αδικώς καταδικασθέντες. Αργότερα, διόρισε τον Κολοκοτρώνη «Σύμβουλο της Επικρατείας» και τον ονόμασε αντιστράτηγο. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του, έμεινε στην Αθήνα και υπαγόρευσε στον Γεώργιο Τερτσέτη τα απομνημονεύματά του. Το 1851, αυτά κυκλοφόρησαν υπό τον τίτλο «Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836».

Το 1838, στην Πνύκα είπε (μεταξύ άλλων) τα ακόλουθα: «Όταν αποφασίσαμε να κάμομε την Επανάσταση, δεν εσυλογισθήκαμε, ούτε πόσοι είμεθα, ούτε πως δεν έχομε άρματα, ούτε ότι οι Τούρκοι εβαστούσαν τα κάστρα και τας πόλεις, ούτε κανέναν φρόνιμος μας είπε: “Που πάτε εδώ να πολεμήσετε με σιταροκάραβα βατσέλα;”, αλλά, ως μία βροχή, έπεσε σε όλους μας η επιθυμία της ελευθερίας μας, και όλοι, και οι κληρικοί, και οι προεστοί, και οι καπεταναίοι, και οι πεπαιδευμένοι, και οι έμποροι, μικροί και μεγάλοι, όλοι εσυμφωνήσαμε εις αυτό το σκοπό και εκάμαμε την Επανάσταση»

Απεβίωσε από εγκεφαλικό επεισόδιο, την 4^η Φεβρουαρίου του 1843. Εκηρύχθη τριήμερο πένθος, ενώ οι παλαιοί συναγωνιστές του έκλαιγαν με αναφιλητά. Τον έντυσαν με στολή του Αντιστράτηγου, του έζωσαν το σπαθί, τον τοποθέτησαν στα φέρετρο και έβαλαν κάτω από τα πόδια του μία τουρκική σημαία. Ετάφη στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών. Αργότερα, τα οστά του μετεφέρθησαν στην Τρίπολη και σήμερα βρίσκονται στην βάση του ανδριάντα του. Είχε αποκτήσει τέσσερα παιδιά από την Καρούσου (που απεβίωσε το 1820) και άλλο ένα από τη σχέση του με τη Μαργαρίτα Βελισσάρη, το οποίο αναγνώρισε στη διαθήκη του.

ΚΟΡΑΗΣ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ (1748-1833)

Γεννήθηκε στη Σμύρνη, την 27^η Απριλίου 1748. Ο πατέρας του Ιωάννης Κοραής ήταν υιός του ιατροφιλόσοφου Αντωνίου Κοραή από τη Χίο και ασχολείτο με το εμπόριο.

Επίσης, κατέλαβε το αξίωμα του δημογέροντα. Η μητέρα του Θωμαΐδα Ρυσίου ήταν θυγατέρα του λόγιου Αδαμαντίου Πετιρντόγλου ή Ρυσίου. Ο Αδαμάντιος κληρονόμησε από τον παππού του μία αξιόλογη βιβλιοθήκη. Το ζεύγος Κοραή απέκτησε οκτώ τέκνα, έξι εκ των οποίων απεβίωσαν σε νεαρή ηλικία. Επέζησαν μόνον ο Αδαμάντιος και ο κατά τρία έτη μικρότερός του Ανδρέας. Τα δύο αγόρια διδάχθηκαν τα πρώτα γράμματα κοντά στη μητέρα τους και εν συνεχεία φοίτησαν στην Ευαγγελική Σχολή.

Ο Αδαμάντιος έδειξε ενδιαφέρον για την παιδεία από μικρός. Ο Ολλανδός ιερέας Bernhard Keun τού έμαθε λατινικά. Το 1764, παρακολούθησε και μαθήματα εβραϊκών. Η οικογένειά του, όμως, επιθυμούσε να ασχοληθεί με το εμπόριο. Ο πατέρας του εμπορευόταν μεταξωτά στο Βεζεστένιο της Σμύρνης και τον έστειλε ως αντιπρόσωπό του στο Άμστερνταμ, το 1771. Ο Κοραής έφθασε στην ολλανδική μεγαλούπολη, έχοντας συστατικές επιστολές του Keun προς τον Andrien Buurt. Ο τελευταίος του δίδαξε τα «Στοιχεία» του Ευκλείδη, καθώς και λογική από το βιβλίο της συζύγου του Carolina van Lynden. Σύντομα, ο Κοραής εντάχθηκε στους πνευματικούς κύκλους της πόλεως, ενώ ασχολείτο με τη μουσική, το θέατρο και τις ξένες γλώσσες. Επίσης, βρήκε τον χρόνο να παρακολουθεί μαθήματα στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο «Αθήναιον».

Το εμπόριο δεν τον ενδιέφερε ιδιαίτερος. Αφιέρωσε χρόνο στη γεωμετρία, την κιθάρα και σύναψε σχέσεις με μία κοπέλα, η οποία όμως απεβίωσε. Το 1777, έφυγε από την Ολλανδία για να επιστρέψει στη Σμύρνη. Καθ' οδόν, σταμάτησε στην Βιέννη προκειμένου να επισκεφθεί τον θείο του Σωφρόνιο, Αρχιεπίσκοπο Βελιγραδίου. Εκεί, έμεινε επί δύο μήνες και εν συνεχεία κατευθύνθηκε μέσω Τεργέστης στην Βενετία, όπου παρέμεινε καθ' όλον τον χειμώνα του 1778. Τελικώς, έφθασε στη Σμύρνη, την άνοιξη του 1779. Εκεί, παρέμεινε έως το 1782, εργαζόμενος ως γραμματέας του επιτρόπου πατέρα του και των άλλων επιτρόπων στο Μετόχι του Παναγίου Τάφου. Σταδιακά, η υγεία του επιδεινώθηκε, ενώ έπαθε και μελαγχολία. Η κατάσταση αυτή έπεισε τους γονείς του να τον στείλουν για σπουδές στη Γαλλία.

Το 1782, έφυγε για το Μονπελιέ, όπου σπούδασε ιατρική. Κατά το διάστημα της εκεί φοιτήσεώς του, ασχολήθηκε με τη μελέτη αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων, καθώς και νεότερων δυτικών φιλοσόφων. Κατά τη διετία 1783-1784, πέθαναν οι γονείς του. Άρχισε να αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Αρκετοί φίλοι τον συνέδραμαν οικονομικά, ενώ ο ίδιος έκανε μεταφράσεις στα γαλλικά από γερμανικά και αγγλικά βιβλία, όπως η «Κατήχησις» του Ρώσσου Μητροπολίτη Πλάτωνος και η «Κλινική Ιατρική» του Γερμανού ιατροφιλόσοφου Christian Gottlieb Selle.

Το 1786, κυκλοφόρησε η πτυχιακή του εργασία υπό τον τίτλο «Πυρετολογίας Σύνοψις», όπου μελέτησε το συγκεκριμένο φαινόμενο στα πλαίσια μίας ιπποκρατικής προσεγγίσεως. Κατά την περίοδο Ιουλίου-Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, δίδαξε το ειδικό μάθημα «Περί Καρδιάς, Αρτηριών & Φλεβών». Την αυτή χρονιά, δημοσίευσε τη διπλωματική του εργασία στα λατινικά υπό τον τίτλο «Pyretologiae Synopsis». Το 1787, περάτωσε τη διδακτορική του διατριβή υπό τον τίτλο «Ένας Ιπποκρατικός Γιατρός». Τον Μάιο του 1788, εγκαταστάθηκε στο Παρίσι. Ήταν αποφασισμένος να

μην εξασκήσει την ιατρική αλλά να ασχοληθεί αποκλειστικά με τα γράμματα. Είχε εφοδιασθεί με συστατικές επιστολές καθηγητών του. Απέκτησε τη γαλλική υπηκοότητα, αν και παρέμεινε Έλληνας στην ψυχή. Συνέχισε τις μεταφράσεις ιατρικών κυρίως βιβλίων στα γαλλικά και ταυτόχρονα άρχισε να συγγράφει κείμενα σχετικά με την κατάσταση του ελληνισμού. Το 1795, κυκλοφόρησε η «Εισαγωγή στη μελέτη της Ιατρικής» του Selle, με δικό του πρόλογο και τον επόμενο χρόνο το «Ιατρικές Παρατηρήσεις» του ιδίου συγγραφέα από κοινού με το «Ιατρικόν Συνέκδημον». Το 1796, μία φιλολογική μελέτη σχετικά με ένα χωρίο του ρήτορα Δεινάρχου δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Magazin Encyclopédique». Το 1798, κυκλοφόρησε η μετάφραση της «Ιστορίας της Ιατρικής & Χειρουργικής» του Άγγλου W. Black,

Ο Κοραΐς παρηκολούθησε εκ του σύνεγγυς τη Γαλλική Επανάσταση και υπήρξε ο κύριος εκφραστής του Διαφωτισμού στον ελληνισμό. Το 1798, κυκλοφόρησε η «Αδελφική Διδασκαλία», την οποία έγραψε επ' αφορμή του θανάτου του Ρήγα Φεραίου. Επρόκειτο για μία απάντηση στο ανώνυμο φυλλάδιο «Πατρική Διδασκαλία», το οποίο αποδίδεται στον Αθανάσιο Πάριο ή στον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Άνθιμο. Κύριο μέλημά του ήταν η πνευματική ανάπτυξη του γένους, την οποία θεωρούσε προϋπόθεση για την ελευθερία. Επίσης, θέλησε να συμβάλει στην ανανέωση της παιδείας σε πρακτικό επίπεδο με τις φιλολογικές εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στη σειρά «Ελληνική Βιβλιοθήκη» (η οποία εξεδόθη με χορηγία των αδερφών Ζωσιμά, κατά τα έτη 1805-1827), αλλά και θεωρητικά, κυρίως στα προλεγόμενα που προέτασε στις εκδόσεις, τους «Αυτοσχέδιους Στοχασμούς Περί Της Ελληνικής Παιδείας & Γλώσσης» (ή «Προλεγόμενα»). Σε αυτούς, εξέθετε τις απόψεις του για την ελληνική παιδεία και γλώσσα, διακηρύττοντας την ανάγκη για μετακένωση των ευρωπαϊκών ιδεών στα ελληνόφωνα σχολεία, από κοινού με τη χρήση μίας λόγιας δημοτικής γλώσσας.

Το 1799, εξεδόθησαν (στα γαλλικά και στα ελληνικά) οι «Χαρακτήρες» του Θεοφράστου, έργο που αφιέρωσε στους ελεύθερους Έλληνες του Ιονίου. Το 1800, κυκλοφόρησαν το ποίημα «Άσμα Πολεμιστήριον» (1800) και το «Περί Ανέμων, Υδάτων & Τόπων» του Ιπποκράτη, εμπλουτισμένο με δικές του σημειώσεις, (έκδοση που βραβεύτηκε από το Γαλλικό Ινστιτούτο, το 1810). Ακολούθησαν (μεταξύ άλλων) το «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» (1801), το «Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως της Ελλάδος» (1803), τα «Αιθιοπικά» του Ηλιοδώρου (1804) και το φυλλάδιο «Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί κατά τας παρούσας περιστάσεις» (1805).

Την αυτή περίοδο, ανέλαβε (μαζί με άλλους δύο) να μεταφράσει τη «Γεωγραφία» του Στράβωνα. Το Γαλλικό Ινστιτούτο του χορήγησε ισόβια σύνταξη 2.000 φράγκων, εκτιμώντας τη συγκεκριμένη προσπάθειά του. Επηκολούθησαν και άλλα έργα την παραμονή της Ελληνικής Επανάστασεως («Λόγοι & Επιστολές» του Ισοκράτη, «Βίοι Παράλληλοι» του Πλουτάρχου, «Στρατηγήματα» του Πολυαίνου, «Μύθων Αισωπειών Συναγωγή», «Ξενοκράτους & Γαληνού: περί της από την ενύδρων τροφής» κ.α.). Επίσης, προμήθευσε πολλά ελληνικά σχολεία με σύγχρονα εγχειρίδια, καθώς και όργανα πειραματικής φυσικής και χημείας, ενώ πρότεινε καθηγητές για διάφορες θέσεις διδασκαλίας. Επιπλέον, παρότρυνε αρκετούς μορφωμένους ομογενείς να προβούν σε μεταφράσεις κειμένων και μερίμνησε για την αποστολή υποτρόφων

στην Ευρώπη. Έστειλε σε πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού επιστολές προκειμένου να συνεισφέρουν οικονομικά για εκπαιδευτικούς σκοπούς (ίδρυση σχολείων, βιβλιοθηκών κ.α.).

Τα ανωτέρω δεν του επέτρεψαν να αναλάβει διδασκαλικά καθήκοντα, αν και τα οικονομικά του δεν ήταν σε καλή κατάσταση. Το 1811, συνεργάστηκε με άλλους λόγιους στην ίδρυση του περιοδικού «Ερμής ο Λόγιος», στο οποίο αρθρογραφούσε συχνά. Σε αυτό, εξέφραζε τις βασικές του απόψεις και πήρε σαφή θέση στο γλωσσικό ζήτημα, υποστηρίζοντας τη μέση οδό, δηλ. την χρήση της καθομιλουμένης, δίχως όμως ξένες και ιδιοματικές (ιδίως τουρκικές) λέξεις και μετά τη «διόρθωση» της γλώσσας από λόγιους. Οι υποδείξεις του οδήγησαν στη διαμόρφωση της γλωσσικής μορφής που ονομάστηκε «καθαρεύουσα». Οι απόψεις του επεκρίθησαν αλλά και επιδοκιμάστηκαν (από τους Νεοφ. Βάμβα, Θ. Καΐρη, Κ. Κούμα κ.α.).

Αν και θεωρούσε πρόωγη την Επανάσταση του 1821, κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ενίσχυσή της. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του Φιλελληνικού Κομιτάτου των Παρισίων (1825), αρθρογραφούσε και αλληλογραφούσε με διάφορους πολιτικούς, ενώ συνέχισε ακατάπαυστα να συγγράφει. Ορισμένα από τα έργα του αυτής της περιόδου είναι τα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη (1821), τα «Ηθικά Νικομάχεια» (1822), οι «Σημειώσεις εις το Προσωρινόν Πολίτευμα Της Ελλάδος» (1822), τα «Πολιτικά» του Πλουτάρχου (1824), τα «Απομνημονεύματα» του Ξενοφώντα (1825), ο «Γοργίας» του Πλάτωνος (1825), το «Εγχειρίδιο» του Επίκτητου (1826) κ.α.

Μετά την καταστροφή της Χίου (την οποία θεωρούσε ιδιαίτερη πατρίδα του), ίδρυσε Λύκειο για τα παιδιά της νήσου και άλλα ελληνόπουλα, στο Παρίσι. Η Γ΄ Εθνοσυνέλευση του εξέφρασε γραπτώς την ευγνωμοσύνη της. Αρχικώς, ετάχθη υπέρ του Ιωάννη Καποδίστρια αλλά αργότερα μετεστράφη σε σφοδρό πολέμιό του, θεωρώντας αυταρχική τη συγκέντρωση όλων των εξουσιών στο πρόσωπο του Κυβερνήτη. Μάλιστα, αρθρογραφούσε στο πνεύμα αυτό με ψευδώνυμο, με αποτέλεσμα πολλοί να τον θεωρήσουν ηθικό αυτουργό της δολοφονίας του Καποδίστρια.

Απεβίωσε στο Παρίσι, την 6^η Απριλίου 1833. Είχε προηγηθεί ένα ατύχημα, ενώ ήδη έπασχε από αρθρίτιδα και έκανε αιμοπτύσεις από παιδί. Ετάφη στο κοιμητήριο του Montparnasse. Τον Απρίλιο του 1877, τα οστά του μετεφέρθησαν και ετάφησαν στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών.

ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ (1756-1821)

Γεννήθηκε στον Στρόβολο, το 1756. Οι γονείς του λέγονταν Γεώργιος (καταγόμενος από τον Στρόβολο) και Μαρία (γεννημένη στα Καμπιά), αν και σύμφωνα με άλλους μελετητές η Μαρία ήταν η αδερφή του. Ο πατέρας του ονομαζόταν Κωνσταντίνος και

καταγόταν από τον Στρόβολο, ενώ η μητέρα του (το όνομα της οποίας δεν διεσώθη) ήταν από το Γούρρι.

Οι γονείς του συνήθιζαν να τον πηγαίνουν από πολύ μικρό στη Μονή Μαχαιρά. Εκεί, ήταν ιερομόναχος ο θείος του Χαράλαμπος, ο οποίος τον πήρε κοντά του. Ο μικρός Κυπριανός έμαθε τα πρώτα του γράμματα στο σχολείο της Μονής. Κατά την παραμονή του στον Μαχαιρά, έμαθε αιογραφία και βυζαντινή μουσική. Το 1769, συνέχισε την εκπαίδευσή του στο Μετόχι του Στροβόλου, στο Ελληνομουσείο της Ιεράς Αρχιεπισκοπής στη Λευκωσία.

Το 1783 (ή κατ' άλλους το 1781), χειροτονήθηκε διάκονος από τον Αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο. Η τιμιότητα και η ακεραιότητα του χαρακτήρα του ώθησαν τη Μονή να τον στείλει (μαζί με τον θείο του Χαράλαμπο) ως συνοδεία του ηγουμένου Ιωαννίκιου στη Μολδοβλαχία για να επιστατήσουν στη συλλογή συνδρομών. Εκεί, χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και γνώρισε τον ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ Σούτσο. Ο τελευταίος εξετίμησε τις αρετές του και τον κράτησε κοντά του για να συμπληρώσει τις σπουδές του. Ταυτόχρονα, διορίστηκε εφημέριος της εκκλησίας του Ιασίου.

Ο Κυπριανός παρηκολούθησε μαθήματα στην ελληνική σχολή της προαναφερθείσης πόλεως, Αργότερα, συνέχισε τις σπουδές του, παρακολουθώντας μαθήματα αστρονομίας, γεωγραφίας, ηθικής, ιστορίας, λογικής, ξένων γλωσσών, φιλοσοφίας, φυσικής, χημείας και ψυχολογίας στην Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου. Ο Κυπριανός παρέμεινε στην πόλη αυτή επί πολλά έτη. Το 1802, επέστρεψε στη μεγαλόνησο, έχοντας συγκεντρώσει ένα μεγάλο πόσον, που ανακούφισε οικονομικά τη Μονή Μαχαιρά. Σημειωτέον ότι μετέφερε μαζί του ιερά σκεύη, βιβλία και πίνακες, τα οποία δώρισε στο μοναστήρι, ενώ από τα χρήματα που έφερε έγιναν επισκευές και έργα συντηρήσεως.

Ο ίδιος ανέλαβε τη διεύθυνση του μετοχίου της Μονής, όπου έδειξε εκ νέου τις αρετές του χαρακτήρα του και ήρθε σε επαφή με προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος και ο δραγουμάνος Κορνέσιος Χατζηγεωργάκης. Το 1804, ανέλαβε καθήκοντα οικονόμου στην Αρχιεπισκοπή με αποτέλεσμα να χειρίζεται πολλά σημαντικά ζητήματα. Σημειωτέον ότι την περίοδο εκείνη, οι Τούρκοι κατηγορήσαν τον Αρχιεπίσκοπο για την έλλειψη σίτου, εισήλθαν στη Μονή Μαχαιρά και τον κακοποίησαν. Επίσης, εκτεταμένες βιαιοπραγίες εις βάρος χριστιανών έλαβαν χώρα σε όλη τη νήσο, ενώ εξεγέρθησαν και οι τοπικοί μπέηδες. Η Υψηλή Πύλη έστειλε 2.000 άνδρες στην Κύπρο και ελλόχευε ο κίνδυνος γενικευμένης σφαγής.

Ο Κυπριανός έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξομάλυνση της καταστάσεως και στην προστασία του ποιμνίου του. Το γεγονός αυτό ανεβίβασε το κύρος του τόσο στα μάτια των χριστιανών όσο και σε αυτά των μουσουλμάνων. Όλοι ήθελαν να αναλάβει τα ηνία της Αρχιεπισκοπής, καθώς ο τότε γηραιός προκαθήμενος της Κυπριακής Εκκλησίας Χρύσανθος αδυνατούσε να ανταπεξέλθει των καθηκόντων του. Προς τούτο, πολλοί κατέφυγαν στην Υψηλή Πύλη, η οποία απεφάσισε να εξορίσει τον Χρύσανθο και τον συνονόματό ανιψιό του Μητροπολίτη Κιτίου στην Εύβοια.

Την ίδια περίοδο, ο Κυπριανός κατόρθωσε να συγκεντρώσει ένα μεγάλο ποσόν για να αποπληρώσει κάποιους έκτακτους φόρους, που είχαν επιβληθεί στην Εκκλησία. Λέγεται δε ότι το ποσόν αυτό υπερέβαινε το αντίστοιχο των φόρων, γεγονός που προκάλεσε αίσθηση και κατέδειξε τις ικανότητες του Κυπριανού αλλά και την επιρροή που ασκούσε στους προύχοντες των χριστιανών αλλά και στους απλούς πιστούς. Προς τούτο, ο Μεγάλος Βεζύρης διέταξε την τοποθέτηση του Κυπριανού στη θέση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου και την πλήρωση της Μητροπόλεως Κιτίου από τον Μελέτιο. Επρόκειτο για μία προδήλως αντικανονική ενέργεια, με αποτέλεσμα και οι προαναφερθέντες ιεράρχες να μην την αποδεχθούν έως ότου αποφανεί το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Το τελευταίο συναίνεσε, καθώς στο μεσοδιάστημα είχε αποβιώσει ο Χρύσανθος στην Εύβοια. Την 30^η Οκτωβρίου 1810, ο Κυπριανός χειροτονήθηκε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου από τον αρχιεπίσκοπο του Σινά Κωνσταντίο, τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Ευγένιο και τον επίσκοπο Τριμυθούντος Σπυρίδωνα. Η οικονομική κατάσταση της Εκκλησίας ήταν δεινή, καθώς το χρέος της ανήρχετο σε 3.285.870 γρόσια. Ο ίδιος έγραψε δίπλα από το ποσόν αυτό στον κώδικα της Αρχιεπισκοπής: «Ίλεως γενοῦ ἡμῖν, Κύριε, καί ἐπί τούτω», δηλαδή, «λυπήσου μας, Θεέ μου, και σ' αυτή τη δύσκολη κατάσταση».

Αμέσως, απεδύθη σε έναν τιτάριο αγώνα όχι μόνο για τη συγκέντρωση χρημάτων αλλά και για θρησκευτικά ζητήματα, π.χ. εξέδωσε αφορισμό κατά των μασόνων στη Λάρνακα, διένειμε εικόνες του Αγίου Χαραλάμπους και του Αγίου Τρύφωνα κ.α. Επίσης, δίδαξε τον λαό πώς να αντιμετωπίζει διάφορες επιδημίες (π.χ. ακρίδων, πανώλης κ.α.), ενώ ίδρυσε την Ελληνική Σχολή, το σημερινό Παγκύπριο Γυμνάσιο, το οποίο αποπερατώθηκε το 1812.

Ο λαός τον λάτρευε, όπως διαφαίνεται από την ακόλουθη φράση που έγραψε ο Κωνσταντίνος Οικονόμου ο εξ Οικονόμων, τον Αύγουστο του 1816: «Δια σε η Εκκλησία καυχάται, η Κύπρος κομπάζει, η Ελλάς τιμάται, το Γένος λαμπρύνεται». Ήρθε σε επικοινωνία με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ενώ έγινε και ο ίδιος μέλος της Φιλικής Εταιρείας, το 1818 ή το 1819. Ο ίδιος μύησε προύχοντες, ιεράρχες και ιερείς, ενώ υπεδέχθη μυστικά απεσταλμένους της Εταιρείας στην Κύπρο. Εντούτοις, θεωρούσε αδύνατη την επανάσταση στη Κύπρο εκείνη τη χρονική στιγμή, καθώς όλες οι γειτονικές περιοχές ήσαν υπό τουρκική κατοχή, ενώ υπήρχαν και εχθρικές στρατιωτικές δυνάμεις στη νήσο. Υπεσχέσθη, όμως, την υλική συνδρομή του στο μέτρο του εφικτού, όπερ και εγένετο.

Το 1820, ο μισέλληνας και φιλοχρήματος Κιουτσούκ Μεχμέτ διορίστηκε διοικητής της νήσου. Εξ αρχής, εποφθαλμιούσε την περιουσία των προυχόντων και της Εκκλησίας. Προσπάθησε να πείσει την Υψηλή Πύλη για τις επαναστατικές δραστηριότητες των χριστιανών αλλά δεν έγινε πιστευτός έως ότου ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησεάς άρχισε να διανέμει προκηρύξεις. Αυτό ήταν «θεόσταλτο δώρο» για τον Κιουτσούκ Μεχμέτ. Ο Κυπριανός διείδε τον κίνδυνο και εξέδωσε δύο

εγκυκλίους προς το ποίμνιό του. Η πρώτη προέτρεπε τους πιστούς στην παράδοση στις οθωμανικές Αρχές όλου του οπλισμού και η δεύτερη συνιστούσε στους χριστιανούς να είναι προσεκτικοί, ταπεινοί και όχι εριστικοί για να μη δώσουν την παραμικρή αφορμή στους Τούρκους, καθώς ελλόχευε ο κίνδυνος γενικευμένης σφαγής.

Εντούτοις, ο Τούρκος διοικητής εξασφάλισε την άδεια της Υψηλής Πύλης για να σκοτώσει 486 προύχοντες, μητροπολίτες, ιεράρχες, ιερείς και δασκάλους. Λίγο μετά, όλοι όσοι ευρίσκοντο στη λίστα των μελλοθανάτων εκλήθησαν στη Λευκωσία προκειμένου να λάβουν γνώση από τον ίδιο του Κιουτσούκ περί των νέων διαταγών του σουλτάνου. Οι περισσότεροι προσήλθαν στο κονάκι και μόνον δεκαέξι (16) ζήτησαν καταφύγιο στα προξενεία των Μεγάλων Δυνάμεων, προφανώς φοβούμενοι για τις πραγματικές προθέσεις των Τούρκων. Την 9^η Ιουλίου, ο Κιουτσούκ διάβασε το φερμάνι στους εμβρόντητους Έλληνες της Κύπρου. Κατόπιν, έδωσε εντολή να κλείσουν οι πύλες της πόλεως προκειμένου να μην διαφύγει κανείς.

Λέγεται ότι ένας Τούρκος πρότεινε στον Κυπριανό να τον στείλει με δικό του αμάξι στα προξενεία της Λάρνακας για να σωθεί. Ο τελευταίος φυσικά αρνήθηκε. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, πρώτοι εκτελέστηκαν τρεις μητροπολίτες (ο Κιτίου Μελέτιος, ο Κυρηνείας Λαυρέντιος και ο Πάφου Χρύσανθος) αφού προηγήθηκε η διαπόμπευσή τους στους δρόμους της Λευκωσίας. Κατόπιν, ήρθε η σειρά του Αρχιεπισκόπου, ο οποίος οδηγήθηκε σιδηροδέσμιος ενώπιον του Κιουτσούκ. Ο Κυπριανός του μίλησε με παρρησία και υπερασπίστηκε με σθένος τους συλληφθέντες. Αντέκρουσε δε με νηφαλιότητα όλες τις κατηγορίες των Τούρκων.

Φέρεται να είπε στον Κιουτσούκ, μεταξύ άλλων, τα εξής: «η Ρωμοσύνη είναι φυλή συνόκαιρη του κόσμου. Και δεν πρόκειται να εκλείψει, όχι γιατί έχει όπλα, σου τα δώσαμε τα όπλα, αλλά γιατί αυτή η Ρωμοσύνη έχει άλλες δυνάμεις. Κι εσύ μπορεί να σκοτώσεις το σώμα μας, αλλά την ψυχή μας δεν μπορείς να την σκοτώσεις». Κατόπιν, οι Τούρκοι αξίωσαν να απαρνηθεί την πίστη του και να γίνει παράδειγμα για τους υπολοίπους συλληφθέντες, οι οποίοι θα γλίτωναν την ζωή τους, εάν τον ακολουθούσαν. Φυσικά, ο ιεράρχης ηρνήθη. Άλλωστε, γνώριζε καλά ότι η τύχη του ήταν προδιαγεγραμμένη.

Οι Τούρκοι τον κρέμασαν από μία μουριά (ή κατ' άλλους συκιά) μπροστά από το σαράϊ επειδή ο Κιουτσούκ του είχε υποσχεθεί ότι δεν θα τον αποκεφαλίσει. Λίγο προ της εκτελέσεώς του, προσευχήθη και, απευθυνόμενος προς τον δήμιο του, του είπε χαρακτηριστικά: «Εκτέλεσον την προσταγήν του ασεβούς κυρίου σου».

ΚΩΛΕΤΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1774-1847)

Γεννήθηκε στο Συρράκο Ιωαννίνων, το 1774. Γονείς του ήταν ο Νικόλαος Ιωάννου Δήμου και η Ξάνθη Τσομάγκα, από το Χαλίκι Τρικάλων. Λέγεται ότι ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός πέρασε από το Συρράκο, το 1777. Είδε τον μικρό Ιωάννη και προφήτευσε πως: «Το παιδί αυτό θα προκόψη, θα κυβερνήση την Ελλάδα και θα δοξασθή». Αρχικώς, πήγε σχολείο στο χωριό του και μετά στους Καλαρρύτες. Σε ηλικία 15 χρόνων, εργάστηκε ως υπάλληλος σε μαγαζί τροφίμων στα Ιωάννινα. Ο εύπορος θείος

του Γεώργιος Τουρτούρης τον βοήθησε να σπουδάσει στην Καπλάνειο Σχολή. Κατόπιν, τον προέτρεψε να πάει για σπουδές στην ιταλική χερσόνησο, όπερ και εγένετο. Εκεί, παρέμεινε επί περίπου επτά (7) χρόνια και συνδέθηκε στενά με τον Θεόφιλο Καΐρη, ενώ γοητεύτηκε από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Το 1808, έλαβε πτυχίο ιατρικής από το Πανεπιστήμιο της Πίζα.

Επέστρεψε στην Ήπειρο το 1810 (ή κατ' άλλους το 1813). Άσκησε την ιατρική, καθορίζοντας την αμοιβή του ανάλογα με την οικονομική επιφάνεια του πελάτη του. Λέγεται ότι από τους φτωχούς, δεν έπαιρνε χρήματα. Είχε ήδη αποκτήσει σημαντικές γνωριμίες και κατόρθωσε να διοριστεί προσωπικός ιατρός του υιού του Αλή Πασά Τεπελενλή, ονόματι Μουχτάρ Πασά. Ο τελευταίος τον παρότρυνε να αρραβωνιαστεί τη Ρούσω Πλέσσα, κόρη παλλακίδας του Πασά. Ωστόσο, η σχέση τους δεν ευδοκίμησε και ο γάμος τους δεν πραγματοποιήθηκε τελικά. Επίσης, ο Κωλέττης ενοικίαζε αγροτικές εκτάσεις στις περιοχές Ιωαννίνων, Άρτης, Τρικάλων και Πραστού Πελοποννήσου. Απεκόμιζε τεράστια κέρδη, τα οποία επένδυε σε πλοία των Σπετσών. Τέλος, έχει γραφεί ότι δάνειζε χρήματα με τόκο.

Το 1819, μύηθηκε στην Φιλική Εταιρεία και εργάστηκε για την ευδόωση των σκοπών της στην Ήπειρο. Το 1820, απέφυγε να ακολουθήσει τον Μουχτάρ Πασά στο Βεράτι, με το επιχείρημα ότι θα παρέμενε πίσω για να πείσει τους Έλληνες να μην ξεσηκωθούν. Λίγο μετά, έφυγε από την Ήπειρο. Μετά την έναρξη της Επανάστασης, ξεσήκωσε τους κατοίκους στα Βλαχοχώρια. Δυστυχώς, η εξέγερση κατεστάλη από τον Χουρσίτ Πασά και ο ίδιος κατέφυγε εσπευσμένα στο Μεσολόγγι. Τον Ιανουάριο του 1822, συμμετείχε στην Α΄ Εθνοσυνέλευση και εξελέγη υπουργός Εσωτερικών χάρη στην ευγλωττία και τη μόρφωσή του. Τον επόμενο μήνα, ανέλαβε προσωρινά και υπουργός Πολέμου. Κατέστη ο υπ. αριθμόν 2 ισχυρός ανήρ του Εκτελεστικού (κυβερνήσεως) μετά τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Σύντομα, ήρθε σε σύγκρουση με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τον οποίον εχθρευόταν αλλά και φοβόταν.

Αργότερα, έγινε έπαρχος Ευβοίας. Στους εμφυλίους πολέμους, έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο. Συνετέλεσε να δοθεί αμνηστία στον Γεώργιο Καραϊσκάκη αλλά μεθόδευσε τη δολοφονία του Οδυσσέα Ανδρούτσου. Επίσης, πολέμησε με ύπουλο τρόπο τον Δημήτριο Υψηλάντη. Δεν υπέγραψε την «πράξη υποτέλειας» προς την Αγγλία, καθώς είχε αναπτύξει ήδη επαφές με τους Γάλλους και υπεστήριζε το σχέδιο για την ανάδειξη του δούκα του Νεμούρ σε ηγεμόνα της Ελλάδος. Το 1826, δραστηριοποιήθηκε στρατιωτικά στην ανατολική Ρούμελη, δίχως επιτυχία. Ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας τον διόρισε υγειονόμο στις Σπέτσες. Κατόπιν, τοποθετήθηκε στις ανατολικές Σποράδες, με έδρα τη Σάμο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Κυβερνήτης τον απεμάκρυνε με εύσχημο τρόπο από το Ναύπλιο. Ο Κωλέττης απέδειξε διοικητικές ικανότητες και έλαβε αρκετά κοινωφελή μέτρα. Επίσης, ανέπτυξε έντονη δράση υπέρ της αυτονομίας της Σάμου, αποστασιοποιούμενος από την πολιτική του Κυβερνήτη (ο οποίος επιθυμούσε διακαώς την ενσωμάτωσή της στον εθνικό κορμό). Τον Αύγουστο του 1829, ο Κωλέττης ανεκλήθη στο Ναύπλιο. Κατόπιν, διορίστηκε υπουργός Στρατιωτικών και εξελέγη γερουσιαστής. Αμέσως μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, έδωσε διαταγή για άμεση αντίδραση του στρατού.

Ακολούθως, οι γερουσιαστές εξέλεξαν μία τριμελή «Διοικητική Επιτροπή της Ελλάδος» με Πρόεδρο τον Αυγουστίνο Καποδίστρια και μέλη τους Κολοκοτρώνη και Κωλέττη. Αντίπαλοί τους ήταν οι αυτοαποκαλούμενοι «συνταγματικοί», οι οποίοι διεκήρυτταν ότι επιθυμούσαν την ψήφιση συντάγματος. Προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη αντιπροσώπων για μία νέα Εθνοσυνέλευση. Σταδιακά, όμως, ο Ηπειρώτης πολιτικός άρχισε να αλλάζει στάση, αντιλαμβανόμενος ότι οι συσχετισμοί ήταν ρευστοί και να προσεγγίζει τους «συνταγματικούς». Την 9^η Δεκεμβρίου 1831, έλαβαν χώρα οι πρώτες μάχες μεταξύ κυβερνητικών και «συνταγματικών», με τους πρώτους να έχουν μαζί τους και δυνάμεις τακτικού στρατού. Έφεραν, λοιπόν, σε δύσκολη θέση τους αντιπάλους τους.

Κυκλωμένοι από τους κυβερνητικούς και τον στρατό, οι «συνταγματικοί», ανάμεσα στους οποίους ευρίσκετο πλέον και ο Κωλλέτης, ζήτησαν να τους επιτραπεί η ειρηνική αποχώρηση (την 10^η Δεκεμβρίου). Ο Αυγουστίνος Καποδίστριας και ο Κολοκοτρώνης συμφώνησαν, για να αποφευχθεί ο εμφύλιος πόλεμος. Οι «συνταγματικοί» έφυγαν για την Περαχώρα Κορινθίας, την 12^η Δεκεμβρίου. Εκεί, όμως συγκρότησαν μία νέα συνέλευση. Ο εμφύλιος κατέστη πλέον γεγονός, ενώ εκκρεμούσε η εκλογή του μελλοντικού ηγεμόνα της χώρας. Σταδιακά, οι «συνταγματικοί» κατόρθωσαν να προσεταιριστούν τους παλαιούς καπεταναίους του απελευθερωτικού αγώνα.

Επηκολούθησαν σφοδρές μάχες, κατά τις οποίες οι κυβερνητικοί νικήθηκαν. Τον Απρίλιο του 1832, ο Κωλέττης εισήλθε θριαμβευτικά στο Ναύπλιο, επικεφαλής 1.200 Ρουμελιωτών. Ο Αυγουστίνος Καποδίστριας παραιτήθηκε και κατέφυγε στην Κέρκυρα. Ακολούθως, ο Κωλέττης έγινε μέλος διαφόρων Διοικητικών Επιτροπών και παρέμεινε στα κέντρα εξουσίας έως την άφιξη του Βασ. Όθωνα. Αρχικώς, ανέλαβε υπουργός των Ναυτικών και κατόπιν των Εσωτερικών. Την 31^η Μαΐου 1834, διορίστηκε Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, σχηματίζοντας την πρώτη του κυβέρνηση. Παρέμεινε στην εξουσία επί έναν χρόνο. Κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του, η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους μετεφέρθη από το Ναύπλιο στην Αθήνα.

Αργότερα, τοποθετήθηκε πρεσβευτής της Ελλάδος στο Παρίσι, όπου παρέμεινε επί οκτώ (8) συναπτά έτη. Κατά την παραμονή του στη γαλλική πρωτεύουσα, ξέσπασε η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843. Ο Κωλέττης επέστρεψε αμέσως, θέλοντας μη μείνει έξω από το πολιτικό παιχνίδι και εξελέγη μέλος του Προεδρείου της Εθνοσυνελεύσεως. Αργότερα, ορίστηκε μέλος της Επιτροπής για τη σύνταξη του νέου Συντάγματος. Η προκήρυξη των πρώτων εκλογών στην Ελλάδα τον βρήκε επικεφαλής του (φιλο)γαλλικού κόμματος. Τα άλλα δύο κόμματα ήταν το (φιλο)αγγλικό με αρχηγό τον Μαυροκορδάτο και το (φιλο)ρωσικό με επικεφαλής τον Ανδρέα Μεταξά.

Μετά τη δημοσίευση του εκλογικού νόμου του 1844, ο Βασ. Όθωνας προέκρινε μία εκλογική κυβέρνηση συνασπισμού με τους Μαυροκορδάτο - Κωλέττη αλλά ο τελευταίος αρνήθηκε να μετάσχει, για να διατηρήσει ελευθερία κινήσεων και να μην υποστεί φθορά από τη διεξαγωγή των εκλογών. Την 30^η Μαρτίου 1844, ορκίστηκε η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, που προκήρυξε τις εκλογές για τον επόμενο μήνα. Δυστυχώς, έλαβαν χώρα διάφορα θλιβερά γεγονότα βίας και νοθείας. Ο Κωλέττης

συμμάχησε με τους στρατιωτικούς, οι οποίοι στασίασαν σε πολλά μέρη, όπως ο Θεόδωρος Γρίβας στην Ακαρνανία.

Την 6^η Αυγούστου, ο Μαυροκορδάτος παραιτήθηκε. Την ίδια ημέρα, ο Κωλέττης ορκίστηκε πρωθυπουργός, συνεργαζόμενος με το ρωσικό κόμμα. Σύντομα, ο Μεταξάς και το ρωσικό κόμμα απεχώρησαν από την κυβέρνηση και εστράφησαν εναντίον του Κωλέττη. Η πρώτη εκλεγμένη Βουλή των Ελλήνων συγκροτήθηκε σε σώμα και συνεδρίασε, τον Ιανουάριο του 1845. Ο Κωλέττης κατέστη ο πρώτος εκλεγμένος πρωθυπουργός του ελληνικού βασιλείου. Σημειωτέον ότι η από μέρους του ανάληψη της εξουσίας (αντί του δεδηλωμένου αγγλόφιλου Μαυροκορδάτου) συνιστούσε μία μεγάλη στροφή στην ελληνική εξωτερική πολιτική.

Το πολιτικό πρόγραμμα του Κωλέττη είχε ως βασικές του συνιστώσες τη συμμαχία με την φιλελεύθερη Γαλλία αλλά και τον αλυτρωτισμό της «Μεγάλης Ιδέας». Εξ αρχής, η κυβέρνηση Κωλέττη αντιμετώπισε την αντίθεση του Λονδίνου, το οποίο δεν επιθυμούσε την αύξηση της γαλλικής επιρροής στην Ελλάδα ούτε και την αποσταθεροποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Την ήδη τεταμένη κατάσταση επέτεινε ο διορισμός του Κωνσταντίνου (Κωστάκη) Μουσούρου ως πρεσβευτή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Αθήνα.

Λίγο μετά, προεκλήθη το γνωστό επεισόδιο, στο οποίο ενεπλάκη και ο Βασ. Όθωνας. Ο Κωλέττης κράτησε σθεναρή στάση. Κατά τη διάρκειά του, προκηρύχθηκαν εκλογές για την 10^η Ιουλίου 1847. Σε αυτές, ο Κωλέττης εξασφάλισε άνετη πλειοψηφία και επειδή ο λαός επικροτούσε την πολιτική του έναντι των Τούρκων. Συνολικά, κυβέρνησε επί τρία έτη. Η διακυβέρνησή του κατηγορήθηκε για συγκεντρωτισμό, ευνοιοκρατία και αποφυγή προωθήσεως αντιδημοφιλών μέτρων. Επίσης, έχει γραφεί ότι ο ίδιος κοιμόταν κατά τη διάρκεια των υπηρεσιακών συσκέψεων, ενώ απουσίαζε συστηματικά από τις συνεδριάσεις της Βουλής. Ο Κωλέττης διετέλεσε πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας και υπήρξε συνιδρυτής της «Εταιρείας των Ωραίων Τεχνών».

Απεβίωσε από νεφρίτιδα, την 31^η Αυγούστου 1847. Η κηδεία του έγινε στον Ιερό Ναό της Αγίας Ειρήνης, την επομένη. Επικήδειους εκφώνησαν οι Νεόφυτος Βάμβας, Ρήγας Παλαμίδης και Π. Σούτσος.

ΜΑΚΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1772-1841)

Γεννήθηκε στο χωριό Γαβαλού της Αιτωλοακαρνανίας, το 1772. Ήταν υιός του κλέφτη Ευάγγελου Μακρή, ο οποίος είχε συμμετάσχει στα «Ορλωφικά» (1770). Ο αδερφός του Ιωάννης πήγε στην Βλαχία για να βρει την τύχη του. Στην ηλικία των 18 ετών, ο Δημήτριος σκότωσε έναν Τούρκο αγά. Αναγκάστηκε, λοιπόν, να βγει στο βουνό και να γίνει κλέφτης.

Είχε πολύ καλή σωματική διάπλαση, ήταν ψηλός και πολύ δυνατός, ενώ διέθετε αδιαμφισβήτητο θάρρος. Σύντομα, απέκτησε υψηλό κύρος και κατέστη πρωτοπαλίκαρο του καπετάνιου Γεωργίου Σφαλτού. Μάλιστα, μετά τη δολοφονία του τελευταίου από τον αρματολό του Απόκουρου Σιαδήμα, κατ' εντολήν του Αλή Πασά Τεπελενλή, ανέλαβε επικεφαλής της ένοπλης ομάδος του. Συνεργάστηκε με τους

καπεταναίους Κατσαντώνη και Δίπλα, προβαίνοντας σε πλήθος ενεργειών κατά της οθωμανικής διοικήσεως. Φημολογείται ότι με τη συνεργασία των προαναφερθέντων (και ηγούμενος 70 Ελλήνων) διέλυσε ένα ένοπλο σώμα με επικεφαλής τρεις (3) μπέηδες, το οποίο αποτελείτο από 400 άντρες.

Το 1806, έγινε καπετάνιος του Ζυγού, του Ανατολικού και της ευρύτερης περιοχής του Μεσολογγίου. Μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον γραμματέα του ρωσικού προξενείου Πατρών Ι. Παπαρρηγόπουλο. Ο τελευταίος είχε μεταβεί στη Μονή Κατερινούς. Κοινός σύνδεσμος ήταν ο ηγούμενος Δανιήλ. Ο Μακρής διεκρίνετο για το άσβεστο μίσος του έναντι των Τούρκων. Ήταν ένας από τους ελάχιστους καπεταναίους που ουδέποτε συνεργάστηκαν με την Υψηλή Πύλη ή τον Αλή Πασά. Μάλιστα, ο τελευταίος εξαπέλυσε απηνή διωγμό εναντίον του αλλά απέτυχε να τον εξοντώσει. Από τον Ιούλιο του 1819, ο Μακρής άρχισε να προετοιμάζει την Επανάσταση. Μερικούς μήνες αργότερα, ειδοποιήθηκε από την Φιλική Εταιρεία για να παραστεί σε μία συνάντηση μελών της στην αγγλοκρατούμενη Λευκάδα.

Είχε προηγηθεί η συνέλευση της Βοστίτσας (νυν Αίγιο), στην οποία ελήφθησαν αποφάσεις για την οργάνωση του Αγώνα στην Πελοπόννησο. Την Κυριακή της Αποκριάς του 1821, πολλοί οπλαρχηγοί της Ρούμελης συγκεντρώθηκαν στην οικία του Φιλικού Ιωάννη Ζαμπέλιου και απεφάσισαν να κηρύξουν την Επανάσταση την 25^η Μαρτίου. Στη σύσκεψη της Λευκάδος έλαβαν μέρος οι εξής (κατ' αλφαβητική σειρά): Οδ. Ανδρούτσος, Γ. Βαρνακιώτης, Γ. Καραϊσκάκης, Ε. Κατσικογιάννης, Δ. Κίτσος, Δ. Κοντογιάννης, Δ. Μακρής, Μήτσας, Πανουργιάς Ν. Στουρνάρης ή Στορνάρης, και Γ. Τσόγκας. Επίσης, συμμετείχαν ο Πελοποννήσιος Ηλίας Μαυρομιχάλης, από την Πελοπόννησο και ο Υδραίος Γιακουμάκης Τομπάζης, καθώς και οι Φιλικοί της νήσου με επικεφαλής τον Ιωάννη Ζαμπέλιο. Ο τελευταίος είχε αναλάβει της οργάνωση της συγκεντρώσεως μαζί με τον Α. Σούνδια.

Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Δεσποτόπουλο, ελήφθησαν οι ακόλουθες αποφάσεις: α. ο Οδυσσέας Ανδρούτσος και ο Πανουργιάς ανέλαβαν την οργάνωση του Αγώνα στην ανατολική Ρούμελη (Λιβαδειά, Σάλωνα), β. ο Γεώργιος Βαρνακιώτης και ο Γιώργος Τσόγκας ανέλαβαν να προετοιμάσουν την επανάσταση στη δυτική Ρούμελη, γ ορίστηκε η κήρυξη της Επανάστασης την 25^η Μαρτίου, την ίδια ημέρα, δηλαδή, που θα ξεκινούσε και η επανάσταση στην Πελοπόννησο, προκειμένου να επισημανθεί σε επίπεδο ιδεών η ενότητα του αγώνα. Επιπλέον, θα παρείχετο βοήθεια προς τους επαναστατημένους Πελοποννησίους, εφ' όσον με τον ξεσηκωμό στη Ρούμελη θα έκλειναν (μέσω Ισθμού και Ναυπάκτου) οι δρόμοι για τον Μωριά. Η Στερεά Ελλάδα, δηλαδή, θα λειτουργούσε ως ανάχωμα στην αποστολή τουρκικών ενισχύσεων προς τις φρουρές της Πελοποννήσου και δ. η Λευκάδα ορίστηκε βάση για την προμήθεια πολεμοφοδίων του αγώνα.

Ο Μακρής αντελήφθη ότι χρειαζόταν χρήματα για την αγορά όπλων και μπαρουτιού. Πληροφορήθηκε ότι ορισμένοι Τούρκοι φοροεισπράκτορες θα μετέφεραν το χαράτσι από το Μεσολόγγι στη Ναύπακτο, την 5^η Μαρτίου. Την ημέρα εκείνη, ο Μακρής και οι άνδρες του έστησαν ενέδρα στη Σκάλα του Μαυρομάτη και απεκόμισαν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό, το οποίο διατέθηκε για τις ανάγκες του Αγώνα. Το

γεγονός αυτό θεωρείται από πολλούς ιστορικούς η άτυπη έναρξη της Επανάστασεως στη δυτική Στερεά Ελλάδα.

Πάντως, αργότερα ο Μακρής κατηγορήθηκε για την ενέργειά του αυτή, καθώς μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο όλο το εγχείρημα της Επανάστασεως. Οι Τούρκοι ίσως κινητοποιούνταν, φοβούμενοι ένα γενικότερο ξεσηκωμό των Ελλήνων. Ευτυχώς, όμως, δεν το έπραξαν. Ακολούθως, ο Ρουμελιώτης οπλαρχηγός συμμετείχε στην απελευθέρωση της ευρύτερης περιοχής του Μεσολογγίου. Η προαναφερθείσα πόλη απελευθερώθηκε από τον ίδιο, την 20^η Μαΐου. Μετά, ετάχθη στο πλευρό του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και τον ακολούθησε στις επιχειρήσεις στις οποίες έλαβε μέρος.

Το 1823, πήρε το δίπλωμα του στρατηγού από την τότε προσωρινή κυβέρνηση. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, απείχε από τις βιαιότητες που έλαβαν χώρα και ουδέποτε έστρεψε το όπλο του κατά των συμπατριωτών του. Επίσης, δεν συμμετείχε στις λαφυραγωγίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του ήθους του απετέλεσε η στάση του έναντι του καταδικασμένου Νικηταρά, τον οποίο εδέχθη στο Μεσολόγγι, αν και ο τελευταίος ανήκε σε αντίπαλη παράταξη από αυτήν του Μαυροκορδάτου. Υπενθυμίζεται ότι ο τελευταίος ήταν πολιτικός διοικητής της πόλεως του Μεσολογγίου. Ο Μακρής εγγυήθηκε προσωπικά για την ασφάλεια του Νικηταρά και τον ενέταξε στο ένοπλο σώμα του.

Άλλωστε, απελάμβανε μεγάλο κύρους, όπως διαφαίνεται και από άρθρο της εφημερίδας *Αθηνά* (της 14^{ης} Ιουνίου 1858). Σε αυτό, αναγράφονται τα εξής: «(ο Μακρής) παρά των συνεπαρχιωτών του ηγαπάτο θρησκευτικώς, διο και κατέστη τοσοούτον ισχυρός, ώστε κατά τους χρόνους της επανάστασεως και όταν ακόμη ο Μαυροκορδάτος διηύθυνε τα της Δυτικής Ελλάδος, ουδεμία προκήρυξις και γενική διαταγή εδημοσιεύετο ή ετοιχοκολλείτο άνευ της συγκαταθέσεως αυτού και της αδειας του επισήμως εκφραζομένης δια του κήρυκος κατά διαταγήν του καπετάν Μακρή...».

Σημειωτέον ότι ήρθε σε συνεννόηση με τον Γεώργιο Καραϊσκάκη για την εκδήλωση συντονισμένων επιθέσεων εναντίον του εχθρού. Δυστυχώς, όμως, κάποιες διχογνωμίες και η έλλειψη συντονισμού οδήγησαν τους Έλληνες σε αδράνεια και αναμονή. Ο ίδιος ήταν ένας από τους ηγέτες των πολιορκημένων. Στη σύσκεψη της 6^{ης} Απριλίου 1826, υπό την προεδρία του επισκόπου Ρωγών Ιωσήφ, απεφάσισε (μαζί με τον Αθανάσιο Ραζή-Κότσικα, τον Νότη Μπότσαρη, τον Κίτσο Τζαβέλα και τους άλλους οπλαρχηγούς) την πραγματοποίηση Εξόδου, τη νύκτα της 10^{ης} προς την 11^η Απριλίου 1826. Ο ίδιος ηγήθηκε μίας εκ των τριών φαλάγγων, αυτής της αριστερής πτέρυγας, τεθείς επικεφαλής της φρουράς 17 προμαχώνων.

Δυστυχώς, το σχέδιο είχε προδοθεί, πιθανότατα από κάποιον Βούλγαρο, ο οποίος ήταν στο Μεσολόγγι και αυτομόλησε στον Ιμπραήμ Πασά της Αιγύπτου. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προκληθεί μία φοβερή αιματοχυσία μεταξύ των αμυνομένων, καθώς οι πολιορκητές ανέμεναν την έξοδό τους. Ο Μακρής αγωνίστηκε με υπέρμετρο θάρρος. Το σπαθί του (που το «ονόμαζε» Λιάρo) κοκκίνισε από το αίμα του εχθρού, ενώ δίπλα του ήταν η σύζυγός του Ευπραξία, εξαδέλφη του προαναφερθέντος Ραζή-Κότσικα, ντυμένη με ανδρικά ρούχα. Ευτυχώς γι' αυτόν, δεν άκουσε την κραυγή «πίσω, πίσω» και συνέχισε να μάχεται, προχωρώντας μόνον

προς τα εμπρός, με κατεύθυνση τον Ζυγό. Κατόρθωσε (μαζί με τα παλληκάρια του) να ανοίξουν δρόμο ανάμεσα από τις εχθρικές δυνάμεις, που σε κάθε στάδιο της διαδρομής τους είχαν στήσει ενέδρα. Τελικώς, κατάφερε να διασώσει το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου ηγείτο.

Κατόπιν, πολέμησε στην Πελοπόννησο και την ανατολική Ρούμελη. Συνένωσε τις δυνάμεις του με τον Καραϊσκάκη, με τον οποίο οι σχέσεις τους ήταν τεταμένες, τον απεδέχθη ως αρχηγό και τον αποκαλούσε «αδερφό» του. Μάλιστα, τον ακολούθησε σε όλες τις μάχες έως τον θάνατό του στο Φάληρο, τον Απρίλιο του 1827. Τότε, πολλοί καπετάνιοι προσκύνησαν τον εχθρό. Αντιθέτως, ο Μακρής προτίμησε να αποσυρθεί στο αρματολίκι του, αποτελώντας μία φωτεινή εξαίρεση. Μετά την ανάληψη της αρχιστρατηγίας των ελληνικών δυνάμεων από τον Βρεταννό Ρίτσαρντ Τσώρτς, ορίστηκε αρχηγός των στρατευμάτων της δυτικής Ρούμελης.

Διετήρησε τον βαθμό αυτό έως την απελευθέρωση της χώρας, οπότε και επέστρεψε οριστικά στο Μεσολόγγι. Επί των ημερών του Ιωάννη Καποδίστρια, ουδεμία θέση κατέλαβε, παραμένοντας οικεία βουλήσει στο περιθώριο. Αποσύρθηκε και ασχολήθηκε με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Διετέλεσε μόνον πληρεξούσιος Ζυγού στη Δ΄ Εθνοσυνέλευση. Κατά την οθωνική περίοδο, έγινε ανώτερος αξιωματούχος της Φάλαγγας αλλά εξακολουθούσε να αρνείται κάθε οργανικό αξίωμα. Ο νεαρός Βας. Όθων πληροφορήθηκε για την ανδρεία και την εντιμότητά του, καθώς αναζητούσε υπασπιστή. Απεφάσισε, λοιπόν, να τον καλέσει στα Ανάκτορα για να του ανακοινώσει ότι τον επέλεξε. Ο Μακρής έδειξε τη θλίψη του και του είπε: «Μεγαλειότατε, δεν ξέρω εγώ να τσακιάω (διπλώνω) τη μέση μου». Αμέσως μετά, εγκατέλειψε τα Ανάκτορα και επέστρεψε στο χωριό του, όπου απεβίωσε το 1841.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1797-1864)

Γεννήθηκε στον οικισμό Αβορίτη της Φωκίδας, το 1797. Το πραγματικό του όνομα ήταν Ιωάννης Τριαντάφυλλος. Το «Μακρυγιάννης» ήταν παρατσούκλι, που του προσήψαν οι συγχωριανοί του επειδή ήταν ψηλός. Ο πατέρας του Δημήτριος Τριαντάφυλλος σκοτώθηκε σε συμπλοκή με Τούρκους στη Λιβαδειά, όταν ο ίδιος ήταν μόλις ενός έτους. Η μητέρα του Βασιλική τον συμβούλεψε να αποκρύπτει το πραγματικό του επίθετο για να μην έχει προβλήματα με τις οθωμανικές Αρχές.

Σε ηλικία τεσσάρων ετών, εγκατέλειψε με τη μητέρα και τα αδέρφια του τον Αβορίτη και εγκαταστάθηκε στη Λιβαδειά. Έχει γραφεί ότι σε ηλικία επτά ετών εδόθη ως ψυχογιός σ' έναν πλούσιο έμπορο, ο οποίος όμως τον κακομεταχειριζόταν. Εντούτοις, άλλες πηγές αναφέρουν ότι εστάλη σ' έναν συγγενή του, τον Παναγιώτη Λιδωρίκη, στη Δεσφίνα. Ακολούθως και υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες, ευρέθη στην οικία του αδερφού του προαναφερθέντος, Αθανασίου Λιδωρίκη, στην Άρτα. Ο τελευταίος φαίνεται ότι διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Αλή Πασά Τεπελενλή.

Ο Μακρυγιάννης άρχισε να ασχολείται με το εμπόριο, βασιζόμενος στις γνωριμίες του Αθανασίου Λιδωρίκη και σύντομα απέκτησε «σπίτι, υποστατικά, μετρητά και ομολογίες», όπως γράφει στα Απομνημονεύματά του. Το 1820, μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία. Την χρονιά εκείνη, συνελήφθη (μαζί με τον ευεργέτη του Αθανάσιο Λιδωρίκη) αλλά ο τελευταίος κατόρθωσε να απελευθερωθούν και οι δύο λόγω των υψηλών διασυνδέσεών του.

Λίγες ημέρες πριν από το ξέσπασμα της Επανάστασεως, έφυγε για την Πάτρα προς συγκέντρωση πληροφοριών. Δρούσε και προς όφελος των Φιλικών της Άρτας. Δυστυχώς, οι Τούρκοι τον εντόπισαν και προσπάθησαν να τον συλλάβουν. Κατέφυγε προσωρινά στο προξενείο της Ρωσσίας και κατόπιν διέφυγε προς τη Ρούμελη. Συνελήφθη, όμως, εκ νέου όταν έφθασε στην Άρτα διότι ανήκε στο ευρύτερο περιβάλλον των φίλων προσκεϊμένων στον Αλή Πασά αλλά και επειδή ερχόταν από μία επαναστατημένη περιοχή.

Δραπέτευσε (ή κατ' άλλους απελευθερώθηκε με παρέμβαση υψηλά ιστάμενου συγγενή του Αλή Πασά) και έσπευσε να καταταγεί στο σώμα του οπλαρχηγού Γώγου Μπακόλα, με το οποίο συμμετείχε στις μάχες του Σταυρού (την 4^η Αυγούστου 1821), στην αψιμαχία στο χωριό Πέτα (όπου τραυματίστηκε ελαφρά) και στην πολιορκία της Άρτας (12 Νοεμβρίου – 4 Δεκεμβρίου 1821).

Στα τέλη του 1821, αρρώστησε βαριά και επανήλθε στην αγωνιστική δράση με την εκπόρθηση της Υπάτης, την 2^η Απριλίου 1822. Τον Ιούνιο του 1822, πολέμησε ως απλός στρατιώτης στη μάχη για την απελευθέρωση της Ακρόπολης των Αθηνών. Η συνεισφορά του στην τελική έκβαση της μάχης έτυχε ευρείας αναγνωρίσεως με αποτέλεσμα να του ανατεθεί μία υψηλή θέση, από την οποία ερχόταν σε επαφή με πολλούς αγωνιζόμενους Έλληνες. Λίγο μετά, πήγε στη Σαλαμίνα, όπου συνήντησε τον Νικηταρά.

Ο τελευταίος τον συμβούλεψε να φύγει για τη Ρούμελη, όπως και έπραξε. Την 4^η Ιουλίου, πολέμησε στη μάχη του Πέτα, ενώ διετήρησε στενή επαφή με τον Νικηταρά και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Έλαβε μέρος σε αρκετές μάχες κατά των Τούρκων αλλά παρασύρθηκε στη δίνη του α' εμφυλίου πολέμου, τασσόμενος στο πλευρό της κυβερνήσεως του Γεωργίου Κουντουριώτη. Μάλιστα, πήγε και στον Μωρηά για να πολεμήσει τους αντικυβερνητικούς. Η δράση του είχε ως αποτέλεσμα να προαχθεί διαδοχικά σε χιλίαρχο, αντιστράτηγο και στρατηγό.

Τον Φεβρουάριο του 1825, απεβιβάσθη ο Ιμπραήμ πασάς στην Πελοπόννησο. Ο Μακρυγιάννης διορίστηκε πολιτάρχης της Αρκαδιάς (σ.σ. της σημερινής Κυπαρισσίας) και συνεισέφερε στην άμυνα του Νεοκάστρου της Πύλου έως την κατάληψή του από τους Αιγυπτίους, την 6^η Μαΐου 1825. Κατόπιν, έσπευσε στους Μύλους της Αργολίδος, όπου οργάνωσε την άμυνα της περιοχής. Αυτή ήταν τόσο επιτυχής με αποτέλεσμα ο Ιμπραήμ να ηττηθεί και να αποχωρήσει του πεδίου της μάχης παρά τη συντριπτική αριθμητική του υπεροχή. Απεχώρησε, λοιπόν, του πεδίου της

μάχης άπρακτος. Δυστυχώς, ο Μακρυγιάννης τραυματίστηκε στη μάχη αυτή και διακομίστηκε στο Ναύπλιο.

Μετά την αποθεραπεία του, πήγε στην Αθήνα και συμμετείχε στην οργάνωση της άμυνας της πόλης αλλά και της Ακρόπολης. Την εποχή εκείνη, νυμφεύτηκε τη θυγατέρα του Αθηναίου μεγαλοκτηματία Γεωργαντά Σκουζέ, Αικατερίνη, με την οποία απέκτησε δώδεκα (12) παιδιά. Μετά τον θάνατο του Ιωάννη Γκούρα την 30^η Σεπτεμβρίου 1826, ανέλαβε την ευθύνη των επιχειρήσεων για την υπεράσπιση της Ακρόπολης από τις δυνάμεις του Κιουταχή. Τραυματίστηκε σοβαρά τουλάχιστον τρεις φορές, κατά τη διάρκεια των μαχών. Μετέβη στην Αίγινα για να αποθεραπευτεί αλλά και για να ζητήσει την βοήθεια της κυβερνήσεως. Μόλις έγινε καλά, συμμετείχε στη μάχη της Καστέλλας (την 30^η Ιανουαρίου 1827). Ακολούθως, συμπολέμησε με τον Γεώργιο Καραϊσκάκη στη (μοιραία για τον τελευταίο) μάχη του Αναλάτου (την 24^η Απριλίου 1827).

Επί ημερών του Ιωάννη Καποδίστρια, διορίστηκε «Γενικός Αρχηγός της Εκτελεστικής δύναμης της Πελοποννήσου και της Σπάρτης». Εγκαταστάθηκε οικογενειακά στο Άργος, όπου έμεινε από το 1829 έως το 1832. Ο διορισμός του δυσαρέστησε σφόδρα τους Πελοποννησίους λόγω της στάσης που είχε τηρήσει κατά τους δύο εμφυλίους πολέμους. Την περίοδο αυτή, αντιμετώπιζε έντονα οικονομικά προβλήματα τόσο λόγω της καταβολής των μισθών στους άνδρες του όσο και επειδή είχε προβεί σε αγορά γης στην Αττική.

Στα τέλη Φεβρουαρίου του 1829, ξεκίνησε τη συγγραφή των Απομνημονευμάτων του, «για να μην τρέχω εις τους καφενέδες και σε άλλα τοιούτα που δεν τα συνηθώ», όπως έγραψε χαρακτηριστικά. Αν και ήταν αγράμματος, το έργο του θεωρείται λίαν σημαντικό, αποτελώντας χρήσιμη πηγή για την ιστορία του Αγώνα. Ο Κωστής Παλαμάς το χαρακτήρισε «ασύγκριτο στο είδος του, αριστούργημα του αγράμματου, μα γερού και αυτόνομου μυαλού», ενώ ο Γεώργιος Σεφέρης τον αναδεικνύει ως έναν από τους κορυφαίους Νεοέλληνες πεζογράφους. Ο Ηλίας Βενέζης, Οδυσσέας Ελύτης, ο Άγγελος Σικελιανός ήταν εξίσου εγκωμιαστικοί, ενώ αντιθέτως ο Γιάννης Κορδάτος, ο Κυριάκος Σιμόπουλος κ.α. τον επέκριναν.

Τον Μάιο του 1830, αντικαταστάθηκε στη θέση του από τον Νικηταρά. Αν και του πρότειναν να αναλάβει αστυνομικά καθήκοντα στις νήσους του Αιγαίου, αρνήθηκε για να μην χάσουν τη δουλειά τους οι γηγενείς αγωνιστές. Τελικώς, του απονεμήθηκε ο βαθμός του χιλίαρχου και ορίστηκε μέλος του στρατιωτικού δικαστηρίου στο Άργος. Σταδιακά, άλλαξε πολιτική θέση, παρασυρμένος από τους άλλους Ρουμελιώτες οπλαρχηγούς και εστράφη κατά του Κυβερνήτη. Μάλιστα, σχεδίαζε να προχωρήσει στην κατάληψη του Παλαμηδίου προκειμένου να εξαναγκαστεί ο Καποδίστριας στη σύγκληση συνελεύσεως αλλά δεν έλαβε το απαιτούμενο ποσόν από τους αντικυβερνητικούς της Ύδρας.

Την περίοδο του εμφυλίου που ξέσπασε μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, μετεκόμισε στο Ναύπλιο και από κει μετέβη στην Κόρινθο και την Περαχώρα. Ετάχθη

στο πλευρό των λεγομένων «Συνταγματικών» κατά των αδελφών του Κυβερνήτη, Βιάρου και Αυγουστίνου. Χαιρέτησε την άφιξη του Όθωνα και του υπέβαλε υπομνήματα για την αποκατάσταση των αγωνιστών. Αν και ο νεαρός μονάρχης προσεφέρθη να βαφτίσει το τέταρτό του παιδί, ο Μακρυγιάννης ήρθε τελικώς σε σύγκρουση τόσο με τον ίδιο όσο και με την Αντιβασιλεία.

Τον Μάρτιο του 1833, διορίστηκε ταγματάρχης στο πρώτο από τα δέκα τάγματα ακροβολιστών αλλά αρνήθηκε να καταλάβει επιτελική θέση στην υπό σύσταση Χωροφυλακή. Από το έτος εκείνο, εκλεγόταν δημοτικός σύμβουλος Αθηναίων. Τον Ιανουάριο του 1837, ως πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου, εισηγήθηκε την έκδοση ψηφίσματος για την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα.

Στις αρχές του 1840, συμμετείχε στις κινήσεις για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και της Κρήτης. Τα επόμενα χρόνια, δραστηριοποιήθηκε στο πλευρό της αντιπολιτεύσεως και κατηγορήθηκε για την προετοιμασία στασιαστικού κινήματος. Αν και είχε τεθεί υπό στενή αστυνομική παρακολούθηση, ξέφυγε και συμμετείχε ενεργά στα γεγονότα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843. Μάλιστα, ηγήθηκε ομάδος 63 πληρεξουσίων στην Εθνοσυνέλευση που συνεκλήθη, ακολούθως.

Ετάχθη με σφοδρότητα εναντίον των «ετεροχθόνων», θέλοντας να τους αποκλείσει από την κατάληψη δημοσίων θέσεων, αν και μετέβαλε άποψη εκ των υστέρων. Την 22^α Ιουνίου 1845, έγινε απόπειρα δολοφονίας εναντίον του, την οποία πολλοί θεώρησαν σκηνοθετημένη από τον ίδιο. Τον Απρίλιο του 1852, κατηγορήθηκε ότι σχεδίαζε να δολοφονήσει το βασιλικό ζεύγος και ετέθη σε κατ' οίκον περιορισμό. Αργότερα, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο. Έκτοτε, ετέθη θέμα ψυχικής υγείας του. Τίποτα, όμως, δεν απεδείχθη με ακλόνητα στοιχεία. Η ποινή του μετετράπη αρχικώς σε ισόβια δεσμά και μετά σε δεκαετή κάθειρξη. Τελικώς, απεφυλακίσθη με παρέμβαση του Υπουργού Εξωτερικών και Στρατιωτικών Δημητρίου Καλλέργη, την 2^α Σεπτεμβρίου 1854. Μετά την αποχώρηση του Όθωνα, απεκατεστάθη στον βαθμό του υποστρατήγου και προήχθη σε αντιστράτηγο.

Απεβίωσε την 27^η Απριλίου 1864.

ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ ΜΑΝΤΩ (1796 ή 1797–1848)

Γεννήθηκε στην Τεργέστη το 1796 ή το 1797. Ο πατέρας της Νικόλαος Μαυρογένης ήταν ανιψιός του συνονόματού του ηγεμόνα της Βλαχίας και είχε χρηματίσει κοντά του ανώτερος στρατιωτικός αξιωματούχος. Μετά τον θάνατό του το 1790, κατέφυγε αρχικώς στην Βιέννη και εν συνεχεία στην Τεργέστη. Εκεί, ασχολήθηκε με το εμπόριο και τις τραπεζικές επιχειρήσεις, αποκτώντας μεγάλη περιουσία. Είχε μαζί του τα μέλη της οικογενείας του και τον αδερφό του Ιωάννη. Μετά από έναν χρόνο, τα δύο αδέρφια έλαβαν την αυστριακή υπηκοότητα και συνεργάστηκαν με τον μεγαλέμπορο από τη Χίο Κωνσταντίνο Νιώτη. Η οικονομική του ευμάρεια του επέτρεψε να συνδράμει τον Λάμπρο Κατσώνη για τη δημιουργία ενός μικρού στόλου. Το 1799, έφυγε από την Τεργέστη. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στις Κυκλάδες. Η μητέρα της Ζαχαράτη Χατζή Μπατή ήταν πολύγλωσση και κρατούσε τα κατάστιχα των εμπορικών δραστηριοτήτων του συζύγου της.

Η Μαντώ (υποκοριστικό του ονόματος Μαγδαληνή) ήταν η δευτερότοκη ανάμεσα σε πέντε αδέρφια. Έλαβε επιμελημένη μόρφωση και έμαθε να ομιλεί πολύ καλά τόσο τα γαλλικά όσο και τα ιταλικά. Διεκρίνετο για τη λεπτή και λυγερή κορμοστασιά, την φινέτσα και τα μεγάλα, εκφραστικά μάτια της. Λίγο προ της ενάρξεως του Αγώνα, ευρίσκετο σε έναν θείο της κληρικό στην Τήνο. Νωρίτερα, είχε επισκεφθεί την Άνδρο, τη Μύκονο και την Πάρο. Το 1818, απεβίωσε ο πατέρας της. Αμέσως μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης, εγκαταστάθηκε (μαζί με τη μητέρα της) στη Μύκονο (ή κατ' άλλους στην Πάρο).

Οι ξένοι ιστορικοί και περιηγητές της περιόδου αναφέρουν ότι έλαβε μέρος σε πολλές επιχειρήσεις για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Είχε ήδη γίνει μέλος της Φιλικής Εταιρίας και έπεισε τους τοπικούς άρχοντες να σχηματίσουν έναν μικρό στόλο αποτελούμενο από πέντε πλοία, δύο εκ των οποίων χρηματοδότησε η ίδια. Τον Οκτώβριο του 1822, ηγήθηκε του αγώνα για την απόκρουση μίας απόβασης των Τούρκων στη Μύκονο. Τον Φεβρουάριο του 1823, ετέθη επικεφαλής ενός σώματος 800 ανδρών απαρτιζόμενου από Μυκονιάτες και άλλους Κυκλαδίτες.

Αυτοί εξοπλίστηκαν από τη Μαυρογένους, χωρίστηκαν σε 16 αποσπάσματα των 50 ανδρών και απέπλευσαν από τη Μύκονο με προορισμό αρχικώς την Εύβοια και ακολούθως τη Θεσσαλία και τη Ρούμελη. Το προαναφερθέν ένοπλο σώμα έδωσε πολλές μάχες, στις οποίες η Μαυρογένους πολέμησε στην πρώτη γραμμή. Μετά την απελευθέρωση του Ναυπλίου, μετέβη αυτοπροσώπως στην πόλη για να συμβάλει στην παγίωση της ελληνικής κυριαρχίας.

Σημειωτέον ότι από την έναρξη του Αγώνα άρχισε να εκποιεί οικογενειακά ακίνητα στη Μύκονο, την Παροναξία κ.α. για να ενισχύσει την κοινή προσπάθεια, ενώ διέθεσε τα κοσμήματά της για την περίθαλψη 2.000 Μεσολογγιτών, οι οποίοι είχαν διασωθεί μετά την Έξοδο (το 1826). Συνολικά, ξόδεψε υπέρ της Επανάστασης ένα τεράστιο ποσόν που προσήγγιζε τα 700.000 γρόσια. Οι ελληνικές πηγές κάνουν λόγο για αναγνώριση της συνεισφοράς από το Βουλευτικό, το 1823. Επιπλέον, προσέφερε στη διοίκηση ομολογίες ύψους 30.000 γροσίων, τον Μάιο του 1825. Η Μαυρογένους ζήτησε τα χρήματα αυτά να διατεθούν για τη συγκρότηση ενός ενόπλου σώματος, το οποίο θα πολεμούσε υπό τις διαταγές της εναντίον του εχθρού.

Κάποτε, η μητέρα της σχολίασε ότι με τον τρόπο που δρούσε η περιουσία τους (κατ' ουσίαν η προίκα της) θα εξαντλείτο. Πιο συγκεκριμένα, ο Σπύρος Μελάς έγραψε: «Έχεις ξοδέψει, της είπε η μητέρα της, ένα μιλλιούνι γρόσια... δεν έχουμε τίποτα πια. Εσένα χρέωσα, της είπε, το σεντούκι άδειασε. Να χρεώσεις μητέρα την πατρίδα, αποκρίθηκε η Μαντώ. Αν κερδίσουμε στον μεγάλον τούτο αγώνα, η πατρίδα δεν θα φανεί άδικη...». Και η μάνα της προφήτεψε: «Σου το λέω θα απομείνεις στους πέντε δρόμους». Δυστυχώς, το προμάντεμα της μάνας της βγήκε πολύ γρήγορα αληθινό και διέψευσε τις ελπίδες της φλογερής Ελληνίδας.

Η Μαυρογένους απηύθυνε δεκάδες επιστολές σε φιλέλληνες της Αγγλίας και της Γαλλίας, στους κύκλους των οποίων το όνομά της κατέστη θρυλικό. Το 1825, δημοσιεύτηκε στο Παρίσι μία νουβέλα υπό τον τίτλο «Μαυρογένους, η ηρωίδα της Ελλάδος», στην οποία εξιστορείτο η έως τότε δράση της. Το 1827, η προσωπογραφία της τυπώθηκε και κυκλοφόρησε παντού, κατατάσσοντάς τη μεταξύ των 24 αρχηγών

του Αγώνα. Την χρονιά εκείνη, ζήτησε με αναφορά της προς την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας μία κατοικία στο Ναύπλιο, η οποία της παρεχωρήθη λίγο αργότερα κατ' εντολήν του Ιωάννη Καποδίστρια.

Σε μία μάχη, γνώρισε τον Δημήτριο Υψηλάντη, αδελφό του Αλέξανδρου Υψηλάντη, με τον οποίο συνδέθηκε ερωτικά. Το ειδύλλιο προκάλεσε πολλές αντιδράσεις, καθώς οι δύο νέοι απεφάσισαν να συγκατοικήσουν. Η Μαντώ του ζήτησε να παντρευτούν, αλλά εκείνος αρνήθηκε λόγω των υποχρεώσεων του Αγώνα. Φαίνεται, όμως, ότι edέχθη να της δώσει μία έγγραφη υπόσχεση γάμου, για αργότερα, μόλις οι συνθήκες το επέτρεπαν. Μία ημέρα που αυτός έλειπε, όργανα της κυβερνήσεως (ή κατ' άλλους συναγωνιστές του Υψηλάντη) την άρπαξαν, την έδεσαν με σχοινιά και την επιβίβασαν σε ένα πλοίο για να τη μεταφέρουν πίσω στην Πάρο (ή στη Μύκονο).

Ο Δημήτριος Υψηλάντης εξοργίστηκε, όταν πληροφορήθηκε το γεγονός, επιστρέφοντας στο Ναύπλιο. Η τότε πολιτική διοίκηση (με πρωτοβουλία του Ιωάννη Κωλέττη) κατέφυγε σε έναν ιατρό, ο οποίος τον έπεισε πως το μέτρο ήταν αναγκαίο για την αποκατάσταση της υγείας του. Ως γνωστόν, αυτός έπασχε από φυματίωση. Η Μαυρογένους κατόρθωσε να επιστρέψει στο Ναύπλιο και του ζήτησε τη νομιμοποίηση των σχέσεών τους, καθώς της είχε υποσχεθεί να την νυμφευθεί. Ο Υψηλάντης, όμως, σε ουδεμία κίνηση προέβη. Τότε, εκείνη κατέφυγε στον Καποδίστρια, ζητώντας την παρέμβαση της κυβερνήσεως. Ο κυβερνήτης παρέπεμψε το αίτημά της στους νομικούς, οι οποίοι δεν το έκαναν αποδεκτό.

Ο Μ. Γ. Κοζάκης Τυπάλδος έδωσε την παρακάτω μαρτυρία, η οποία συμπεριελήφθη στο βιβλίο του Θ. Μπλανκάρ (T. Blancard) υπό τον τίτλο «Ο οίκος των Μαυρογένη»: «Ενθυμούμαι ότι ο ιστορικός και δημοσιογράφος Ιωάννης Φιλήμων, ένας από τους συντρόφους του Δημητρίου Υψηλάντη, μου είχε περιγράψει ένα περιστατικό σχετικά με τη δεσποινίδα Μαντώ Μαυρογένους. Όταν ο Δημήτριος Υψηλάντης εξέφρασε την πρόθεση να παντρευτεί τη δεσποινίδα Μαυρογένους, οι σύντροφοί του την πήραν, κατά τη διάρκεια μιας σύντομης απουσίας του Δημητρίου Υψηλάντη στο Ναύπλιο, την επιβίβασαν σε πλοίο και την έστειλαν στη νήσο της, απειλώντας τη σε περίπτωση που επέστρεφε. Όταν επέστρεψε, ο Υψηλάντης θύμωσε πάρα πολύ και ήταν άρρωστος για πολλές ημέρες γιατί αγαπούσε τη δεσποινίδα Μαυρογένους, αλλά συγχώρησε τους συντρόφους του και, απ' όσο γνωρίζω, δεν ξαναείδε τη φίλη του. Ο πατέρας μου Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος μου μίλησε με καλά λόγια για τη δεσποινίδα Μαντώ Μαυρογένους και επέκρινε αυστηρά την βάνουση συμπεριφορά των υπόλοιπων συντρόφων του Υψηλάντη σχετικά με τη θαρραλέα αυτή γυναίκα. Είχε δίκιο, πιστεύω, όταν απέδιδε αυτή τη συμπεριφορά στις ανατολίτικες προκαταλήψεις της εποχής, καθώς ένα όμορφο και νεαρό πρόσωπο που συνοδεύει τον Υψηλάντη στο στρατόπεδο, ένα αμοιβαίο αίσθημα μεταξύ δύο νέων ανθρώπων, σκανδάλιζε και τρόμαζε τους άνδρες της εποχής στην Ανατολή».

Το 1832, απεβίωσε ο Υψηλάντης, γεγονός που τη συνέτριψε. Η ίδια τον νεκροστόλισε, τον μοιρολόγησε και ακολούθησε βουβή, ντυμένη στα μαύρα τη σορό του. Κατόπιν, έφυγε για την Πάρο, σχεδόν απένταρη και χωρίς την παραμικρή ενίσχυση από το επίσημο κράτος. Έως το 1848, όταν απεβίωσε, η ζωή της ήταν

μαρτυρική. Το 1834, η Αντιβασιλεία της χορήγησε μία πενιχρή σύνταξη, καθώς έφερε τιμητικά τον βαθμό του αντιστρατήγου. Αυτή δεν έφθανε για να καλύψει τις ανάγκες της και εκποίησε τα ελάχιστα αντικείμενα που της είχαν απομείνει. Έφθασε να συντηρείται με την ελεημοσύνη των γειτόνων.

Εγράφη ότι «απέθανεν εν εσχάτη πενία...». Ο προαναφερθείς Μελάς ολοκλήρωσε το ομώνυμο έργο του, σημειώνοντας: «Μάταια γύρεψαν έπειτα από λίγα χρόνια, μερικοί άνθρωποι που θυμόταν ακόμη τη Μαντώ, να βρουν τον τάφο της. Ούτε ένας σταυρός με το όνομά της δεν είχε σωθεί εκεί που την έθαψαν. Οι σύγχρονοι μπορεί να ξεχνούν. Μα οι μεγάλες ψυχές ποτέ δεν χάνονται. Τις παίρνει στα φτερά της η δόξα». Μόνον μία προτομή της στήθηκε στη Μύκονο, μεταγενέστερα. Το έτος 1896, ο Θεόδωρος Blancard δημοσίευσε την βιογραφία της ηρωΐδας υπό τον τίτλο «Les Μανρογένι», την οποία αφιέρωσε: «εις τους Παρίους, Μυκονίους και Τηνίους, λίαν επιλήσμονας της δόξης των». Το έργο αυτό συμπληρωμένο αναδημοσίευσε πάλι σε δύο τόμους, το 1909.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1791-1865)

Γεννήθηκε στο Μέγα Ρεύμα της Κωνσταντινουπόλεως, την 3^η Φεβρουαρίου 1791. Ήταν υιός του λόγιου και αξιωματούχου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες Νικόλαου Μαυροκορδάτου και της Σμαράγδας Καρατζά. Έμαθε τα πρώτα γράμματα από δάσκαλο στο σπίτι και ακολούθως φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Έλαβε επιμελημένη μόρφωση και μιλούσε πολλές ξένες γλώσσες.

Αρχικώς, εργάστηκε ως γραμματέας του θείου του, ηγεμόνα της Βλαχίας, Ιωάννη Καρατζά. Το 1816, κατά τη διάρκεια μίας εμπιστευτικής αποστολής στην Βεσσαραβία, γνωρίστηκε με τον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄. Ακολούθως, αναγκάστηκε να ακολουθήσει τον θείο του στην Ευρώπη, όπου κατέφυγε για να αποφύγει διαβολές τον αντιπάλων του στον Σουλτάνο. Πήγε στη Γενεύη, όπου παρηκολούθησε (κατά δική του μαρτυρία) μαθήματα οχυρωματικής από τον Ελβετό Στρατηγό Γκιγιώμ Ανρί Ντυφούρ (Guillaume Henri Dufour). Ακολούθως, εγκαταστάθηκε μαζί με τον θείο του στην Πίζα, όπου ήρθε σε επαφή με τον Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο (το 1819).

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην πόλη, παρακολούθησε μαθήματα ιατρικής στο Πανεπιστήμιο και έλαβε μέρος σε επαναστατικές διεργασίες. Την χρονιά εκείνη, μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία.

Πίστευε ότι οι συνθήκες δεν είχαν ωριμάσει για την έναρξη της Επανάστασης, ενώ ήταν αντίθετος στην ανάληψη της ηγεσίας της Φιλικής Εταιρείας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Έγραψε ένα κείμενο στα γαλλικά υπό τον τίτλο «Συνοπτικά περί Τουρκίας», στο οποίο ανέλυε την κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προέβλεπε τη διάλυσή της. Μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης, ο Μαυροκορδάτος εξόπλισε ένα πλοίο, έπλευσε από το Λιβόρνο στη Μασσαλία, πήρε μαζί του Έλληνες της Ευρώπης (καθώς και φιλέλληνες) με προορισμό την Πάτρα, πιστεύοντας ότι αυτή είχε απελευθερωθεί. Πληροφορήθηκε, όμως, εν πλω ότι η αχαϊκή πρωτεύουσα ευρίσκετο ακόμη στα χέρια των Τούρκων γι' αυτό εγκαταστάθηκε στο Μεσολόγγι.

Αρχικώς, προσήγγισε τον Δημήτριο Υψηλάντη. Αν και δεν διέθετε χρήματα, κατάφερε γρήγορα να αναδειχθεί. Έγινε πρόεδρος της Συνελεύσεως Δυτικής Χέρσου Ελλάδος και πρωταγωνίστησε (με τον επίσης Φαναριώτη πολιτικό Θεόδωρο Νέγρη) στη σύνταξη της Νομικής Διατάξεως της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος. Λίγο μετά, αποστασιοποιήθηκε από τον Υψηλάντη και προσήγγισε τους προεστούς. Ανεδείχθη πρόεδρος της Α' Εθνοσυνελεύσεως και πρόεδρος της επιτροπής που συνέταξε το πρώτο «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος». Ως πρόεδρος της Εθνοσυνελεύσεως, υπέγραψε την περίφημη Διακήρυξη της 15ης Ιανουαρίου 1822 για την «ανεξαρτησία του έθνους των Ελλήνων». Μετά τη λήξη των εργασιών της Εθνοσυνελεύσεως, εξελέγη διαδοχικά πρόεδρος και γραμματέας του Εκτελεστικού.

Η ραγδαία ανέλιξή του προκάλεσε δικαιολογημένα σχόλια, τα οποία επεχείρησε να αντιμετωπίσει, οργανώνοντας μία στρατιωτική εκστρατεία κατά των Τούρκων. Αυτή κατέληξε στη στρατιωτική συντριβή στη μάχη του Πέτα. Μάλιστα, σε αυτήν σκοτώθηκαν και πολλοί Φιλέλληνες. Ο απόηχος της πανωλεθρίας στο Πέτα τον ακολουθούσε επί μακρόν. Κατόπιν, συμμετείχε στην οργάνωση της άμυνας του Μεσολογγίου. Η συνεισφορά του στην απόκρουση των Τούρκων και στην τελική λύση της πρώτης πολιορκίας ήταν σημαντική, καθώς (πέραν των άλλων) φρόντισε να κερδίσει χρόνο με εικονικές διαπραγματεύσεις με τον εχθρό.

Στην Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους, ετέθη επικεφαλής της παρατάξεως των πολιτικών. Η εκλογή του στη θέση του προέδρου του Βουλευτικού, ενώ ήταν γραμματέας του Εκτελεστικού, προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και του Κανέλλου Δεληγιάννη. Ο Μαυροκορδάτος παραιτήθηκε και κατέφυγε στην Ύδρα, όπου συνεργάστηκε ανοικτά με τους Κουντουριώτηδες. Αργότερα, έφυγε για τη δυτική Ρούμελη. Στους δύο εμφυλίους πολέμους ήταν με την πλευρά των νικητών, δρώντας συνήθως στο παρασκήνιο εναντίον αρχικώς των στρατιωτικών και κατόπιν των Πελοποννησίων. Θεωρήθηκε υπεύθυνος (μεταξύ άλλων) για την φυλάκιση του Κολοκοτρώνη και την καταδίωξη του Γεωργίου Καραϊσκάκη.

Τον Φεβρουάριο του 1825, ανέλαβε το αξίωμα του γραμματέα του Εκτελεστικού και κατόπιν εκείνο του γραμματέα επί των Εξωτερικών. Τον επόμενο μήνα, συνόδευσε τον πρόεδρο του Εκτελεστικού Γεώργιο Κουντουριώτη στην

εκστρατεία κατά του Ιμπραήμ Πασά στη Μεσσηνία. Μετά την ήττα στο Κρεμμύδι, ο Μαυροκορδάτος πήγε στο θέατρο των επιχειρήσεων του κόλπου της Πύλου. Συνέδεσε το όνομά του και με μία δεύτερη στρατιωτική καταστροφή, αυτή την φορά στη Σφακτηρία. Στη Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας παραγκωνίστηκε. Σημειωτέον ότι είχε αναλάβει πλήθος διπλωματικών πρωτοβουλιών, ιδίως προς την πλευρά του Λονδίνου. Πίστευε ακράδαντα ότι, μετά την ανάδειξη του Τζωρτζ Κάννινγκ (Georges Canning) στο αξίωμα του Υπουργού Εξωτερικών, η Αγγλία ήταν η μόνη χώρα που θα μπορούσε να βοηθήσει στην «ελληνική υπόθεση».

Θεώρησε την εξασφάλιση δύο δανείων από τη χρηματαγορά του Λονδίνου ιωονεί αναγνώριση του Αγώνα και μία κίνηση που θα ενέπλεκε αργά ή γρήγορα την Αγγλία στο ζήτημα της ελληνικής ανεξαρτησίας. Πάντως, κατηγορήθηκε σφόδρα για τη σύναψη και τη διασπάθιση των δανείων. Είχε συνεχή αλληλογραφία με Βρετανούς και άλλους Ευρωπαίους αξιωματούχους (όπως ο βοηθός του Μέττερνιχ ιπότης Φρήντριχ φον Γκεντς κ.α.). Συνέβαλε με τον τρόπο αυτό στην καλλιέργεια της συμπάθειας προς την επαναστατημένη Ελλάδα. Κατηγορήθηκε σφόδρα για την «πράξη υποτέλειας». Ο ίδιος αρνήθηκε κατηγορηματικά ότι είχε την παραμικρή ανάμειξη, αλλά ο τελικός χειρισμός ήταν πιθανότατα δικός του. Ανεδείχθη σε αδιαμφισβήτητο ηγέτη του (φιλο)αγγλικού κόμματος.

Την 8^η Αυγούστου 1825, συνέταξε μία επιστολή προς τον Κάννινγκ, με την οποία του ζητούσε να αντισταθεί στο ρωσικό σχέδιο των τριών αυτόνομων ηγεμονιών (ή αλλιώς τριών τμημάτων) για τον ελλαδικό χώρο. Η πολιτική του δράση συνεχίστηκε και μετά την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια, καθώς διορίστηκε μέλος του «Πανελληνίου» και του Γενικού Φροντιστηρίου, με αρμοδιότητα τα ναυτικά. Δεν συμμετείχε στη Δ΄ Εθνοσυνέλευση και δεν απεδέχθη τον διορισμό του στη Γερουσία. Απεσύρθη απ' όλα τα αξιώματα και κατέφυγε στην Ύδρα, το 1830. Εκεί, ανεδείχθη σε ηγέτη της αντιπολιτεύσεως και πρωταγωνίστησε στα επεισόδια, τα οποία κατέληξαν στην πυρπόληση πλοίων του ελληνικού στόλου από τον Ανδρέα Μιαούλη στον Πόρο. Μάλιστα, θεωρήθηκε ο ηθικός αυτουργός της προαναφερθείσης πράξεως.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, συνέπραξε με τον Ιωάννη Κωλέττη και απετέλεσε μέλος της Διοικητικής Επιτροπής που κυβέρνησε τη χώρα έως την άφιξη του Όθωνα. Το 1833, διορίστηκε από την Αντιβασιλεία υπουργός Οικονομικών (25 Ιανουαρίου) και Στρατιωτικών (3 Απριλίου). Αργότερα, τοποθετήθηκε υπουργός Εξωτερικών και πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου. Κατόπιν, παραιτήθηκε, διαφωνώντας με τη στάση των μελών της Αντιβασιλείας έναντι του Κολοκοτρώνη. Τοποθετήθηκε πρεσβευτής σε διάφορες πόλεις (Λονδίνο, Μόναχο και Παρίσι). Ο Βασ. Όθωνας του ανέθεσε πρωθυπουργικά καθήκοντα το 1841, το 1844 και το 1854, δίχως όμως να τον εμπιστεύεται, οδηγώντας τον συχνά σε παραίτηση. Επίσης, ανέλαβε πρεσβευτής της Ελλάδος στο εξωτερικό (Κων/πολη, Παρίσι).

Σημειωτέον ότι η τελευταία πρωθυπουργοποίησή του έγινε κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου και ενώ οι Αγγλογάλλοι είχαν επιβάλλει ναυτικό αποκλεισμό στον Πειραιά. Την 8^η Απριλίου 1854, οι πρεσβευτές της Αγγλίας και της Γαλλίας απηύθυναν στην ελληνική κυβέρνηση ένα τελεσίγραφο, μετά τη λήξη του οποίου στρατεύματα των κρατών τους κατέλαβαν τον Πειραιά, την Πάτρα και άλλους λιμένες.

Ο Βας, Όθωνας αναγκάστηκε να δηλώσει ότι θα ακολουθούσε πολιτική αυστηρής ουδετερότητας έναντι των εμπολέμων. Οι Αγγλογάλλοι δεν τον πίστεψαν και ο τελευταίος υπεσχέθη ότι θα διορίζε μία νέα κυβέρνηση, η οποία θα εφήρμοζε την πολιτική αυτή.

Ο Μαυροκορδάτος ανέλαβε πρωθυπουργός, ενώ η κυβέρνησή του έμεινε στην ιστορία ως «υπουργείον κατοχής». Η νέα κυβέρνηση έσπευσε να διαλύσει τα ανταρτικά σώματα που μάχονταν στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία και να διατάξει την επάνοδο όλων των αξιωματικών εντός της ελληνικής επικράτειας. Στον διεθνή στίβο, ακολούθησε πολιτική συνδιαλλαγής με τους Τούρκους. Οι ενέργειές της αυτές αποκατέστησαν την εμπιστοσύνη των Αγγλογάλλων και μετρίασαν τις αυθαιρεσίες των ξένων στρατευμάτων, προκάλεσαν όμως τη δυσαρέσκεια της κοινής γνώμης. Τον Σεπτέμβριο του 1855, ο Μαυροκορδάτος αναγκάστηκε να παραιτηθεί υπό το βάρος των λαϊκών αντιδράσεων. Επί των ημερών της κυβερνήσεώς του, εδόθη χάρη και απεφυλακίσθη ο Ιωάννης Μακρυγιάννης, που εξέτιε ποινή ισοβίων δεσμών. Τέλος, τότε αγοράστηκαν τα πρώτα ελληνικά επιβατηγά ατμόπλοια.

Στο τέλος της σταδιοδρομίας του, εξελέγη πληρεξούσιος Ευρυτανίας στην Εθνοσυνέλευση του 1862 και διετέλεσε πρόεδρος της επιτροπής συντάξεως του νέου Συντάγματος. Τυφλός και κατάκοιτος, δεν πήρε ενεργό μέρος στις εργασίες της Επιτροπής, διετήρησε όμως το ενδιαφέρον του για τα κοινά έως το θάνατό του, το 1865. Αυτός έλαβε χώρα στην εξοχική του κατοικία στην Αίγινα, την 6^η Αυγούστου. Ήταν νυμφευμένος με την Χαρίκλεια Αργυροπούλου και είχε αποκτήσει έξι παιδιά, τέσσερα εκ των οποίων απεβίωσαν εν όσω αυτός ευρίσκετο στη ζωή.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΜΠΕΗΣ (1765 ή 1773-1848)

Γεννήθηκε στο Λιμένι, επίνειο της Τσίμοβας (σημερινής Αρεόπολης), την 6^η Αυγούστου 1765 (ή κατ' άλλους 1773). Ο Πέτρος ήταν το πρώτο από τα επτά παιδιά του Ηλία ή Πιέρρου Μαυρομιχάλη και της Αικατερίνης Κουτσογρηγοράκη. Νυμφεύθηκε τη θυγατέρα του προεστού της Καλαμάτας Παναγιώτη Μπενάκη ονόματι Άννα, με την οποία απέκτησε πέντε υιούς και τρεις θυγατέρες. Το 1880, απεβίωσε ο πατέρας του και κατόρθωσε να συμφιλιώσει τα αλληλομισούμενα μέλη της οικογενείας του. Σταδιακά, ανεδείχθη σε ηγετική φυσιογνωμία της Μάνης, διακρινόμενος για την ευφυΐα και τη γενναιότητά του. Αυτή διεφάνη κατά την περίοδο του διωγμού των κλεφτών της Πελοποννήσου, στις αρχές του 19ου αιώνα. Τότε, έσωσε πολλούς, βοηθώντας τους να διαφύγουν στα γαλλοκρατούμενα (σύμφωνα με το μυστικό αρ. 2 της γαλλορωσικής Συνθήκης του Τιλσίτ της 25^η Ιουνίου/7 Ιουλίου 1807) Επτάνησα.

Έκτοτε, χρονολογείται και η «γαλλοφιλία» του Μαυρομιχάλη, ο οποίος πίστευε πως μόνον η χώρα αυτή θα βοηθούσε τους υπόδουλους Έλληνες να ελευθερωθούν. Πάντως, δεν κατάφερε να συγκινήσει τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος προετοιμαζόταν για την εκστρατεία στην Αίγυπτο, αν και φέρεται να είχε επαφή μαζί

του. Το 1814 ή το 1815, διορίστηκε από την Υψηλή Πύλη μπέης της σπαρασσόμενης από τις εμφύλιες έριδες Μάνης. Ανέλαβε επισήμως τα καθήκοντα του Μπας-Μπογού, όπως ήταν ο τίτλος του, την 22^α Ιουνίου 1816. Έκτοτε, απεκαλείτο Πετρόμπεης. Από τη νέα του θέση κατάφερε να παρέμβει αποφασιστικά για την άμβλυνση των αντιθέσεων μεταξύ των ισχυρών οικογενειών της περιοχής. Επίσης, πέτυχε την αποκατάσταση της ηρεμίας και την καταστολή της πειρατείας. Όλα αυτά ανέδειξαν τις αδιαμφισβήτητες ικανότητές του.

Την 2^α Αυγούστου 1818, μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον Καλαματιανό έμπορο Κυριάκο Καμαρινό στις Κιτρίες, όπως προκύπτει από τον κατάλογο των Φιλικών που συνέταξε ο Παναγιώτης Σέκερης. Σύμφωνα, όμως με μία άλλη άποψη, η μύησή του έγινε από τον Ηλία Χρυσοσπάθη. Κατά τον Σέκερη, ο Πετρόμπεης, εκτός από την αρχική οικονομική εισφορά του, υπεσχέθη ότι θα διέθετε «5.000 γρόσια και είκοσι χιλιάδες οπλοφόρους πλην πτωχούς». Την 2^α Φεβρουαρίου 1819, έστειλε τον Καμαρινό στην Αγία Πετρούπολη για να συναντήσει τον Καποδίστρια.

Την 1^η Οκτωβρίου 1819, συνυπόγραψε το Σύμφωνο των Κιτριών μετά από παρότρυνση του Χριστόφορου Περραιβού, διατηρώντας τον τίτλο του Μπέη κατά τους τύπους και θέτοντας όλη τη Μάνη σε πολεμική προετοιμασία. Πάντως, φαίνεται ότι ήταν επιφυλακτικός στις υποσχέσεις του Περραιβού και του Παπαφλέσσα περί ενισχύσεως της Επανάστασεως από τον Τσάρο. Επίσης, ουδέποτε πίστεψε ότι υπήρχαν άφθονοι οικονομικοί πόροι. Οι επιφυλάξεις του ενισχύθηκαν μετά τη δολοφονία του Καμαρινού (πιθανότατα από Φιλικούς, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να δημιουργηθούν αμφιταλαντεύσεις εν όψει της τότε επικείμενης ενάρξεως του Αγώνα) και από τις άκαρπες προσπάθειές του να λάβει έγκυρες πληροφορίες από την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας. Είναι, όμως, βέβαιον πως έθεσε τον εαυτό στην υπηρεσία της πατρίδος, μετά την άφιξη των δύο υιών του, Αναστασίου και Γεωργίου, στη Μάνη. Αυτοί εκρατούντο ως όμηροι στην Κωνσταντινούπολη και τον ενημέρωσαν ότι η έναρξη της Επανάστασεως ήταν επικείμενη.

Τον Ιανουάριο του 1821, άρχισε την οργανωτική προετοιμασία. Ο Μαυρομιχάλης ήρθε σε συνεννόηση με τους προκρίτους της Καλαμάτας για τις ενέργειες που θα οδηγούσαν στην απελευθέρωση της πόλεως. Την 17^η Μαρτίου, ύψωσε το λάβαρο του Αγώνα στην Τσίμοβα και ετέθη επικεφαλής 2.000-5.000 ανδρών. Λίγες ημέρες αργότερα, έδωξε την τουρκική φρουρά (υπό τον βοεβόδα Σουλεϊμάν Αρναούτογλου) και απελευθέρωσε την Καλαμάτα. Αυθημερόν, σχηματίστηκε η «Μεσσηνιακή Γερουσία», η πρώτη διοικητική οργάνωση των επαναστατημένων Ελλήνων. Ο ίδιος ετέθη επικεφαλής της και απηύθυνε προκήρυξη προς τις ευρωπαϊκές Αυλές, με την οποία εξέθετε τους λόγους που οδήγησαν στην Επανάσταση. Επίσης, απηύθυνε και μία άλλη προκήρυξη (ως πρόεδρος της «Μεσσηνιακής Γερουσίας») προς τους Αμερικανούς. Το κείμενο αυτό, μερίμνη του Αδαμάντιου Κοραή, εστάλη μεταφρασμένο στον φιλέλληνα καθηγητή του Χάρβαρντ Έντουαρντ Έβερρετ και δημοσιεύθηκε στις αμερικανικές εφημερίδες.

Παρέμεινε στην Καλαμάτα έως τη Συνέλευση των Καλτεζών, η οποία διεξήχθη από την 20^η έως την 26^η Μαΐου. Σε αυτήν, εξελέγη πρόεδρος, καταβάλλοντας προσπάθειες να καταστείλει τις όποιες διαφωνίες εν τη γενέσει τους. Δυστυχώς,

ορισμένοι τον κατηγορήσαν για ιδιοτέλεια και προδοσία. Σταδιακά, άρχισε να αναμειγνύεται όλο και περισσότερο στις πολιτικές διεργασίες, δίχως όμως να παραμελεί τον Αγώνα. Εξελέγη αντιπρόεδρος του Βουλευτικού Σώματος, μετά την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου. Αργότερα, εξελέγη πρόεδρος της Β' Εθνοσυνελεύσεως του Άστρους, πρόεδρος του Βουλευτικού και πρόεδρος του Εκτελεστικού.

Συμμετείχε στην άλωση της Τριπολιτσάς (στρατοπεδεύοντας στη μεσημβρινή πλευρά του κάστρου, «εις απόστασιν βολής τυφεκίου») και του Άργους. Το θέρος του 1822, αγωνίστηκε εναντίον του Δράμαλη, ενώ τον Νοέμβριο του ίδιου έτους έσπευσε με περίπου 500 Μανιάτες στο Μεσολόγγι, για να εμποδίσει την ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων που το πολιορκούσαν. Κατέλαβε το χωριό Κατοχή και διέλυσε όσα τουρκικά τμήματα στρατοπέδευαν στις όχθες του Αχελώου. Επέδειξε συμβιβαστικό ρόλο και προσπάθησε να πετύχει τη συνδιαλλαγή μεταξύ των αντιτιθέμενων, κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων. Κατά την εισβολή των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ Πασά στην Πελοπόννησο το 1825, οργάνωσε την άμυνα της Μάνης και απέκρουσε αποτελεσματικά τις εχθρικές επιθέσεις.

Τον Απρίλιο του 1826, ορίστηκε μέλος της «Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος». Έλαβε μέρος στη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας και απεδέχθη μάλλον με ανακούφιση την εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια στη θέση του κυβερνήτη της Ελλάδος προκειμένου να εμπεδωθεί η τάξη και να επιτευχθεί η εθνική συμφιλίωση. Δυστυχώς, σύντομα οι σχέσεις του ιδίου και της οικογένειάς του με τον νέο κυβερνήτη διαταράχθηκαν, αν και διορίστηκε μέλος της Προεδρίας του «Πανελληνίου» και της Γερουσίας.

Το Πάσχα του 1830, ο αδερφός του Τζανής ή Κατσής στασίασε στην Τσίμοβα εναντίον του νομάρχη Μεσσηνίας Ιωάννη Γενοβέλη, επειδή ο τελευταίος προσπαθούσε να μειώσει την επιρροή των Μαυρομιχαλαίων στην περιοχή. Ο Πετρόμπεης υπεχρεώθη να παραμένει υπό παρακολούθηση στο Ναύπλιο. Αν και προσεφέρθη να μεταβεί στη Μάνη για να καταστείλει τη στάση (η οποία είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις) και να επιβάλει την τάξη, ο Καποδίστριας δεν του έδωσε την άδεια. Τον Φεβρουάριο του 1831, ο Πετρόμπεης δραπέτευσε, κατευθυνόμενος προς τη Ζάκυνθο. Το πλοιάριο στο οποίο επέβαινε, όμως, εξόκειλε λόγω τρικυμίας στο Κατάκωλο, όπου συνελήφθη από τον Κωνσταντίνο Κανάρη και φυλακίστηκε στο Ναύπλιο ως υπόδικος με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας.

Ο Ρώσος Ναύαρχος Πιοτρ Ιβάνοβιτς Ρίκορντ παρενέβη προκειμένου ο Καποδίστριας να συναντήσει τον Μαυρομιχάλη. Δυστυχώς, η συνάντηση αυτή ανεβλήθη στην είσοδο της οικίας του Κυβερνήτη και ο Μαυρομιχάλης επέστρεψε σιδεροδέσμιος στην φυλακή, λαιμορρούμενος από το πλήθος. Οι οικείοι του θεώρησαν μειωτική τη στάση του Καποδίστρια, η οποία προσέβαλε όλη την οικογένεια των Μαυρομιχαλαίων. Την 27^η Σεπτεμβρίου του έτους εκείνου, η ρήξη μεταξύ των δύο πλευρών κορυφώθηκε με τη δολοφονία του Κυβερνήτη από το υιό και τον αδερφό του Πετρόμπεη Γεώργιο και Κωνσταντίνο, αντιστοίχως.

Την 11^η Οκτωβρίου, ο Γεώργιος εκτελέστηκε, γεγονός που απετέλεσε βαρύ κτύπημα για τον Πετρόμπεη. Ο ίδιος είχε ήδη δει άλλους δύο από τους υιούς του (τον

Ηλία και τον Ιωάννη) να θυσιάζονται για την ελευθερία της πατρίδος. Τον Μάρτιο του 1832, απεφυλακίσθη με διαταγή του Αυγουστίνου Καποδίστρια. Αυτό συνέβη ύστερα από την παρέμβαση του Γερμανού φιλέλληνα Ειρηναίου Θειρσίου. Λίγο μετά, ο Πετρόμπεης μεσολάβησε μεταξύ των Καποδιστριακών και των «Συνταγματικών» για την αποτροπή του ξεσπάσματος ενός νέου εμφύλιου πολέμου.

Ο Μαυρομιχάλης τιμήθηκε ιδιαίτερος από την Αντιβασιλεία και τον Βασ. Όθωνα. Διορίστηκε αντιπρόεδρος του νεοσύστατου Συμβουλίου της Επικράτειας (1835-1843) και μετά την Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου πληρεξούσιος Ζυγού (Οιτύλου) στην Α΄ Εθνική Συνέλευση (1843-1844). Επίσης, έλαβε τον βαθμό του αντιστρατήγου. Τέλος, εις ένδειξιν ευγνωμοσύνης του Έθνους για την προσφορά της οικογενείας του προς την πατρίδα, δωρίστηκε σε αυτήν ένα κτήμα στην Πελοπόννησο, το ονομαζόμενο «Λυκοβούνιο», στο Δαφνί Λακωνίας.

Ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης απεβίωσε στην Αθήνα, την 17^η Ιανουαρίου 1848. Κηδεύθηκε με τιμές αντιστρατήγου εν ενεργεία και τους επικήδειους ξεφώνησαν ο Σπυρίδων Τρικούπης και ο Παναγιώτης Σούτσος. Σύμφωνα με τον Βλαχογιάννη, πως λίγο προ του θανάτου του είπε: «Ανάθεμα τους Αγγλογάλλους που ήταν η αιτία και εγώ να χάσω τους δικούς μου ανθρώπους και το Έθνος να χάσει έναν κυβερνήτη που δεν θα ματαβρεί. Το αίμα του με παιδεύει έως σήμερα».

ΜΙΑΟΥΛΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ (1769-1835)

Γεννήθηκε στα Φύλλα Ευβοίας ή στην Ύδρα, την 20^η Μαΐου 1769. Ήταν δευτερότοκος υιός του Υδραίου πλοιοκτήτη Δημητρίου Βώκου ή Μπώκου. Το επώνυμο Μιαούλης είτε προήρχετο από τους ναύτες του, όταν τους έδινε τη διαταγή «Μία ούλοι!» για να κωπηλατούν συγχρόνως είτε οφειλόταν στο τουρκικό μπρίκι που αγόρασε, με την ονομασία «Μιαούλ». Σύμφωνα με μία τρίτη εκδοχή, προέρχεται από ομόηχο Ποντιακό περιπαικτικό παρατσούκλι. Η μητέρα του λεγόταν Ανδριανή και ήταν χήρα του Ανδρέα Βόχα ή Βοχαΐτου. Αν και δεν ήξερε γράμματα, ήταν πολύ ευφυής και ικανός στη ναυτοσύνη. Επίσης, είχε ανεπτυγμένη την αίσθηση του καθήκοντος μέχρι υπερβολής. Ήταν πολύ θρησκευόμενος, ενώ είναι ελάχιστα γνωστό ότι είχε γίνει καλόγερος στη Μονή Πανορμίτη στη Σύμη.

Από τα εφηβικά του χρόνια, ασχολήθηκε με τη ναυτιλία. Σε ηλικία 16 ετών, έκαμψε τις αντιρρήσεις του πατέρα του και έγινε πλοίαρχος στο οικογενειακό πλοίο. Ανέλαβε να παραδώσει σιτάρι στη Νίκαια της Γαλλίας. Το ταξίδι ήταν ιδιαίτερος κερδοφόρο. Ο Μιαούλης απεφάσισε να πωλήσει το πλοίο και, προσθέτοντας τα κέρδη από το προαναφερθέν ταξίδι, να πάρει ένα καλύτερο σκάφος. Τελικώς, αγόρασε το προαναφερθέν «Μιαούλ» από έναν Τούρκο της Χίου. Αργότερα, ανέθεσε στον Υδραίο ναυπηγό Μαστρογεώργη την κατασκευή ενός νέου μεγάλου εμπορικού πλοίου. Η

χωρητικότητά του ήταν 498 τόνοι, ήταν εφοδιασμένο με 22 κανόνια, ενώ το πλήρωμα υπερέβαινε τα 100 άτομα. Κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων, απέκτησε μεγάλη περιουσία. Τότε, τα πλοία του προσήγγιζαν ισπανικά λιμάνια, διασπώντας τον ναυτικό αποκλεισμό που είχαν επιβάλει οι Άγγλοι.

Το 1802, συνελήφθη και μετεφέρθη ενώπιον του Άγγλου Ναυάρχου Οράτιου Νέλσων. Επηκολούθησε η εξής στιχομυθία.

- *Είσαι Έλληνας;*
- *Μάλιστα Ναύαρχε!*
- *Το ξέρεις πως σ' αυτά τα μέρη εφαρμόζω αποκλεισμό;*
- *Το γνωρίζω πολύ καλά, κύριε Ναύαρχε!*
- *Και τότε γιατί τον παραβιάζεις;*
- *Για το συμφέρον μου, κύριε Ναύαρχε!*
- *Αν ήμουν εγώ στη θέση σου και εσύ στη δική μου τι θα έκανες;*
- *Θα σε κρεμούσα απ' τον λαιμό, στο πινό της μαϊστρας (σ.σ.: σημείο ανακρέμασης κυρίου ιστίου), Ναύαρχέ μου!*

Λίγο μετά, το πλοίο του έπεσε σε ύφαλο στο Γιβραλτάρ και βούλιαξε. Ο Μιαούλης κατέφυγε στη Γένοβα, όπου ναυπήγησε ένα νέο σκάφος, χωρητικότητας 400 τόνων και αξίας 160.000 πιάστρων. Μετά τον τερματισμό των Ναπολεόντειων Πολέμων, εστράφη προς το εμπόριο. Την 28^η Απριλίου 1821, ξέσπασε η Επανάσταση στην Ύδρα. Ο Μιαούλης ήταν επιφυλακτικός, θεωρώντας πρόωρη την εκδήλωση του κινήματος. Άλλωστε, η νήσος απελάμβανε ειδικού προνομιακού συστήματος. Τελικώς, όμως, υπέγραψε μαζί με άλλους πλοιοκτήτες ένα έγγραφο, με το οποίο διέθεταν τα πλοία τους και θα ανελάμβαναν τις δαπάνες για τις ναυτικές επιχειρήσεις του Αγώνα. Ο ίδιος διέθεσε 3.625 ισπανικά τάλιαρα, ενώ έθεσε τον εαυτό του στη διάθεση της πατρίδος. Την 28^η Σεπτεμβρίου, ήρθε για πρώτη φορά αντιμέτωπος με τουρκική ναυτική μοίρα στην Πύλο. Ο εχθρός είχε περισσότερα και καλύτερα πλοία, ενώ ενισχυόταν από τους Άγγλους. Ως εκ τούτου, ο Μιαούλης υπεχώρησε και επέστρεψε στην Ύδρα. Τον Φεβρουάριο του 1822, καταναυμάχησε (με τη συνδρομή Σπετσιωτών και Ψαρριανών) τους Οθωμανούς (υπό τον Ισμαήλμπεη Γιβραλτάρ) στον λιμένα των Πατρών. Η ιδέα της επιχειρήσεως και η διεύθυνση της μάχης ήταν του Μιαούλη. Έκτοτε, ανεγνωρίσθη απ' όλους η αξία του. Τον Οκτώβριο του 1823, ήταν ο επικεφαλής του ελληνικού στόλου, που νίκησε τους Τούρκους στο Αρτεμίσιο και τους Ωρεούς.

Τον Ιανουάριο του 1823, ανεκηρύχθη αρχηγός των Υδραίων. Μετά, απέπλευσε για τη Σαμοθράκη, απ' όπου παρακολουθούσε τις κινήσεις του τουρκικού στόλου. Στην επιστροφή του, εδέχθη την επίθεση των Τούρκων έξω από το Άγιο Όρος. Λίγο μετά, αντιμετώπισε εκ νέου πολυάριθμα εχθρικά πλοία, στα οποία προξένησε μεγάλες ζημιές προτού υποχωρήσει. Μετά την καταστροφή των Ψαρρών, συνέβαλε καθοριστικά στην εξουδετέρωση του τουρκικού αποσπάσματος, που είχε παραμείνει στη νήσο και στην ανακατάληψή της. Την 29^η Αυγούστου 1824, ο Μιαούλης ηγήθηκε του ελληνικού στόλου, ο οποίος καταναυμάχησε τον αντίστοιχο τουρκοαιγυπτιακό στον Γέροντα. Οι απώλειες του εχθρού ανέρχονταν σε 27 πλοία, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και

η επιβλητική φρεγάτα «Ασία», ενώ απειράπη η αποβίβαση εχθρικών δυνάμεων στη Σάμο.

Τον Νοέμβριο, νίκησε μία ισχυρή αιγυπτιακή μοίρα στα ύδατα της Κρήτης, ενώ τον επόμενο Μάιο προκάλεσε εκτεταμένες ζημιές στον αιγυπτιακό στόλο έξω από τη Μεθώνη. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου, η ελληνική ναυτική μοίρα που τελούσε υπό τις διαταγές του ανεφοδίασε τους πολιορκουμένους. Δυστυχώς, τις παραμονές της Εξόδου, ο Μιαούλης απέτυχε σε όλες τις προσπάθειές του να διασπάσει τον αποκλεισμό της πόλεως. Τότε, ενημέρωσε τους υπερασπιστές του πως ήταν αδύνατος ο ανεφοδιασμός τους δια θαλάσσης. Τον Αύγουστο του 1826, συγκρούστηκε με μία τουρκική μοίρα στα ανοικτά της Λέσβου.

Το 1827, η Γ' Εθνοσυνέλευση επεκύρωσε την ανάθεση της ηγεσίας των ναυτικών δυνάμεων στον Βρεταννό Λόρδο Τόμας Κόχραν. Αυτός έλαβε 37.000 λίρες και αντικατέστησε τον Μιαούλη, ο οποίος υποβιβάστηκε σε πλοίαρχο. Ο Μιαούλης ήταν δεδηλωμένος αγγλόφιλος και είχε παραιτηθεί νωρίτερα για να αποφύγει τον εξευτελισμό. Έως την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια, συνεισέφερε στον Αγώνα ως απλός πλοίαρχος. Ο Κυβερνήτης τον απεκατέστησε, ορίζοντάς τον επικεφαλής του Στόλου του Αιγαίου, καθώς ο Κόχραν είχε καταφύγει στο Λονδίνο. Ο Μιαούλης κατόρθωσε να καταστείλει την πειρατεία, καθώς και να κυριεύσει εχθρικά εμπορικά πλοία.

Ο Καποδίστριας τον ευχαρίστησε, δίνοντας του και 2.000 γρόσια. Αρχικώς, οι δύο άντρες είχαν πολύ καλή συνεργασία. Δυστυχώς, τον Αύγουστο του 1829, ήρθαν σε σύγκρουση εξ αιτίας της πολιτικής του Κυβερνήτη έναντι των Υδραίων πλοιοκτητών, τους οποίους αρνήθηκε (δικαίως) να αντιμετωπίσει προνομιακά ως αντάλλαγμα της συμβολής τους στον Αγώνα. Έκτοτε, ο Μιαούλης εστράφη με μένος εναντίον του Καποδίστρια, καθιστάμενος εις εκ των ηγετών της αντικαποδιστριακής παρατάξεως. Εν τούτοις, ο Κυβερνήτης παρενέβη για να του δοθεί εθνική γη στη Γλυκεία Ναυπλίου. Αργότερα, ο Μιαούλης ηγήθηκε ενός αποσπάσματος που κατέλαβε τον Πόρο, θέτοντας υπό τον έλεγχό του όσα πλοία ναυλοχούσαν εκεί.

Ο Καποδίστριας απευθύνθηκε στις τρεις Προστάτιδες Δυνάμεις. Οι πρεσβευτές τους έφθασαν στον Πόρο αλλά ο Μιαούλης ήταν ανένδοτος. Δεν θα παρέδιδε τα πλοία μέχρι τη διεξαγωγή εκλογών για την εκλογή νέας Εθνοσυνελεύσεως. Ο Ρώσος Ναύαρχος Πιοτρ Ιβάνοβιτς Ρίκορντ απέκλεισε τους αντάρτες και διέκοψε την επικοινωνία τους με τον έξω κόσμο. Ο Μιαούλης τον απείλησε πως εάν επιχειρούσε να καταλάβει τον ναύσταθμο, θα πυρπολούσε όσα πλοία ναυλοχούσαν σε αυτόν. Την 1^η Αυγούστου 1831, ο Ρώσος Ναύαρχος επεχείρησε να καταστείλει την εξέγερση και ο Μιαούλης πραγματοποίησε την απειλή του, διατάσσοντας την ανατίναξη του στόλου, με αποτέλεσμα την καταστροφή της φρεγάτας «Ελλάς» και της κορβέτας «Υδρα». Το γεγονός αυτό προκάλεσε πανελλήνια κατακραυγή και τον στιγματίσει εφ' όρου ζωής.

Επέστρεψε στην Ύδρα, όπου του επεφυλάχθη αποθεωτική υποδοχή, ενώ συνετάχθη και υπεγράφη μία διακήρυξη, με την οποία όλοι μαζί από κοινού ανέλαβαν την ευθύνη για την πυρπόληση του στόλου. Αργότερα, όμως, ο Μιαούλης μετενόησε για την πράξη του, ενώ παρεπέμφθη σε δίκη. Ο Κυβερνήτης του διεμήνυσε πως ήταν πρόθυμος να τον συγχωρήσει αρκεί να παύσει τις

αντικυβερνητικές ενέργειες. Ακολούθησε, όμως, η δολοφονία του Καποδίστρια και ο νέος εμφύλιος πόλεμος.

Μετά την εκλογή του νεαρού ανήλικου πρίγκιπα Όθωνα για τον θρόνο της Ελλάδος, ο Μιαούλης με τον Κίτσο Τζαβέλα και τον Δημήτριο Πλαπούτα ορίστηκαν μέλη της επιτροπής, που πήγε στο Μόναχο για να του προσφέρει το στέμμα. Επί των ημερών της βασιλείας του, ο Μιαούλης ανέλαβε αρχηγός του Ναυτικού Διευθυντηρίου με τον βαθμό του ναυάρχου. Το 1834, διορίστηκε Σύμβουλος Επικρατείας και γενικός επιθεωρητής του Στόλου. Επίσης, τοποθετήθηκε πρόεδρος της επιτροπής αποδόσεως τιμών σε ήρωες του ναυτικού της Επανάστασεως, του παραχωρήθηκε τιμητική σύνταξη και εθνική γη, περιλήφθηκε στους ναυτικούς ανωτέρας τάξεως, τιμήθηκε με βασιλικό παράσημο και τέλος δόθηκε το όνομα του σε πολεμικό πλοίο.

Απεβίωσε από φυματίωση στην Αθήνα, την 11^η Ιουνίου 1835. Λίγο προ του θανάτου του, τον επισκέφθη ο Βας. Όθωνας και του είχε επιδώσει τον Μεγαλόσταυρο του Σωτήρος. Ετάφη στον Πειραιά, στη δεξιά ακτή του λιμανιού, που ονομάστηκε Ακτή Μιαούλη. Η καρδιά του τοποθετήθηκε σε ασημένια λήκυθο και φυλάσσεται στο Μουσείο Ύδρας Αργότερα, έγινε ανακομιδή των οστών του σε τάφο στην είσοδο της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.

ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ ΜΑΡΚΟΣ (1790-1823)

Γεννήθηκε στο Σούλι, το 1790. Ήταν ο δευτερότοκος γιος του αγωνιστή Κίτσου Μπότσαρη. Η οικογένειά του περιπλανήθηκε στην Ήπειρο, επί μακρόν. Ο μικρός Μάρκος έμαθε γραφή και ανάγνωση στο Βουλγαρέλι. Τον Απρίλιο του 1804, πολλοί Μποτσαραίοι σκοτώθηκαν στο βυζαντινό μοναστήρι του Σέλτσου της Άρτας, μετά από ηρωϊκή τετράμηνη αντίσταση. Όσοι γλίτωσαν (μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονταν ο Μάρκος με τον πατέρα του) κατέφυγαν στην Πάργα. Οι εναπομείναντες Μποτσαραίοι πέρασαν στην Κέρκυρα και τους Παξούς. Αμέσως μετά την ενηλικίωσή του (το 1808), ο Μάρκος κατετάχθη στα γαλλικά στρατεύματα των Ιονίων Νήσων, αποδεικνύοντας εξ αρχής το θάρρος και τις ηγετικές του ικανότητες σε μάχες κατά των Άγγλων. Σε ηλικία μόλις 22 ετών, είχε φθάσει στον βαθμό του ταγματάρχη (εκατόνταρχος)!

Ταυτόχρονα, είχε και την πολιτική διορατικότητα να αντιληφθεί ότι «Όπου κυματίζει η Αγγλική σημαία, οι λαοί είναι δούλοι», όπως έγραψε προφητικά σε σωζόμενη χειρόγραφη προκήρυξή του. Μετά την αποχώρηση των Γάλλων από τα Επτάνησα, ο Μπότσαρης ιδιώτευσε στην Κέρκυρα, όπου νυμφεύτηκε (σε δεύτερο γάμο) τη θυγατέρα του αρματολού από την Πρέβεζα Χριστάκη Καλόγερου, ονόματι Χρυσούλα. Το 1809, συνέταξε το «Λεξικό της Ρομαϊκούς και Αρβανιτικούς Απλής», το οποίο χάρισε στον Γάλλο περιηγητή Φρανσουά Πουκεβίλλ (François Charles Hugues Laurent Pouqueville).

Το 1813, επέστρεψε στην Ήπειρο. Τον Ιανουάριο του επόμενου έτους, είδε τη δολοφονία του πατέρα του από τον αρματολό Γώγο Μπακόλα. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στον πύργο του Κουρτ Πασά στον Κακόλακκο Πωγωνίου. Το 1815, διορίστηκε αρχηγός της περιοχής από τον Αλή Πασά Τεπελενλή. Την περίοδο 1818-1819 (ή κατ' άλλους το 1814), μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία. Τον Νοέμβριο του 1820, έχοντας στο πλευρό του τον θείο του Νότη και άλλους Σουλιώτες αγωνιστές, πολέμησε κατά του Αλή Πασά στα Ιωάννινα. Είχε λάβει τη διαβεβαίωση ότι, μετά την πτώση του μουσουλμάνου ηγεμόνα της Ηπείρου, οι Σουλιώτες θα ξαναγυρνούσαν στην πατρίδα τους. Τον επόμενο μήνα, όμως, άλλαξε στρατόπεδο, καθώς ο Πασάς των Ιωαννίνων του υπεσχέθη την άμεση επανεγκατάσταση των Σουλιωτών στα πάτρια εδάφη.

Χαρακτηριστικό του θάρρους του είναι το γεγονός ότι η αποχώρηση των ανδρών του έγινε συντεταγμένα και υπό το φως της ημέρας. Μάλιστα, ο ίδιος ετέθη επικεφαλής των Σουλιωτών και ξιφήρης προκαλούσε μεγαλόφωνα και ονομαστικά σε προσωπική μονομαχία τους αρχηγούς των Τουρκαλβανών, οι οποίοι παρακολουθούσαν αμήχανα. Ουδείς τόλμησε να τα βάλει μαζί του. Κάποιος από αυτούς, εκφράζοντας τη συνολική απροθυμία για μια τέτοια μονομαχία, του φώναξε: «Αν είσαι εσύ τρελλός, ωρέ Μάρκο, εμείς δεν τρελλαθήκαμε ακόμη!» Η επίσημη συμφωνία Μπότσαρη-Αλή Πασά υπεγράφη την 15^η Ιανουαρίου 1821. Σημειωτέον ότι ο ισχυρός άνδρας των Ιωαννίνων τον εκτιμούσε βαθύτατα, φέρεται δε να είχε αναφέρει την φράση: «Εκείος εκεί ο σιωπηλός θα φάει πολλή Τουρκιά».

Μετά την επαναγκατάσταση των Σουλιωτών στην πατρίδα τους, ο Μπότσαρης άρχισε να προετοιμάζεται για μακροχρόνιο πόλεμο. Κατέβαλε προσπάθεια να συνεννοηθεί με ορισμένους Τουρκαλβανούς οπλαρχηγούς, τους οποίους γνώριζε από την αυλή του Αλή Πασά. Υπέγραψε και μία συμφωνία μαζί τους αλλά αυτή δεν εφαρμόστηκε. Μετά την έναρξη της Επανάστασης, ο Μπότσαρης συμμετείχε στις νικηφόρες μάχες στο Κομπότι της Άρτας (τον Ιούλιο του 1821) και στην Πλάκα (τον Σεπτέμβριο του 1821) εναντίον του Τοπάλ Αλή Πασά, ενώ έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην απελευθέρωση της Άρτας (τον Νοέμβριο του 1821). Η τελευταία επιχείρηση ήταν η πλέον δύσκολη διότι 4.000 Έλληνες έπρεπε να καταικήσουν την φρουρά της πόλεως που αριθμούσε 12.000 άνδρες. Ο Μπότσαρης απέδειξε για μία ακόμη φορά τόσο το θάρρος του όσο και την ευφυΐα του. Ταυτόχρονα, είχε εξασφαλίσει τον σεβασμό και την αναγνώριση των Τουρκαλβανών.

Εν τω μεταξύ, οι Τούρκοι αιχμαλώτισαν την οικογένειά του, η οποία παρέμενε στον Κακόλακο. Τον Μάρτιο του 1822, ο Μπότσαρης πήγε μαζί με άλλους Σουλιώτες οπλαρχηγούς στην Πελοπόννησο για να ζητήσει βοήθεια από την προσωρινή κυβέρνηση. Τελικώς, κατάφερε να απελευθερώσει την οικογένειά του, την οποία αντάλλαξε με τα χαρέμια που είχαν αιχμαλωτιστεί κατά την άλωση της Τριπολιτσάς. Την φυγάδευσε στην Ανκόνα, ενώ αυτός παρέμεινε στην Πελοπόννησο. Αργότερα, ακολούθησε τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο στην εκστρατεία του στη δυτική Στερεά Ελλάδα. Στους Κουμζιάδες, ο Μπότσαρης αιφνιδίασε και διέλυσε μία μεγάλη τουρκική εφοδιοπομπή, ενώ στα Πέντε Πηγάδια (επικεφαλής 400 Σουλιωτών) παρέσυρε σε ενέδρα και συνέτριψε δύναμη πολυάριθμων Τούρκων. Επίσης, κατέλαβε το φρούριο της Ρηγιάσας (χωρίς να υποστεί την παραμικρή απώλεια) και άλλες καίριες θέσεις. Στο

χωριό Βαργιάδες, εξεδίωξε τους Οθωμανούς που μόλις το είχαν καταλάβει. Τέλος, στους Δραμεσούς, διέλυσε 2.000 Γενίτσαρους.

Οι επιτυχίες αυτές τον εξύψωσαν στο πανελλήνιο. Μάλιστα, την 28^η Μαΐου 1822, ο κατά είκοσι χρόνια μεγαλύτερός του Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έσπευσε να αδελφοποιηθεί μαζί του, γινόμενος «μπουραζέρης» του εις ένδειξιν εκτιμήσεως. Τον επόμενο μήνα, ο Μπότσαρης κατευθύνθηκε από το Κομπότι στο Σούλι. Είχε μαζί του και άλλους οπλαρχηγούς (Βλαχόπουλο, Καρατάσο κ.α.) και 1.200 άνδρες. Δυστυχώς, την 29^η Ιουνίου, πλησίον της Πλάκας οι άνδρες του ευρέθησαν αντιμέτωποι πολυάριθμης εχθρικής δυνάμεως υπό τον Κιουταχή και διελύθησαν. Μόνον 32 Σουλιώτες έμειναν κοντά στον αρχηγό τους. Η ολιγάριθμη αυτή ομάδα έφθασε στο Πέτα και συμμετείχε στη μάχη, η οποία έλαβε χώρα μετά από λίγες ημέρες. Η προφανής στρατιωτική ανεπάρκεια του Μαυροκορδάτου οδήγησε τα ελληνικά στρατεύματα σε μία συντριπτική ήττα και στην οριστική παράδοση του Σουλίου στους Τούρκους.

Οι Μπότσαρης προσπάθησε επί ματαίω να συγκρατήσει τα υποχωρούντα τμήματα. Τελικώς, κατέφυγε στο Μεσολόγγι, όπου προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες, κατά την πρώτη πολιορκία της πόλεως, ξεγελώντας τον Ομέρ Βρυώνη με ατέρμονες συνομιλίες, οι οποίες έδωσαν τον χρόνο στους αμυνομένους να ενισχύσουν τα τείχη και να λάβουν ενισχύσεις. Την 12 Οκτωβρίου 1822, η επαναστατική κυβέρνηση τον προήγαγε στη θέση του στρατηγού της δυτικής Ρούμελης, κατόπιν εισηγήσεως του Οδυσσέα Ανδρούτσου. Μόλις παρέλαβε το σχετικό δίπλωμα, το ασπάστηκε και το έσκισε, λέγοντας στους άλλους καπεταναίους: «Σας ορκίζομαι πως κανένα άλλο αξίωμα δεν θέλω από κείνο που είχανε οι πρόγονοί μας κι εσείς οι ίδιοι έχετε. Εμάς, αδέρφια, δεν μας απομένει τίποτα να μοιράσουμε ανάμεσά μας. Το μόνο κοινό που έχουμε είναι η τιμή και η δόξα. Να, ο εχθρός μάς περιμένει!» Αυτή ήταν η απάντησή σου σε όσους είχαν αντιδράσει παρασκηνιακά στη συγκεκριμένη απόφαση. Προσέθεσε δε την φράση: «Όποιος είναι άξιος, παίρνει το δίπλωμα μεθαύριο μπροστά στον εχθρό». Αμέσως μετά δε, προχώρησε σε αθρόες προαγωγές Ρουμελιωτών και Σουλιωτών αγωνιστών στον ίδιο βαθμό. Οι ενέργειες αυτές σε συνδυασμό με τη γενναιότητα, την εξυπνάδα και τη σεμνότητά του τον κατέστησαν πολύ αγαπητό στον απλό λαό.

Το θέρος του 1823, ο Μουσταής Πασάς της Σκόδρας εξεστράτευσε στη δυτική Ελλάδα, επικεφαλής 10.000 Τουρκαλβανών. Την 28^η Ιουλίου, ο Μπότσαρης ηγήθηκε 1.250 ανδρών και εγκατέλειψε το Μεσολόγγι για να τον αντιμετωπίσει. Εντόπισε τις εχθρικές δυνάμεις στο Κεφαλόβρυσο Καρπενησίου. Απεφάσισε να επιτεθεί πρώτος κατά τη διάρκεια της νυκτός προκειμένου να προκαλέσει μεγαλύτερο πανικό στον εχθρό και να εκμηδενίσει το αριθμητικό πλεονέκτημά του. Το βράδυ της 8^{ης} προς 9^η Αυγούστου, ηγήθηκε της επιθέσεως περίπου 400 Σουλιωτών, την ίδια ώρα που ο Κίτσος Τζαβέλλας προέβαινε σε αντιπερισπασμό. Το εγχείρημα πέτυχε, αλλά ο Μπότσαρης πληγώθηκε στην κοιλιά. Μολαταύτα, συνέχισε κατευθυνόμενος προς τη σκηνή του Μουσταή για να τον αιχμαλωτίσει. Εάν δεν το κατάφερνε, θα τον σκότωνε. Ο τελευταίος προστατευόταν από 3.000 άνδρες με επικεφαλής τον θείο του

Τζελαλεντίν μπέη. Επηκολούθησε σφοδρή μάχη, κατά την οποία ο Αφρικανός υποτακτικός του Πασά πυροβόλησε τον Σουλιώτη ήρωα στο μάτι.

Ο Μπότσαρης ξεψύχησε μέσα σε λίγα λεπτά. Φημολογείται ότι ο Μουσταής Πασάς ανεφώνησε: «Θα ήθελα να έχω την παλληκαριά του». Το θλιβερό νέο έκανε τους προελαύνοντες Σουλιώτες να ανακόψουν την πορεία τους και να υποχωρήσουν, μεταφέροντας τη σορό του. Κίνησαν προς το Μεσολόγγι. Αρχικώς, πορεύονταν πεζή οι αιχμάλωτοι, ενώ έποντο οι ίπποι των Τουρκαλβανών αξιωματικών με πολύτιμα επισάγματα και 54 εχθρικές σημαίες. Στο τέλος ήταν η σορός του Μπότσαρη, καλυμμένη με κυανή γλαμούδα. Καθ' οδόν, σταμάτησαν στη Μονή Προυσσού, όπου ευρίσκετο κατάκοιτος ο Καραϊσκάκης, πάσχοντας από φυματίωση. Αυτός ασπάστηκε τον νεκρό, λέγοντας: «Άμποτε ήρωα Μάρκο, κι εγώ από τέτοιο θάνατο να πάω». Ο νεκρός μετεφέρθη στο Μεσολόγγι την 10^η Αυγούστου 1823. Η νεκρώσιμη ακολουθία ετελέσθη στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ (1771-1825)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, την 11^η Μαΐου 1771. Εκεί, είχε μεταβεί η μητέρα της Σκεύω Κοκκίνη για να επισκεφθεί τον φυλακισμένο πατέρα της, Υδραίο πλοίαρχο Σταυριανό Πινότση. Νονός της ήταν ο Μανιάτης Παναγιώτης Μούρτζινος. Ο Πινότσης ήταν φυλακισμένος για συμμετοχή στα «Ορλωφικά». Μετά τον θάνατο του πατέρα της, η οικογένειά της εγκαταστάθηκε στις Σπέτσες, όπου η μητέρα της παντρεύτηκε τον πλοίαρχο Δημήτριο Λαζάρου ή Ορλώφ, το 1786. Από τον γάμο αυτό, η Λασκαρίνα απέκτησε οκτώ (8) ετεροθαλή αδέρφια.

Στα 17 της, η Λασκαρίνα παντρεύτηκε τον πλοίαρχο Δημήτριο Γιάννουζα, από τις Σπέτσες, με τον οποίο απέκτησε τρία παιδιά, τον Ιωάννη, τον Γεώργιο και τη Μαρία. Δυστυχώς, όμως, ο σύζυγός της σκοτώθηκε σε ναυτική σύγκρουση με Αλγερινούς πειρατές, το 1797. Τέσσερα χρόνια μετά τον θάνατό του, η Λασκαρίνα παντρεύτηκε και πάλι, αυτή την φορά με τον ευκατάστατο πλοιοκτήτη Δημήτριο Μπούμπουλη, με τον οποίο απέκτησε άλλα τρία παιδιά την Σκεύω, την Ελένη και τον Νικόλαο. Δυστυχώς, όμως, και ο δεύτερος σύζυγός της έχασε την ζωή του σε πολεμική αναμέτρηση με πειρατές ή Γάλλους, το 1811. Ο θάνατός του άφησε τη Λασκαρίνα χήρα για δεύτερη φορά, αλλά και κάτοχο μίας μεγάλης περιουσίας, καθώς μόνον τα χρήματα (πέραν των πλοίων και των κτημάτων) έφθαναν τα 300.000 τάλαρα, που ήταν ασημένια ισπανικά νομίσματα.

Η Λασκαρίνα κατάφερε να διασώσει την περιουσία της από την απειλή της δήμευσης από τους Τούρκους για συμμετοχή του συζύγου της στον ρωσσοτουρκικό

πόλεμο στο πλευρό του Τσάρου. Προς τούτο, μετέβη η ίδια δύο φορές στην Κωνσταντινούπολη, όπου συνάντησε τον Ρώσο πρέσβη βαρόνο Γκριγκόρου Στρογκανώφ. Επικαλέστηκε το γεγονός ότι τα πλοία της έφεραν τη ρωσική σημαία, βάσει της Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, της 21^η Ιουλίου 1774. Επιπλέον, του επέδειξε μία επιστολή του συμπατριώτη του ναυάρχου Σενιάρ, ο οποίος πιστοποιούσε τις υπηρεσίες του Μπούμπουλη. Τέλος, του υπενθύμισε ότι ο εκλιπών είχε παρασημοφορηθεί για τις υπηρεσίες του από τους Ρώσους, οι οποίοι του απένειμαν τον τίτλο του πλοίαρχου του ρωσικού αυτοκρατορικού στόλου και αυτόν του επίτιμου Ρώσου πολίτη.

Ο βαρόνος Στρογκανώφ γνώριζε τις προθέσεις των Τούρκων και την έστειλε στην Κριμαία για να γλιτώσει από τη σύλληψη. Ο Τσάρος Αλέξανδρος Α΄ της παρεχώρησε ένα κτήμα για να μείνει. Πριν φύγει, όμως, κατόρθωσε να συναντήσει τη μητέρα του Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄. Η τελευταία εντυπωσιάστηκε από την Μπουμπουλίνα και έπεισε τον υιό της να υπογράψει ένα φερμάνι, με το οποίο η περιουσία της διεσώζετο και η ίδια θα γλίτωνε τη σύλληψη. Τότε, η Μπουμπουλίνα έφυγε για την Κριμαία, όπου παρέμεινε επί τρεις μήνες. Μετά την παρέλευση του διαστήματος αυτού, βεβαιώθηκε ότι δεν διέτρεχε πλέον κίνδυνο και επέστρεψε στις Σπέτσες.

Εκεί, συνέχισε τις ναυτιλιακές της δραστηριότητες και κατόρθωσε να αυξήσει την περιουσία της. Έγινε μέτοχος σε αρκετά καράβια και ναυπήγησε ένα μεγάλο πλοίο, μήκους 48 πήχων, το οποίο έφερε 18 κανόνια. Το πλοίο ονομάστηκε «Αγαμέμνων» και η ναυπήγησή του συνιστούσε καταφανή παραβίαση της τουρκικής απαγόρευσης για την απόκτηση τέτοιων σκαφών από τους υπόδουλους έως τότε Έλληνες. Το γεγονός αυτό καταγγέλθηκε στους Τούρκους, αλλά η Μπουμπουλίνα δωροδόκησε τον Τούρκο επιθεωρητή ο οποίος πήγε στην νήσο, ενώ κατόρθωσε να πετύχει την εξορία όλων όσων την κατήγγειλαν στις οθωμανικές Αρχές.

Έχει γραφεί δίχως ουδέποτε να επιβεβαιωθεί ότι η Μπουμπουλίνα ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας, από το 1819. Εν τούτοις, είναι βέβαιον ότι προσέφερε για τις ανάγκες του Αγώνα τόσο τον «Αγαμέμνονα» όσο και άλλα τρία μικρότερα πλοία. Την 13^η Μαρτίου 1821, ύψωσε τη δική της σημαία στο κατάρτι του «Αγαμέμνονα». Αυτή είχε έναν αετό με την άγκυρα και τον φοίνικα. Ο αετός με τα φτερά προς τα κάτω συμβόλιζε το σκλαβωμένο Έθνος, το οποίο θα αναγεννάτο όπως ο φοίνικας, με την βοήθεια του Ναυτικού που συμβολίζει η άγκυρα.

Στις αρχές Απριλίου, έπλευσε προς το πολιορκούμενο Ναύπλιο, επιβαίνοντας στο προαναφερθέν πλοίο, το οποίο κυβερνούσε ο υιός της (από τον πρώτο γάμο) Γιαννάκης Γιάννουζας. Οι αρχικές αποτυχίες δεν την επτόησαν αλλά απεβίβασθη με τον υιό της (και τον Γκίκα Μπότσια) στους Μύλους, κατευθυνόμενη προς το Άργος. Εκεί, το ελληνικό στρατόπεδο τελούσε υπό διάλυση, μετά από τις πρώτες αποτυχίες. Η ίδια ανέλαβε την τροφοδοσία των πολιορκητών και την ενίσχυσή τους με το ένοπλο σώμα που συντηρούσε και αποτελείτο από νησιώτες. Στην πόλη αυτή, έλαβε μέρος σε σύσκεψη προκρίτων και οπλαρχηγών, κατά την οποία πρότεινε τη συστηματικότερη πολιορκία του Ναυπλίου. Η πρότασή της έγινε αποδεκτή.

Στα τέλη του μηνός εκείνου, ο υιός της έπεσε μαχόμενος στα περίχωρα του Άργους και οι Τούρκοι του έκοψαν το κεφάλι. Η Μπουμπουλίνα τον θρήνησε αλλά συνέχισε να μάχεται. Μόλις απελευθερώθηκε η πόλη, έστειλε στις Σπέτσες το ακόλουθο μήνυμα: «Σκοτώθηκε ο γιος μου, αλλά το Άργος είναι δικό μας». Σύμφωνα με έναν Γάλλο περιηγητή, έψαξε προσωπικά στο πεδίο της μάχης για να βρει τη σορό του παιδιού της. Κατόπιν, συμμετείχε στην πολιορκία του Ναυπλίου, εφοδιάζοντας τους πολιορκητές του με χρήματα και πολεμοφόδια. Επίσης, έλαβε μέρος στην πολιορκία της Μονεμβασίας. Σημειωτέον ότι ο Κολοκοτρώνης προσωπικά της ζήτησε να του στείλει δύο οκάδες μολύβι, ενώ ο Ανδρέας Λόντος συνέστησε στους κατοίκους της Κορίνθου να της γράψουν για να στείλει πλοία στον Κορινθιακό προς ενίσχυση του Γαλαξιδίου.

Λίγο προ της αλώσεως της Τριπολιτσάς (τον Σεπτέμβριο του 1821), ευρέθη στο στρατόπεδο του Κολοκοτρώνη και ήταν μεταξύ των πρώτων που εισήλθαν στην απελευθερωμένη πόλη. Η Μπουμπουλίνα ανέλαβε την φύλαξη των χαρμιών του Χουρσίτ Πασά, τα οποία αντηλλάγησαν με οικογένειες αιχμάλωτων αγωνιστών, αργότερα. Μετά την πτώση του Ναυπλίου, η Μπουμπουλίνα εγκαταστάθηκε σε ένα οίκημα το οποίο της παρεχώρησε η κυβέρνηση στην πόλη. Εκεί, παρέμεινε έως τα μέσα του 1824. Το Ναύπλιο είχε αναδειχθεί σε έδρα της προσωρινής κυβερνήσεως, από την 18^η Ιανουαρίου 1823.

Στον α΄ εμφύλιο ετάχθη παρά τω πλευρώ του Κολοκοτρώνη, καθώς η θυγατέρα της Ελένη είχε παντρευτεί τον υιό του Πάνο (τον Δεκέμβριο του 1822). Αυτό την έφερε σε ρήξη με τους νησιώτες και δη με τον Γεώργιο Κουντουριώτη. Η Μπουμπουλίνα έτρεφε πάντα μεγάλο σεβασμό για τον Γέρο του Μοριά και ζήτησε την αποφυλάκισή του. Η κυβέρνηση την αγνόησε και προχώρησε στη σύλληψή της. Απελευθερώθηκε αλλά επέστρεψε κρυφά στο Ναύπλιο και συνελήφθη εκ νέου. Τότε, μετεφέρθη συνοδεία ανδρών της κυβερνήσεως στις Σπέτσες (με παρέμβαση του Κουντουριώτη), ενώ έχασε και τον κλήρο ο οποίος της είχε παραχωρηθεί. Τον Νοέμβριο του 1824, ο Πάνος Κολοκοτρώνης σκοτώθηκε σε ενέδρα των κυβερνητικών κοντά στο χωριό Μπεσίρι (νυν Παλλάντιο), ενώ έσπευδε προς ενίσχυση των πολιορκητών της Πάτρας. Αργότερα, η θυγατέρα της παντρεύτηκε τον Θεοδωράκη Γρίβα.

Η Μπουμπουλίνα ευρίσκετο εν μέσω πολιτικών αντιπάλων της, καθώς στις νήσους του Αργοσαρωνικού κυριαρχούσε ο Κουντουριώτης. Είχε ξοδέψει σχεδόν όλη την περιουσία της στον Αγώνα και η κυβέρνηση την είχε υποχρεώσει σε αδράνεια, ενώ ο Ιμπραήμ Πασάς ερήμωνε την Πελοπόννησο. Μολαταύτα, παραμέρισε την εύλογη πικρία της και άρχισε να ετοιμάζεται εκ νέου για να συμμετέχει στις μάχες. Παρέμενε γενναία, δίχως να έχει αίσθηση του φόβου, γεγονός το οποίο επέφερε και τον θάνατό της, κατά τη διάρκεια μίας οικογενειακής διαμάχης λόγω της απαγωγής της Ευγενίας Κούτση, από τον υιό της Γεώργιο Γιάννουζα (τον Μάιο του 1825).

Η Κούτση ήταν κουνιάδα του ετεροθαλούς αδερφού της Μπουμπουλίνας (από τον πατριό της Δημήτριο Λαζάρου ή Ορλώφ). Οι δύο νέοι κατέφυγαν στην οικία του πρώτου συζύγου της Μπουμπουλίνας Δημητρίου Γιάννουζα, όπου έσπευσαν οι συγγενείς της απαχθείσης για να πάρουν πίσω την Κούτση. Η Μπουμπουλίνα πήγε για να δει τι συμβαίνει. Επηκολούθησε σφοδρή λογομαχία, κατά τη διάρκεια της οποίας

ακούστηκε ένας πυροβολισμός. Η σφαίρα (πιθανότατα του Ιωάννη Κούτση) κτύπησε την Μπουμπουλίνα στο μέτωπο και τη σώριασε νεκρή. Ουδέποτε διευκρινίσθη εάν επρόκειτο περί ατυχήματος ή δολοφονίας.

Ο άδοξος θάνατός της (την 22^α Μαΐου 1825) προκάλεσε αίσθηση και απετέλεσε μεγάλο πλήγμα για τον Αγώνα. Το όνομά της είχε γίνει γνωστό διεθνώς, ενώ στη Γαλλία δημιουργήθηκε μόδα «A la Bobeline». Οι απόγονοί της δώρισαν το πλοίο «Αγαμέμνων» στο νεοσύστατο κράτος, το οποίο έγινε η ναυαρχίδα του Ελληνικού Στόλου με το όνομα «Σπέτσαι».

ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ – ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ (1782-1849)

Γεννήθηκε στη Νέδουσα Μεσσηνίας ή κατ' άλλους στον Τουρκολέκα Μεγαλόπολης. Συχνά δε, υπέγραφε με το όνομα Τουρκολέκας ή Τουρκολακιώτης. Δεν είναι απολύτως εξακριβωμένος η χρονιά γεννήσεώς του, καθώς έχουν αναφερθεί τα έτη 1782, 1784 ή 1787. Ήταν υιός του κλέφτη Σταματέλου Τουρκολέκα και της Σοφίας Καρούτσου, αδελφής της συζύγου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Σε ηλικία 11 ετών, εντάχθηκε στην ένοπλη ομάδα του πατέρα του. Λίγα χρόνια αργότερα, έγινε μέλος του σώματος του πρωτοκλέφτη Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη, τη θυγατέρα του οποίου Αγγελίνα έμελλε να νυμφευθεί.

Η γενναιότητά του ήταν πανθομολογούμενη. Το 1805, κατέφυγε στη Ζάκυνθο και εντάχθηκε στο ρωσικό τάγμα, το οποίο πολέμησε εναντίον των Γάλλων στην ιταλική χερσόνησο. Ο ίδιος, όμως, αμφισβητείται κατά πόσον πολέμησε κατά των δυνάμεων του Ναπολέοντα. Επέστρεψε στη γαλλοκρατούμενη Ζάκυνθο και ετάχθη υπό τις διαταγές των πρώην εχθρών του. Το 1807-1808, πήγε στην Πελοπόννησο, ακολουθώντας τον Κολοκοτρώνη για να βοηθήσουν τον Αλή Φαρμάκη. Μετά τον αποκεφαλισμό του πατέρα, του αδερφού και του κουνιάδου του ορκίστηκε ότι θα σκοτώνει Τούρκους έως ότου απαλλαγεί η πατρίδα μας από αυτούς.

Την 18^η Οκτωβρίου 1818, μυήθηκε στην Φιλική Εταιρία. Την 23^η Μαρτίου 1821, εισήλθε (μαζί με τους άλλους στρατιωτικούς αρχηγούς) στην Καλαμάτα. Εξ αρχής, υιοθέτησε το στρατηγικό σχέδιο του Κολοκοτρώνη για την κατάληψη της Τριπολιτσάς και έλαβε μέρος σε όλες τις επιχειρήσεις. Διεκρίθη στη μάχη του

Βαλτετσίου (την 12^η Μαΐου 1821), ενώ αποφασιστική ήταν η συμβολή του στην επικράτηση των ημετέρων δυνάμεων κατά τη μάχη των Δολιανών (την 18 Μαΐου 1821). Στην τελευταία, ανεδείχθησαν ανάγλυφα οι στρατιωτικές του ικανότητες. Οχυρώθηκε με 200 άνδρες σε τρία πετρόκτιστα σπίτια, ενώ οι άνδρες των τοπικών οπλαρχηγών Αθαν. Μητρομάρα, Ηλ. Κωνσταντόπουλου, Θεοδ. Τερζάκη και Κων. Καρζή κατέλαβαν άλλα οικήματα και καίριες θέσεις. Ο συνολικός αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τους 600. Η ολιγάριθμη αυτή ελληνική δύναμη κατόρθωσε να σταματήσει πολλαπλάσια εχθρικά στρατεύματα υπό τον Κεχαγιάμπεη, τον οποίο υπεχρέωσε να επιστρέψει στην Τριπολιτσά. Ήταν η πρώτη φορά που ο Νικηταράς ανέλαβε την ηγεσία ενός στρατιωτικού σώματος. Αχρήστευσε δύο εχθρικά κανόνια, πήρε άφθονα λάφυρα, ενώ διεκρίθη ιδιαίτερος στις σπαθομαχίες. Έκτοτε, απεκαλείτο «τουρκοφάγος».

Η νικηφόρα έκβαση των δύο μαχών οδήγησε στην άλωση του διοικητικού κέντρου των Οθωμανών στην Πελοπόννησο (την 23^η Σεπτεμβρίου 1821) και επέφερε την εμπέδωση της Επανάστασεως στον Μωρηά. Σημειωτέον ότι συγκαταλεγόταν μεταξύ των ελαχίστων που αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στη διανομή των λαφύρων από την προαναφερθείσα άλωση. Την 9^η Δεκεμβρίου, εξελέγη (μαζί με άλλους τρεις) στρατηγός από την Πελοποννησιακή Γερουσία. Είχε ήδη συμπολεμήσει με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο για την ανακατάληψη της Λειβαδιάς, ενώ αργότερα συνεργάστηκε μαζί του στη Στυλίδα και την Αγία Μαρίνα. Την 28^η Ιουλίου 1822, συμμετείχε στη μάχη στο Αγιονόρι, η οποία έδωσε τη χαριστική βολή στην πανίσχυρη στρατιά του Δράμαλη, η οποία είχε ήδη υποστεί δεινή ήττα στα Δερβενάκια, δύο ημέρες νωρίτερα Μάλιστα, λέγεται ότι έσπασε τρεις πάλες (σπαθιά σαν δρεπάνια), ενώ το τέταρτο «κόλλησε» στο χέρι του, το οποίο έπαθε αγκύλωση. Μετά το τέλος της μάχης, τα λάφυρα ήταν πάρα πολλά. Τότε, ανεδείχθη η ανιδιοτέλεια του ανδρός, όταν επείσθη με μεγάλη δυσκολία να δεχθεί ένα άλογο (το οποίο χάρισε) και ένα πανάκριβο σπαθί, το οποίο αργότερα προσέφερε στον έρανο για την ενίσχυση του Αγώνα.

Κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων, ετάχθη στο πλευρό του θείου του Κολοκοτρώνη, μεριμνώντας πάντοτε για τον συμβιβασμό και τη συνεννόηση των αντιμαχομένων Ελλήνων. Αργότερα, πολέμησε στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου, τασσόμενος υπό την προστασία και τις διαταγές του Δημητρίου Μακρή. Έως το τέλος του Αγώνα, παρέμεινε στην πρώτη γραμμή, μαχόμενος στην Πελοπόννησο και στην ανατολική Ρούμελη, όπου συνεργάστηκε με τον Ανδρούτσο και τον Γεώργιο Καραϊσκάκη. Το 1825, αρνήθηκε (μαζί με τον Δημήτριο Υψηλάντη) να υπογράψει την «πράξη υποτέλειας» προς τη Μεγ. Βρετανία. Τον Νοέμβριο του 1826, συμμετείχε στη μεγάλη νίκη των ελληνικών στρατευμάτων υπό τον Καραϊσκάκη στην Αράχωβα.

Μετά την απελευθέρωση, ετάχθη στο πλευρό του Ιωάννη Καποδίστρια και κατέστη ένας από τους στενότερους συνεργάτες του. Πήρε μέρος στη Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους (1829), ως πληρεξούσιος Λεονταρίου. Το 1830, διορίστηκε Γενικός Αρχηγός της Πολιτικής Φρουράς Πελοποννήσου. Το 1831, ανέλαβε Πρόεδρος του Αναθεωρητικού Δικαστηρίου των Ελαφρών. Το 1832, τοποθετήθηκε Γενικός Αρχηγός του Στρατοπέδου Κορίνθου και έπειτα Αρχηγός της Μεσσηνίας. Επί Βασ. Όθωνα, τιμήθηκε με τον Αργυρούν Σταυρόν του Αγώνος

(Αργυρούν Αριστείον). Μάλιστα, το σχετικό δίπλωμα υπεγράφη από την Βασίλισσα Αμαλία και επ' αυτού ετέθη η ανάγλυφη Μεγάλη του Κράτους Σφραγίδα, την 20^η Φεβρουαρίου/3^η Μαρτίου 1836. Την 23^η Ιανουαρίου 1835, τιμήθηκε με τον (Χρυσούν) Σταυρόν των Ταξιαρχών του Τάγματος του Σωτήρος, ενώ την 1^η Ιανουαρίου 1838, τιμήθηκε με τον (Χρυσούν) Σταυρόν των Ανωτέρων Ταξιαρχών του Τάγματος του Σωτήρος.

Λίγο μετά, όμως, περιέπεσε σε δυσμένεια, επειδή υπεστήριζε το αντιπολιτευόμενο ρωσικό κόμμα. Μάλιστα, προφυλακίστηκε ως αρχηγός συνωμοτικής ομάδας η οποία είχε σκοπό την ανατροπή του ηγεμόνος και την αντικατάστασή του από Ρώσσο πρίγκιπα, το 1839. Πράγματι, υπήρξε συνιδρυτής της «Φιλορθοδόξου Εταιρείας», μαζί με τον μικρότερο αδερφό του δολοφονηθέντος κυβερνήτη Γεώργιο Καποδίστρια και τον Νικόλαο Ρενιέρη, τον Ιούνιο του 1839. Εν τούτοις, σκοπός της εταιρείας αυτής ήταν η δημιουργία απελευθερωτικών κινημάτων στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία και η ενίσχυση της Ορθοδοξίας. Στη δίκη του, που έλαβε χώρα την 11^η Ιουλίου 1840, αθωώθηκε ελλείψει στοιχείων. Δυστυχώς, η κράτησή του παρατάθηκε με αποτέλεσμα να υποστεί ανεπανόρθωτη βλάβη η υγεία του και σχεδόν να τυφλωθεί (καθώς έπασχε από σάκχαρο). Κατά τη διάρκεια της πολύμηνης φυλακίσεώς του, υπέστη ταπεινώσεις και βασανισμούς, που οδήγησαν τη θυγατέρα του Σοφία στην τρέλα. Απεφυλακίσθη κατόπιν παρεμβάσεως του Ιωάννη Μακρυγιάννη, την 18^η Σεπτεμβρίου 1841.

Ήταν πάμφτωχος και ένα κτήμα που είχε στο Σερεμέτι βγήκε σε πλειστηριασμό. Εγκαταστάθηκε στον Πειραιά. Φημολογείται ότι και το σπίτι όπου διέμενε βγήκε στον πλειστηριασμό λόγω χρεών. Μάλιστα, μετέβη ο ίδιος στη διαδικασία, κρατώντας το μόνο περιουσιακό στοιχείο που του είχε απομείνει, το σπαθί του. Όλοι οι παριστάμενοι σιώπησαν. Ο τυφλός ήρωας ανέβηκε με δυσκολία στο βήμα και είπε: «Τελευταίος πλειοδότης το σπαθί του Νικηταρά». Οι διεκδικητές απεσύρθησαν και κατ' αυτόν τον τρόπο γλίτωσε το σπίτι του. Το κράτος του χορήγησε μία «άδεια επαιτείας», ώστε να μπορεί να ζητιανεύει στον ναό της Ευαγγελίστριας κάθε Παρασκευή. Η κατάστασή του έφθασε μέχρι τον πρέσβη μίας Μεγάλης Δυνάμεως, ο οποίος ενημέρωσε σχετικά την κυβέρνησή του. Ουδείς μπορούσε να τον πιστέψει και έστειλε έναν υπάλληλο της πρεσβείας για να διαπιστώσει ιδίοις όμμασι, κατά πόσον αλήθευε η φήμη. Αυτός βρήκε τον Νικηταρά να ζητιανεύει. Μόλις ο τελευταίος τον αντελήφθη, τράβηξε αμέσως το απλωμένο του χέρι. Επηκολούθησε ο παρακάτω διάλογος:

- *Τι κάνετε, στρατηγέ μου;*
- *Απολαμβάνω την ελεύθερη πατρίδα!* απήντησε περήφανα ο ήρωας.
- *Μα, εδώ την απολαμβάνετε, καθισμένος στο δρόμο;* επέμεινε ο ξένος.
- *Η πατρίδα μου έχει χορηγήσει σύνταξη για να ζω καλά αλλά εγώ έρχομαι εδώ για να παίρνω μια ιδέα πώς περνάει ο κόσμος,* αντέτεινε ο Νικηταράς.

Εντυπωσιάστηκε ο ξένος και θέλησε να απομακρυνθεί για μην φέρνει σε δύσκολη θέση τον ήρωα. Χαιρέτισε ευγενικά, αφήνοντας να του πέσει ένα πουγκί με χρυσές λίρες ώστε να μην τον προσβάλει. Ο Νικηταράς άκουσε τον ήχο, έπιασε το πουγκί το ψηλάφισε και φώναξε στον ξένο.

- Σου έπεσε το πουγκί σου. Πάρ ' το για να μην το βρει κανείς και το χάσεις!

Μετά την εξέγερση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 του απενεμήθη ο βαθμός του υποστρατήγου και του χορηγήθηκε μία πενιχρή τιμητική σύνταξη, η οποία ήταν ο μόνος πόρος της ζωής του. Το 1847, διορίστηκε μέλος της Γερουσίας. Την 25^η Σεπτεμβρίου 1849, έφυγε από τη ζωή σε μία φτωχική καλύβα μιας καρβουνόμαντρας κοντά στο λιμάνι, όπου τον είχε μαζέψει ένα απ' τα παλαιά παλικάρια του. Ο Νικηταράς απέκτησε δύο θυγατέρες και έναν υιό, τον Ιωάννη Σταματελόπουλο, ο οποίος έγινε στρατιωτικός. Άφησε απομνημονεύματα, τα οποία υπαγόρευσε στον Γεώργιο Τερτσέτη, το 1836. Τελευταία του επιθυμία ήταν να ταφεί δίπλα στον θείο του Κολοκοτρώνη. Προτομή του υπάρχει στη Λεωφόρο των Ηρώων στο Πεδίον του Άρεως και στην πλατεία 23^{ης} Μαρτίου στην Καλαμάτα.

ΞΑΝΘΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ (1772-1851)

Γεννήθηκε στην Πάτμο, το 1772. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά διαθέσιμα στοιχεία για τις δύο πρώτες δεκαετίες της ζωής του, πέραν του ότι σπούδασε στην Πατμιάδα Σχολή. Το 1792, έφυγε αρχικώς για τη Σμύρνη και εν συνεχεία για την Τεργέστη, όπου εργάστηκε στον εμπορικό τομέα. Το 1810, ανεζήτησε την τύχη του στην Οδησσό, όπου, εισήλθε στην υπηρεσία του μεγαλέμπορου Βασιλείου Ξένη. Αργότερα, έφυγε για την Κωνσταντινούπολη, όπου δημιούργησε μία δική του μικρή εταιρεία σε συνεργασία με δύο Ηπειρώτες εμπόρους.

Κατόπιν, βρέθηκε στην Πρέβεζα και τη Λευκάδα για να αγοράσει λάδι. Λέγεται πως κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην προαναφερθείσα νήσο, έγινε μέλος μίας Τεκτονικής Στοάς (της «Εταιρείας Ελευθέρων Κτιστών» της Αγίας Μαύρας), με την παρότρυνση του φίλου του Παναγιωτάκη Καραγιάννη. Επέστρεψε στην Πόλη και ανεχώρησε για την Οδησσό, όπου γνώρισε άλλους δύο εμπόρους από την Ήπειρο, τον Νικόλαο Σκουφά και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Ο ίδιος αναφέρει στα Απομνημονεύματά του ότι η γνωριμία έλαβε χώρα τον Νοέμβριο του 1813.

Οι τρεις Έλληνες συνδέθηκαν με στενή φιλία και ο Ξάνθος τους κοινοποίησε το σχέδιό του για την ίδρυση μίας μυστικής εταιρείας, που θα βοηθούσε στον ξεσηκωμό του Γένους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ιδρύθηκε η Φιλική Εταιρεία, την 14^η Σεπτεμβρίου 1814, ημέρα εορτασμού της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού. Κάποιοι μελετητές, όμως, εκτιμούν ότι αυτή είχε συσταθεί λίγους μήνες νωρίτερα. Η Εταιρεία είχε συνωμοτικό χαρακτήρα και ο Ξάνθος ανέλαβε καθήκοντα ταμιά και γραμματέα. Ταυτόχρονα, αποτελούσε τον σύνδεσμο με άλλα ηγετικά μέλη, όπως τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο.

Έφερε δε τα ακόλουθα ψευδώνυμα: Α. Θυμίδης, Αναστάσιος Θυμίδης, Αντώνιος Θωμαΐδης, Αναστάσιος Θωμαΐδης, Αγγελής Θεοδωρίδης, Ανδρέας Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Θεοδωρίδης, Α. Θέρμανδρος, Α. Θεοδώρου, Αλέξανδρος Θεοδώρου, Βασίλειος Θεαγενίδης, Μιχαήλ Θεοδοσιάδης, Δ. Θυμίδης και Ξενίδης.

Τα χρήματα του Ξάνθου, όμως, τελείωσαν και αναγκάστηκε να φύγει και πάλι για την Κωνσταντινούπολη. Εκεί, δούλεψε στον εμπορικό οίκο του Παλαιολόγου Λεμονή, τον οποίο μύησε στην Φιλική Εταιρεία. Λίγο μετά, απεφασίσθη η μεταφορά της έδρας της Εταιρείας στην Πόλη. Αυτή πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 1818. Εκεί, ετέθησαν οι νέες βάσεις και διευρύνθηκε ο κύκλος των επαφών των ιδρυτών της, ενώ αυξήθηκε κατακόρυφα και ο αριθμός των μελών της. Σίγουρα, αυτό οφειλόταν στο ότι οι ιδρυτές της ευρίσκοντο και οι τρεις στο ίδιο μέρος, καθώς υπήρχε πλέον η δυνατότητα για συχνότερη ανταλλαγή απόψεων και διόρθωση των όποιων σφαλμάτων.

Την 22^α Σεπτεμβρίου 1818, ελήφθη η απόφαση μετάβασης του Ξάνθου στην Αγία Πετρούπολη προς συνάντηση του υπουργού Εξωτερικών του Τσάρου κόντε Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος προοριζόταν για τη θέση του αρχηγού της Φιλικής Εταιρείας. Εντούτοις, η μετάβαση αυτή καθυστέρησε, καθώς ο Ξάνθος ταξίδεψε σε διάφορα μέρη της Θεσσαλίας, της Βεσσαραβίας (Τομάροβο, Ρένι, Δουμπασάρι) αλλά και της τότε Ρωσσίας (Μόσχα, Κίεβο, Νίζνα), εκμεταλλευόμενος την απουσία του Κερκυραίου διπλωμάτη από την πρωτεύουσα της αχανούς Ρωσσικής Αυτοκρατορίας. Ο Ξάνθος αξιοποίησε τα ταξίδια του στα μέρη αυτά για να μυήσει νέα μέλη στην Εταιρεία.

Επίσης, παρέλαβε συστατικές επιστολές από τον Φιλικό Άνθιμο Γαζή, ο οποίος ήδη είχε μυήσει στην Εταιρεία τους προύχοντες της Φωκίδας, της Λοκρίδας και του Πηλίου. Τέλος, συνήντησε στη Μόσχα τους Φιλικούς Αντώνιο Κομιζόπουλο και Νικόλαο Πατσιμάδη, με τους οποίους οργάνωσε σύσκεψη για την προπαρασκευή της Επανάστασης και την κάθοδο του Ιωάννη Βαρβάκη στο Αιγαίο.

Τελικώς, ο Ξάνθος πραγματοποίησε την επίσκεψή του στην Αγία Πετρούπολη, τον Ιανουάριο του 1820. Ο Καποδίστριας, όμως, αρνήθηκε να αποτελέσει την «Ανώτατη Αρχή» της Φιλικής Εταιρείας, εκτιμώντας ως εντελώς ακατάλληλη την χρονική στιγμή, λίγα χρόνια μετά τη λήξη των Ναπολεόντειων Πολέμων, που τόση αναστάτωση είχαν προκαλέσει στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Όλοι επιζητούσαν γαλήνη και ηρεμία, ενώ στο διπλωματικό σκηνικό είχε εγκαθιδρυθεί η λεγομένη «αρχή της νομιμότητας».

Η αρχή αυτή συνίστατο στη διατήρηση του status quo. Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δηλαδή την ευθύνη αλλά και το δικαίωμα επεμβάσεως προς επίτευξη του προαναφερθέντος σκοπού. Σημειωτέον ότι η διασφάλιση της εσωτερικής τάξεως (η οποία αντανάκλατο στο πρόσωπο του ηγεμόνα) ήταν υπόθεση και των υπολοίπων κρατών προς χάριν της γαλήνης της ευρωπαϊκής ηπείρου. Στο πλαίσιο της αρχής αυτής, α. ψηφίστηκαν οι νόμοι του βρετανικού Κοινοβουλίου (που ονομάστηκαν «Έξι Πράξεις») κατά των ριζοσπαστικών δραστηριοτήτων, β. θεσπίστηκαν τα Διατάγματα

του Κάρλσμπατ με πρωτοβουλία του Αυστριακού υπουργού Εξωτερικών πρίγκιπα Κλέμενς Βέντσελ φον Μέττερνιχ (Klemens Wenzel Nepomuk Lothar Fürst von Metternich-Winneburg zu Beilstein) για την κατάπνιξη του φιλελεύθερου κινήματος στα πανεπιστήμια της Γερμανίας, γ. κατεδιώχθησαν οι οπαδοί του Ναπολέοντα Βοναπάρτη (Napoléon Bonaparte) στη Γαλλία, αν και ο Βασιλεύς Κάρολος Ι΄ παρεχώρησε έναν καταστατικό χάρτη και δ. κατεστάλησαν οι εξεγέρσεις στην ιταλική χερσόνησο.

Κατόπιν, ο Ξάνθος εστράφη προς τον υπασπιστή του Τσάρου Αλέξανδρο Υψηλάντη. Είναι άγνωστο κατά πόσον η πρωτοβουλία του αυτή ήταν εις γνώσιν των άλλων δύο ιδρυτικών μελών της Εταιρείας. Πάντως, απεδείχθη σωστή, καθώς ο Υψηλάντης, πρόσωπο υψηλού κύρους, απεδέχθη τη σχετική πρόταση, γεγονός που ενθουσίασε τον Σκουφά και τον Τσακάλωφ. Έκτοτε, οι δύο άνδρες (Ξάνθος και Υψηλάντης) ανέπτυξαν στενή συνεργασία. Οι δυο τους ίδρυσαν την «Εθνική Κάσσα» (Ταμείο), για την οικονομική ενίσχυση του προετοιμαζόμενου Αγώνα.

Αργότερα, ο πρώτος πήγε στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας, όπου πραγματοποιήθηκε μία συνάντηση υψηλόβαθμων Φιλικών. Σε αυτήν, εκπονήθηκαν τα σχέδια της εξεγέρσεως στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και συνετάχθη η επαναστατική προκήρυξη προς τους κατοίκους της Ρούμελης και των νήσων του Αρχιπελάγους, την 8^η Οκτωβρίου 1820. Δυστυχώς, η αρνητική εξέλιξη της εξεγέρσεως στη Μολδοβλαχία και η στρατιωτική ήττα των Ελλήνων τον υπεχρέωσαν να φύγει για την Πελοπόννησο, στα μέσα του 1821.

Δεν υπάρχουν απολύτως εξακριβωμένες πληροφορίες για τα γεγονότα που ακολούθησαν. Είναι βέβαιον ότι ο Ξάνθος ταξίδευσε στα κέντρα των ελληνικών παροικιών, θέλοντας να εξασφαλίσει χρήματα για τον Αγώνα. Τον Ιούνιο του 1823, μετέβη (μαζί με τον Τσακάλωφ) από την Τεργέστη στην επαναστατημένη Πελοπόννησο. Έμεινε κοντά στον Δημήτριο Υψηλάντη για βραχύ χρονικό διάστημα. Μετά, έφυγε για την Αυστρία, θέλοντας να απελευθερώσει τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, προσπάθεια που δεν ευοδόθηκε. Κατόπιν, ο Ξάνθος επέστρεψε στον Μωρηά και πήρε μέρος στην Επανάσταση. Το φθινόπωρο του 1827, γύρισε στην Οδησό. Ακολούθως, μετέβη στο Βουκουρέστι, όπου, περιήλθε σε οικονομική ανέχεια. Έμεινε δε σε μοναστήρι επί μία εξαετία.

Το 1837, απεφάσισε να επιστρέψει στην Ελλάδα, επιθυμώντας να αποσείσει τις εις βάρος του κατηγορίες για κακοδιαχείριση των χρημάτων της Φιλικής Εταιρείας, που εκτόξευαν ο Ιωάννης Αναγνωστόπουλος και ο Ιωάννης Φιλήμων ήδη από τριετίας. Ο δεύτερος βασίστηκε κυρίως στη μαρτυρία του πρώτου και έγραψε το έργο υπό τον τίτλο «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας», στο οποίο υποβαθμιζόταν ο ρόλος του Ξάνθου και καταβαλλόταν προσπάθεια συκοφάντισής του.

Είναι γνωστό ότι ο Αναγνωστόπουλος αμφισβητούσε από παλιά τη συμμετοχή του Ξάνθου στην ίδρυση της Εταιρείας και οι δύο άνδρες είχαν κάκιστες διαπροσωπικές σχέσεις. Ο Ξάνθος προχώρησε στη σύνταξη εκθέσεων και

υπομνημάτων, ενώ αργότερα έγραψε τα Απομνημονεύματά του. Τα έγγραφα αυτά θεωρήθηκαν αξιόπιστα και ακριβή, αποκατέστησαν την αλήθεια και είναι πολύτιμα βοηθήματα για τον μελετητή της περιόδου. Ο ίδιος ο Φιλήμων απεκατέστησε τον Ξάνθο με μία σειρά άρθρων του στην εφημερίδα *Αιών*, το 1839. Αργότερα, τον απεκατέστησε και με το έργο του υπό τον τίτλο «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως».

Νωρίτερα (το 1838), ο Βας. Όθωνας του είχε απονείμει τον Χρυσό Σταυρό του Σωτήρος για τη δράση του στον Αγώνα, ενώ διέταξε να του χορηγηθεί ένα επίδομα, το οποίο ο Ξάνθος ουδέποτε έλαβε. Ακολούθως, τον διόρισε διοικητή στην Ύδρα, θέση την οποία δεν διετήρησε επί μακρόν. Το ίδιο σύντομη ήταν και η θητεία του στο Ελεγκτικό Συνέδριο.

Δυστυχώς, υπέστη ένα ατύχημα στις σκάλες της Βουλής, στην προσπάθεια αποχώρησης των παρευρισκομένων στα θεωρεία, όταν ξέσπασε ένας καβγάς για προσωπικό ζήτημα του βουλευτή Λύσανδρου Βιλαέτη.

Ο ηλικιωμένος Ξάνθος απεβίωσε από τα τραύματά του, την 29^η Νοεμβρίου 1851. Κηδεύτηκε στο Α΄ Νεκροταφείο με τιμές στρατηγού.

Τα οστά του μεταφέρθηκαν στη γενέθλια γη του και τοποθετήθηκαν σε τύμβο, που ανεγέρθη εμπροσθεν της οικίας όπου είχε γεννηθεί. Εις μνήμην του πολλές οδοί και πλατείες έλαβαν το όνομά του, ενώ προτομές του έχουν τοποθετηθεί στην πλατεία Κολωνακίου των Αθηνών, στην Πάτμο κ.α.

ΟΛΥΜΠΙΟΣ ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ (1772-1821)

Γεννήθηκε στο Βλαχολίβαδο (σημερινό Λιβάδι Ελασσόνας), την 4^η Μαρτίου 1772. Ο πατέρας του Νικόλαος ήταν από την Φτέρη Πιερίας και καταγόταν από τη γνωστή οικογένεια κλεφτών και αρματολών των Λαζαίων. Η ηρωϊκή δράση των τελευταίων έγινε ακόμη και δημοτικό τραγούδι. Η μητέρα του Νικολέτα ήταν θυγατέρα προύχοντα από τη Λιβαδειά. Δυστυχώς, ο Γιωργάκης Ολύμπιος έμεινε ορφανός από μητέρα όταν ο ίδιος ήταν ακόμη παιδί.

Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στο ονομαστό σχολείο του χωριού του δίπλα σε καταξιωμένους δασκάλους. Αρχικώς, ασχολήθηκε με τη γεωργία. Εντούτοις, υποχρεώθηκε να πάρει τα βουνά, όταν πολλοί Λαζαίοι εξοντώθηκαν από ανθρώπους του Αλή Πασά Τεπελενλή. Ο πατέρας του τον έστειλε σε όσους συγγενείς είχαν απομείνει εν ζωή για να μάθει την πολεμική τέχνη. Η σωματική του διάπλαση, η ικανότητά του στο σημάδι και ο χαρακτήρας τον έκαναν αγαπητό σε όλους. Σύντομα, έγινε πρωτοπαλίκαρο του θείου του, Τόλιου Λάζου.

Έχει γραφεί ότι οι ικανότητές του αναγνωρίστηκαν ακόμη και από τον Αλή Πασά. Ο τελευταίος του παρεχώρησε το αρματολίκι του Ολύμπου, από το οποίο πήρε και το όνομα «Ολύμπιος». Το 1799, όμως, ο Γιωργάκης Ολύμπιος ήρθε σε ρήξη με τον Αλή Πασά και έγινε κλέφτης. Δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή του Ολύμπου, την οποία γνώριζε άριστα, προκαλώντας αρκετά προβλήματα στον Αλή Πασά. Ο τελευταίος έστειλε εναντίον του ισχυρές δυνάμεις, εξαναγκάζοντας τον Έλληνα οπλαρχηγό να καταφύγει στη Σερβία, όπου επικρατούσε επαναστατικός αναβρασμός.

Εκεί, νυμφεύτηκε τη Στάνα, χήρα του Σέρβου οπλαρχηγού Βέλκου. Το 1803, μετέβη στο Βουκουρέστι. Υπηρέτησε στο «Ελληνικό Σύνταγμα της Οδησού», που είχε ανασυσταθεί από τον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄, ενώ διατηρούσε επικοινωνία με τον ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνο Υψηλάντη, τον οποίο προέτρεπε συνεχώς να εξεγερθεί κατά των Τούρκων. Συμμετείχε στον πόλεμο μεταξύ Ρωσσίας και Υψηλής Πύλης που ξέσπασε την εποχή εκείνη. Είχε σχηματίσει ένα επίλεκτο σώμα, αποτελούμενο από 1.300 άνδρες, με το οποίο απέκρουσε στο Βιδίνιο μία προσπάθεια

των οθωμανικών στρατευμάτων να εισβάλουν στην Βλαχία. Ο μετέπειτα νικητής επί του Ναπολέοντα Στρατηγός πρίγκιπας Μιχαήλ Κουτούζοφ (Mikhail Illarionovich Golenishchev-Kutuzov-Smolensky) θαύμασε τη γενναιότητά του και τον ονόμασε συνταγματάρχη, ενώ ο Τσάρος τού απένειμε το παράσημο της Αγίας Άννας και τον χρησιμοποίησε σε διάφορες εμπιστευτικές αποστολές.

Ο Γιωργάκης Ολύμπιος υπήρξε πιστός συνεργάτης των Ρώσων, πιστεύοντας ότι αυτοί ήταν οι φυσικοί προστάτες του ελληνισμού λόγω του κοινού θρησκευτικού δόγματος. Εκτιμούσε πως ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να βοηθήσουν τους Έλληνες, όταν οι τελευταίοι επαναστατούσαν. Δεν συνεργαζόταν, λοιπόν, με τον Ρωσικό Στρατό για ίδιον όφελος. Προς τούτο και αρνήθηκε κάθε πρόταση να σταδιοδρομήσει σε αυτόν. Άλλωστε, δεν ήθελε να απομακρυνθεί από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, καθώς θεωρούσε ότι εκεί ήταν το προσφορότερο μέρος για να ξεσπάσει η ελληνική Επανάσταση.

Ο Έλληνας οπλαρχηγός μετέβη διαδοχικά στη Σερβία και το Βουκουρέστι, όπου ο τοπικός ηγεμόνας Αλέξανδρος Σούτσος τον διόρισε επικεφαλής ενός ολιγάριθμου ενόπλου σώματος. Λίγο μετά., προβιβάστηκε σε αρχηγό του Πυροβολικού. Το 1817, μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο (ή κατ' άλλους από τον Γεώργιο Λεβέντη). Κάποιες πηγές κάνουν λόγο για το 1819, φαίνεται όμως ότι είχε μνηθεί νωρίτερα και είχε αναλάβει καθήκοντα διαδόσεως των αρχών της. Μάλιστα, προσπάθησε να προσεγγίσει ακόμη και τους ηγεμόνες της Σερβίας, πιστεύοντας εσφαλμένα σε κοινή δράση κατά του Οθωμανού κατακτητή.

Διετέλεσε στενός συνεργάτης του Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο οποίος τον έθεσε επικεφαλής όλων των επαναστατικών δυνάμεων στην περιοχή της Μολδοβλαχίας. Ο Γιωργάκης Ολύμπιος θα έφερε τον βαθμό του αρχιστρατήγου. Ήταν ιδιαίτερος υπερήφανος, καθώς είχε πλήρη συναίσθηση της ιστορικής ευθύνης, που ανελάμβανε, ορκίστηκε δε να πράξει το παν για την επιτυχία του Αγώνα. Ήρθε σε επαφή με τον οπλαρχηγό Θεόδωρο Βλαδιμηρέσκου, τον οποίο ορισμένοι ισχυρίζονται ότι μύησε στην Εταιρεία, κατ' εντολήν του Υψηλάντη.

Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία ξέσπασε τον Ιανουάριο του 1821 και είχε τη μυστική υποστήριξη της Φιλικής Εταιρείας. Τον επόμενο μήνα, ο Υψηλάντης κήρυξε επισήμως την Επανάσταση. Αν και ο τελευταίος του είχε αφαιρέσει την αρχιστρατηγία, ο Γιωργάκης Ολύμπιος τον υπεδέχθη θερμά και ετέθη υπό τις διαταγές του. Αρχικώς, η συνεργασία του με τον Βλαδιμηρέσκου υπήρξε στενή και οδήγησε στην κατάληψη του Βουκουρεστίου.

Την 27^η Απριλίου, ο Γιωργάκης Ολύμπιος απέκρουσε μία εχθρική προσπάθεια διελεύσεως του Δούναβη. Δεν κατόρθωσε, όμως, να αποτρέψει την εισβολή πολυάριθμων τουρκικών δυνάμεων στη Μολδοβλαχία, λίγο αργότερα. Δυστυχώς, η στάση του Βλαδιμηρέσκου ήταν αμφίσημη και δημιούργουσε προβλήματα στον Αγώνα με αποτέλεσμα ο Γιωργάκης να τον συλλάβει και να τον παραδώσει στον

Υψηλάντη. Ο Βλαδιμηρέσκου προσπάθησε να επιρρίψει την ευθύνη σε άλλους για τις συνεχείς επαφές του με την Υψηλή Πύλη αλλά δεν έπεισε κανέναν με αποτέλεσμα να θανατωθεί.

Τον Ιούνιο, ο Γιωργάκης Ολύμπιος πολέμησε με άφθαστο ηρωισμό στην αιματηρή μάχη του Δραγατσανίου. Κατόρθωσε να σώσει αρκετούς άνδρες και τη σημαία του Ιερού Λόχου αλλά η στρατιωτική ήττα επέφερε βαρύ πλήγμα στον Αγώνα στη Μολδοβλαχία. Έπρεπε να αποδεχθεί ότι η Επανάσταση στην περιοχή είχε αποτύχει. Απεφάσισε, λοιπόν, να κινηθεί προς το Κίμπουλουγκ (στην ορεινή Βλαχία), όπου ευρίσκοντο η έγκυος σύζυγός του και τα δύο ανήλικα τέκνα του. Από εκεί, θα κατέφευγαν στη Ρωσσία, συνοδεία ορισμένων συναγωνιστών του προκειμένου να καταστεί εφικτή η κάθοδός τους στην επαναστατημένη Ελλάδα για να συνεχίσουν τον Αγώνα.

Ο Υψηλάντης δεν τον ακολούθησε και οι δύο άνδρες αποχαιρετίστηκαν μέσα σε κλίμα συγκίνησης. Ο Γιωργάκης Ολύμπιος είχε στο πλευρό του τον Ιωάννη Φαρμάκη και 500-800 επίλεκτους ιππείς. Αυτή η ομάδα προκάλεσε επανειλημμένως μεγάλες απώλειες στον εχθρό, που την κατεδίωκε. Εν τω μεταξύ, ο ίδιος αρρώστησε, ενώ σχεδόν οι μισοί άνδρες του τον εγκατέλειψαν. Οι υπόλοιποι τον μετακινούσαν με φορείο. Έβλεπε περίλυπος το όραμά του για μία παλλαϊκή επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες να συντρίβεται.

Απεφασίσθη να σταματήσουν προσωρινά στη Μονή Σέκκου. Δυστυχώς, ο Γιωργάκης Ολύμπιος πίστεψε την επιστολή του αμφιλεγόμενου επισκόπου Ρομάνο και απεφάσισε να υπερασπιστεί το μοναστήρι και τα κειμήλιά του. Στις αρχές Σεπτεμβρίου, 6.000 Τούρκοι υπό τον Σαλίχ πασά έσπευσαν και τους περικύκλωσαν. Οι επιτιθέμενοι κατέστρεψαν το υδραγωγείο και χρησιμοποίησαν ακόμη και ένα κανόνι. Η συντριπτική αριθμητική υπεροχή τους δεν τον κλόνησε ούτε μία στιγμή. Μάλιστα, απηύθυνε στους άνδρες του το ακόλουθο μήνυμα: «Αδελφοί, εν τη κρίσιμη αυτή περιστάσει μόνον ένδοξον θάνατον πρέπει να ευχόμεθα... ελεύσεται πιθανώς ημέρα, καθ' ην η πατρίς θέλει συλλέξει τα οστά μας και θέλει μεταφέρει αυτά προς ενταφιασμόν εις την κλασικήν γην των προγόνων μας».

Έχει γραφεί ότι ο Αυστριακός πρόξενος του Ιασίου προσέφερε στον Γιωργάκη Ολύμπιο την βοήθειά του για να διαφύγει στη Ρωσσία. Ο τελευταίος αρνήθηκε, λέγοντας με υπερηφάνεια: «Πήρα τα όπλα για να χύσω το αίμα των εχθρών της πατρίδας και όχι για να σώσω τον εαυτό μου. Η ευκαιρία είναι πολύ ευνοϊκή για να τη χάσω». Επίσης, αρνήθηκε κάθε τουρκική πρόταση για παράδοση. Ο Φαρμάκης προήσπισε με ηρωισμό το κτήριο της μονής και τελικώς αιχμαλωτίστηκε. Εστάλη στην Κωνσταντινούπολη, όπου υπέστη φρικτά βασανιστήρια και αργότερα πέθανε.

Ο Γιωργάκης Ολύμπιος πήρε έντεκα (11) άνδρες ανέβηκε στο καμπαναριό και λίγο πριν τους φτάσουν οι Τούρκοι έβαλε φωτιά στην πυριτιδαποθήκη. Όλοι, Έλληνες και Τούρκοι, ανατινάχθηκαν στον αέρα. Είχε τηρήσει στο ακέραιο την υπόσχεση που είχε δώσει στον Υψηλάντη, τον Σεπτέμβριο του 1820: «υπόσχομαι να αγωνιστώ ως την

υστερινήν ρανίδα του αίματός μου χωρίς ποτέ να με δειλιάσει καμμία ανθρώπινος περίστασις».

Ήταν 21 Σεπτεμβρίου/4 Οκτωβρίου 1821.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ένδοξος θάνατος των Γεωργάκη Ολύμπιου, του Φαρμάκη και των ανδρών τους κατετάραξε τον Ρώσο ποιητή Αλέξανδρο Πούσκιν, ο οποίος απεφάσισε να συνθέσει ένα μεγάλο έργο υπό τον τίτλο «Το ποιήμα των Φιλικών (Ιορντάκι)¹». Δυστυχώς, ουδέποτε το ολοκλήρωσε, αν και το συγκεκριμένο θέμα τον απησχόλησε σε πολλά από τα γραπτά του. Υπάρχει μόνον το προσχέδιο από το οποίο τεκμαίρεται η πρόθεσή του να βασισθεί σε πραγματικά περιστατικά. Έγραψε χαρακτηριστικά: «Δύο Αρναούτηδες αποπειρώνται να δολοφονήσουν τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Ο Γεωργάκης τους σκοτώνει. Το πρωϊ αποκαλύπτει σ' όλους τους Αρναούτηδες την φυγή του Υψηλάντη. Ο Γεωργάκης αναλαμβάνει την αρχηγία του στρατού και φεύγει στα βουνά καταδιωκόμενος από τους Τούρκους».

---

¹ Ο Πούσκιν αποκαλούσε τον Γεωργάκη Ολύμπιο «Ιορντάκι Ολυμπιότι».

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1790-1855)

Γεννήθηκε στα Ψαρά, το 1790. Δυστυχώς, δεν είναι γνωστή η ακριβής ημερομηνία ούτε υπάρχουν πολλά στοιχεία για την οικογένειά του, πέραν του ότι οι πρόγονοί ήσαν ναυτικοί. Ο πατέρας του ονομαζόταν Γεώργιος. Ο Δημήτριος αγαπούσε από μικρός τη θάλασσα και ήθελε να συνεχίσει την οικογενειακή παράδοση. Αρχικώς, πήγε σε κάποιο σχολείο. Μάλιστα, λέγεται ότι υπέγραφε με δύο -ππ στο επίθετό του, όπως έκανε και ο πρωτότοκος γιος του, αν και σήμερα έχει επικρατήσει η γραφή με το ένα -π. Αργότερα, υπηρέτησε στα πλοία του πατέρα του και αντιμετώπισε Βερβερίνους πειρατές.

Οι τελευταίοι εξορμούσαν από τις ακτές της «Μπαρμπαριάς» στην βόρεια Αφρική, από τις οποίες πήραν και το όνομά τους. Απέπλεαν από τα λιμάνια του Αλγερίου, της Τρίπολης της Λιβύης και της Τύνιδας. Ήταν ικανοί ναυτικοί και διεξήγαγαν επιδρομές σε όλη τη Μεσόγειο. Μάλιστα, είχαν καταντήσει μάλιστα για τους κατοίκους των νήσων του Αιγαίου. Οι Βερβερίνοι δεν αρκούσαν μόνον στις επιδρομές αλλά άρπαζαν και γυναίκοπαιδα για να τα πωλήσουν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Συνολικά, είχαν κυριεύσει χιλιάδες πλοία και είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους μεγάλα τμήματα της ακτογραμμής στην Ισπανία και την Ιταλία, τα οποία είχαν εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους τους, έως τον 19^ο αιώνα. Έχει υπολογισθεί ότι αυτοί είχαν συλλάβει 1.000.000-1.250.000 ανθρώπους ως σκλάβους, από το 1530 έως το 1780.

Ο Παπανικολής απέδειξε τη ναυτοσύνη του και κατόπιν δούλεψε γι' άλλους πλοιοκτήτες. Λέγεται ότι υπήρξε και ο ίδιος πλοιοκτήτης για σύντομο χρονικό διάστημα. Το ξέσπασμα της Επανάστασης τον οδήγησε να ναυτολογηθεί σε πλοίο ιδιοκτησίας του Αποστόλη Γ. Αποστόλη. Σύντομα, ανέλαβε δράση κατά των εχθρικών πλοίων, που έπλεαν στο Αιγαίο. Ο ίδιος ανεδείχθη σε έναν από τους τολμηρότερους πυρπολητές και η δράση του βοήθησε σημαντικά τον Αγώνα. Πήρε το βάπτισμα του πυρός (παίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο) στη ναυμαχία της Ερεσού στα ύδατα της Λέσβου.

Αυτή θεωρείται η πρώτη κατά μέτωπον ναυμαχία που έδωσαν οι Έλληνες στην Επανάσταση του 1821. Έλαβε χώρα την 27^η Μαΐου. Πιο συγκεκριμένα, μετά την έναρξη του Αγώνα, οι Έλληνες δημιούργησαν τρεις ναυτικές μοίρες στο Αιγαίο. Ο επικεφαλής κάθε μοίρας θα οριζόταν από την κοινότητα μίας εκ των νήσων Ύδρα, Σπέτσες και Ψαρά. Την εποχή εκείνη, έγιναν γνωστές οι τουρκικές βαρβαρότητες εις βάρος των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, καθώς και ο απαγχονισμός του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε'. Τα γεγονότα αυτά εξόργισαν όλους τους Έλληνες, πολλοί εκ των οποίων έσπευσαν να ναυτολογηθούν σε διάφορα πλοία.

Απεφασίσθη μία μοίρα να πλεύσει προς νότον για να αποκλείσει τις οθωμανικές φρουρές που βρίσκονταν στα παραθαλάσσια κάστρα της Πελοποννήσου και μία άλλη μεγαλύτερη μοίρα να αποκλείσει τον τουρκικό στόλο στα Στενά των Δαρδανελίων. Δυστυχώς, ορισμένα τουρκικά πλοία πρόλαβαν και εξήλθαν, ένα εκ των οποίων κατέπλευσε στον λιμένα της Ερεσού. Εκεί, απεβίβασε άνδρες και πολεμοφόδια. Διέθετε 74 πυροβόλα, τα οποία απέκρουσαν τις επιθέσεις του υδραϊκού πλοίου του Γιάννη Ζάκκα και του υδραϊκού πυρπολικού του Ιωάννη Θεοχάρη.

Η απογοήτευση ήταν μεγάλη. Τότε, εμφανίστηκε ο Παπανικολής, ο οποίος προθυμοποιήθηκε να επιχειρήσει εκ νέου να οδηγήσει ένα πυρπολικό κατά του τουρκικού σκάφους, υπό τον όρο να επέλεγε ο ίδιος το πλήρωμά του. Ο όρος έγινε δεκτός. Το πλήρωμα του πυρπολικού (που μετασκεύαζε ο Ιωάννης Δημολίτσας ή Πατατούκος) αποτελούσαν οι εξής: Ιωάννης Θεοφιλόπουλος (τιμονιέρης), Δ. Πλημμές, Δ. Καμπούρης, Δ. Κασσέτας, Κ. Σταματάρας, Γ. Γιαννάρας, Μ. Διασσάκης, Γ. Κονδήλος, Ι. Χατζηζαχαριάς, Γ. Κομνηνός, Κ. Ζεύλης, Ν. Ντεληγιάννης, Ι. Χατζημανιάτης, Ν. Χωριάτης, Α. Πιπίνος, Ι. Γεωργίου, Π. Βρουλιώτης, Γ. Παργιανός, Ιβάν Αφανάσα ή Ιωάννης Αθανασίου, Φ. Λέλες και Β. Κεφαλλήν.

Ο Παπανικολής ήθελε η επιχείρηση να γίνει υπό το φως της ημέρας. Αρχικώς, τα ελληνικά πλοία ξεκίνησαν βολές κατά του εχθρικού σκάφους, αν γνώριζαν ότι αυτό ευρίσκετο εκτός του βεληνεκούς των πυροβόλων τους. Ήθελαν, όμως, να αποσπάσουν την προσοχή των Τούρκων και να σχηματισθεί καπνός πάνω στην επιφάνεια της θάλασσας, ώστε το πυρπολικό του Παπανικολή να διολισθήσει αθέατο προς το τουρκικό δίκροτο. Εν τω μεταξύ, έφθασε και το πυρπολικό του Γεωργίου Καλαφάτη από τα Ψαρρά. Δυστυχώς, αυτό δεν ήταν τόσο αξιόπλοο αλλά ο Παπανικολής εδέχθη να συμμετάσχει στην επιχείρηση. Το δικό του πυρπολικό θα κατευθυνόταν προς την πλώρα του εχθρικού σκάφους, ενώ αυτό του Καλαφάτη θα έπλεε προς το μέσον του πλευρού του δικρότου. Κάθε ένα πυρπολικό θα συνοδευόταν και από μία βάρκα διαφυγής.

Στις 8:30 π.μ. της 27^{ης} Μαΐου, τα δύο πυρπολικά απέπλευσαν αλλά έγιναν σύντομα αντιληπτά από τους Τούρκους, οι οποίοι έβαλαν εναντίον τους. Μολαταύτα, ο Παπανικολής πλεύρισε με επιτυχία το πυρπολικό του κάτω από την υψηλή πλώρα του εχθρικού πλοίου και του έβαλε φωτιά, η οποία σύντομα φούντωσε. Αντιθέτως, ο Καλαφάτης δεν κατάφερε να πλησιάσει το τουρκικό δίκροτο και εγκατέλειψε την προσπάθεια. Οι Τούρκοι κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες αρχικώς για να απομακρύνουν το πυρπολικό και εν συνεχεία για να σβήσουν τη φωτιά πριν αυτή εξαπλωθεί, ενώ άλλοι έβαλαν κατά του Παπανικολή και των συντρόφων του.

Οι Έλληνες, όχι μόνον κατάφεραν να φθάσουν στο εχθρικό δίκροτο και να προσδέσουν γερά το πυρπολικό σε αυτό, αλλά διέφυγαν δίχως να υποστούν την παραμικρή απώλεια, αν και βάλλονταν συνεχώς από το εχθρικό πυρ. Στο τουρκικό πλοίο, η κατάσταση γινόταν απελπιστική. Λέγεται ότι ο κυβερνήτης του συγκαταλεγόταν μεταξύ αυτών που προσπάθησαν να βγουν στη στεριά για να σωθούν αλλά μαχαιρώθηκε από έναν αξιωματικό του. Εντός 35 λεπτών το περήφανο δίκροτο μεταβλήθηκε σε παρανάλωμα του πυρός, ενώ η έκρηξη της πυριτιδαποθήκης του

εσήμανε την πλήρη καταστροφή του. Ο Διον. Κόκκινος έγραψε ότι από τα περίπου 1.000 μέλη του πληρώματος, μόλις οκτώ (8) κατάφεραν να διασωθούν.

Η επιτυχία των Ελλήνων ήταν μεγάλη. Αυτή πιστώθηκε στον Παπανικολή και τους άνδρες του, που είχαν πάρει εκδίκηση για τα σφαγές των συμπατριωτών τους στην Πόλη και τη Σμύρνη. Ήταν η πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε επιτυχώς πυρπολικό, κατά την Επανάσταση του 1821.

Ο Παπανικολής πήρε μέρος και στη ναυμαχία του κόλπου του Γέροντα, στα τέλη Αυγούστου του 1824. Τον Οκτώβριο του 1826, κατάφερε να καθελκύσει δικό του πλοίο. Το ονόμασε «Νέλσων» και το εξόπλισε με πυροβόλα. Έλαβε μέρος σε αρκετές καταδρομικές επιχειρήσεις, ενώ προσπάθησε να υπερασπιστεί και τη Χίο, το 1828. Τότε, αντιμετώπισε τέσσερα (4) εχθρικά πλοία επί δυόμισι ώρες. Μετά τον Ιανουάριο του 1829, ύστερα από τον περιορισμό των πολεμικών επιχειρήσεων, ο Παπανικολής επανήλθε στις εμπορικές του δραστηριότητες. Τον Απρίλιο του 1833 (επί βασιλείας του Όθωνα), το ανεξάρτητο πλέον ελληνικό κράτος αγόρασε το πλοίο του Παπανικολή και το ενέταξε στο Πολεμικό Ναυτικό. Λίγο μετά, ο Παπανικολής διορίστηκε κυβερνήτης του.

Τη νύκτα της 20^{ης} Νοεμβρίου 1836, αυτός έλαβε διαταγή να μεταφέρει Βαυαρούς στρατιώτες στην Ανκόνα. Δυστυχώς, κοντά στην περιοχή της Κυλλήνης το πλοίο έπεσε σε σφοδρή θαλασσοταραχή και τελικώς βυθίστηκε. Ευτυχώς, όλοι οι επιβαίνοντες σε αυτό διεσώθησαν. Εντούτοις, ο Παπανικολής παρεπέμφθη στο ναυτοδικείο και ετέθη σε διαθεσιμότητα έως τον Μάρτιο του 1841. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, είχε πέσει και θύμα συκοφαντίας από άσπονους «φίλους» του. Αργότερα, ανεκλήθη στην υπηρεσία και διορίστηκε πλοίαρχος της κορβέτας «Αμαλία». Το 1843, εξελέγη παμψηφεί πληρεξούσιος Ψαρρών. Δύο χρόνια αργότερα, εστάλη ως κυβερνήτης πλοίου στο Γύθειο προκειμένου να εξομαλύνει έριδες που είχαν ξεσπάσει στην περιοχή. Έφερε δε εις πέρας επιτυχώς την αποστολή του. Το 1846, διορίστηκε πρόεδρος του ναυτοδικείου, θέση την οποία διατήρησε έως τον θάνατό του.

Απεβίωσε πάμφτωχος στον Πειραιά, το 1855. Τότε, η Αθήνα και το επίνειό της είχε τεθεί υπό την κατοχή των Αγγλογάλλων. Ο Βασ. Όθωνας διέταξε τη μεταφορά της σορού του στην Αθήνα, όπου αυτή ετάφη με στρατιωτικές τιμές. Προς τιμή του, το όνομα «Παπανικολής» έχει δοθεί σε τρία (3) υποβρύχια του Πολεμικού Ναυτικού. Εντούτοις, η χήρα του δεν έλαβε σύνταξη, με αποτέλεσμα αυτή και τα πέντε (5) τέκνα της να ζουν σε ένα υπόγειο του Πειραιά, συντηρούμενοι από τον Δήμο. Η εφημερίδα *Αθηνα* έγραψε τα ακόλουθα: «Είναι η χήρα του Παπανικολή, η πεινώσα εκείνη και γυμνητεύουσα, χήρα ανδρός ατρομήτου, όστις εν Σάμω διέσωσε τον ελληνικόν στόλον από βέβαιον όλεθρον και δι' αυτού διέσωσε την Ελλάδα».

ΠΑΠΑΣ ή ΠΩΠ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ (1783-1821)

Γεννήθηκε στα Τρίκαλα, το 1783. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία ούτε για την οικογένειά του ούτε για τα παιδικά του χρόνια. Είναι, όμως, γνωστόν ότι φοίτησε στην περίφημη Σχολή Τρίκκης, όπου είχε εγνωσμένης αξίας δασκάλους, όπως ο Στέφανος Σταμκίδης από την Κοζάνη και ο ιερέας Πολυζώης από τα Βραγγιανά των Αγράφων. Μετά το πέρας των σπουδών του, έγινε και ο ίδιος δάσκαλος, αργότερα δε, χειροτονήθηκε ιερέας.

Ο ιστορικός Ιωάννης Φιλήμων τον αναφέρει ως «άνδρα εγκρατή πάσης ελληνικής παιδείας και ξένων γλωσσών, σύννου, εύγλωττον, μειλίχιον λίαν τους τρόπους, απεριορίστου δε πατριωτισμού και αυστηράς ηθικής, όστις άμα κατηχηθείς ειργάσθη δια πολλής ωφελείας υπέρ της Εταιρείας, θυσιάσας και την ζωή του δια το Γένος». Ο Τάκης Κανδηλώρος τον αποκαλεί «λόγιον». Τέλος, ο Αθανάσιος Ξόδιλος τον απεκάλεσε «άριστο άνδρα».

Κατόπιν, έφυγε από τα Τρίκαλα για να σπουδάσει στη Νεάπολη. Από εκεί μετακινήθηκε στην Βιέννη. Το 1810, συνέταξε (μαζί με τον καθηγητή της ελληνικής φιλολογίας Αθανάσιο Σταγειρίτη) μία προκήρυξη, με την οποία παρότρυνε τους υπόδουλους Έλληνες να μορφωθούν. Το έγγραφο αυτό χρησιμοποιήθηκε συχνά ως άλλοθι για τα ταξίδια των Φιλικών ανά την οθωμανική επικράτεια. Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα Κανδηλώρο, ακόμη και ο Παπαφλέσσας την είχε μαζί του, όταν επισκέφθη τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Την 25^η Οκτωβρίου 1818, μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον Χριστόδουλο Λουριώτη. Ο τελευταίος είχε μεταβεί στη Νεάπολη κατ' εντολήν των Φιλικών προκειμένου να μνήσει την πολυάριθμη κοινότητα των Ελλήνων εμπόρων, που διαβιούσε στην πόλη. Έκτοτε, ο Παπάς αφαίρεσε τα ράσα και αφιερώθηκε στην προετοιμασία της Επανάστασεως. Ο ίδιος μνήσε τον Λαρισαίο φίλο του Ιωάννη Αριστείδη.

Έχει γραφεί ότι έλαβε οδηγίες να μεταβεί στον ελλαδικό χώρο για να διαδώσει τις ιδέες της Εταιρείας. Αρχικώς, πήγε στην Κέρκυρα. Ήταν ο πρώτος Φιλικός που έφθασε στη νήσο αφιερώθηκε με όλη του την ψυχή στην κοινή προσπάθεια. Προσήγγισε τον Βιάρο Καποδίστρια, αδερφό του μετέπειτα κυβερνήτη, και τον κατέστησε μέλος της Εταιρείας στις αρχές Ιανουαρίου του 1819.

Η μύηση του προαναφερθέντος βοήθησε σημαντικά τον Παπά να εισέλθει στα ανώτερα στρώματα της τοπικής κοινωνίας και να διαδώσει τις ιδέες των Φιλικών. Κατόπιν, εστράφη προς τους Σουλιώτες, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη νήσο. Το έργο του ήταν σαφώς πιο εύκολο, καθώς ήσαν γνωστοί για το μένος τους εναντίον του

κατακτητή. Ο Παπάς προσέφερε και χρήματα σε όσους αυτών διαβιούσαν σε κατάσταση απόλυτης ένδειας.

Ύστερα από δύο μήνες, έφυγε για τους Παξούς, τη Λευκάδα και τη Ζάκυνθο όπου μύησε σημαντικές εξέχουσες προσωπικότητες. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν αυτή του Διονυσίου Ρώμα, ο οποίος του δώρισε 300 φλουριά για τον αγώνα της Εταιρείας. Μάλιστα, τον αποκαλούσε «ενδοξότατο» και «ειλικρινή φίλο» του. Στη Ζάκυνθο συναντήθηκε και με τον Κολοκοτρώνη, στον οποίο μίλησε για την Φιλική Εταιρεία και τους σκοπούς της..

Κατόπιν, πήγε στην Πάτρα, όπου μύησε τον πρόξενο της Ρωσίας Ιωάννη Βλασόπουλο. Οι προαναφερθείσες επιτυχίες του Παπά προκάλεσαν βαθειά εντύπωση στην ηγεσία της οργανώσεως, η οποία τον κάλεσε στην Κωνσταντινούπολη. Σημειωτέον ότι ο Εμμανουήλ Ξάνθος έφθασε μέχρι του σημείου να τον αποκαλεί «ένθερμο αδελφό». Εν συνεχεία, του εξητήθη να μεταβεί στη Σμύρνη, τη Σάμο και τη Χίο. Εκεί, σημείωσε την ίδια και μεγαλύτερη επιτυχία με τις προηγούμενες αποστολές του. Τον Νοέμβριο του 1819, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήρθε σε επαφή με σημαίνοντες Φιλικούς, όπως ο Παπαφλέσσας και ο Παναγιώτης Σέκερης, καθώς και με Ρώσους διπλωμάτες.

Τους πρώτους μήνες του 1820, μετέβη προς συνάντηση του Αλέξανδρου Υψηλάντη, η οποία έλαβε χώρα πιθανότατα στο Κίεβο. Μετά, ο Παπάς συνέχισε το ταξίδι του για την Βεσσαραβία, απ' όπου μετέβη στην Βαρσοβία και στο Βουκουρέστι. Είναι βέβαιον ότι σταμάτησε καθ' οδόν στην Οδησό και το Κισινάου, όπου μύησε και άλλους Έλληνες στην Φιλική Εταιρεία. Στην τελευταία πόλη, ευρίσκετο και ο Χριστόφορος Περραιβός, ο οποίος ήθελε να συναντηθεί με τον Καποδίστρια για να τον ενημερώσει σχετικά με την αποστολή του στη Μάνη.

Δυστυχώς, όμως, ο Κερκυραίος διπλωμάτης είχε φύγει μαζί με τον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄ για το Τροπάου. Ο Περραιβός φοβήθηκε ότι θα κινούσε υποψίες, εάν τον ακολουθούσε. Ανέθεσε, λοιπόν, την αποστολή στον Παπά, ο οποίος βρέθηκε με τον Καποδίστρια στην Βαρσοβία τον Αύγουστο του 1820.

Η δράση του Παπά στο Βουκουρέστι είναι αξιομνημόνευτη, καθώς είχε ήδη γνωριστεί με τον τοπικό ηγεμόνα Αλέξανδρο Σούτσο, μετά από παρέμβαση του Καποδίστρια. Ο τελευταίος είχε συνηγορήσει με θέρμη υπέρ του στον ίδιο τον Υψηλάντη, ο οποίος ήταν σε αναζήτηση έμπιστων ανθρώπων για να προσεγγίσει τους Σέρβους, την εποχή εκείνη. Ο Παπάς ανέλαβε με ενθουσιασμό την αποστολή και ξεκίνησε προς συνάντηση του Σέρβου ηγεμόνα πρίγκιπα Μίλος Ομπρένοβιτς, τον Ιανουάριο του 1821.

Είχε μαζί του μία συστατική επιστολή του Υψηλάντη προς τον Σέρβο πρίγκιπα και αντίστοιχα γράμματα του Γεωργάκη Ολύμπιου και του Σάββα Φωκιανού. Επίσης, έφερε και μία συνθήκη, η οποία περιελάμβανε 14 άρθρα. Αυτή αφορούσε στη σύναψη συμμαχίας και στον συντονισμό των ενεργειών των δύο λαών για τον από κοινού

ξεσηκωμό τους. Το κείμενο αυτό θα υπέγραφε ο Σέρβος πρίγκιπας. Ο Υψηλάντης είχε σχεδιάσει λεπτομερώς το ταξίδι. Ο Παπάς, όμως, προτίμησε σαν ασφαλέστερη οδό διαμέσου του Αδά Καλέ, μίας μικρής νήσου στον Δούναβη, ανάμεσα στη Ρουμανία και τη Σερβία, για να αποφύγει την αυστριακή Αστυνομία.

Δυστυχώς, όμως, είχε ήδη ξεσπάσει η εξέγερση του Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου και οι Τούρκοι παρακολουθούσαν όλους τους διερχομένους ξένους. Ως εκ τούτου, θεώρησαν ύποπτο τον Παπά και προχώρησαν στη σύλληψή του. Τα μετέπειτα γεγονότα δεν είναι απολύτως εξακριβωμένα. Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός έγραψε ότι η σύλληψη του Παπά έλαβε χώρα στο Αδά Καλέ. Η τοπική φρουρά τον θεώρησε κατάσκοπο και τον ανέκρινε, υποβάλλοντας τον σε φρικτά βασανιστήρια. Αν και οι Τούρκοι δεν βρήκαν τα έγγραφα που έφερε μαζί του, τον αποκεφάλισαν. Άλλοι, όμως, συγγραφείς ανέφεραν ότι ο Παπάς δεν πρόλαβε να εξαφανίσει ή να καταστρέψει τα έγγραφα, τα οποία περιήλθαν τελικώς στην κατοχή των οθωμανικών Αρχών.

Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος εξ Οικονόμων πιστεύει ότι οι Τούρκοι βρήκαν τα έγγραφα και τα έστειλαν στον επίτροπο του Σουλτάνου, ενώ ο Παπάς βασανίστηκε αλλά άντεξε και δεν ομολόγησε. Τότε, οι Τούρκοι, εξοργισμένοι, τον απαγχόνισαν. Ο Αμβρόσιος Φραντζής υπεστήριξε την άποψη ότι ο Παπάς εστάλη στον Πασά του Βιδινίου, ενώ τα ανευρεθέντα έγγραφα στην Κωνσταντινούπολη. Μία παραλλαγή της προαναφερθείσας εκδοχής (που ασπάζεται ο Ιωάννης Φιλήμων) κάνει λόγο για μεταφορά του Παπά προς τον προαναφερθέντα Πασά. Καθ' οδόν, όμως, αυτός βρήκε την ευκαιρία και έριξε τα έγγραφα σε έναν βάλτο, ενώ ο ίδιος ο Παπάς κατακρημνίστηκε (στην περιοχή Φετισλάμ ανάμεσα στο Αδά Καλέ και στο Βιδίνιο) για να μη προδώσει τα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας.

Τέλος, ο Παναγιώτης Σκεπάρνης έκανε λόγο για δολοφονία του Παπά στην Αδριανούπολη, καθ' οδόν για την Κωνσταντινούπολη. Προσέθεσε ότι η Φιλική Εταιρεία, μαθαίνοντας τη σύλληψή του, έστειλε τον Μετσοβίτη Αναστάσιο Μανάκη με εντολή να απελευθερώσει τον Παπά παντί τρόπο. Εάν, όμως, αυτό δεν ήταν εφικτό, τότε έπρεπε να τον σκοτώσει για να μην ομολογήσει τα πολλά και σημαντικά μυστικά, τα οποία ε γνώριζε. Πάντως, οι περισσότεροι συγγραφείς απέδωσαν τη σύλληψη του Παπά σε προδοσία.

Αξίζει να αναφερθεί η «τύχη» των εγγράφων όταν αυτά έφθασαν (εάν έφθασαν) στα χέρια του Σουλτάνου. Ο επίτροπος του Σουλτάνου λέγεται ότι τα έδωσε στον μέγα διερμηνέα του οθωμανικού κράτους Ιωάννη Καλλιμάχη προς μετάφραση. Ο τελευταίος αντελήφθη τη σπουδαιότητά τους και μετέφρασε το περιεχόμενό τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να φαίνεται ότι η κίνηση αυτή των Φιλικών δεν ήταν σοβαρή και θα είχε την ίδια τύχη με την αντίστοιχη του Ρήγα. Οι Τούρκοι επείσθησαν ότι δεν επρόκειτο για άξια λόγου προσπάθεια και δεν έδωσαν συνέχεια στο θέμα.

Δυστυχώς, εκτός από τις ακριβείς συνθήκες του θανάτου του Παπά, δεν είναι γνωστή ούτε η ημερομηνία, που αυτός έφυγε από τη ζωή. Είναι, όμως, σχεδόν βέβαιον ότι ήταν (κατά πάσα πιθανότητα) ο πρώτος μάρτυρας της Επανάστασης και σίγουρα

ένας εκ των αρίστων Φιλικών. Έως τώρα, η ιστορία του είχε μείνει στην αφάνεια. Πάντως, ο Δήμος Τρικκαίων έχει δώσει το όνομά του σε οδό των Τρικάλων.

ΠΑΠΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ (1772-1821)

Γεννήθηκε στο χωριό Δοβίστα Σερρών, το 1772. Ο πατέρας του Δημήτριος χειροτονήθηκε ιερέας σε νεαρή ηλικία και τιμήθηκε με το εκκλησιαστικό αξίωμα του «Οικονόμου». Έκτοτε, η οικογένεια έφερε το όνομα «παπάς».

Ο μικρός Εμμανουήλ πήγε σχολείο στο χωριό του. Από νεαρή ηλικία, ασχολήθηκε με το εμπόριο και απέκτησε μεγάλη περιουσία. Λέγεται ότι οι εμπορικές του δραστηριότητες πήγαιναν τόσο καλά ώστε άνοιξε υποκαταστήματα στην Βιέννη και την Πόλη. Σταδιακά, απέκτησε τη δυνατότητα να δανείζει Οθωμανούς αξιωματούχους, γεγονός που συνετέλεσε στην αύξηση του κύρους του. Ο Παπάς το χρησιμοποίησε για να εξασφαλίζει ευνοϊκές αποφάσεις από την τουρκική διοίκηση υπέρ των ομοθρήσκων του. Συν τω χρόνω, οι Έλληνες της περιφέρειας των Σερρών απέκτησαν πολλά προνόμια. Καθοριστικό ρόλο έπαιζε ο τοπικός διοικητής ονόματι Ισμαήλ μπέης, ο οποίος δανειζόταν συνεχώς χρήματα από τον Παπά.

Χαρακτηριστικό της επιρροής του τελευταίου υπήρξε το ακόλουθο περιστατικό, το οποίο έλαβε χώρα το 1817. Ο Ισμαήλ είχε πεθάνει από το 1814. Τον είχε διαδεχθεί στη διοίκηση της πόλεως ο υιός του Γιουσούφ μπέης. Αυτός αρνήθηκε να εξοφλήσει στον Παπά ένα μέρος έστω του τεράστιου χρέους που είχε δημιουργηθεί εξ αιτίας του σπάταλου βίου του. Ο Παπάς κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχε διασυνδέσεις με ισχυρούς Οθωμανούς αξιωματούχους και κατόρθωσε να εξασφαλίσει την επιστροφή ενός μέρους των οφειλομένων. Δεν μπορούσε, όμως, να επιστρέψει στις Σέρρες, καθώς ο Γιουσούφ τον απειλούσε με θανάτωση. Ως εκ τούτου, παρέμεινε στην Πόλη και ασχολήθηκε με τραπεζιτικές εργασίες. Έχει γραφεί ότι είχε εκπονήσει και σχέδιο για δολοφονική απόπειρα κατά του Σουλτάνου, το οποίο όμως απέτυχε λόγω προδοσίας.

Την 21^η Δεκεμβρίου 1819, ο Παπάς μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον Κωνσταντίνο Παπαδάτο, άνθρωπο του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Σύμφωνα, όμως, με άλλες πηγές, αυτός που τον μύησε ήταν ο Ιωάννης Φαρμάκης. Αμέσως δε, προσέφερε ένα τεράστιο χρηματικό ποσό για τους σκοπούς της οργανώσεως. Οι πηγές κάνουν λόγο για 200.000 δίστηλα τάληρα από την προσωπική του περιουσία. Λίγο μετά, ξέσπασε το κίνημα του Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία. Ο τελευταίος κατέφυγε στον Παπά, ο οποίος ναύλωσε το πλοίο του Θρακιώτη καπετάνιου Χατζηαντώνη Βισβίζη. Αυτό φορτώθηκε με οπλισμό και άλλα εφόδια.

Την 23^η Μαρτίου 1821, απέπλευσε με προορισμό το Άγιο Όρος. Σκοπός του ήταν να παρακινήσει τους Μακεδόνες σε εξέγερση κατά του Οθωμανού κατακτητή. Η προσπάθειά του ενισχύθηκε και από τους Ψαρριανούς, οι οποίοι έστειλαν δύο (2) πλοία. Η εξέγερση θα ξεκινούσε από το Άγιο Όρος και θα είχε για επίκεντρο τη Μονή Εσφιγμένου, ο ηγούμενος της οποίας ήταν μνημένος στην Φιλική Εταιρεία. Η μορφολογία της περιοχής και το γεγονός ότι πολλοί Έλληνες είχαν ήδη μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία καθιστούσαν την επιλογή ιδανική. Ο Παπάς έπεισε τους μοναχούς να

τον συνδράμουν οικονομικά, ενώ 1.000 εξ αυτών πήραν τα όπλα για να πολεμήσουν τους αλλοπίστους.

Στη Μακεδονία, οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ επαναστατημένων Ελλήνων και Τούρκων έλαβαν χώρα στον Πολύγυρο, την 17 Μαΐου. Οι Έλληνες κατέλαβαν το διοικητήριο, σκοτώνοντας τον βοεβόδα και 14 στρατιώτες του εχθρού. Σύντομα, η επανάσταση μεταλαμπαδεύτηκε στη γύρω περιοχή, καθώς και στα χωριά του Λαγκαδά. Ο Παππός κήρυξε την επανάσταση από τις Καρυές του Αγίου Όρους, όπου οι μοναχοί τον ονόμασαν «Αρχηγό και Προστάτη της Μακεδονίας». Είχε στη διάθεσή του 2.500-4.000 άνδρες, αλλά πολύ λίγα όπλα και εφόδια. Την 2^α Ιουνίου, οι πρόκριτοι της Καλαμαριάς του έγραψαν «...Παρακαλούμεν διά όνομα Θεού να μας έρθουν τοφέκια και τζεπχανέ, επειδή το περισσότερον στράτευμα είναι δίχως τοφέκια μόνον με τα ξύλα εις το χέρι».

Ο ίδιος διέθεσε ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας για να χρηματοδοτηθούν οι πρώτες φάσεις του Αγώνα, γεγονός προκαλεί την ικανοποίηση του Δημητρίου Υψηλάντη. Ο Παπός σχημάτισε δύο ένοπλα σώματα. Το πρώτο απαρτιζόταν από Μαντεμοχωρίτες και καλόγερους. Σε αυτό, ετέθη επικεφαλής. Το δεύτερο αποτελείτο από Κασσανδρινούς και Χασικοχωρίτες με αρχηγό τον Καπετάν Χάψα. Η στρατιωτική διοίκηση των Οθωμανών στη Θεσσαλονίκη δεν αδράνησε, αλλά προχώρησε σε εκτεταμένα αντίποινα, συλλαμβάνοντας και πολλά μέλη της Φιλικής Εταιρείας στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας και τις Σέρρες.

Πιο συγκεκριμένα, στη Θεσσαλονίκη συνέλαβαν περίπου 400 Έλληνες, ενώ στις Σέρρες έπιασαν άλλους 150. Δυστυχώς, εντόπισαν και τον οπλισμό που προοριζόταν για τους εξεγερμένους. Επίσης, βασάνισαν και φυλάκισαν τη σύζυγο του Παπά, ενώ έκαψαν την οικία και δήμευσαν την περιουσία του. Τα προαναφερθέντα γεγονότα επέφεραν τα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, καθώς η επανάσταση εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Χαλκιδική.

Οι άνδρες του Χάψα έκαμψαν την αντίσταση των ολιγάριθμων τουρκικών τοπικών φρουρών και πέρασαν την Επανωμή. Από εκεί, πλησίασαν τη Θεσσαλονίκη σε απόσταση 3 ωρών. Δυστυχώς, όμως, εστερούντο τόσο οργανώσεως όσο και πολεμικής εμπειρίας, με αποτέλεσμα να ηττηθούν από 500 ιππείς του Αχμέτ μπέη που ήρθαν από τα Γιαννιτσά. Ο Χάψας σκοτώθηκε στη μάχη, ενώ οι επιζώντες υπεχώρησαν άτακτα. Την 1^η Ιουνίου, ο Παπός κατέλαβε την Ιερισσό και προχώρησε προς τα στενά της Ρεντίνας. Ταυτόχρονα, ο Μπαϊράμ πάσας εκινείτο προς την Πελοπόννησο, επικεφαλής ισχυρών δυνάμεων από τη Μ. Ασία. Αυτός (έχοντας και τη συνδρομή λίγων ενόπλων εβραίων της Θεσσαλονίκης) επετέθη στις δυνάμεις του Παπά στην Ρεντίνα. Δυστυχώς, οι Έλληνες ηττήθησαν. Ακολούθησε γενική υποχώρηση των εξεγερμένων προς το Άγιο Όρος και την Κασσάνδρα.

Οι Τούρκοι τους ακολουθούσαν κατά πόδας, προβαίνοντας σε βιαιοπραγίες και εμπρησμούς. Επηκολούθησαν διαδοχικές ήττες των επαναστατών. Η τελευταία μάχη εδόθη στην Κασσάνδρα, την 30^η Οκτωβρίου. Οι Έλληνες ηττήθησαν εκ νέου, υφιστάμενοι μεγάλες απώλειες. Ο κίνδυνος ολοκληρωτικής καταστροφής των Μονών του Αγ. Όρους κατέστη ορατός. Την 9 Νοεμβρίου 1821, οι προϊστάμενοι της Ιεράς Σύναξης απελευθέρωσαν τον Τούρκο διοικητή του Αγίου Όρους Χασεκί Χαλίλ μπέη

και αυτός αυθημερόν διέταξε τους προϊσταμένους των Αγιορίτικων μονών να του παραδώσουν τον Παπά και τους συναγωνιστές του.

Πιο συγκεκριμένα, τους έγραψε τα εξής: «Εν είδει μουρασελέ (σ.σ. δικαστικής αποφάσεως) σας γράφεται το παρόν εμού του Χασεκί Χαλίλ μπέη, ζαπίτου του Αγίου Όρους. Προς εσάς τους άπαντας καλογήρους του μοναστηρίου Εσφιγμένου, γνωστόν έστω υμίν ότι σήμεραν απ' εδώ τες Καρές έφυγεν ο λεγόμενος Αρχοντας μετά του επαράτου και οπαδού του Νικηφόρου και ήλθον αυτού• τους οποίους να τους πιάσετε και να μας τους στείλετε ομού και τον ηγούμενόν σας... Προσέξατε καλώς να μη προφασιστήτε ακαίρως προτάσεις και ματαιολογίας...».

Λίγο μετά, οι προϊστάμενοι των υπολοίπων μονών του Αγίου Όρους στέλλουν στη Μονή Εσφιγμένου το παρακάτω έγγραφο: «... Χθες ο ενδοξότατος ημών Χασεκί αγάς μας έγραψε μουρασελέν δια να πιάσετε ενέχυρον τον Άρχοντα και τους λοιπούς καθώς και ο ίδιος σας έγραψε. Λοιπόν σας γράφομεν και ημείς οι των 20 ιερών μοναστηριών προϊστάμενοι να κάμητε το ίδιον, ομοφώνως δηλαδή, να μας τους φέρητε ενταύθα αναμφιβόλως, και τους ζητούμεν από εσάς αφεύκτως και ιδού οπού στέλλομεν επίτηδες ανθρώπους, δια να τους πάρουν...».

Ευτυχώς, οι τελευταίοι ενημερώθηκαν εγκαίρως. Ο Παπάς απεφάσισε να φύγει μαζί με τον υιό του Γιαννάκη, το αρχείο του, καθώς και ορισμένους ανυπότακτους κληρικούς και λαϊκούς. Όλοι μαζί επιβίβαστηκαν στο πλοίο του Βισβίζη και απέπλευσαν για την Ύδρα. Δυστυχώς, ο Παπάς υπέστη καρδιακή προσβολή εν πλω (έξω από τον Καφηρέα) και απεβίωσε σε ηλικία 49 ετών.

Ο θάνατός του προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση, καθώς υπήρξε μία από τις αγνότερες και ηρωϊκότερες μορφές του Αγώνα. Ήταν ανιδιοτελής και κατάφερε διατηρήσει την επανάσταση στην Χαλκιδική επί ένα εξάμηνο. Η κηδεία του έγινε με τιμές αρχιστρατήγου στην Ύδρα, την 5^η Δεκεμβρίου 1821. Την 20^η Νοεμβρίου 1971, τα λείψανά του μετεφέρθησαν και εναποτέθησαν κάτω από τον ανδριάντα του, που βρίσκεται στην Πλατεία Ελευθερίας των Σερρών.

Απέκτησε συνολικά 11 τέκνα, 8 αγόρια και 3 κορίτσια. Τα περισσότερα αγόρια εγκατέλειψαν τα πλούτη και την άνετη διαβίωση προκειμένου να αγωνιστούν για την ελευθερία της πατρίδος. Ενδεικτικώς αναφέρεται ότι ο Αλέξανδρος Παπάς πολέμησε στο Μεσολόγγι και ο Γεώργιος στη Λαμία. Άλλα τρία αγόρια έδωσαν την ζωή τους στον αγώνα κατά των Οθωμανών: ο Αθανασάκης συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Τούρκους και αποκεφαλίστηκε στη Χαλκίδα το 1926, ο Γιαννάκης πολέμησε δίπλα στον Παπαφλέσσα και σκοτώθηκε στη Μάχη στο Μανιάκι (την 20^η Μαΐου 1825) και ο Νικολάκης Παπάς σκοτώθηκε στη Μάχη του Καματερού (την 27^η Ιανουαρίου 1827).

ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ (1773 ή 1774-1863)

Γεννήθηκε στους Παλαιούς Πόρους (Πάνω Πούρλες) της Πιερίας, το 1773 ή κατ' άλλους το 1774. Το επίθετό του ήταν Χατζηβασιλείου (ή Χρυσάφης Χατζηβασιλείου) αλλά υιοθέτησε το «Περραιβός» από την ονομασία της περιφέρειας καταγωγής του, που στα αρχαία χρόνια ονομαζόταν Περραιβία. Η οικογένειά του δεν ήταν εύπορη οικονομικά. Είχε έναν αδερφό ονόματι Αρσένιο, ο οποίος χρημάτισε σύμβουλος του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Βλαχία, συμμετείχε στην Επανάσταση του 1821 και μετά έγινε μοναχός σε μοναστήρι της Ελασσόνας.

Αρχικώς, πήγε σχολείο στην Τσαριτσάνη και μαθήτευσε κοντά στον διδάσκαλο Ιωνά Σπερμιώτη. Το 1793, φοίτησε στην Ηγεμονική Ακαδημία του Βουκουρεστίου. Τρία χρόνια αργότερα, μετέβη στην Βιέννη για να σπουδάσει Ιατρική. Εκεί, γνωρίστηκε με το Ρήγα Φεραίο-Βελεστινλή, με τον οποίο συνδέθηκε με βαθιά και ειλικρινή φιλία. Ο Περραιβός έγινε θιασώτης και κήρυκας των απόψεων του Ρήγα. Οι αυστριακές Αρχές τον συνέλαβαν στην Τεργέστη, την 6^η/19^η Δεκεμβρίου 1797. Έχει γραφεί ότι σώθηκε χάρη στον Ρήγα, ο οποίος του προσέφερε άλλοθι, καθώς και λόγω της επεμβάσεως του προξένου της Γαλλίας.

Γενικότερα, ο ίδιος ανέπτυξε επαφές με πολλούς Γάλλους, οι οποίοι συχνά του προσέφεραν αρωγή και διπλωματική κάλυψη. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Βιέννη, ο ιατρός Πέτρος Φραγκής τον απήλλαξε από μία επίπονη οφθαλμολογική πάθηση. Το 1798, μετέβη στην Πάργα και την Πρέβεζα. Έλαβε μέρος στην αντίσταση των κατοίκων της τελευταίας κατά του Αλή Πασά Τεπελενλή. Σημειωτέον ότι τα Επτάνησα, η Πάργα και η Πρέβεζα είχαν περιέλθει υπό τον έλεγχο των Γάλλων με τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο, του 1797.

Εντούτοις, η περίοδος ελευθερίας για τους κατοίκους της Πρεβέζης απεδείχθη βραχύβια. Την 12^η Οκτωβρίου, 1798, περίπου 7.000 Τουκαλβανοί εστράφησαν κατά της φρουράς της πόλεως, που απαρτιζόταν από 280 Γάλλους γρεναδιέρους, 60 Σουλιώτες υπό τον καπετάν-Χριστάκη και 200 γηγενείς πολιτοφύλακες. Η αριθμητική υπεροχή των αλλοπίστων ήταν συντριπτική και προδίκασε την έκβαση της μάχης. Οι χριστιανικές δυνάμεις ηττήθηκαν και όσοι άνδρες δεν «έπεσαν» στη μάχη σφαγιαστήκαν, ενώ την ίδια μοίρα είχαν και οι άμαχοι.

Ο Περραιβός κατόρθωσε να διαφύγει στη Λευκάδα, την οποία εγκατέλειψε για να μεταβεί στην Κέρκυρα. Στη νήσο των Φαιάκων, έγραψε την «Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας», τον πρώτο τόμο της οποίας εξέδωσε ανωνύμως στο Παρίσι, το 1803. Ο πρόλογος έφερε την υπογραφή του υποτιθέμενου «Στέφανου Αναγυράσιου». Το 1815, το έργο εξεδόθη ολόκληρο αλλά και πάλι ο Περραιβός δεν το υπέγραψε με το όνομά του. Αυτό συνέβη μόλις το 1857.

Επίσης, στην Κέρκυρα τύπωσε τον «Θούριο» και το έργο «Ύμνος πατριωτικός» του Ρήγα. Το 1799, επέστρεψε στην Πάργα, όπου εργάστηκε ως δάσκαλος. Αργότερα, μετεγκατεστάθη στη Ζάκυνθο, όπου γνωρίστηκε με τον Ταγματάρχη Χριστάκη. Ο τελευταίος τον φιλοξένησε και του έδωσε συστατική επιστολή, με την οποία ο Περραιβός μπόρεσε να διδάξει στο Λιβόρνο. Το 1804, ξαναγύρισε στην Κέρκυρα,

όπου εργάστηκε και πάλι ως δάσκαλος. Αυτήν την φορά, όμως, προχώρησε και στην εκτύπωση των επαναστατικών τραγουδιών του Ρήγα. Τότε, συνεδέθη φιλικά με τον λόγιο και ιερέα Ανδρέα Ιδρωμένο,

Το 1807, μετά την κατάληψη των Επτανήσων από τους Γάλλους, κατετάγη στον στρατό τους, λαμβάνοντας τον βαθμό του χιλίαρχου. Ως εκ τούτου, μετέβη στη Λευκάδα για να ενισχύσει την άμυνα της νήσου έναντι των συνεχών επιθέσεων του Αλή Πασά. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, ανέλαβε και καθήκοντα υπασπιστή του τοπικού κυβερνήτη. Αργότερα, τα ίχνη του εντοπίζονται στην Βαρλέτα της Νεαπόλεως, καθώς δεν ήθελε να υπηρετήσει τους Βρετανούς, όταν αυτοί κατέλαβαν τα Επτάνησα. Η πτώση του Ναπολέοντα και η αποχώρηση των Γάλλων από τις προαναφερθείσες νήσους ήταν καταστροφή για τον Περραιβό, ο οποίος είχε συνδέσει το όνομά του μαζί τους.

Απεφάσισε να καταταγεί στον Ρωσικό Στρατό με τον βαθμό του ταγματάρχη και έγινε συνοδός ενός Ρώσου πρίγκιπα. Το 1817, ταξίδεψε στη Ρωσία. Σταμάτησε στην Οδησό, καθ' οδόν για την Αγία Πετρούπολη. Εκεί, γνωρίστηκε με ηγετικά στελέχη της Φιλικής Εταιρείας. Μάλιστα, δεν δίστασε να υποβάλει στον Τσάρο Αλέξανδρο Α΄ ένα επαναστατικό σχέδιο για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Φυσικά, το σχέδιο αυτό αγνοήθηκε παντελώς. Τον Μάρτιο του 1817, μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία, η οποία τον έστειλε στη Μάνη, τους Παζούς, το Σούλι και το Μεσολόγγι για να προετοιμάσει την Επανάσταση.

Ο Περραιβός κατόρθωσε να πείσει τους Μανιάτες όπως συμπράξουν στον Αγώνα. Μάλιστα, επέβαλε τη σύμπνοια μεταξύ των μεγαλύτερων οικογενειών, μέλη των οποίων έπαιζαν πρωταγωνιστικό στην Επανάσταση. Δρούσε κατ' εντολήν του Υψηλάντη και μετέφερε διαταγές σε αξιωματούχους και οπλαρχηγούς των περιοχών τις οποίες επισκεπτόταν. Το 1820, επέστρεψε στην Βεσσαραβία και συνεργάστηκε με τον προαναφερθέντα Υψηλάντη για οργανωτικά ζητήματα του τότε επικείμενου Αγώνα, η έναρξη του οποίου τον βρήκε στην Ήπειρο. Έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες, ιδίως στην περιοχή του Σουλίου.

Στις αρχές του 1823, μετέβη στο Μεσολόγγι, απ' όπου έφυγε για το Άστρος Κυνουρίας. Έλαβε μέρος στην Β΄ Εθνοσυνέλευση, η οποία διοργανώθηκε εκεί, την άνοιξη του έτους εκείνου. Την επομένη της συγκλήσεώς της, αφ' ενός μεν εξέλεξε το Προεδρείο της, με Πρόεδρο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Αντιπρόεδρο τον επίσκοπο Βρεσθένης Θεοδώρητο και Αρχιγραμματέα τον Θεόδωρο Νέγρη, οι οποίοι προέρχονταν, όλοι, από την κυβερνητική πλευρά, αφ' ετέρου δε καθόρισε πιο συγκεκριμένα τις αρμοδιότητές της με επίκεντρο «την ανάκρισιν των καθεστώτων νόμων και την διαρρύθμισιν των γενικών εθνικών συμφερόντων».

Επιπλέον, απεφασίσθη ότι στην Εθνοσυνέλευση μπορούσαν, κατά σημαντική διεύρυνση, να συμμετέχουν πρώτον «οι Παραστάται των ελευθέρων επαρχιών, διωρισμένοι δια την Β΄ Περίοδον της Διοικήσεως», δεύτερον «όσοι Πληρεξούσιοι από την Επικράτειαν επ' αυτώ τούτω διωρίσθησαν» και τρίτον, «όσοι της καθεστώσης

Διοικήσεως της Α΄ Περιόδου ως απλά μέλη της Συνελεύσεως θέλωσι να συνεδριάξωσι, συνδιασκεπτόμενοι και συνυπογράφωντες».

Το γεγονός αυτό αποτελούσε μία σημαντική αριθμητική διεύρυνση με αποτέλεσμα η Β΄ Εθνοσυνέλευση να απαρτίζεται από περίπου διακόσια είκοσι πέντε (225) μέλη, υπερβαίνουσα κατά πολύ (σχεδόν τετραπλάσια) τον αριθμό των μελών της Α΄ Εθνοσυνελεύσεως. Συνεπώς, η Εθνοσυνέλευση αυτή λειτούργησε όχι μόνον ως Αναθεωρητικό αλλά και ως Νομοθετικό Σώμα, ψηφίζοντας π.χ. Οργανισμό των Επαρχιών, Εκλογικό Νόμο, Ποινικό Κώδικα κ.α.

Ο Περραιβός διορίστηκε υπουργός Πολέμου από το Εκτελεστικό και συμμετείχε στις μάχες της Σκιάθου, της Άμπλιανης, της Σκάλας, του Χαϊδαρίου, της Αράχωβας, καθώς και στις επιχειρήσεις στην Αττική, στο Δίστομο και στην Πέτρα. Η συμβολή του στον Αγώνα ήταν σημαντική και η κυβέρνηση του απένειμε τον βαθμό του στρατηγού, το 1825. Τη χρονιά εκείνη, πολέμησε για να αποτρέψει την ανακατάληψη των Σαλώνων από τους Τούρκους. Δυστυχώς, όμως, αυτό δεν κατέστη εφικτό.

Την επόμενη χρονιά, συμπαρατάχθηκε με τις δυνάμεις του Γεωργίου Καραϊσκάκη που διεξήγαγαν συνεχείς επιθέσεις κατά των Τούρκων πολιορκητών της Ακροπόλεως των Αθηνών. Το 1827, έλαβε μέρος στη μάχη του Κερασινίου. Μετά τον θάνατο του «γιου της Καλογριάς», ετέθη υπό τις διαταγές του Δημητρίου Υψηλάντη. Συμμετείχε ως πληρεξούσιος στη Γ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος. Το 1829, συμμετείχε ως πληρεξούσιος της Θεσσαλίας, στη Δ' Εθνοσυνέλευση και έλαβε μέρος στην τελευταία μάχη της Επανάστασεως στην Πέτρα της Βοιωτίας.

Ύστερα από την άφιξη του Βασ. Όθωνα, διορίστηκε με τον βαθμό του συνταγματάρχη στην Βασιλική Φάλαγγα (την 11^η Δεκεμβρίου 1835). Αργότερα (την 18^η Μαρτίου 1844), ο Όθωνας του απένειμε τον βαθμό του υποστράτηγου. Το 1858, τιμήθηκε με το γαλλικό παράσημο της Αγίας Ελένης, το οποίο απένειμε ο Αυτοκράτορας Ναπολέοντας Γ΄ σε όσους είχαν υπηρετήσει στον στρατό του θείου του, Ναπολέοντα Α΄.

Οι περισσότεροι, όμως, γνωρίζουν τον Περραιβό από το συγγραφικό του έργο. Αυτός έγραψε βιβλία ιστορικού περιεχομένου, που παρέχουν στους μελετητές της περιόδου πολλά και χρήσιμα στοιχεία. Οι τίτλοι ορισμένων εκ των βιβλίων του είναι οι ακόλουθοι:

- «Ύμνος στον Αντιστράτηγο Μπωναπάρτε», το οποίο εξεδόθη στην Κέρκυρα, το 1798
- «Ύμνος πατριωτικός», το οποίο εξεδόθη επίσης στην Κέρκυρα, το 1798
- «Ιστορία σύντομος του Σουλίου και Πάργας»
- «Πολεμικά Απομνημονεύματα (1820-1829)», εξεδόθη το 1836 και θεωρείται πολύ σημαντικό έργο, καθώς ο Περραιβός παραθέτει πολλές και σημαντικές λεπτομέρειες από τον Αγώνα

- «Βιογραφία του Ρήγα του Θετταλού», το οποίο εξεδόθη το 1860.

Νυμφεύτηκε τη θυγατέρα ενός τοπικού αξιωματούχου στην Πάργα, το όνομα της οποία δεν διεσώθη δυστυχώς και απέκτησε μαζί της τέκνα.

Απεβίωσε στην Αθήνα, την 4^η Μαΐου 1863.

ΡΩΜΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (1771-1857)

Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο, το 1771. Γονείς του ήταν ο Γεώργιος Κανδιάνος Ρώμας και η Διαμαντίνα Καπνίση. Η μακρινή καταγωγή της οικογενείας είναι από την Βενετία. Τον 16^ο αιώνα, ορισμένοι πρόγονοί του εγκατεστάθησαν στη Ζάκυνθο. Ο ίδιος πέρασε τα παιδικά του χρόνια στη νήσο. Μετά πήγε στην Πάδοβα για να σπουδάσει νομικά. Επέστρεψε στη Ζάκυνθο για να ασκήσει τη δικηγορία. Το 1794, διαδέχθηκε στον αποθανόντα πατέρα του στη θέση του προξένου της Βενετίας στον Μωρηά και στη Ρούμελη.

Ήρθε σε επικοινωνία με Έλληνες προύχοντες της Πελοποννήσου, όπως επιφανή μέλη των οικογενειών Δεληγιάννη, Ζαΐμη, Λόντου, Μαυρομιχάλη και Νοταρά. Οι επαφές αυτές φάνηκαν πολύ χρήσιμες μεταγενέστερα, όταν άρχιζε να φυτρώνει ο σπόρος της Επανάστασης. Ο Ρώμας ανήκε στην ανώτερη κοινωνικά τάξη της νήσου. Ζούσε σε μία μεταβατική εποχή για τα Επτάνησα, μεσούντων των Ναπολεόντειων Πολέμων.

Έως τότε, οι νήσοι τελούσαν υπό την κυριαρχία της Βενετίας. Το 1797, όμως, περιήλθαν υπό τον έλεγχο των Γάλλων, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Κάμπο Φόρμιο. Αυτή είχε συναφθεί μεταξύ του Ναπολέοντα Βοναπάρτη (Napoléon Bonaparte) και του Αυστριακού κόμη Λούντβιχ φον Κόμπεντς (Count Ludwig von Cobenzl) ως αντιπρόσωποι της Γαλλίας και του πρώτου Μεγάλου αντιγαλλικού Συνασπισμού αντιστοίχως.

Σύμφωνα με τους όρους της εν λόγω συνθήκης:

1. Ετέθη τέρμα στην έως τότε ένδοξη Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας, μετά από έντεκα (11) αιώνες ανεξαρτησίας. Τελικώς, η Βενετία αναγκάστηκε να δεχθεί συμμαχία με τον Ναπολέοντα, η οποία ουσιαστικά αποτελούσε υποταγή γι' αυτήν ακριβώς λόγω της υποδεέστερης θέσεως στην οποία είχε περιέλθει.

2. Η Βενετία έχασε το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών της, μεταξύ των οποίων τα Επτάνησα και τις εξαρτήσεις τους στην ακτή της Ηπείρου. Όλα αυτά τα εδάφη περιήλθαν υπό τον έλεγχο της Γαλλίας.

3. Η Βιέννη εγκατέλειψε τις επαρχίες της στο Βέλγιο και συμφώνησε υπό τον όρο της επικύρωσης από διάσκεψη των χωρών της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, ότι η Γαλλία μπορούσε να προσαρτήσει τα εδάφη που είχε κυριεύσει και κατείχε στην αριστερή όχθη του Ρήνου, από την Βασιλεία μέχρι το Άντερναχ, συμπεριλαμβανομένου και του Μάϊντς.

4. Σε αντάλλαγμα για την απώλεια των αυστριακών κτήσεων στη Λομβαρδία, ο Ναπολέων παρέχώρησε στους Αυστριακούς τα ενετικά εδάφη ανατολικά του ποταμού Άντιτζε, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν η Ίστρια, η Δαλματία και η ίδια η πόλη της Βενετίας.

5. Περιήλθαν υπό τον έλεγχο της Γαλλίας τα περισσότερα από τα εδάφη που είχε κατακτήσει ο Ναπολέων στην εκστρατεία του κατά του Α' Συνασπισμού,

κυρίως στην βόρεια Ιταλία, καθώς επίσης και οι ενετικές κτήσεις στον ελλαδικό χώρο, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονταν το Βουθρωτό, η Πάργα, η Πρέβεζα και η Άρτα.

6. Συν τοις άλλοις, ιδρύθηκαν οι Δημοκρατίες των Ιταλικών Άλπεων (Παράλπεια Δημοκρατία) και της Λιγουρίας στην βόρεια Ιταλία, που τελούσαν μέχρι τότε υπό γαλλική επιρροή.

7. Τέλος, η Γαλλία υποσχέθηκε να χρησιμοποιήσει την επιρροή της για να βοηθήσει την Αυστρία όπως αποκτήσει το Σάλτσμπουργκ και τμήμα της Βαυαρίας, ενώ ακολούθησε η υπογραφή μυστικής συμφωνίας ότι κανένα εδαφικό αντάλλαγμα δεν θα δινόταν στην Πρωσσία, πρώην σύμμαχο της Αυστρίας.

Ο Γάλλος Στρατηγός θεωρούσε τα Επτάνησα απαραίτητα προκειμένου να φτάσει στην Αίγυπτο και να διακόψει την επικοινωνία του Λονδίνου με τις Ινδίες. Επιπλέον, οι νήσοι κατείχαν προνομαχική θέση για το εμπόριο, ενώ το οικονομικό και το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων τους ήταν υψηλό. Ο ίδιος έγραψε χαρακτηριστικά στο Γαλλικό Διευθυντήριο: «Οι νήσοι της Κερκύρας, της Ζακύνθου και της Κεφαλληνίας έχουν περισσότερο ενδιαφέρον για εμάς, παρά όλη η Ιταλία. Εάν θα είμαστε υποχρεωμένοι να διαλέξουμε, θα ήταν προτιμότερο να παραχωρήσουμε την Ιταλία στον Αυτοκράτορα (σ.σ. της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους) και να κρατήσουμε τις νήσους, που είναι πηγή πλούτου και ευημερίας για το εμπόριό μας».

Εντούτοις, η καταστροφή του γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ (την 1^η Αυγούστου 1798) και η έξοδος της Υψηλής Πύλης στον πόλεμο στο πλευρό των αντιγαλλικών δυνάμεων (την 9^η Σεπτεμβρίου 1798) άλλαξαν τα δεδομένα. Μία κοινή ρωσο-τουρκική μοίρα κατέπλευσε στα Επτάνησα, απεμάκρυνε τους Γάλλους και ίδρυσε (με τη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως) την «Επτάνησο Πολιτεία», την 21^η Μαρτίου 1800. Η τελευταία τελούσε υπό την επικυριαρχία της Υψηλής Πύλης, ενώ η προστασία των θρησκευτικών δικαιωμάτων των κατοίκων της ανετέθη στον Τσάρο.

Ήταν το πρώτο ελληνικό (έστω και αυτόνομο) κράτος μετά την Άλωση. Ο πρώτος του πρόεδρος Σπυρίδων Γεωτόκης δήλωσε χαρακτηριστικά: «το Έθνος μας που αναγεννήθηκε, απέκτησε όνομα ελληνικό, πατρίδα ελληνική και ελευθερία ελληνική». Αρχικώς, θεσπίστηκαν δύο Συντάγματα, τα οποία όμως προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις. Ακολούθως, απεφασίσθη να συνταχθεί ένα νέο συνταγματικό κείμενο, που θα έφερε τον τίτλο «Σύνταγμα της Επτανήσου Πολιτείας». Αυτό καταρτίστηκε με σχετικά δημοκρατική διαδικασία. Μάλιστα, πολλές από τις διατάξεις του προστάτευαν τις ατομικές ελευθερίες.

Ο Ρώμας εξελέγη μέλος της Συντακτικής Επιτροπής για τη θέσπιση του Επτανησιακού Συντάγματος. Το 1806, διορίστηκε στη θέση του Πρύτανη της Κέρκυρας, αξίωμα από το οποίο διαχειρίστηκε με σοβαρότητα διάφορα ζητήματα των νήσων. Το γεγονός αυτό συνέβαλε καθοριστικά στην εκλογή του στο αξίωμα του

γερουσιαστή, το 1809. Τον επόμενο χρόνο, ηγήθηκε μίας αντιπροσωπείας Επτανησίων, που μετέβησαν στο Παρίσι για να συγχαρούν τον Ναπολέοντα για τη γέννηση του υιού του, καθώς οι νήσοι είχαν περιέλθει εκ νέου υπό τον έλεγχο των Γάλλων με τη Συνθήκη του Τιλσίτ, του Ιουλίου του 1807. Ο Γάλλος Αυτοκράτορας τον ετίμησε με το Παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής.

Το 1815, ο Ζακυνθινός κόντες ίδρυσε μία τεκτονική Στοά στη νήσο του. Σταδιακά, άρχισε να έρχεται σε σύγκρουση με την βρεταννική διοίκηση και τον κύριο εκπρόσωπό της, τον απολυταρχικό Αρμοστή Τόμας Μαίτλαντ (Thomas Maitland). Υπενθυμίζεται ότι είχε συσταθεί ένα «ελεύθερο και ανεξάρτητο Ιόνιο Κράτος», το οποίο τελούσε υπό την προστασία της Αγγλίας, τον Νοέμβριο του 1815. Ο Ρώμας έφυγε για τη Ζάκυνθο, όπου μνήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον Αριστείδη Παπά, το 1819.

Το αρχοντικό του μετεβλήθη σε τόπο συναντήσεως πολλών οπλαρχηγών και Φιλικών, γεγονός το οποίο ώθησε τις αγγλικές Αρχές να το αποκλείσουν προκειμένου να διεξαγάγουν έρευνα προς αναζήτηση εγγράφων, που κατεδείκνυαν την ανάμειξή του στα εσωτερικά τρίτου κράτους (σ.σ. της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας). Ο Ρώμας κατάφερε να αποτρέψει την έρευνα αλλά έφυγε για την Βενετία, φοβούμενος ότι αργά ή γρήγορα ο ρόλος του θα αποκαλυπτόταν. Εκεί, παρέμεινε έως το 1824, όταν ξαναγύρισε στη Ζάκυνθο.

Η Επανάσταση είχε πλέον ξεσπάσει και ο ίδιος ίδρυσε την «Επιτροπή Ζακύνθου» με σκοπό την οικονομική και πολιτική ενίσχυσή της. Προσέφερε ένα μεγάλο μέρος από την περιουσία του για την αγορά πολεμοφοδίων, τα οποία εστάλησαν στους επαναστατημένους Έλληνες. Είχε υψηλό κύρος και ήρθε σε επαφή με όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές στους εμφυλίους πολέμους, καθώς και με υψηλόβαθμους Βρεταννούς αξιωματούχους στο Λονδίνο.

Αρκετοί τον κατηγόρησαν τόσο για τα δάνεια όσο και για την «Πράξη Υποτέλειας», αν και ο ίδιος ουδένα όφελος απέκρινε. Διεδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις τόσο στις εσωτερικές αντιπαραθέσεις όσο και στις πολεμικές επιχειρήσεις. Προς τούτο, το όνομα του ακούστηκε ακόμη και για το αξίωμα του κυβερνήτη, το 1827. Ένας από τους κύριους υποστηρικτές του ήταν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο ίδιος όμως προέκρινε τον Ιωάννη Καποδίστρια.

Είχε μακροχρόνια κάκιστες σχέσεις με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω περιστατικό, που έλαβε χώρα το 1823. Τότε, ο Παπαφλέσσας πρότεινε να ερωτηθούν ο Καποδίστριας και ο Ρώμας για το θέμα του μονάρχη, που έπρεπε να αποστείλει η Ευρώπη στην Ελλάδα. Ο Φαναριώτης πολιτικός αρνήθηκε, λέγοντας: «ο μεν κόντε Ρώμας δεν σημαίνει τίποτε, ο δε Καποδίστριας ευρίσκεται μακράν».

Επί διακυβερνήσεως Καποδίστρια, ο Ρώμας φαινομενικά αδράνησε. Το 1833, ήταν παρών στην υποδοχή του Βασιλιά Όθωνα στο Ναύπλιο. Μολαταύτα, λίγο μετά, η

Αντιβασιλεία τον κατηγόρησε ότι συμμετείχε μαζί με τους Κολοκοτρώνη και Δημήτριο Πλαπούτα σε συνωμοσία εναντίον του Στέμματος. Τελικώς, αθώωθηκε και ο Όθωνας τον τίμησε με το ανώτερο παράσημο του Ταξιάρχη του Σωτήρος. Επίσης, τον ονόμασε Σύμβουλο της Επικρατείας.

Απεβίωσε στη Ζάκυνθο, το 1857. Στην κηδεία του ελέχθη πως «ολόκληρο το Πανελλήνιον κατά την εν Τροιζήνι Εθνοσυνέλευσιν διακηρύσσει τον Ρώμα ως αδελφό, ως αγωνιστή, ως ευεργέτη» και τον κατέταξε στους μεγάλους πολίτες του κόσμου.

ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (1785-1841)

Γεννήθηκε στην Ύδρα, την 13^η Μαΐου 1785. Γονείς του ήσαν ο Δημήτριος Πολύγκαϊρος και η Μαρία Νικολάου Γκίτζα. Ο πατέρας του ήταν έμπειρος ναυπηγός και είχε υπηρετήσει στην οθωμανική ναυαρχίδα επί πολλά έτη. Το επώνυμο της

οικογένειας πιθανολογείται ότι προέρχεται από κάποιον τύπο карабиού, που είχε κατασκευάσει ο πατέρας του και το αποκαλούσαν «σαχτούρι». Επρόκειτο για δίστηλο βάρους 800 κιλών. Αυτό ήταν μία απομίμηση των ιστιοφόρων, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι ναυτικοί στα ιταλικά παράλια. Ο νεαρός Γεώργιος είχε ταξιδέψει αρκετά ως ναύτης από νεαρής ηλικίας. Αρχικώς, υπηρέτησε ως ναύτης στο πλοίο του θείου του Αντώνη Ηλία, στο λατινάδικο του Κανάκη, όπου του συνέβη ένα ατυχές περιστατικό: ο ναύκληρος του πλοίου τον έριξε στη θάλασσα και ο Σαχτούρης διασώθηκε μετά από πολύωρη πάλη με τα κύματα, όταν τον περισυνέλεξε ένα διερχόμενο πλοίο.

Αν και ήταν μία τραυματική εμπειρία, η οποία ίσως κλόνιζε κάποιον άλλον, ο Σαχτούρης αγαπούσε τη πολύ τη θάλασσα και το επάγγελμά του. Συνέχισε, λοιπόν, να υπηρετεί ως ναύτης σε διάφορα υδραϊκά πλοία, που ανήκαν στον θείο του Γεώργιο Βούλγαρη έως το 1804, όταν ο καπετάν Φραγκίσκος Βούλγαρης (αδελφός του θείου του) αγόρασε ένα σπετσιώτικο πλοίο και τον πήρε για ναύκληρο. Το 1815, έγινε πλοίαρχος ενός καινούριου τρίστηλου βρικίου, το οποίο είχε κατασκευάσει ο Βούλγαρης στην Ύδρα.

Το 1819, έγινε πλοίαρχος ήταν συνιδιοκτήτης (μαζί με άλλα τρία άτομα) του βριγαντίνου «Αθηνά», το οποίο είχε ναυπηγηθεί στο Μανδράκι της Ύδρας. Ο Σαχτούρης έλαβε μέρος ενεργά στην Εθνική Παλιγγενεσία. Συμμετείχε στην υδραϊκή μοίρα (με αρχηγό τον Γιακουμάκη Τομπάζη), που με τις αντίστοιχες των Σπετσών και των Ψαρρών, απέπλευσαν για να απελευθερώσουν τη Χίο και τη Σάμο, την 22^α Απριλίου 1821. Ήταν πλοίαρχος του σκάφους «Αθηνά». Επετέθη σε ένα εχθρικό πλοίο που μετέφερε μουσουλμάνους προσκυνητές από τη Μέκκα, το οποίο και λαφυραγώγησε.

Την 20^η Φεβρουάριο του 1822, ο Σαχτούρης συμμετείχε στη ναυμαχία της Πάτρας. Σε αυτήν, έλαβαν μέρος τα ακόλουθα πλοία των Υδραίων (εντός παρενθέσεως αναγράφεται το όνομα του καπετάνιου): 1. «Άρης» (Α. Α. Μιαούλης), 2. «Τιμολέων» (Λαζ. Πινότσης), 3. «Θεμιστοκλής» (Ι. Βούλγαρης), 4. «Αγαμέμνων» (Α. Τσαμαδός), 5. «Αθηνά» (Γεωργ. Σαχτούρης), 6. «Επαμεινώνδας» (Αντ. Κριεζής), 7. «Τερψιχόρη» (Εμμ. Τομπάζης), 8. «Θεμιστοκλής» (Αντ. Ραφαλιάς), 9. «Μιλτιάδης» (Παν. Λαλεχός), 10. «Κίμων» (Δ. Α. Μιαούλης), 11. «Λεωνίδα» (Ελ. Ραφαλιάς), 12. «Αριστείδης» (Θ. Γκιώνης), 13. «Ιάσων» (Βασ. Στ. Βουδούρης), 14. «Κίμων» (Δημ. Κριεμάδης), 15. «Θεμιστοκλής» (Ι. Γκίκας), 16. «Αίολος» (Ι. Δόκος), 17. «Αλέξανδρος» (Ι. Ζάκας), 18. «Αχιλλεύς» (Δ. Κιοσσές), 19. «Ηρακλής» (Χρ. Δημητρίου), 20. «Ηρακλής» (Ανδ. Κοσμάς), 21. «Ηρακλής» (Ι. Μπασαξής), 22. «Κίμων» (Ι. Γκέλης), 23. «Λυκομήδης» (Κοσμ. Μπαρμπαρής), 24. «Τηλέμαχος» (Σταμ. Φωκάς), 25. «Οδυσσεύς» (Σάββας Ανδρέου), 26. «Τηλέμαχος» (Ν. Ρεβίδης) και 27. «Σκιπιών» (Η. Τσόρτσης).

Ο τουρκικός στόλος αποτελείτο από 70 πλοία και είχε αποπλεύσει στις αρχές του 1822. Σε αυτά, επέβαιναν και περίπου 4.000 άνδρες από τα Μικρασιατικά παράλια.

Αν και υπερτερούσε του αντίστοιχου ελληνικού σε αριθμό κανονιών, εστερείτο εμπειροπόλεμων πληρωμάτων, καθώς πολλοί έμπειροι και ικανοί Έλληνες ναυτικοί είχαν φύγει. Αντιθέτως, η μικρότερη αριθμητικά ελληνική μοίρα αποτελείτο από άξιους ναυτικούς, οι οποίοι διέθεταν εμπειρία, καθώς πολλοί εξ αυτών συμμετείχαν στον οθωμανικό στόλο, ενώ άλλοι είχαν αντιπαρατεθεί συχνά με πειρατές. Υπενθυμίζεται ότι τα ελληνικά εμπορικά σκάφη επιτρεπόταν να διαθέτουν έναν μικρό αριθμό πυροβόλων προς αντιμετώπιση των πειρατών με βάση τη ρωσο-τουρκική Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή της 21^{ης} Ιουλίου 1774.

Οι Ψαριανοί δεν κατάφεραν να εμποδίσουν τον πλου της οθωμανικής μοίρας στο βόρειο Αιγαίο, η οποία κατευθύνθηκε προς τη Μονεμβασιά. Οι Τούρκοι ήλπιζαν να καταλάβουν με δωροδοκία το κάστρο της αλλά το σχέδιό τους δεν ευοδώθηκε. Τότε, κατευθύνθηκαν προς την Κορώνη με σκοπό να ανεφοδιάσουν τους άνδρες της πολιορκημένης φρουράς. Και αυτό το σχέδιο, όμως, δεν ευοδώθηκε λόγω κακοκαιρίας, που ενέσκηψε. Πάντως, λίγο μετά, οι Τούρκοι κατόρθωσαν να ανεφοδιάσουν την φρουρά της Μεθώνης και να αποβιβάσουν 800 άνδρες έξω από το Νιόκαστρο για να το καταλάβουν. Μολαταύτα, η ολιγάριθμη φρουρά του άντεξε λόγω της έγκαιρης άφιξης περίπου 50 φιλελλήνων, με επικεφαλής τον Γερμανό Στρατηγό Καρλ φον Νόρμαν-Ερενφελς (Karl Friedrich Leberecht von Normann-Ehrenfels).

Η δράση του Νόρμαν προξένησε ζημιές στον οθωμανικό στόλο και τον υπεχρέωσε να καταφύγει στη Ζάκυνθο. Αν και οι Βρεταννοί ήσαν ουδέτεροι, επέτρεψαν στους Τούρκους να επισκευάσουν τα πλοία τους και να αποπλεύσουν για την Πάτρα, όπου απεβίβασαν δυνάμεις, ενώ ο στόλος τους κατέπλευσε στη Ναύπακτο. Οι νησιώτες (Υδραίοι, Σπετσιώτες και Ψαριανοί) συγκρότησαν μία δική τους ναυτική μοίρα, δίχως την βοήθεια της επαναστατικής κυβερνήσεως και έσπευσαν να αντιμετωπίσουν τον εχθρό. Αν και υπήρχε κακοκαιρία, ο επικεφαλής Ανδρέας Μιαούλης διέταξε τους Έλληνες να επιτεθούν σε όσα πλοία ναυλοχούσαν στην Πάτρα. Επηκολούθησε πεντάωρη ναυμαχία, μετά το πέρας της οποίας μία τουρκική φρεγάτα είχε καταστραφεί ολοκληρωτικά, ενώ πολλά εχθρικά πλοία είχαν υποστεί ζημιές. Το γεγονός αυτό είχε μεγάλο ηθικό αντίκτυπο μεταξύ των εμπολέμων.

Λίγο αργότερα, ο Σαχτούρης, μαζί με τους πλοιάρχους Μαστραντώνη, Κριεζή και Μπρούσκο (υπό την αρχηγία του Δ. Παναγιώτου), ανάγκασαν την τουρκική μοίρα που είχε αποκλείσει το Μεσολόγγι να καταφύγει στα Δαρδανέλλια. Το 1823, η μοίρα του Σαχτούρη συμμετείχε σε διάφορες αποβατικές επιχειρήσεις. Την επόμενη χρονιά, ξεκίνησε η καταγραφή των γεγονότων στο ημερολόγιο του «Αθηνά». Σύμφωνα με αυτήν, ο Σαχτούρης έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Κάσου (τον Ιούνιο), των Ψαρρών, ως εκδίκηση για την καταστροφή της νήσου από τους Τούρκους (τον Ιούνιο και τον Ιούλιο), στη ναυμαχία της Μυκάλης (στις αρχές Αυγούστου) και στην ναυμαχία του κόλπου του Γέροντα (στα τέλη του ίδιου μηνός).

Το 1825, ο Σαχτούρης έλαβε μέρος στη ναυμαχία του Καφηρέα, που πραγματοποιήθηκε την 4^η Ιουνίου. Σ' αυτήν, κατάφερε (μαζί με τους Νικ. Αποστόλη

και Γεωργ. Ανδρούτσο) να αιχμαλωτίσει 40 εχθρικά μεταγωγικά. Το 1826, έλαβε μέρος στην εκστρατεία υπέρ της φρουράς του Μεσολογγίου. Τον Ιούνιο 1827, συμμετείχε στην αποτυχημένη εκστρατεία του Τόμας Αλεξάντερ Κόχραν (Thomas Alexander Cochrane) στην Αλεξάνδρεια. Κατόπιν, έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις κατά του Βασιλαδίου, έξω από το Μεσολόγγι.

Το 1828, μετά την άφιξη του Ιωάν. Καποδίστρια στην Ελλάδα, τοποθετήθηκε επικεφαλής πολεμικής ναυτικής μοίρας, η οποία επιχειρούσε να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό του Ιμπραήμ από τα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου. Απώτερος σκοπός ήταν να υποχρεώσει τους Αιγυπτίους όπως αναχωρήσουν για την πατρίδα τους. Σημειωτέον ότι εκείνη την περίοδο οι Αιγύπτιοι είχαν υπό τον έλεγχό τους τα φρούρια της Μεθώνης, της Κορώνης και του Νεοκάστρου στην Πελοπόννησο. Λέγεται ότι η τοποθέτησή του έγινε μετά από σύσταση του Βρεταννού Αντιναυάρχου Σερ Έντουαρντ Κόντρινγκτον ή Κόδρινγκτον (Sir Edward Codrington). Κατ' ουσίαν, ο Σαχτούρης επέβλεπε τον αποκλεισμό όλης της θαλάσσιας περιοχής από τον Αμβρακικό μέχρι την Κρήτη.

Όλοι τον θεωρούσαν ικανό, νηφάλιο και μετριοπαθή ναυτικό. Ο χαρακτήρας του τον βοήθησε να μην δημιουργήσει εχθρότητες κατά τα τελευταία χρόνια του Κυβερνήτη (όταν πολλοί ναυτικοί είχαν ταχθεί με την αντιπολίτευση) ούτε στον εμφύλιο που επηκολούθησε τη δολοφονία του Καποδίστρια. Αντιθέτως, απελάμβανε γενικής εκτιμήσεως, γεγονός που πιστοποιήθηκε και από τον διορισμό του ως μέλος της Ναυτικής Υπηρεσίας (το 1830), και της Επιτροπής των Ναυτικών Καταλόγων, μαζί με τον Γ. Ανδρούτσο και τον Α. Ν. Αποστόλη, (το 1833).

Επί Αντιβασιλείας, έλαβε το βαθμό του πλοιάρχου πρώτης τάξεως και εντάχθηκε στο Βασιλικό Ναυτικό. Μετά, διορίστηκε διευθυντής στον ναύσταθμο του Πόρου. Ήταν επικεφαλής του Πολεμικού Ναυτικού Διευθυντηρίου του ναυστάθμου, αξίωμα που διετήρησε έως το τέλος της ζωής του. Το σπίτι του στον Πόρο (οικία Δειμέζη) ήταν διοικητήριο του ναυστάθμου επί πολλά χρόνια, ενώ στην παραλία Πέρλιας είχε ο Σαχτούρης ένα ακόμη σπίτι. Έφθασε μέχρι τον βαθμό του αντιναυάρχου, στα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα.

Ο Σαχτούρης άφησε και συγγραφικό έργο. Τα ημερολόγιά του (υπό τον τίτλο «Ιστορικά Ημερολόγια του ναυτικού αγώνος του 1821») εκδόθηκαν για πρώτη φορά στην Αθήνα, το 1890. Αυτά αποτελούν μία πολύτιμη μαρτυρία, καθώς καταγράφουν τα γεγονότα των ετών 1824-1827. Ο Σαχτούρης νυμφεύτηκε την Πανούργια Γκιώνη, με την οποία απέκτησε επτά (7) παιδιά. Τιμήθηκε με το παράσημο του ταξιάρχη.

Απεβίωσε στην Ύδρα, την 30^η Ιανουαρίου 1841 και ετάφη στον Ιερό Ναό της Υπαπαντής.

ΣΕΚΕΡΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (1783-1847)

Γεννήθηκε στην Τρίπολη, το 1783. Ο πατέρας του Δημήτριος ήταν έμπορος, ενώ η μητέρα του Χαΐδω ασχολείτο με την ανατροφή των τεσσάρων τέκνων της οικογενείας, το πρώτο εκ των οποίων ήταν ο Παναγιώτης. Αρχικώς, φοίτησε στη Σχολή της Δημητσάνας. Η εφηβική του ηλικία σημαδεύτηκε από τη δολοφονία του πατέρα του

από έναν Τούρκο, στην οποία υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, την 4^η Απριλίου του 1798. Το αποτρόπαιο έγκλημα έγινε για ασήμαντη αφορμή μέσα στο κατάστημα του Δημητρίου Σέκερη.

Ο νεαρός Παναγιώτης κατέφυγε σε έναν θείο του στις Σπέτσες, στο εμπορικό κατάστημα του οποίου «έπιασε» δουλειά. Κατόπιν, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Ήταν έξυπνος, έντιμος και είχε κληρονομήσει το εμπορικό δαιμόνιο του πατέρα του με αποτέλεσμα σύντομα να αποκτήσει περιουσία. Είχε 15 εμπορικά πλοία, ενώ άνοιξε παραρτήματα των επιχειρήσεών του στην Οδησσό και τη Μόσχα. Εντούτοις, ουδέποτε ξέχασε τη σκλαβωμένη οικογένειά του.

Το 1808, μερίμνησε για την εκπαίδευση των αδερφών του Αθανασίου και Γεωργίου. Ο πρώτος σπούδασε και έκανε την πρακτική του στο πλευρό του μεγάλου αδερφού του. Το 1816, πήγε και εγκαταστάθηκε στην Οδησσό για να επιβλέπει τα παραρτήματα των επιχειρήσεών του Παναγιώτη, όντας πλέον συνεταιρός του. Σύντομα, ανήλθε κοινωνικά και δημιούργησε τη δική του περιουσία.

Ο Γεώργιος Σέκερης πήγε στην Κωνσταντινούπολη, απ' όπου έφυγε για να σπουδάσει στο εξωτερικό, το 1811. Είχε ήδη μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία από τον Νικόλαο Σκουφά και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ, τον Οκτώβριο του 1814 ή κατ' άλλους το 1816. Το 1813, κατέληξε στο Παρίσι, όπου έμεινε έως το 1821, όταν κατέβηκε στην Πελοπόννησο για να πολεμήσει. Δυστυχώς, απεβίωσε τον Νοέμβριο του 1822.

Την 5^η Μαΐου 1818, ο Παναγιώτης Σέκερης μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο, όπως προκύπτει από επιστολή του προς τον αδερφό του Γεώργιο. Ο Αναγνωστόπουλος πήγε και τον βρήκε, έχοντας μαζί του μία συστατική επιστολή του Αθανασίου Σέκερη, που ήταν ήδη Φιλικός από το 1817. Θα την χρησιμοποιούσε, εάν ο Παναγιώτης Σέκερης δίσταζε να μνηθεί. Εντούτοις, δεν χρειάστηκε, καθώς ο τελευταίος ήταν εξ αρχής πολύ θετικός. Αμέσως, ξεκίνησε να διαθέτει μεγάλα πόσα στην Εταιρεία, φθάνοντας τα 10.000 γρόσια. Επρόκειτο για ποσόν υπερδιπλάσιο εκείνου που είχε συγκεντρωθεί από τα μέλη στην έως τότε τετραετή δραστηριότητα της Φιλικής Εταιρείας. Η μύηση του Σέκερη υπήρξε αποφασιστικής σημασίας, διότι μέσω αυτού η Εταιρεία εισήλθε στους κύκλους των μεγαλεμπόρων της Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Σέκερης υπήρξε ιδιαίτερος δραστήριο μέλος και μύησε πολλούς συναδέλφους του, καθώς και πλοιάρχους καταγόμενους από τις νήσους του Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους. Αργότερα δε, χρηματοδότησε τη μετάβαση των πρώτων Φιλικών στην ηπειρωτική Ελλάδα. Τον Ιούλιο του 1818, απεβίωσε ο Νικόλαος Σκουφάς. Τότε, ο προαναφερθείς Αναγνωστόπουλος (κατόπιν συνεννοήσεως με τον Εμμανουήλ Ξάνθο) είπε στον Σέκερη την αλήθεια σχετικά με την «Ανώτατη Αρχή». Ήταν μία ένδειξη εμπιστοσύνης προς το πρόσωπό του. Ο τελευταίος ορκίστηκε ότι θα κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ευόδωση των σκοπών της οργανώσεως, δεσμευόμενος να προσφέρει όχι μόνο την περιουσία του αλλά και τη ζωή του, εάν αυτό απαιτείτο.

Έγινε, λοιπόν, μέλος της ηγεσίας και ανέλαβε καθήκοντα ταμιά της Φιλικής Εταιρείας. Σύντομα, κατέστη απ' όλους αποδεκτός για τη σοβαρότητα που απέπνεε, την εμπιστοσύνη που ενέπνεε και τον αγνό πατριωτισμό του. Κατ' ουσίαν δε, ανέλαβε τα ηνία της Εταιρείας (έχοντας την αμέριστη συμπαράσταση του μεγαλεμπόρου Κωνσταντίνου Κουμπάρη) μετά την αναχώρηση του Ξάνθου και του Αναγνωστόπουλου από την Πόλη, τον Φεβρουάριο του 1819. Μάλιστα, ο Αυστριακός Άντον Πρόκες φον Όστεν (Anton Graf Prokesch von Osten), ο οποίος ήταν ο πρώτος πρεσβευτής της χώρας του στην Αθήνα και έγραψε το εξάτομο έργο υπό τον τίτλο «Ιστορία της Επανάστασης των Ελλήνων και η ίδρυση του Ελληνικού Κράτους», σημείωσε ότι ο Σέκερης ήταν η σπουδαιότερη προσωπικότητα της Φιλικής Εταιρείας, μετά τον θάνατο του Σκουφά.

Η φιλία του με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ τον βοήθησε σημαντικά στο να κινηθεί στα υψηλά κλιμάκια των Ελλήνων της Πόλης. Αποτελούσε τον συνεκτικό κρίκο με όσα μέλη ευρίσκοντο μακριά από την Κωνσταντινούπολη, τα οποία και ενημέρωνε για τις εξελίξεις. Ενδεικτικώς αναφέρεται η επιστολή του προς τον Τσακάλωφ, την οποία ο τελευταίος παρέλαβε την 13^η Αυγούστου 1819. Ο Τριπολιτσιώτης έμπορος ενημέρωσε με αυτήν έναν εκ των ιδρυτών της Φιλικής Εταιρείας για τις κινήσεις του Ξάνθου (ο οποίος ετοιμαζόταν να μεταβεί στην Αγία Πετρούπολη προς συνάντηση του Ιωάννη Καποδίστρια) και του Αναγνωστόπουλου (ο οποίος δρούσε στη Μολδοβλαχία). Επομένως, όλοι ενεργούσαν για την εκπλήρωση του κοινού σκοπού, ανεξαρτήτως του που ευρίσκοντο. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει και το ότι υφίστατο ένας κεντρικός σχεδιασμός.

Μία άλλη επιστολή (χαρακτηριστική του κομβικού ρόλου που διεδραμάτιζε στα δρώμενα της οργάνωσης ο Σέκερης) είναι αυτή που έστειλε και πάλι στον Τσακάλωφ, την 12^η Δεκεμβρίου 1819. Ο Τριπολιτσιώτης έμπορος συχνά-πυκνά διέθετε μικρά και μεγάλα ποσά από την προσωπική του περιουσία για τις έκτακτες ανάγκες που προέκυπταν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η οικονομική του κατάσταση να επιδεινωθεί, όπως προκύπτει από την προαναφερθείσα επιστολή προς τον Τσακάλωφ. Σε αυτήν, του έγραφε, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: «Κάμε του λόγου σου κουράγιο και οικονομία, διατί μέχρι της ώρας ταύτης άλλον ένα Σέκερην δεν απήντησα. Θυμήσου πόσα εβγήκαν από εμένα και κρίνε αν είμαι εις κατάστασιν να ανθέξω».

Δυστυχώς, όμως, ο Τσακάλωφ ευρίσκετο ήδη σε δεινή οικονομική θέση, με αποτέλεσμα ο Σέκερης να του στείλει 1.000 γρόσια: «Ο Μαρτάκης (σ.σ. ο Τσακάλωφ) καταταλανίζεται διά την υστέρησιν των αναγκαίων, του οποίου σου είπα πως του έγραψα να μου τραβήξει ή να του εμβάσω γρόσια χίλια», όπως αναγράφει ο ίδιος σε επιστολή του προς τον Αναγνωστόπουλο, με ημερομηνία 1^η Νοεμβρίου 1819. Είναι γνωστό ότι ο Σέκερης εκτιμούσε ιδιαίτερος τον Τσακάλωφ, μέσω του οποίου γνώρισε και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο.

Ο Τριπολιτσιώτης έμπορος ανταποκρινόταν πάντα θετικά, όταν ο Τσακάλωφ του ζητούσε χρήματα για τον Αγώνα. Αξίζει να σημειωθεί, πέραν των όσων έχουν ήδη

αναφερθεί, η επιστολή του Αναγνωστόπουλου (υπό το ψευδώνυμο «Αναστάσιος Ιωάννου») προς τον Ξάνθο. Αυτή συνετάχθη στο Ιάσιο, την 7^η Μαΐου 1819. Ο συντάκτης της έγγραφε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «... με λέγει (σ.σ. ο Σέκερης) ότι ο αβ (δηλ. ο Τσακάλωφ) απέρασεν εις Τριέστιον και εκείθεν τον ετράβιξαν έως τρεις (χιλιάδες) γρόσια ας και επλήρωσεν». Επιπλέον, την 19^η Ιουλίου 1819, ο ευρισκόμενος στο Λιβόρνο Τσακάλωφ δανείστηκε 100 ισπανικά τάλληρα, υπογράφοντας τη σχετική απόδειξη στο όνομα του Σέκερη. Μολαταύτα, αυτό δεν είχε μειώσει καθόλου την εκτίμηση, που έτρεφε για τον Τσακάλωφ, όπως προκύπτει από τις επιστολές που αντήλλαξαν οι δύο άνδρες.

Εντούτοις, η προσωπική περιουσία του Τριπολιτσιώτη εμπόρου δεν ήταν ανεξάντλητη. Μάλιστα, αυτή είχε μειωθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε ο ίδιος να αναγκαστεί όπως δανειστεί χρήματα για το καλό της Εταιρείας, το 1820. Η κίνηση αυτή διέσωσε την Φιλική Εταιρεία σε μία κρίσιμη στιγμή αλλά επέφερε την πτώχευση της δικής του εταιρείας.

Μετά την έναρξη της Επανάστασης, πληροφορήθηκε από έναν Τούρκο ότι διέτρεχε μεγάλο κίνδυνο. Έκοψε, λοιπόν, τα γένια του, μεταμφιέστηκε και επιβιβάστηκε στο πλοίο «Αγία Ελένη», με προορισμό την Οδησό, εγκαταλείποντας τα πάντα προκειμένου να σώσει τη ζωή του. Έχει υπολογισθεί ότι η αξία της κινητής και ακίνητης περιουσίας του ξεπερνούσε το 1.000.000 γρόσια. Δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να συνδράμει τον Αγώνα των μαχόμενων Ελλήνων, ενώ και αυτοί φαίνεται ότι τον είχαν ξεχάσει. Προσπάθησε, τουλάχιστον, να βοηθάει όσους ομοεθνείς του είχαν καταφύγει στην Οδησό, στο πλαίσιο των νέων, πολύ πιο περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων του.

Το 1830, εγκατέλειψε την Οδησό και ήρθε οικογενειακά στο Ναύπλιο. Έφερε μαζί του και το αρχείο του, που είναι μία αστείρευτη πηγή γνώσεων και πληροφοριών για την Φιλική Εταιρεία. Δεν ζήτησε το παραμικρό αντάλλαγμα για όσα ανιδιοτελώς είχε προσφέρει και τοποθετήθηκε στη θέση του τελώνη, αρχικώς στην Ύδρα και εν συνεχεία στο Ναύπλιο. Ουδέποτε το ελληνικό κράτος τον αποζημίωσε για την τεράστια περιουσία που είχε διαθέσει υπέρ του κοινού Αγώνα. Ο ίδιος παρουσίασε στοιχεία ότι είχε ξοδέψει 425.000 γρόσια! Τελικώς, έφυγε από τη ζωή φτωχός, σύμφωνα με τις πηγές.

Ο Παναγιώτης Σέκερης απεβίωσε την 29^η Ιανουαρίου 1847.

ΣΚΟΥΦΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (1779-1818)

Γεννήθηκε στο Κομπότι, το 1779. Αρχικώς, το επώνυμό του ήταν Κουμπάρος. Αργότερα, όμως, το άλλαξε σε Σκουφάς επειδή ασχολείτο με την κατασκευή σκούφων, κατά τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το χωριό του και η γύρω περιοχή ήταν τσιφλίκι του Μουχτάρ Πασά, υιού του Αλή Πασά Τεπελενλή. Η οικογένεια του Σκουφά ανήκε στη μεσαία τάξη κοινωνικά και ο ίδιος έμαθε τα πρώτα γράμματα στο χωριό του, στην ερειπωμένη εκκλησία της

Κασσοπετριάς, από τον μοναχό Θεοχάρη Ντούια. Κατόπιν, μετέβη στην Άρτα, όπου είχε δάσκαλο τον Κ. Δενδραμή.

Οι συνθήκες, όμως, δεν ήταν πρόσφορες, καθώς ο Αλή Πασάς ασκούσε τον απόλυτο έλεγχο στην οικονομική ζωή των Ηπειρωτών. Το 1813, ο Σκουφάς άφησε την Άρτα και έφυγε για την Οδησό, αναζητώντας ένα καλύτερο επαγγελματικό μέλλον. Εκεί, γνωρίστηκε και συνδέθηκε φιλικά με τον Εμμανουήλ Ξάνθο και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Οι τρεις τους συμερίζονταν την ίδια αγωνία για την απελευθέρωση του υπόδουλου Γένους. Προχώρησαν, λοιπόν, στην ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας. Σύμφωνα με τα Απομνημονεύματα του Ξάνθου, «εν μία των φιλικών τους συναναστροφών, κατά το 1814, οι τρεις ούτοι φίλοι συνομιλούντες περί της αθλίας καταστάσεως και τυραννίας εις ην οι ομογενείς υπέκειντο», απεφάσισαν να συστήσουν Εταιρεία «σκοπόν έχουσαν την απελευθέρωσιν της Πατρίδος».

Ο Σκουφάς μετέβη μαζί με τον Τσακάλωφ στη Ρωσία, όπου τελειοποίησαν τον οργανισμό της οργανώσεως και ξεκίνησαν τη μύηση των πρώτων μελών. Ο Ιωάννης Φιλήμων έγραψε ότι το ταξίδι των προαναφερθέντων στη ρωσική μεγαλούπολη έγινε επειδή ο Σκουφάς είχε κληθεί από την εκεί Εμπορική Τράπεζα λόγω πτώχευσης της οικογενειακής του επιχείρησης. Ο Ηπειρώτης έμπορος έμενε στην οικία του Αθανασίου Σέκερη, στον οποίο εργαζόταν ως εμποροϋπάλληλος και ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος.

Ο Σκουφάς ήταν ενθουσιώδης, αφού φαίνεται ότι η Εταιρεία είχε δημιουργηθεί πάνω στα πρότυπα, που είχε ο ίδιος οραματιστεί. Αποτελείτο από μία δυναμική ομάδα ένθερμων πατριωτών, που είχαν τάξει σκοπό της ζωής τους την εξυπηρέτηση των εθνικών ιδεωδών. Η οργάνωση είχε συγκεντρωτικό και συνωμοτικό χαρακτήρα, ήταν αυστηρά δομημένη και αργά αλλά σταθερά διεύρυνε την επιρροή και τον αριθμό των μελών της.

Ο ίδιος ανέλαβε με ιεραποστολικό ζήλο τη διάδοση των ιδεών της και εγκατέλειψε κάθε ενασχόληση με το εμπόριο. Ουδέποτε απογοητεύτηκε, αν και αρχικώς αρκετοί ήσαν αυτοί που αρνήθηκαν να γίνουν μέλη της. Ο Σκουφάς εθεωρείτο ένας όχι ιδιαίτερα επιτυχημένος έμπορος και ορισμένοι πλούσιοι απόδημοι δίσταζαν να τον εμπιστευτούν. Μολαταύτα, η μύηση του Γεωργίου Σέκερη (και αργότερα των δύο αδερφών του) «άνοιξε πολλές πόρτες» και διεύρυνε τους ορίζοντες των ιδρυτών της Φιλικής Εταιρείας. Η οικογένεια Σέκερη απελάμβανε μεγάλου σεβασμού και οι επαφές της με υψηλά ισταμένους αξιωματούχους την καθιστούσαν αξιοσέβαστη.

Τον Ιούλιο του 1817, ο Σκουφάς συνάντησε τα άλλα ηγετικά στελέχη της οργανώσεως για να συσκεφθούν περί του πρακτέου. Ο Ηπειρώτης έμπορος πρότεινε να μεταφέρουν την έδρα της Φιλικής Εταιρείας στην Κωνσταντινούπολη. Αν και δεν έγινε ευμενώς αποδεκτή αρχικώς, η πρότασή του υιοθετήθηκε τελικώς και απεδείχθη ορθή εκ του αποτελέσματος. Εκείνος φρονούσε ότι η έως τότε τήρηση των συνωμοτικών κανόνων επέτρεπε την απρόσκοπτη δραστηριοποίηση των Φιλικών στην

καρδιά της οθωμανικής εξουσίας. Συν τοις άλλοις, η συμμετοχή μελών της οικογενείας Σέκερη έδειχνε τη σοβαρότητα του εγχειρήματος.

Τέλος, σύμφωνα με κάποιες πηγές, οι ρωσικές Αρχές είχαν αρχίσει να υποψιάζονται τον Σκουφά. Προς τούτο, ο ίδιος επέσπευσε την αναχώρησή του για την Κωνσταντινούπολη, συνοδευόμενος από τους Αναγνωστόπουλο και Χριστόδουλο Λουριώτη, ενώ στην Οδησό παρέμεινε ο Αθανάσιος Σέκερης. Αρχικώς, οι τρεις προαναφερθέντες (Σκουφάς, Αναγνωστόπουλος και Λουριώτης) κατοικούσαν στο πλοίο που τους είχε μεταφέρει. Το Μεγάλο Σάββατο, όμως, ο Σκουφάς συνάντησε στην εκκλησία του Αρναούτκιοϊ τον Ξάνθο, στο σπίτι του οποίου μετακόμισε το επόμενο διάστημα

Οι τρεις ιδρυτές της ήσαν πλέον στην ίδια πόλη από τον Απρίλιο του 1818. Τα προαναφερθέντα μέλη δεν ήταν τα μόνα που πρότεινε ο Ηπειρώτης έμπορος. Σημειώτεον ότι ο ίδιος είχε συστήσει και την ανάδειξη του Αναγνωστόπουλου στην ιεραρχία της Εταιρείας. Επιπλέον, έφερε στην οργάνωση τον Νικόλαο Γαλάτη, τον Αντώνιο Κομιζόπουλο (που ήταν γνωστός στη Ρωσία ως «Αντώνιος Παύλοβιτς»), τον Ιωάννη Μποκουριάδη και τον Νικόλαο Σπηλιάδη. Συν τοις άλλοις, ο Ηπειρώτης έμπορος κατάφερε να μυήσει τους Μανιάτες οπλαρχηγούς Ηλία Χρυσοσπάθη, Αναγνώστη Παπαγεωργίου (Αναγνωσταρά) και Παναγιώτη Δημητρόπουλο.

Οι τελευταίοι ανέλαβαν την ευθύνη να λειτουργήσουν ως «Απόστολοι» και να περιοδεύσουν όπου υπήρχε ελληνισμός για να μυήσουν νέα μέλη και να συλλέξουν πληροφορίες. Πιο συγκεκριμένα, ο Σκουφάς είχε καταρτίσει έναν κατάλογο με τα ονόματα «Δώδεκα Αποστόλων», τους οποίους προόριζε για να δράσουν στην περιοχή τόσο του ελλαδικού χώρου, όσο και της χερσονήσου του Αίμου. Προόριζε τον Γεωργάκη Ολύμπιο για τη Σερβία, τον Δημήτριο Βατικιώτη για την Βουλγαρία, τον Κ. Πεντεδέκα για τη Μολδαβία, τον προαναφερθέντα Λουριώτη για την Ιταλία, τον Δ. Ύπατρο για την Αίγυπτο και τον Γαβρήλ Κατακάζη για τη Ρωσία. Επίσης είχε αποφασίσει να στείλει τον Ασημάκη Κροκίδα στην Αυλή του Αλή Πασά, για να κατηχήσει τους ετοιμοπόλεμους άνδρες της φρουράς του.

Τέλος, στον Σκουφά πρέπει να πιστωθεί η συστράτευση του Λεωνίδα Λεοντίδη, εμπόρου από την Κωνσταντινούπολη, του Θεόδωρου Χριστοδούλου από το Ζαγόρι Ιωαννίνων και του Σπυρίδωνος Στανέλου από την Πράγα. Ο Ηπειρώτης έμπορος είχε την ιδέα να διαδώσουν ότι ο Ιωάννης Καποδίστριας και ο Τσάρος Αλέξανδρος Α΄ ήσαν μέλη της «Ανώτατης Αρχής» ώστε να ξεπεραστούν οι όποιες καχυποψίες πολλών Ελλήνων. Επίσης, ο ίδιος πρότεινε την εντατικοποίηση της δράσης στην Πελοπόννησο, περιοχή που θεωρούσε την πλέον πρόσφορη για την έναρξη του επαναστατικού αγώνα. Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες δεν ήταν ο κατάλληλος τόπος, καθώς η δράση του προαναφερθέντος Γαλάτη είχε κινητοποιήσει τις τοπικές Αρχές.

Ο τελευταίος παρουσιαζόταν ως συγγενής του Καποδίστρια, ενώ είχε έρθει σε ρήξη με τον Μητροπολίτη Μολδαβίας Βενιαμίν. Προς τούτο, ο Σκουφάς αναγκάστηκε να μεταβεί εσπευσμένα στο Κισινάου της Βεσσαραβίας, όπου ευρίσκετο ο

Αναγνωστόπουλος, τον οποίο έστειλε στο Ιάσιο για συνεννοήσεις με τον Γεώργιο Λεβέντη. Επιπλέον, η δολοφονία του Σέρβου ηγέτη Καραγεώργη Πέτροβιτς είχε «βαρύνει» το κλίμα στην περιοχή της κεντρικής Βαλκανικής. Ορισμένοι μελετητές σημειώνουν ότι ο Σκουφάς ήθελε και τη μεταφορά της έδρας της οργανώσεως στον Μωρηά. Μάλιστα, ο ίδιος είχε σχεδιάσει να πραγματοποιήσει ένα ταξίδι στη Μάνη για να διερευνήσει το έδαφος, να μυήσει τους προύχοντες στην Φιλική Εταιρεία και να προετοιμάσει τον Αγώνα.

Σημειωτέον ότι οι άλλοι δύο εκ των ιδρυτών εξέφραζαν πολλές επιφυλάξεις για τα προαναφερθέντα σχέδια του Σκουφά. Δυστυχώς, ο τελευταίος ουδέποτε κατάφερε να κάνει πράξη τα σχέδιά του, καθώς η καρδιά του τον πρόδωσε. Αρρώστησε και μετά από λίγο απεβίωσε στο Μέγα Ρεύμα της Κωνσταντινουπόλεως, την 31^η Ιουλίου 1818. Ετάφη στον Ιερό Ναό των Ταξιαρχών. Ουδείς μπορεί να προδικάσει την πορεία της οργανώσεως αλλά και της ίδιας της Επανάστασεως, εάν ζούσε. Ο αγνός και άδολος πατριωτισμός του συγκίνησε τους Φιλικούς και έχει εκτιμηθεί από τους μελετητές της περιόδου.

Ο προαναφερθείς Φιλήμων ανέφερε ότι: «Ο Σκουφάς ήτον άνθρωπος αυστηράς ηθικής, με ευαίσθητον και αγαθήν καρδίαν, φιλόανθρωπος, ευεργετικός και με μέγαν πατριωτισμόν. Ήτο μετρίας παιδείας, αλλά μεγάλης πείρας... Δεν εχθρεύετο τους Τούρκους, αλλά την Διοίκησιν και την πολιτικήν των. Ήτον εχθρός αδιάλλακτος καθενός εν γένει μισέλλημος». Προς τούτο, ο ίδιος εκτιμούσε πως «η Φιλική Εταιρεία υπέστη το δυστύχημα της αποβιώσεως τού Σκουφά» και στο επίγραμμα που συνέταξε αμέσως μετά τον θάνατό του ο λόγιος κληρικός Ζαχαρίας Αινιάν τον συγκρίνει με τον αρχαίο Καλλικράτη.

Είμ' υπό γαν φθισίμβροτον, οίμοι! τηλόθι πάτρης

Άργειος ταν κτίσεν ευ πάρος Αμφίλοχος

Οίμοι! γειναμένω δ' απεκλώσατο μοιρ' ολόη μοι

Μή δόμεναι θρέπτρα πάτριδι ηέ φίλοι.

Οίμ' ως άχθομ' οθ' Ελλάδι ματέρι φάσθαι

ουκ έφθην γήθος, Καλλικράτας δ' οιά περ.

Σώζεσθ' ουν φίλοι Ελλάς σώζου φοίνικος δ' απτού.

Κ' ου κυπαρίττοιο· έργεο δ' ως τάχιον.

Νυν μεν ιαύω νήδυμα βοσπορικώ εν ανάπλω

Υστατα δ' αυ δείξειμ' Ελλάδος υία ένθουν.

Τέλος, το όνομα του Σκουφά έχει δοθεί σε έναν από τους τέσσερεις δήμους του νομού Άρτας, σε κεντρικό δρόμο της πόλης της Άρτας (όπου βρίσκεται το κτίριο όπου στεγαζόταν αρχικώς η επιχείρησή του) αλλά και σε οδό στο κέντρο της Αθηνών.

ΣΟΛΩΜΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (1798-1857)

Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο, την 8^η Απριλίου 1798. Ήταν υιός του κόντε Νικολάου Σολωμού, ο οποίος καταγόταν από οικογένεια Κρητικών προσφύγων. Αυτοί εγκατεστάθησαν στη Ζάκυνθο τον επόμενο χρόνο από την κατάληψη της μεγαλονήσου από τους Οθωμανούς, δηλ. το 1670. Η μητέρα του Αγγελική Νίκη ανήκε στο υπηρετικό προσωπικό του κόντε. Το 1802, η νόμιμη σύζυγός του (με την οποία είχε αποκτήσει ήδη δύο τέκνα) απεβίωσε. Ο ίδιος διατηρούσε εξωσυζυγική σχέση με την υπηρέτριά του από το 1796. Μάλιστα, δύο χρόνια μετά τη γέννηση του Διονυσίου,

απέκτησε και έναν άλλον υιό, τον Δημήτριο. Το 1807, λίγες ημέρες προ τον θανάτου του, ο κόντε Σολωμός ανεγνώρισε σαν γιούς του τον ποιητή και τον αδερφό του, ενώ νυμφεύτηκε τη μητέρα τους.

Την κηδεμονία του ποιητή ανέλαβε ο κόμης Νικόλαος Μεσσαλάς. Ο μικρός Διονύσιος έμαθε τα πρώτα γράμματα, παρακολουθώντας ιδιωτικά μαθήματα στο πατρικό σπίτι και μια χρονιά στο δημόσιο σχολείο (1807-1808), που είχε αρχίσει να λειτουργεί κατά την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας. Σε ηλικία 10 ετών, συνοδευόμενος από τον οικοδιδάσκαλο του αβά Σάντο Μπόσι, έφυγε για την ιταλική χερσόνησο. Ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Βενετία και την Κρεμόνα, το 1815. Ακολούθως, σπούδασε στη Νομική Σχολή της Παβία, από την οποία απεφοίτησε, το 1817.

Σταδιακά, εισήλθε στους κύκλους της διανοήσης, καθώς του άρεσε η ιταλική φιλολογία και ποίηση. Μάλιστα, άρχισε να γράφει και ο ίδιος ποιήματα στα ιταλικά. Τα σημαντικότερα από τα πρώτα ιταλικά ποιήματα που έγραψε εκείνη την περίοδο ήταν το «Ode per la prima messa» (Ωδή για την πρώτη λειτουργία) και «La distruzione di Gerusalemme» (Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ). Είχε ήδη γίνει αποδεκτός ως ένας ανερχόμενος ποιητής από την πνευματική αφρόκρεμα της πολυδιασπασμένης πολιτικά ιταλικής χερσονήσου. Στις πόλεις των σπουδών του αλλά και στο Μιλάνο παρακολούθησε «ακαδημίες» ποίησης (δηλ. δημόσιες αναγνώσεις ποιημάτων) και βραδιές ποιητικού αυτοσχεδιασμού.

Το 1818, επέστρεψε στη Ζάκυνθο, αλλά συνέχισε να γράφει στην ιταλική γλώσσα. Τα ποιήματα της περιόδου εξεδόθησαν υπό τον τίτλο «Rime Improvisate», το 1822. Ήταν η μοναδική δημοσιευμένη συλλογή, ζώντος του ποιητή. Επίσης, άρχισε να μελετάει τα δημοτικά τραγούδια και τα ποιήματα παλαιότερων δημιουργών ώσπου να είναι σε θέση όπως γράφει στα ελληνικά. Ήρθε σε επαφή με γνωστούς λογοτέχνες της νήσου, όπως ο Αντώνιος Μάτεσης, ο Γεώργιος Τερτσέτης κ.α. Συχνά, μαζεύονταν σε φιλικά σπίτια, όπου απήγγειλαν ποιήματα. Ο Σολωμός ξεχώριζε για το πηγαίο ταλέντο του και το σαρκαστικό ύφος του. Τα πιο γνωστά ποιήματα της συγκεκριμένης περιόδου είναι η «Ξανθούλα», η «Αγνώριστη», «Τα δυο αδέρφια» και «Η τρελή μάνα».

Το 1822, γνώρισε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, που διέβλεψε το ταλέντο του και τον ενθάρρυνε να συνεχίσει τη συγγραφή ποιημάτων στην ελληνική γλώσσα. «Η ποιητική Σας ιδιοφυΐα Σάς επιφυλάσσει μια διαλεχτή θέση στον ιταλικό Παρνασσό. Αλλά οι πρώτες θέσεις εκεί είναι πιασμένες. Ο ελληνικός Παρνασσός δεν έχει ακόμη τον Δάντη του», του είπε χαρακτηριστικά. Ο Σολωμός τού εξήγησε ότι δεν γνώριζε καλά τα ελληνικά και ο Τρικούπης τον βοήθησε στη μελέτη των ποιημάτων του Αθανασίου Χριστοπούλου.

Ο πρώτος σημαντικός σταθμός στην ελληνόγλωσση δημιουργία του Σολωμού ήταν ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», που ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 1823. Το ποίημα αυτό είναι εμπνευσμένο από την Επανάσταση του 1821. Γράφτηκε σε τροχαϊκό οκτασύλλαβο και 158 τετράστιχες στροφές. Τυπώθηκε σε τρεις διαδοχικές εκδόσεις, το 1825: πρώτα, στο Παρίσι, στον δεύτερο τόμο των δημοτικών τραγουδιών του Φωριέλ, με έμμετρη γαλλική μετάφραση (και σε χωριστό ανάτυπο)· ακολούθως, στο Λονδίνο, στην αγγλική μετάφραση του τόμου του Φωριέλ· τέλος, στο πολιορκημένο

Μεσολόγγι, με ιταλική πεζή μετάφραση. Είναι ένα έργο πολιτικής και συγχρόνως λογοτεχνικής παρέμβασης, το οποίο δημιουργήσε αίσθηση και καθιέρωσε τον Σολωμό. Μετά την «κατάκτηση» της ελληνικής γλώσσας, ο Σολωμός προσπάθησε να δοκιμαστεί σε συνθετότερες μορφές, να διευρύνει τον κύκλο των εμπνεύσεών του και να εγκαταλείψει την ευκολία του αυτοσχεδιασμού. Καρπός των αναζητήσεων αυτής της περιόδου ήταν η «Ωδή εις το θάνατο του Λόρδου Μπάϊρον», ποίημα που έχει πολλά κοινά στοιχεία με τον Ύμνο, «Η Καταστροφή των Ψαρρών», «Εις Μάρκο Μπότσαρη», «Γυναίκα της Ζάκυθος» κ.α..

Ο Σολωμός έδωσε ιδεολογικό υπόβαθρο στην Επανάσταση, εξήγησε στους ξένους που αγνοούσαν την τουρκική βαρβαρότητα, καθώς και τη μακραίωνη δουλεία και οπισθοδρόμηση που επέβαλε ο κατακτητής στο ελληνικό έθνος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οιαδήποτε ακρότητα διεξαγόταν από πλευράς των επαναστατημένων Ελλήνων (π.χ. στην άλωση της Τριπολιτσάς) γινόταν κατανοητή. Εξ ου και ο εθνικός μας ύμνος ξεκινάει με τους στίχους «Σε γνωρίζω από την κόψη του σπαθιού την τρομερή», που σηματοδοτεί το σύνθημα «Ελευθερία ή Θάνατος».

Το 1828, πήγε στην Κέρκυρα, όπου ήρθε σε επαφή με μορφωμένους ανθρώπους, καθώς η νήσος «ανθούσε» πνευματικά. Ήθελε να αλλάξει περιβάλλον, να απομονωθεί και να εκλείψουν οι συνεχείς διαφωνίες με τον αδερφό του Δημήτριο για κληρονομικά θέματα. Τα πρώτα χρόνια της διαμονής του εκεί ήταν ευτυχισμένα. Ξεκίνησε την εντατική μελέτη της γερμανικής ρομαντικής φιλοσοφίας και ποίησης (Γκαίτε, Χέγκελ, Σίλλερ κ.α.). Επειδή δεν γνώριζε γερμανικά, τα διάβαζε από ιταλικές μεταφράσεις που εκπονούσε γι' αυτόν ο φίλος του Νικόλαος Λούντζης.

Δυστυχώς, κατά τα έτη 1833-1838, ενεπλάκη σε μία ατέρμονη δικαστική διαμάχη με τον ετεροθαλή αδερφό (από τη μητέρα του) Ιωάννη Λεονταράκη και δευτερευόντως με τον άλλο ετεροθαλή αδερφό (από τον πατέρα του) Ροβέρτο Σολωμό. Αν και κέρδισε όλες τις δίκες, απεμακρύνθη ψυχικά από τη μητέρα του, γεγονός που τον πλήγωσε βαθύτατα και τον οδήγησε στην απόφαση να αποσυρθεί από τη δημοσιότητα. Μολαταύτα, συνέχισε να γράφει.

Κατά πολλούς, αυτή είναι η καλύτερη περίοδος της ποιητικής του δημιουργίας, αν και τα έργα του έμειναν ημιτελή («Ο Κρητικός» - 1833, «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» - έως το 1845, «Ο Πόρφυρας» - 1847). Επίσης, σχεδίαζε και άλλα έργα, τα οποία όμως έμειναν είτε στο στάδιο των σχεδιασμάτων, είτε σε πολύ αποσπασματική μορφή, όπως τα «Νικηφόρος Βρυέννιος», «Εις το θάνατο Αιμιλίας Ροδόσταμο», «Εις Φραγκίσκα Φραΐζερ», «Carmen Seculare».

Ιδιαίτερη μνεία χρήζει το έργο του «Ελεύθεροι πολιορκημένοι», το οποίο αφιέρωσε στον ηρωικό αγώνα των υπερασπιστών του Μεσολογγίου, κατά τη δεύτερη πολιορκία του από τους αλλοπίστους. Θεωρούσε τους υπερασπιστές πνευματικά ελεύθερους, εφ' όσον είχαν τη δύναμη να θυσιάσουν κάθε χαρά της ζωής, να φθάσουν μέχρι του σημείου όπως τρώνε ψόφια ζώα προς χάριν του ιδανικού της ελευθερίας. Βρήκαν τη δύναμη να αρνηθούν ακόμη και το κάλεσμα της φύσεως (Εστησ' ο Έρωτας χορό με τον ξανθόν Απρίλη) για να μην προδώσουν τα ιδανικά τους. Το ποίημα αυτό είναι ένας πραγματικός ύμνος στο ιδανικό της φιλοπατρίας και κορυφώνεται με τον στίχο «Όποιος πεθάνει σήμερα χίλιες φορές πεθαίνει». Πολλοί θεωρούν ότι το ποίημα

αυτό καταδεικνύει την αμέριστη αγάπη του Σολωμού για την Ελλάδα με την ευρύτερη έννοια του ελληνισμού, καθώς ο ίδιος ουδέποτε επισκέφθη το ελεύθερο ελληνικό βασίλειο ούτε είχε τις προσλήψεις του Παρθενώνα, που συγκινούν και εμπνέουν.

Στην Κέρκυρα, δημιουργήθηκε ένας κύκλος μορφωμένων και προοδευτικών ανθρώπων (Ιωαν Ζαμπέλιος, Σπυρ. Ζαμπέλιος, Ανδρ. Λασκαράτος, Ερμ. Λούντζης, Νικ. Μάντζαρος, Ανδρ. Μουστοζύδης, Ιακ. Πολυλάς κ.α.), που δημιούργησε την Επτανησιακή Σχολή, με καθοδηγητή και σύμβουλο τον Σολωμό. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι λογοτέχνες της Επτανησιακής Σχολής είναι η δημοτική, επηρεασμένη κάποιες φορές από το τοπικό ιδίωμα των Επτανήσων και οι κύριοι άξονες της θεματολογίας τους είναι η πατρίδα, η φύση και ο αγνός έρωτας.

Μετά το 1847, ξανάρχισε να γράφει στα ιταλικά. Τα έργα της περιόδου είναι ημιτελή ποιήματα και πεζά σχεδιάσματα και κάποια από αυτά ίσως σχεδίαζε να μεταφέρει στα ελληνικά. Την 3^η Φεβρουαρίου 1849, ο Βασ. Όθωνας τον ετίμησε με τον Χρυσούν Σταυρόν του Σωτήρος, διότι «με την ποίηση του διέγειρε τα αισθήματα του λαού στον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία». Το 1851, εμφανίστηκαν τα πρώτα σοβαρά προβλήματα υγείας. Έκτοτε, η κατάστασή του επιδεινωνόταν σταθερά. Το 1856, έπαθε την τρίτη εγκεφαλική συμφόρηση, γεγονός που τον υπεχρέωσε να μένει στο σπίτι.

Απεβίωσε την 9^η Φεβρουαρίου 1957. Η αναγγελία του θανάτου του προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση. Το θέατρο της Κέρκυρας έκλεισε, η Ιόνιος Βουλή σταμάτησε τις εργασίες της και απεφάσισε την κήρυξη πένθους για τον ποιητή. Τα οστά του μετεφέρθησαν στη Ζάκυνθο, το 1865.

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (1788-1869)

Γεννήθηκε στα Ιωάννινα, την 2^α Ιανουαρίου του 1788. Η καταγωγή της οικογένειάς του ήταν από το ανατολικό Ζαγόρι και κατά το αρχαιοελληνικό έθιμο το επώνυμό του ήταν το όνομα του πατέρα του.. Ο πατέρας του Σταύρος Ιωάννης-Τσαπαλάμος υπήρξε υπεύθυνος επί των οικονομικών του Αλή Πασά του Τεπελενλή, γεγονός που του προσέδιδε υψηλό κύρος. Επίσης, ασχολείτο με το εμπόριο και είχε πολλές δόσοληψίες με Αυστριακούς στην Βιέννη. Είχε συνεισφέρει χρηματικώς στην ίδρυση της «Καπτανείου Σχολής», ενώ δώρισε σημαντικά ποσά και σε άλλα σχολεία των Ιωαννίνων. Προς τούτο, οι συμπολίτες του τον αποκαλούσαν «Τσαπαλάμο», δηλαδή «μεγάλο άρχοντα». Η μητέρα του, Μπαλάσιω, ήταν ξαδέλφη της οικογένειας των Ζωσιμάδων και θυγατέρα του εμπόρου Χριστόδουλου Κερασάρη.

Ο νεαρός Γεώργιος είχε άλλα τέσσερα αδέρφια: τον Σωτήριο, την Αλεξάνδρα, την Αικατερίνη και την Ελένη. Ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στην Καπλάνειο Σχολή (όπου μεταξύ των δασκάλων του συγκαταλεγόταν και ο Αθανάσιος Ψαλλίδας), ενώ είχε παρακολουθήσει μαθήματα και στην Μπαλάνειο Σχολή. Ακολούθως (το 1803), μετέβη στην Βιέννη (μαζί με τον πατέρα του), προκειμένου να σπουδάσει στην Εμπορική Σχολή της πόλεως. Εκεί, έμαθε γερμανικά και γαλλικά, ενώ αργότερα έγινε άριστος χειριστής τόσο της ιταλικής όσο και της αγγλικής γλώσσας.

Ακολούθως, ο πατέρας του τον έβαλε να δουλέψει στις επιχειρήσεις του στην Βιέννη. Οι επιδόσεις του νεαρού Σταύρου ήσαν εξαιρετικές. Το 1811, ο ίδιος επέστρεψε στα Ιωάννινα και παρέδωσε τη διεύθυνση του εμπορικού και τραπεζικού οίκου στον Γεώργιο. Τρία χρόνια νωρίτερα (τον Δεκέμβριο του 1808), αυτός είχε γνωρίσει τον Ιωάννη Καποδίστρια, όταν ο τελευταίος σταμάτησε στην Βιέννη καθ' οδόν για την Αγία Πετρούπολη προκειμένου να αναλάβει υπηρεσία στο διπλωματικό σώμα της Ρωσίας. Είναι βέβαιον ότι οι δύο άνδρες είχαν πολλά κοινά σημεία, με πρώτο απ' όλα την αγάπη για τη σκλαβωμένη πατρίδα. Προς τούτο συνδέθηκαν με βαθιά φιλία.

Αργότερα, ο Σταύρου έγινε μέλος στην «Φιλόμουσο Εταιρεία Βιέννης» και στην «Φιλική Εταιρεία», τις οποίες βοηθούσε οικονομικά. Ήταν φίλος με τον Άνθιμο Γαζή και διαφόρους φιλέλληνες, ενώ αλληλογραφούσε με τον Αδαμάντιο Κοραή. Συν τοις άλλοις, ήρθε σε επαφή με Φαναριώτες που κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις στη Μολδοβλαχία. Πριν από την έναρξη του αγώνα για την Εθνική Παλιγγενεσία, φρόντιζε για την αποστολή στην Ελλάδα πολεμοφοδίων. Μετά την έναρξή του, πλησίαζε ξένους αξιωματούχους και τους ενημέρωνε για τα δίκαια του μαχόμενου ελληνισμού, καταφέροντας να δημιουργήσει έναν ευρύ φιλελληνικό κύκλο στα ανώτατα κλιμάκια της Αυστρίας και άλλων κρατών. Επιπλέον, ο Σταύρου ανέλαβε επανειλημμένως λεπτές αποστολές, που του ανέθετε ο Κερκυραίος διπλωμάτης και πολιτικός, καθώς έχαιρε της πλήρους εμπιστοσύνης του.

Ο Σταύρου μετέφερε την έδρα των επιχειρήσεών του στην Πίζα τόσο για να ξεφύγει από τον ασφυκτικό έλεγχο της αυστριακής Αστυνομίας όσο και για να βρίσκεται εγγύτερα στην επαναστατημένη Ελλάδα. Το φθινόπωρο του 1824, απεφάσισε να εγκαταλείψει τις επιχειρήσεις του στην Πίζα. Μετέβη, λοιπόν, στην Ελλάδα για να λάβει μέρος προσωπικά στην Επανάσταση. Το ταξίδι ήταν δύσκολο και περιπετειώδες, ενώ είχε ήδη αγοράσει (ιδίως εξόδοις) τρόφιμα, φάρμακα και πολεμοφόδια για τους αγωνιζόμενους Έλληνες. Αρχικώς, πήγε στην αγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο. Κατόπιν, κατευθύνθηκε προς την Πελοπόννησο. Πιο συγκεκριμένα, έφθασε στο Ναύπλιο. Είχε μαζί του μία συστατική επιστολή του Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου προς τον πρόεδρο του Εκτελεστικού Γεώργιο Κουντουριώτη.

Ο τελευταίος τον διόρισε στη σημαντική θέση του γενικού ταμία του Εκτελεστικού. Ο Σταύρου επέδειξε άμεμπτη συμπεριφορά, σεβόμενος ιδιαίτερος τον δημόσιο πλούτο. Κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να τον υπερασπιστεί, σε μία

περίοδο κατά την οποία τα δύο δάνεια είχαν φθάσει στην Ελλάδα.. Η διασπάθιση των τελευταίων του προκαλούσε θλίψη και αγανάκτηση. Διακρινόταν για τη συνέπεια, το υψηλό ήθος και την ακεραιότητα του χαρακτήρα του. Προς τούτο, έχαιρε ευρείας εκτιμήσεως από εχθρούς και φίλους σε μία εποχή, που είχαν ξεσπάσει τα προσωπικά και κομματικά πάθη. Αυτό πιστοποιείται και από το γεγονός ότι έλαβε μέρος ως πληρεξούσιος της Ηπείρου στις Εθνοσυνελεύσεις της Ερμιόνης, της Τροιζήνας, καθώς και σ' αυτήν του 1832.

Ο Σταύρου συνδέθηκε φιλικά με τον Κουντουριώτη, καθώς ήταν και οι δύο αγγλόφιλοι και αρνητικοί στην ιδέα να αναλάβει ηγεμόνας της Ελλάδος κάποιο μέλος του γαλλικού Οίκου της Ορλεάνης. Ανέλαβε αρκετές αποστολές, ενώ συμμετείχε και σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, όπως η αποτυχημένη εκστρατεία κατά του Ιμπραήμ και πολέμησε στο Μεσολόγγι, όντας επικεφαλής ενόπλου τμήματος 50 οπλοφόρων, που ο ίδιος χρηματοδοτούσε. Έχει γραφεί ότι διέθεσε όλη τη μεγάλη περιουσία του υπέρ του Αγώνα με αποτέλεσμα να αναγκαστεί όπως ζητήσει δάνειο από τον αδερφό του Σωτήριο. Του έγραψε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «...αφ' ής ήλθα στην Ελλάδα έζησα με την πλέον μεγάλην οικονομίαν. Είναι φρικτόν πράγμα να σου το περιγράψω. Έναν οβολόν δεν πήρα από την Πατρίδα την οποία πολλάκις εδούλευσα...».

Αξίζει να σημειωθεί ότι συνεργάστηκε με τον Γεώργιο Γεννάδιο και άλλους αγωνιστές στην πραγματοποίηση εράνου στο Ναύπλιο υπέρ των προσφύγων από το Μεσολόγγι. Αυτός διεξήχθη τον Ιούνιο του 1826 και απέφερε 150.000 γρόσια στα δημόσια ταμεία. Μετά την άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα (το 1828), ο Σταύρου ανέλαβε την οικονομική ανασυγκρότηση της καθημαγμένης χώρας. Διετέλεσε, λοιπόν, πρώτος μέλος της τριμελούς επί της Οικονομίας Επιτροπής, διευθυντής της Εθνικής Χρηματιστικής Τράπεζας, μετεξέλιξη της οποίας αποτελεί η «Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος» και μέλος του Τμήματος Οικονομικών του Πανελληνίου.

Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη και την επικράτηση των πολιτικών του αντιπάλων, απεσύρθη από τα κοινά. Το 1835, διορίστηκε σύμβουλος στο Ελεγκτικό Συνέδριο. Το 1834, διελύθη η «Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα», η οποία είχε συσταθεί επί Καποδίστρια. Την 18^η Μαρτίου 1841, ψηφίστηκε ο νόμος «περί συστάσεως Εθνικής Τραπεζής» παρά τη σφοδρή βρετανική αντίδραση. Αυτή ήταν το πρώτο εμπορικό πιστωτικό ίδρυμα της χώρας και διέθετε το αποκλειστικό εκδοτικό προνόμιο χαρτονομισμάτων, έως το 1928.

Η λειτουργία της τράπεζας άρχισε στη νοικιασμένη οικία του Σταύρου, τον Ιανουάριο του 1842. Σημειωτέον ότι τα ελληνικά χαρτονομίσματα έφεραν την προσωπογραφία του, από το 1859. Ο ίδιος πρωταγωνίστησε στην ίδρυση του «Ταμείου Συντάξεων Προσωπικού της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος». Επρόκειτο για τον πρώτο πανελληνίως ασφαλιστικό οργανισμό εργαζομένων. Ταυτόχρονα, διέθεσε μεγάλα ποσά από την προσωπική του περιουσία για να ιδρυθούν νοσοκομεία, σχολεία και ορφανοτροφεία, βιβλιοθήκες, ενώ χρηματοδότησε ακόμη και μονές.

Συν τοις άλλοις, ο Σταύρου βοήθησε οικονομικά χήρες και ορφανά αγωνιστών της Επανάστασης, που κατάγονταν κυρίως από την Αθήνα και τα Ιωάννινα. Φρόντισε για την αξιοποίηση του κληροδοτήματος του εθνικού ευεργέτη Γεώργιου Χατζηκώνστα, προς ίδρυση του περίφημου «Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα», στην Αθήνα. Επίσης, δώρισε χρήματα και βιβλία στη γνωστή «Ζωσιμαία Σχολή» των Ιωαννίνων.

Το 1868, έναν χρόνο προ του θανάτου του, συνέταξε τη διαθήκη του. Σε αυτήν, κατέλειπε μεγάλα ποσά, για πολλούς φιλανθρωπικούς σκοπούς. Ένας εξ αυτών (κατά πολλούς, ο μεγαλύτερος) ήταν η σύσταση ενός ορφανοτροφείου στο πατρικό του σπίτι, στα Ιωάννινα, το οποίο δώρισε, μαζί με τα απαραίτητα χρήματα για τη λειτουργία του, ήτοι 40.000 δραχμές και 65 μετοχές της Εθνικής Τράπεζας. Οι εν λόγω μετοχές θα παρέμεναν στην Τράπεζα και με τους τόκους θα καλύπτονταν τα έξοδα λειτουργίας του ιδρύματος. Στο ορφανοτροφείο αυτό, θα διέμεναν ελληνόπουλα Ορθόδοξου θρησκεύματος, με καταγωγή κυρίως από τα Ιωάννινα. Εκεί, θα ελάμβαναν τις στοιχειώδεις γνώσεις τους, για να πορευτούν στη ζωή.

Το περιεχόμενο της διαθήκης προκάλεσε την αντίδραση των οθωμανικών Αρχών, οι οποίες προσπάθησαν τόσο να ιδιοποιηθούν τα χρήματα όσο και να θέσουν προσκόμματα στη συμμετοχή Ελλήνων στη διοίκηση του ορφανοτροφείου. Επιπλέον, οι Τούρκοι επεχείρησαν να εγείρουν δικαιώματα προς το κληροδοτήμα συγγενών του δωρητή, που ήταν υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με την προοπτική να το διεκδικήσουν και να αποτρέψουν την ίδρυση του ορφανοτροφείου. Εντούτοις, ο Σταύρου, διορατικά φερόμενος, είχε προβλέψει τυχόντα τέτοια εμπόδια και έδινε σαφείς εντολές, για να εκτελεστεί στο ακέραιο η διαθήκη του.

Πράγματι, η τελευταία του βούληση πραγματοποιήθηκε στο ακέραιο και με την βοήθεια Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων και άλλων ευυπόληπτων στελεχών της ελληνικής κοινότητας της πόλεως. Τελικώς, η ανέγερση του κτιρίου αποπερατώθηκε, το 1886. Επίσης, ο Σταύρου κληροδότησε ένα μεγάλο ποσόν για τη δημιουργία νοσοκομείου γιαφυματικούς στην Πάρνηθα.

Ο Σταύρου απεβίωσε στο κτίριο του καταστήματος της Εθνικής Τράπεζας όπου διέμενε, την 31 Μαΐου του 1869.

ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΗΣ (1778-1825)

Γεννήθηκε στην Βυτίνα, το 1778. Καταγόταν από οικογένεια προυχόντων και τραπεζικών από τον Μωριά, την Κωνσταντινούπολη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες με μεγάλη οικονομική ευμάρεια. Ο πατέρας του Θεόδωρος ήταν προεστός, ο οποίος κατακρεουργήθηκε από τους Αιγυπτίους του Ιμπραήμ, καθώς ήταν επικεφαλής της φρουράς στο σπήλαιο Δρακοτρουπιά. Εκεί, είχαν καταφύγει τα γυναικόπαιδα και οι ηλικιωμένοι Βυτιναίοι, μετά τη μάχη των Τρικόρφων. Οι Τούρκοι και οι Αιγύπτιοι έσφαξαν όλους τους άνδρες ανεξαρτήτως ηλικίας και συνέλαβαν τις γυναίκες, μεταξύ των οποίων τρεις (3) ήταν θυγατέρες του Θεόδωρου Ταμπακόπουλου και δύο (2) εγγονές του, δηλ. θυγατέρες του υιού του, Νικολή. Οι τελευταίες πέθαναν σε χαρέμια της Αιγύπτου.

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για τις σπουδές του. Είναι, όμως, εξακριβωμένο πως ήταν και ο ίδιος προύχοντας και ο μεγαλύτερος τραπεζίτης της

Πελοποννήσου, πριν από την έναρξη του Αγώνα. Έχει γραφεί πως συγκαταλέγεται μεταξύ των «αρχηγών και αυτουργών» της Επανάστασης, ενώ προσέφερε για τις ανάγκες του Αγώνα και της Φιλικής Εταιρείας ολόκληρη την περιουσία του, που υπερέβαινε τα 150.000 τάλληρα, ενώ γίνεται λόγος και για 1.700.000 γρόσια. Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε με την κατασκευή 10 караβιών ή με το 40% της εξαγωγής σιταριού όλης της Πελοποννήσου. Μάλιστα, ο Ταμπακόπουλος ήταν ο χρηματοδότης του συγγενούς του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, όταν ο τελευταίος έφθασε από τη Ζάκυνθο στον Μωριά, λίγο πριν από την Επανάσταση. Πιο συγκεκριμένα, του έδωσε 1.000 τάλληρα και 500 ενετικά φλωριά.

Η οικονομική συνεισφορά του στον ελληνισμό ξεκίνησε το 1817. Τότε, διέθεσε 40.000 γρόσια για την εξαγορά Τούρκων αξιωματούχων και την αγορά οπλισμού, καθώς και άλλα 50.000 γρόσια για την ενίσχυση της Φιλικής Εταιρείας, της οποίας υπήρξε μέλος. Είχε μνηθεί καθ' υπόδειξιν του Κανέλλου Δεληγιάννη Επίσης, ο Ταμπακόπουλος προσέφερε χρήματα για τη διευκόλυνση της μετάβασης των Φιλικών στην Τριπολιτσά. Το 1819, εξαγόρασε τόσο τον αρχηγό της τουρκικής «χωροφυλακής» Καντράγα Τράστα (με 9.000 τάλληρα) όσο και τον γαμπρό του Σεϊντή Αγά προκειμένου να πάψουν την κακομεταχείριση των χριστιανών και να μην θέτουν προσκόμματα στις κινήσεις των προεστών. Το ίδιο έτος, εξόφλησε τους φόρους της επαρχίας Καρύταινας και έδωσε στον οπλαρχηγό Κεφάλια 1.000 τάλληρα για την αγορά πολεμοφοδίων και στον Παπαφλέσσα 300 ενετικά φλωριά.

Τη χρονιά εκείνη, ο Ταμπακόπουλος σκότωσε τους διαβόητους Λαλαίους διότι είχαν προσβάλει τη σύζυγό του μέσα στην οικία του. Έχει γραφεί ότι τους έθαψε στα γνωστά έως σήμερα «Τουρκομνήματα» στην περιοχή των παλαιών σφαγίων στην Βυτίνα. Κατά τα έτη 1819-1820, διέθεσε 50.000 τάλληρα υπέρ της Φιλικής Εταιρείας, ενώ υπήρξε μέλος της εφορείας του στρατοπέδου του Κολοκοτρώνη στην Καρύταινα. Σύμφωνα με σωζόμενη επιστολή (της 11^{ης} Μαρτίου 1821), ο Σωτήρης Χαραλάμπης ζητούσε από Ταμπακόπουλο να καθησυχάσει τους Τούρκους των Καλαβρύτων για να κερδηθεί χρόνος, καθώς εντεινόνταν οι υποψίες των αλλοπίστων για την επερχόμενη επανάσταση.

Πράγματι ο Βυτιναίος προύχοντας δωροδότησε τον πασά των Καλαβρύτων Αρναούτογλου, ώστε να μεσολαβήσει για τη σωτηρία των φυλακισμένων προκρίτων και αρχιερέων στην Τριπολιτσά. Εκεί, τους είχαν φυλακίσει οι οθωμανικές Αρχές προκειμένου να αποτρέψουν οποιαδήποτε επαναστατική ενέργεια. Οι τελευταίες είχαν θορυβηθεί από την ενέδρα, που είχε στηθεί στον Ταμπακόπουλο, κατ' εντολήν του Ασημάκη Ζαΐμη προκειμένου να μην του εξοφλήσει ένα δάνειο αλλά και για να φαρμάξει ομολογίες και χρήματα που έφερε μαζί του ο Βυτιναίος προύχοντας.

Η ενέδρα είχε στηθεί στη Χελωνοσπηλιά αλλά ο Ταμπακόπουλος είχε πληροφορηθεί το σχέδιο και σώθηκε με την παρέμβαση του Μάρκου Κολοκοτρώνη, αδερφού του Θεόδωρου, αν και του έκλεψαν αρκετά χρήματα, όπως αναφέρει ο Ιωάννης Φιλήμων. Η έναρξη της Επανάστασης τον βρήκε να έχει οργανώσει ένα δικό

του σώμα από 40 επίλεκτους στρατιώτες, έναν υπασπιστή (τον Παν. Χρυσανθακόπουλο ή Κακλαμάνο) και έναν γραμματέα, δαπανώντας για τη συντήρησή τους 460 τάλληρα μηνιαίως επί μία πενταετία.

Την 29^η Μαρτίου 1821, συμμετείχε στην αποτυχημένη πολιορκία του κάστρου της Καρύταινας. Ο ίδιος και οι άνδρες του είχαν τεθεί υπό τις διαταγές του Κολοκοτρώνη. Την 6^η Απριλίου, το ένοπλο σώμα του (μαζί με αυτό του Δημητρακόπουλου) απέτρεψαν την εισβολή των Τούρκων στη Γορτυνία, μετά από μάχη στο διάσελο της Αλωνίσταινας. Ήταν μία από τις πρώτες νίκες των επαναστατημένων Ελλήνων και έδωσε τον χρόνο στον Κολοκοτρώνη να ανασυνταχθεί. Την 28^η Απριλίου, ο τελευταίος ανεκηρύχθη αρχιστράτηγος της Καρύταινας και ο Ταμπακόπουλος μέλος της εφορείας του πολέμου.

Την 13^η Μαΐου, μετά από ειδοποίηση του επισκόπου Βρεσθένης Θεοδωρήτου, οι κάτοικοι της Βυτίνας υπό τους Ταμπακοπουλαίους και άλλους οπλαρχηγούς έσπευσαν στο Βαλτέτσι και συμμετείχαν στην ομώνυμη νικηφόρα μάχη. Ο Ταμπακόπουλος θεωρείται από τους πρωταγωνιστές της Συνελεύσεως των Καλτεζών (20-26 Μαΐου 1821) και ήταν ιδρυτικό μέλος της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Επίσης, εξελέγη μέλος της εφορείας των Τρικόρφων επί προεδρίας του Κανέλλου Δεληγιάννη. Την 8^η Αυγούστου 1821, πήρε μέρος στη νικηφόρο μάχη της Γράνας, ενώ συμμετείχε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς, όπου (μεταξύ άλλων) προσέφερε πολεμοφόδια αξίας 9.000 ταλλήρων. Επίσης, διέθεσε άλλα 12.000 τάλληρα για την πολιορκία των Πατρών.

Τον Ιούλιο του 1822, ο Βυτιναίος προύχοντας συμμετείχε στη μάχη στα Δερβενάκια, όπου έπεσαν μαχόμενοι 40 μέλη της οικογενείας Ταμπακοπούλου. Από εκεί, μετέβη στη στρατηγική θέση του Αγριλόβουνου, όπου πολέμησε νικηφόρα στήθος με στήθος με τους Τούρκους. Σημειωτέον ότι ο υπασπιστής του Παν. Χρυσανθακόπουλος ή Κακλαμάνος πληγώθηκε στην προαναφερθείσα μάχη. Η κυβέρνηση απένειμε στον Ταμπακόπουλο τον βαθμό του στρατηγού εις ένδειξιν αναγνωρίσεως των ικανοτήτων του.

Το φθινόπωρο του 1823, ξέσπασε ο α΄ εμφύλιος. Ο Ταμπακόπουλος δεν συμμετείχε στις έριδες αλλά φιλοξένησε τον Κολοκοτρώνη στην Βυτίνα, όταν ο τελευταίος παραιτήθηκε από το Εκτελεστικό. Οι δύο άνδρες συνδέονταν (πέραν των συγγενικών δεσμών) με μακρά φιλία. Ο Ταμπακόπουλος υπεστήριξε τον Γέρο του Μωρηά και όταν ο τελευταίος ετάχθη υπέρ του φιλορωσσικού κόμματος, κατά τον Φωτάκο.

Η άφιξη των Αιγυπτίων υπό τον Ιμπραήμ στον Μωρηά και η ανικανότητα της κυβερνήσεως να τους σταματήσει έθεσαν τέρμα στον α΄ εμφύλιο με την αποφυλάκιση του Κολοκοτρώνη και όλων των Πελοποννησίων οπλαρχηγών, την 17^η Μαΐου του 1825. Οι τελευταίοι εκλήθησαν να σώσουν την πατρίδα από την ολοκληρωτική καταστροφή. Ο Γέρος του Μωρηά ορίστηκε γενικός αρχιστράτηγος και στον Ταμπακόπουλο προτάθη η θέση του πρωθυπουργού. Ο ίδιος αρνήθηκε

κατηγορηματικά, λέγοντας την περίφημη φράση: «Η κατάσταση της πατρίδος δεν επιτρέπει να κλεισθώ εις την μάνδραν του Ναυπλίου αλλά με καλεί εις τα στρατόπεδα».

Η θέση του Ταμπακόπουλου ήταν στην πρώτη γραμμή του Αγώνα. Ο Ιμπραήμ, μαθαίνοντας για τη δράση του, τον επεκήρυξε προσωπικά, προσφέροντας 100.000 γρόσια. Ο Βυτιναίος προύχοντας έδωσε το «παρών» στη μάχη των Τρικόρφων, τον Ιούνιο του 1825. Ο ίδιος κρατούσε τη δεξιά πλευρά των οχυρωμάτων μαζί με τον Γενναίο Κολοκοτρώνη τον Γεώργιο Δημητρακόπουλο και άλλους Πελοποννησίους οπλαρχηγούς. Οι Έλληνες αντιστάθηκαν με γενναιότητα επί 10 ώρες στις συνεχείς επιθέσεις και τον βομβαρδισμό των αλλοπίστων. Δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατόν να ενισχυθούν από άλλα ένοπλα σώματα (π.χ. του Δημητρίου Υψηλάντη), ενώ οι Καλαβρυτινοί και οι Κορίνθιοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους κάποια στιγμή. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκε ο Ιμπραήμ και περικύκλωσε τους αμυνομένους.

Ο Ταμπακόπουλος αρνήθηκε να εγκαταλείψει τον αγώνα και έπεσε ηρωικά μαχόμενος μαζί με αρκετούς άλλους οπλαρχηγούς (Δημητρακόπουλο, Χ. Μάντη, Κωνσταντίνο Μπούρα, Χ. Παναγούλια, Δημήτριο Παπατσώνη κ.α.), ενώ ο Γενναίος Κολοκοτρώνης μόλις διεσώθη από τον θάνατο ή την αιχμαλωσία. Ήταν η τελευταία και μεγαλύτερη θυσία του Ταμπακόπουλου για την ελευθερία της Πατρίδος. Σημειωτέον ότι οι Αιγύπτιοι άφησαν άταφους τους νεκρούς! Ο Κολοκοτρώνης πήγε συντριμμένος στην Βυτίνα για να παρηγορήσει τους οικείους του. Ήταν 24 Ιουνίου 1825.

Η λαϊκή μούσα θρήνησε τον θάνατο του Ταμπακόπουλου. Σημειωτέον ότι η σύζυγός του Αικατερίνη (το γένος Χρηστακοπούλου) προσέφερε στον πρόεδρο της κυβερνήσεως Γεώργιο Κουντουριώτη τα τελευταία χρήματα της οικογένειας (300 φλωριά), μετά τον θάνατο του Ταμπακόπουλου και την αιχμαλωσία των θυγατέρων τους. Ο Κουντουριώτης, συγκινημένος, κράτησε τα 100 φλουριά και της επέστρεψε τα υπόλοιπα. Μεγάλα ποσά υπέρ του Αγώνα διέθεσαν και άλλα μέλη της οικογένειάς του, όπως οι Δημήτριος Ταμπακόπουλος ή Μπουλουξής, Κωνσταντίνος Ταμπακόπουλος και Σωτήριος Ταμπακόπουλος. Μετά το πέρας του Αγώνα, ο Ταμπακόπουλος κατετάγη στην Α΄ Τάξη αγωνιστών και Β΄ Τάξη πολιτικών, ενώ οδοί στην Βυτίνα και την Τρίπολη φέρουν το όνομά του.

ΤΖΑΒΕΛΑΣ ΚΙΤΣΟΣ (1800-1855)

Γεννήθηκε στο Σούλι, το 1800 (ή κατ' άλλους το 1801). Το βαφτιστικό του όνομα ήταν Κυριάκος. Πατέρας του ήταν ο Φώτος Τζαβέλας και μητέρα του η Δέσπω Πάνου, παππούς του ο Λάμπρος και θείος του ο Ζυγούρης Τζαβέλας. Πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην Κέρκυρα, όπου είχε καταφύγει η οικογένειά του και άλλοι Σουλιώτες. Μετά τη συνθηκολόγηση με τον Αλή Πασά Τεπελενλή (το 1803) και την κατάληψη των εδαφών τους από τα στρατεύματα του τελευταίου, οι προαναφερθέντες πήγαν στην Πάργα, απ' όπου μετέβησαν στη νήσο των Φαιάκων.

Την 12^η Δεκεμβρίου 1820, ο Τζαβέλας επέστρεψε οικογενειακώς (μαζί με τους άλλους Σουλιώτες) στη γενέθλια γη, καθώς ο Αλή Πασάς ευρίσκετο ήδη σε πόλεμο με την Υψηλή Πύλη. Υπεσχέθη, λοιπόν, στους Σουλιώτες όχι μόνο να τους επιτρέψει την επιστροφή στην περιοχή τους αλλά και να τους παραχωρήσει το κάστρο της Κιάφας υπό τον όρο ότι θα τον βοηθούσαν κατά του Σουλτάνου. Ο Τζαβέλας είχε ήδη μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία και ανακηρύχθηκε καπετάνιος-αρχηγός, αν και ήταν μόλις 19 χρονών, στο Σούλι.

Τελικώς, όμως, ο Χουρσίτ Πασάς, σταλμένος από την Υψηλή Πύλη, εξόντωσε τον Αλή Πασά και κατόπιν εστράφη κατά των Σουλιωτών. Αρχικώς, τους πρότεινε να υπογράψουν μία συνθήκη υποταγής με αντάλλαγμα τη χορήγηση αμνηστίας, καθώς ήθελε να εκστρατεύσει κατά των υπόλοιπων επαναστατημένων Ελλήνων. Οι Σουλιώτες απάντησαν ότι θα έπρεπε να προτείνει αμνηστία και στους υπόλοιπους Έλληνες. Εάν αυτοί την αποδέχονταν, τότε θα έπρατταν το ίδιο. Ειδάλλως, προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να αμαυρώσουν το όνομά τους, διαχωρίζοντας τη θέση τους από τους άλλους Έλληνες.

Ακολουθώς, ο Χουρσίτ έστειλε τον Ομέρ Βρυώνη, επικεφαλής χιλιάδων πεζών και ιππέων (κάποιες πηγές κάνουν λόγο για 14.000-15.000) για να συντρίψει τους υπερήφανους Σουλιώτες, οι οποίοι αριθμούσαν (μαζί με τους συμμάχους τους) μόλις 1.000 άνδρες. Επίσης, ο Τουρκαλβανός Σιλιχτάρ Μπόδας επετέθη στην Κιάφα, όπου αντιμετώπισε σφοδρή αντίσταση. Ο Τζαβέλας διεκρίθη ιδιαίτερος στις τελευταίες επιχειρήσεις. Τελικώς, όμως, οι Σουλιώτες προχώρησαν σε μία αξιοπρεπή συνθηκολόγηση και εγκατέλειψαν οριστικά την πατρίδα τους για τα μεταβούν στα Επτάνησα.

Τον Σεπτέμβριο του 1822, πέρασαν στην επαναστατημένη Ελλάδα για να συνεχίσουν τον αγώνα. Ο Τζαβέλας τους ακολούθησε. Κατόπιν, πήγε στην Πίζα προκειμένου να συνεννοηθεί με τους Φιλικούς και να λάβει οικονομική ενίσχυση από τον εκεί διαμένοντα Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο. Τον επόμενο μήνα, επέστρεψε στον ελλαδικό χώρο. Συμμετείχε στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου και σε άλλες αψιμαχίες στη γύρω περιοχή, όντας επικεφαλής πολλών Σουλιωτών.

Τον Αύγουστο του 1823, έλαβε μέρος στη μάχη στο Κεφαλόβρυσο, στην οποία σκοτώθηκε ο Μάρκος Μπότσαρης. Τον ίδιο μήνα, συμμετείχε στη μάχη στην Καλιακούδα, στην ορεινή Ευρυτανία, κατά την οποία «έπεσαν» μαχόμενοι 150 Έλληνες, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και ο θείος του Ζυγούρης. Έκτοτε, ο ίδιος έγινε αρχηγός του σώματος των Σουλιωτών, Τον Οκτώβριο του 1823, έστησε ενέδρα με τους άνδρες του σε τουρκικό απόσπασμα ιππικού, εξοντώνοντας με 350 αλλοπίστους. Οι τελευταίοι εγκατέλειψαν και πολλά λάφυρα. Η επιτυχία αυτή και η προγενέστερη δράση του ανεβίβασαν το κύρος του. Σημειωτέον ότι είχε ήδη λάβει δίπλωμα στρατηγίας από τον Ιούνιο του έτους εκείνου.

Την 1^η Απριλίου του 1824, ήταν ένας από τους δικαστές στη δίκη του Γεωργίου Καραϊσκάκη στο Αιτωλικό. Ο Τζαβέλας ήταν γνωστός για την ακεραιότητα του χαρακτήρα του. Αντελήφθη αμέσως το αβάσιμο των κατηγοριών εναντίον του Καραϊσκάκη, οι οποίες είχαν σκηνοθετηθεί από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Ο τελευταίος είχε χρησιμοποιήσει ως όργανό του τον Κωνσταντίνο Βουλπιώτη. Ο Τζαβέλας σηκώθηκε έξαλλος και φώναξε: «Στρατηγοί, βλέπω ότι αδίκως θέλετε να βάψωμεν τα χέρια μας εις το αίμα τού αθώου Καραϊσκάκη με τις ψευδείς εξομολογήσεις τού ψευτοβουλπιώτη. Εγώ δεν είμαι σύμφωνος, και αν εσείς

αποφασίσετε τον θάνατόν του, το αθών αίμα του να πέση εις τας κεφαλάς των πρωταιτίων και εις τα τέκνα των».

Τελικώς, ο Καραϊσκάκης κατεδικάσθη αλλά γλίτωσε τον θάνατο. Τον Ιούλιο, οι δύο άνδρες συνεργάστηκαν στη νικηφόρα μάχη της Αμπλιάνης. Έκτοτε, πολλοί τον αποκαλούσαν «ήρωα της Αμπλιάνης» λόγω της μεγάλης γενναιότητος που είχε επιδείξει στη συγκεκριμένη μάχη. Ακολούθως, συμμετείχε (δίχως ιδιαίτερο ζήλο) στις εμφύλιες διενέξεις. Την άνοιξη του 1825, πολέμησε τις αιγυπτιακές δυνάμεις στο Κρεμμύδι. Δυστυχώς, η έκβαση της μάχης δεν ήταν θετική για τα ελληνικά όπλα και ο ίδιος σώθηκε την τελευταία στιγμή.

Τον Ιούνιο του 1825, συνέπραξε εκ νέου με τον Καραϊσκάκη στη νικηφόρα μάχη του Διστόμου. Εν συνεχεία, οι δύο ομάδες (του Τζαβέλα και του Καραϊσκάκη) μετέβησαν εκ νέου στο Μεσολόγγι, το οποίο πολιορκείται και πάλι από τον εχθρό. Ο Σουλιώτης οπλαρχηγός συνεισέφερε τα μέγιστα στην επιτυχή αντίσταση των αμυνομένων. Αξιοσημείωτη ήταν η καταδρομική επιχείρηση που πραγματοποίησε κατά του εχθρικού στρατοπέδου την 25^η Ιουλίου 1825. Την 7^η Αυγούστου, εισήλθε στην πόλη, επικεφαλής 580 ανδρών.

Οι αμυνόμενοι ανεθάρρησαν, καθώς η ανδρεία και οι ικανότητές του ήσαν πανθομολογούμενες. Την 28^η Φεβρουαρίου 1826, ηγήθηκε της επιθέσεως εναντίον του στρατοπέδου του Κιουταχί. Έναν μήνα αργότερα (την 25^η Μαρτίου), έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στη μάχη της Κλείσοβας. Πιο συγκεκριμένα, έφυγε από το Μεσολόγγι μαζί με οκτώ (8) άνδρες του, πέρασε μέσα από τον εχθρικό στόλο και με τα πλοιάριά του έφτασε στο νησάκι για να μοιραστεί τον σχεδόν βέβαιο θάνατο με τους 131 υπερασπιστές του.

Αρχικώς, ο Κιουταχίς διέταξε έξι (6) διαδοχικές επιθέσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν η μία μετά την άλλη. Στην τελευταία, ετέθη επικεφαλής ο ίδιος αλλά όλες απεκρούσθησαν με μεγάλες απώλειες για τους Τούρκους, που έφθαναν, αν δεν ξεπερνούσαν τους 1.500 άνδρες. Μάλιστα, ακόμη και ο ίδιος ο Κιουταχίς τραυματίστηκε στο πόδι και απεσύρθη. Ο Ιμπραήμ εξεμάνη και διέταξε τρία (3) τρία τάγματα, αποτελούμενα από 3.000 Αιγυπτίους, με επικεφαλής τον γαμπρό του, Χουσεΐν μπέη, να επιτεθούν. Ο Τζαβέλας είχε διατάξει να μην τους κτυπήσουν μέχρι οι επιτιθέμενοι να φτάσουν σε κοντινή απόσταση προκειμένου να μην ξοδευτεί άδικα ούτε ένα βόλι. Το ένα μετά το άλλο διαδοχικά κύματα των επιτιθέμενων Αιγυπτίων τσακίστηκαν μπροστά στο εύστοχο ελληνικό πυρ με αποτέλεσμα η θάλασσα να κοκκινήσει από το αίμα τους.

Στο τέλος, ο ίδιος ο Χουσεΐν σηκώθηκε όρθιος για να ενθαρρύνει τους άνδρες του αλλά μία σφαίρα τον έριξε άπνου. Τότε, ο Τζαβέλας διέταξε μαζική έξοδο των αμυνομένων, που σάρωσαν τον εχθρό. Οι απώλειες των εχθρικών στρατευμάτων προσέλαβαν μαζικές διαστάσεις, κυμαινόμενες μεταξύ 2.500-3.500 ανδρών. Επηκολούθησε η έξοδος της φρουράς του Μεσολογγίου, την 10^η Απριλίου. Σε αυτήν, ο Τζαβέλας ετέθη επικεφαλής μίας φάλαγγας 2.500 ανδρών, εκ των οποίων σώθηκαν

περίπου 1.300 Δικαίως, λοιπόν, ο Α. Γούδας έγραψε ότι «ουδεμία συνέβη σπουδαία έφοδος, ούτε αποτελεσματική έξοδος χωρίς να αγωνισθεί και να δοξασθεί και ο Κίτσος Τζαβέλας».

Κατόπιν, ο Ηπειρώτης οπλαρχηγός μετέβη στο Ναύπλιο και συμμετείχε σε μάχες στην περιοχή της Αττικής, καθ' όλο το 1827. Μετά τον θάνατο του Καραϊσκάκη, διορίστηκε αρχηγός του ελληνικού στρατοπέδου στον Πειραιά. Τη χρονιά εκείνη, διετέλεσε πληρεξούσιος των Σουλιωτών στη Γ' Εθνοσυνέλευση. Το επόμενο έτος, διορίστηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια χιλίαρχος της Α' χιλιαρχίας και του ανετέθη η εκκαθάριση της Ρούμελης. Πράγματι, πέτυχε σημαντικές νίκες και έδιωξε τον εχθρό από την κεντρική Στερεά Ελλάδα. Αργότερα, απελευθέρωσε την περιοχή του Καρπενησίου.

Το 1829, συμμετείχε στην ανακατάληψη του Αντιρρίου, της Ναυπάκτου και του Μεσολογγίου. Ήταν φίλα προσκείμενος στον Κυβερνήτη και έλαβε μέρος στην εμφύλια διένεξη που ακολούθησε τη δολοφονία του. Την εποχή της Αντιβασιλείας, φυλακίστηκε μαζί με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, επειδή εθεωρούντο ηγετικά στελέχη του ρωσσικού κόμματος. Ο Βασ. Όθωνας, όμως, τον απελευθέρωσε, μετά την ενηλικίωσή του.

Το 1835, τον προβίβασε σε υποστράτηγο και αργότερα σε αντιστράτηγο, ενώ τον διόρισε υπασπιστή του. Κατόπιν, ο Τζαβέλας διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Ιωάννη Κωλέττη, μετά τον θάνατο οποίου έγινε πρωθυπουργός (Σεπτέμβριος 1847-Μάρτιος 1848). Το 1849, ο Κωνσταντίνος Κανάρης τον διόρισε υπουργό Στρατιωτικών.

Το 1854, συμμετείχε στον αγώνα των Ηπειρωτών για την αποτίναξη του εχθρικού ζυγού. Η αποτυχία της προσπάθειας τον συνέτριψε ψυχολογικά.

Απεβίωσε στην Αθήνα λίγο μετά, την 9^η Μαρτίου 1855.

Η πατρική του οικία έχει αναστηλωθεί, ενώ το όνομά του έχει δοθεί σε οδούς και πλατείες. Η προτομή του είναι τοποθετημένη στο Πεδίον του Άρεως των Αθηνών.

ΤΣΑΚΑΛΩΦ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (1788-1851)

Γεννήθηκε στα Ιωάννινα, το 1790. Η οικογένειά του ήταν εύπορη. Σχετικά με το επώνυμό του, υπάρχουν διάφορες εκδοχές. Μία εξ αυτών αναφέρει ότι ο πατέρας του ονομαζόταν Νικηφόρος Τεκελής και ήταν έμπορος δερμάτων, καταγόμενος από τον Τύρναβο. Είχε εγκατασταθεί στα Ιωάννινα και είχε νυμφευθεί την Βασιλική Γώζου. Σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή, το επώνυμο της οικογένειας ήταν Τσάκαλος, το οποίο άλλαξε σε Τσακάλωφ, όταν ο Νικηφόρος ευρέθη στη Ρωσία για επαγγελματικούς λόγους.

Ο Αθανάσιος φοίτησε στη Μαρουτσαία Σχολή των Ιωαννίνων. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σπύρου Αραβαντινού, έπεσε θύμα απαγωγής από τον υιό του Αλή πασά Τεπελενλή, Μουχτάρ πασά, από τα χέρια και τις ορέξεις του οποίου σώθηκε χάρη στη διάθεση μεγάλου χρηματικού ποσού. Επίσης, τον βοήθησε και ένας Έλληνας προύχοντας. Μετά την απελευθέρωσή του, η μητέρα του τον έκρυψε και μετά τον φυγάδευσε στη Μόσχα, όπου ευρίσκετο ο πατέρας του. Από εκεί, έφυγε για να

σπουδάσει φυσικές επιστήμες στο Παρίσι,. Εκεί, ήλθε σε επαφή με τον κύκλο του «Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου», στον οποίο συμμετείχαν Έλληνες και Γάλλοι φιλέλληνες. Έχει γραφεί ότι ο Τσακάλωφ μεταφύτευσε τις ιδέες, τη δομή αλλά και τον κώδικα του «Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου» στην Φιλική Εταιρεία, αργότερα. Επιπλέον, συμμετείχε στην ίδρυση της «Φιλανθρώπου Εταιρείας».

Κατόπιν, μετέβη στην Βιέννη, όπου γνώρισε τον Ιωάννη Καποδίστρια και τελικώς επέστρεψε στη Μόσχα, το 1813. Λίγο μετά, μετέβη στην Οδησό, όπου ήρθε σε επαφή με τον Νικόλαο Σκουφά και τον Εμμανουήλ Ξάνθο. Εν συνεχεία, εργάστηκε ως επιστάτης σε εμπορικό οίκο της Οδησού, πιθανόν λόγω χρεοκοπίας των επιχειρήσεων της οικογενείας του. Τον Σεπτέμβριο του 1814 (και ενώ είχε ήδη ιδρυθεί η Εταιρεία), ανεχώρησε (μαζί με τον Σκουφά) για τη Μόσχα, από την οποία έφυγε για την Κωνσταντινούπολη, τον Δεκέμβριο του έτους εκείνου. Σημειωτέον ότι ο Ξάνθος έγραψε πως στη ρωσική μεγαλούπολη τελειοποιήθηκε ο οργανισμός της Φιλικής Εταιρείας.

Ο Τσακάλωφ υπεδέχθη στη Μόσχα τον μεγαλέμπορο Αντώνιο Κομιζόπουλο από την Φιλιππούπολη, τον οποίο μύησε στην Εταιρεία. Οι δύο τους υπεδέχθησαν στη Ρωσία τους οπλαρχηγούς Ι. Φαρμάκη, Ηλία Χρυσοσπάθη, Παναγιώτη Δημητρόπουλο καθώς και τον Αναγνώστη Παπαγεωργίου (Αναγνωσταρά). Τον Ιούλιο του 1817, ο Τσακάλωφ γύρισε στην Οδησό, όπου συνήντησε τον Σκουφά. Ο τελευταίος του εκμυστηρεύτηκε το σχέδιό του για επέκταση των δραστηριοτήτων της Εταιρείας στην ηπειρωτική Ελλάδα και μεταφορά της έδρας της στη Μάνη. Ο Τσακάλωφ, όμως, δεν έδειξε να συμφωνεί και αντιπρότεινε να μην προβούν σε βεβιασμένες ενέργειες. Κατόπιν, ο Τσακάλωφ έφυγε για την Κωνσταντινούπολη προς συνάντηση του Ξάνθου. Έκτοτε, δραστηριοποιήθηκε ενεργά στα τεκταινόμενα της οργανώσεως.

Η δράση του επέβαλε τη λήψη προφυλάξεων και την τήρηση όλων των συνωμοτικών κανόνων. Ήταν πάντα φειδωλός στα λόγια, συνετός και μετριοπαθής. Απεχθανόταν την αυτοπροβολή εξ ου και αρνήθηκε να μεταβεί προς συνάντηση του Καποδίστρια, αν και ήταν άριστος γνώστης της ρωσικής γλώσσας. Το 1817, συνόδευσε τον Φιλικό Άνθιμο Γαζή στις Μηλιές του Πηλίου. Κατόπιν, μετέβη στα παράλια του Παγασητικού, της Μακεδονίας και της Θράκης για τη μύηση νέων μελών στην Φιλική Εταιρεία. Τον Απρίλιο, μετέβη στη Σμύρνη, όπου διεύρυνε τον κύκλο των επαφών του, έχοντας ως έδρα του την οικία του Δημητρίου Μαργαρίτη, όπως έγραψε στον Ξάνθο. Επέστρεψε, όμως, εσπευσμένα στην Κωνσταντινούπολη, λίγο προ του θανάτου του Σκουφά.

Το θλιβερό αυτό γεγονός επέβαλε την αναδιάρθρωση της ηγετικής ομάδος της οργανώσεως και την ανάληψη των ηνίων της από τα δύο εναπομείναντα μέλη της, τον Τσακάλωφ και τον Ξάνθο. Ο ρόλος του Τσακάλωφ αναβαθμίστηκε και πολλοί τον θεωρούσαν αναντικατάστατο. Ο Παναγιώτης Σέκερης έγραψε χαρακτηριστικά: «να δώσετε ακρόασιν εις τους λογισμούς του... να τον φυλάξετε ως κόρην οφθαλμού». Την

εποχή εκείνη, είχε κυκλοφορήσει η φήμη ότι ο Τσακάλωφ είχε δολοφονηθεί, ευτυχώς όμως, αυτή δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα.

Εν τω μεταξύ, είχε ανακύψει ένα σοβαρό πρόβλημα από τη δράση του Νικόλαου Γαλάτη, η επιπολαιότητα του οποίου διακύβευε την ίδια την ύπαρξη της οργανώσεως. Η ρωσική Αστυνομία τον είχε ήδη θέσει υπό παρακολούθηση στην Αγία Πετρούπολη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Έχει γραφεί ότι ο τελευταίος είχε φθάσει μέχρι του σημείου να απειλεί την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας. Έπρεπε, λοιπόν, να ληφθούν άμεσα και δραστικά μέτρα. Ελήφθη η απόφαση για την φυσική εξόντωσή του προς χάριν της σωτηρίας του Έθνους. Ο Τσακάλωφ ήταν ένθερμος υποστηρικτής αυτής της απόψεως και ανέλαβε να την φέρει εις πέρας.

Το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών δεν ήταν συνετό να γίνει στην Κωνσταντινούπολη. Έπρεπε να βρεθεί μία πρόφαση προκειμένου ο Γαλάτης να φύγει μακριά, καθώς αυτός δεν ήθελε να εγκαταλείψει την Πόλη. Τότε, επινοήθηκε ένα ταξίδι στην Πελοπόννησο, οι προύχοντες της οποίας είχαν στείλει επιστολές, ζητώντας τη μετάβαση εκεί ηγετικών στελεχών της Εταιρείας. Ο Γαλάτης εδέχθη να πάει ως μέλος μίας πολυμελούς αντιπροσωπείας, στην οποία θα συμμετείχε και ο Τσακάλωφ.

Κάποιοι συγγραφείς υπεστήριζαν ότι αρχικός στόχος ήταν να μεταβούν στη Μάνη και να τον παραδώσουν είτε στον Μαυρομιχάλη είτε σε κάποιον οπλαρχηγό για να τον κρατήσουν σε φύλαξη με έξοδα της Εταιρείας έως το ξέσπασμα της Επανάστασεως. Αντιθέτως, άλλοι αναφέρουν ότι εξ αρχής ο στόχος ήταν η δολοφονία του Γαλάτη. Στην αποστολή αυτή πήραν μέρος (εκτός από τον Τσακάλωφ) ο Παναγιώτης Δημητρόπουλος, ο προαναφερθείς Γαλάτης και ο υπηρέτης του Δημήτριος Κουτμάς. Τελικώς, οι δύο τελευταίοι δολοφονήθηκαν στην παραλία της Ερμιόνης από τον Δημητρόπουλο, παρουσία του Τσακάλωφ.

Έως σήμερα δεν είναι εξακριβωμένα ούτε ο ακριβής χρόνος ούτε οι συνθήκες υπό τις οποίες αυτή διεξήχθη. Ως πιθανότερες ημερομηνίες έχουν αναφερθεί η 9^η Ιανουαρίου 1819, το θέρος ή ο Νοέμβριος της χρονιάς εκείνης. Ως προς το σκηνικό της δολοφονίας, έχει γραφεί ότι ο Δημητρόπουλος πυροβόλησε δύο φορές τον Γαλάτη, ο οποίος στον πρώτο πυροβολισμό προσπάθησε να πλήξει τον δράστη με το σπαθί του, δεχόμενος αμέσως και δεύτερη σφαίρα. Λίγο πριν πεθάνει, απευθύνθηκε στον Δημητρόπουλο, λέγοντάς του: «Αχ! Μ' εφάγατε. Τι σας έκαμα;». Άλλοι συγγραφείς, όμως, ανέφεραν ότι το θύμα επέζησε επί 10-15 λεπτά και ο Δημητρόπουλος άρχισε να κλαίει, ψιθυρίζοντας: «Δεν ήθελα να το κάνω αυτό, αλλά δεν υπήρχεν άλλος τρόπος δια να γλιτώσομεν από την ανοικονόμητόν σου κακίαν».

Μετά το θλιβερό αυτό γεγονός, οι Τσακάλωφ και Δημητρόπουλος απεφάσισαν να καταφύγουν στη Μάνη. Αυτό συνέβη διότι οι Τούρκοι ζήτησαν από τους προκρίτους της Ύδρας πληροφορίες για το περιστατικό, μετά τη μαρτυρία ενός βαρκάρη, που υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας. Ο Τσακάλωφ βρήκε καταφύγιο στην οικία του Γεωργίου Πάνου, με το πλοίο του οποίου φυγαδεύτηκε αρχικώς στη Μονεμβασιά και κατόπιν στη Μάνη. Ο Μαυρομιχάλης, όμως, τους πρότεινε να φύγουν για την

Ιταλία, καθώς ελλόχευε ο κίνδυνος να θεωρηθεί αναμειγμένος στη δολοφονία, την οποία αρχικώς αγνοούσε.

Πράγματι, ο Τσακάλωφ και ο Δημητρόπουλος έφυγαν για την ιταλική χερσόνησο και έφθασαν στην Πίζα, τον Νοέμβριο του 1819. Εκεί, συνήντησαν τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τον Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο και τον Κωστάκη Καρατζά, υιό του ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Καρατζά. Ο Τσακάλωφ μύησε τους προαναφερθέντες στην Εταιρεία. Τον Απρίλιο του 1820, έφτασε στην Πίζα και ο Αναγνωστόπουλος. Όλοι τους έμειναν εκεί έως τις αρχές του 1821.

Μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ο Τσακάλωφ και ο Αναγνωστόπουλος ανεχώρησαν για τη Μολδοβλαχία. Καθ' οδόν, όμως, ο πρώτος ασθένησε και παρέμεινε για λίγο στην Βιέννη. Μόλις έγινε καλά, συνέχισε το ταξίδι του και έφθασε στο στρατόπεδο του Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο οποίος τον διόρισε υπασπιστή του Ιερού Λόχου. Μετά τη μάχη στο Δραγατσάνι, στην οποία φαίνεται ότι τραυματίστηκε, έφυγε για την Πελοπόννησο, όπου ετέθη στην υπηρεσία του Δημητρίου Υψηλάντη.

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τη δράση του στον Αγώνα. Τον Σεπτέμβριο του 1823, διορίστηκε μέλος του «Τριμελούς Επαρχιακού Κριτηρίου της Σαλαμίνας». Επί ημερών του Καποδίστρια, ο Τσακάλωφ υπηρέτησε ως υπάλληλος του Γενικού Φροντιστηρίου, ενώ υπήρξε πληρεξούσιος της Ηπείρου στη Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους.

Η δολοφονία του κυβερνήτη τον έθλιψε βαθιά και απεφάσισε να φύγει για τη Ρωσία. Το θέρος του 1832, έφθασε στη Μόσχα. Εκεί, νυμφεύτηκε, απέκτησε τρία τέκνα και έμεινε έως τον θάνατό του, διατηρώντας επικοινωνία μόνο με τον Ξάνθο. Έζησε στην αφάνεια, όπως πάντα ήθελε.

Απεβίωσε στη Μόσχα, το 1851.

ΤΣΑΜΑΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1772 ή 1774-1825)

Γεννήθηκε στην Ύδρα, το 1772 (ή κατ' άλλους το 1774). Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία ούτε για την οικογένειά του ούτε για τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του. Είναι γνωστό ότι ασχολήθηκε με τη ναυτιλία, όπως οι περισσότεροι κάτοικοι των νήσων, την περίοδο εκείνη. Ως εκ τούτου, εργάστηκε σε εμπορικά πλοία από την εφηβική του ηλικία. Ήταν δε πολύ εργατικός και φιλότιμος.

Σταδιακά, απέκτησε περιουσία και έφθασε να έχει το δικό του πλοίο, το 1819. Αυτό έφερε το όνομα «Άρης», είχε ναυπηγηθεί στην Βενετία και ήταν κατασκευασμένο από ξύλο δρυός. Το πλοίο είχε μήκος 31,5 μέτρα, πλάτος 8,85 μέτρα, βύθισμα 4,90 μέτρων και ήταν χωρητικότητας 345 τόννων. Ο θεός του πολέμου Άρης δέσποζε στην πλώρη του πλοίου, αποτελώντας την ταυτότητά του. Υποτίθεται ότι απέτρεπε τους κινδύνους, ενώ σε περίπτωση αιχμαλωσίας θα αναδεικνυόταν σε τρόπαιο. Το δε πλήρωμά του αποτελείτο από 82 έμπειρους ναυτικούς. Μετά την έναρξη της Επανάστασης, ο Τσαμαδός ενίσχυσε το πλοίο με 16 πυροβόλα και ακολούθησε

τον Ιάκωβο Τομπάζη στις επιχειρήσεις στο Αιγαίο. Έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τους συντοπίτες του και έφερε τον τίτλο του ναυάρχου.

Τον Μάιο του 1821, κατέπλευσε στον Παγασητικό κόλπο, επικεφαλής επτά (7) πλοίων από την Ύδρα και τις Σπέτσες. Η μικρή ναυτική μοίρα προσορμίστηκε μπροστά από το χωριό Λεχώνια, καθώς ήθελε να ενισχύσει τους Έλληνες στις περιοχές. Πράγματι, οι Τούρκοι πανικοβλήθηκαν στη θέα των ελληνικών πλοίων και κατέφυγαν στον Βόλο. Δύο ημέρες αργότερα, υψώθηκε η σημαία του επαναστατικού αγώνα στις Μηλιές. Οι επαναστατημένοι Έλληνες συγκεντρώθηκαν στην περιοχή και απεφάσισαν να βαδίσουν κατά του κάστρου του Βόλου, όπου είχαν κλειστεί έντρομοι οι Τούρκοι.

Ο Τσαμαδός διέταξε τους ναύτες του να βγάλουν από τα καράβια τρία (3) κανόνια και να τα εγκαταστήσουν στη στεριά προκειμένου να βοηθήσει τους πολιορκητές. Δυστυχώς, όμως, την 10^η Μαΐου, πολυάριθμα εχθρικά στρατεύματα έκαναν την εμφάνισή τους και οι Έλληνες αναγκάστηκαν να άρουν την πολιορκία του φρουρίου. Ο Τσαμαδός απέπλευσε για τα ύδατα της Χίου και συνενώθηκε με άλλα ελληνικά πλοία, συγκροτώντας μία αξιόμαχη ναυτική μοίρα, αποτελούμενη από 57 πλοία.

Την 27^η Μαΐου, επετεύχθη η βύθιση του τουρκικού δικρότου «Μανσουριγιά» (ή κατ' άλλους «Φερμάν Ντεϊνμεζ») στον λιμένα της Ερεσού. Επρόκειτο για την πρώτη μεγάλη επιτυχία των επαναστατημένων Ελλήνων στη θάλασσα, καθώς επρόκειτο για ένα ισχυρό πλοίο, το οποίο έφερε 74 κανόνια. Η βύθισή του εξαγρίωσε τους Τούρκους και ο ελληνισμός των απέναντι της Λέσβου μικρασιατικών παραλιών απειλείτο με γενική σφαγή. Προς τούτο, πολλά ελληνικά πλοία έσπευσαν προς βοήθειά του.

Ο Υδραίος ναύαρχος συμμετείχε στην προσπάθεια διάσωσης των κατοίκων της περιοχής, σύμφωνα με όσα έγραψε στο Ημερολόγιό του. Αν και ο ελληνικός στόλος κατόρθωσε να σώσει πολλούς Έλληνες, δυστυχώς πολλοί έπεσαν θύματα σφαγής, ενώ η πόλη των Κυδωνιών λεηλατήθηκε και εν συνεχεία πυρπολήθηκε. Οι Έλληνες ναυτικοί επέδειξαν ηρωισμό και αυτοθυσία. Επίσης, περιέθαλψαν όσους είχαν καταφύγει στα πλοία τους. Ο ίδιος ο Τσαμαδός συνυπέγραψε (με τον προαναφερθέντα Τομπάζη κ.α.) το έγγραφο με το οποίο έγινε γνωστή στην Ύδρα η καταστροφή των Κυδωνιών.

Τον Φεβρουάριο του 1822, έλαβε μέρος στη ναυμαχία των Πατρών, με το πλοίο του «Αγαμέμνων», η οποία απέβη υπέρ των Ελλήνων και ανύψωσε το ηθικό των επαναστατών, αν και δεν είχαν προκαλέσει μεγάλες ζημιές στον εχθρικό στόλο. Πάντως, το Ημερολόγιο του Τσαμαδού είναι πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τους μελετητές των τεκταινομένων στη συγκεκριμένη ναυμαχία. Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τη δράση του την επόμενη διετία.

Την 11^η Φεβρουαρίου 1825, πολυάριθμα αιγυπτιακά στρατεύματα υπό τον Ιμπραήμ Πασά απεβιβάσθησαν στον λιμένα της Μεθώνης. Την 9^η Μαρτίου, άρχισε η

πολιορκία του φρουρίου του Νεοκάστρου από τους Αιγυπτίους, οι οποίοι διέθεταν και πολιορκητικό πυροβολικό, ενώ δύο εβδομάδες αργότερα πολιορκήθηκε για δεύτερη φορά το Μεσολόγγι (την 23^η Απριλίου). Το κλειδί της αμύνης ολοκλήρου του φρουριακού συγκροτήματος του όρμου του Νεοκάστρου ήταν η νήσος Σφακτηρία. Αυτό αποτελεί ένα φυσικό οχυρό μήκους 3,5 χλμ, καθώς κλείνει από βορρά προς νότον τον λιμένα της Πύλου. Ο Ιμπραήμ αντελήφθη εγκαίρως τη στρατηγική σπουδαιότητα της Σφακτηρίας και οργάνωσε μεθοδικά την κατάληψή της.

Η νήσος φρουρείτο από περίπου 1.000 άνδρες (μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονταν και πολλοί φιλέλληνες) υπό την ηγεσία του υπουργού Πολέμου Χρήστου Αναγνωσταρά (ή Αναγνώστη Παπαγεωργίου). Αυτοί είχαν κατανεμηθεί σε 3 κανονιοστάσια με 8 κανόνια και 1 βομβοβόλο. Επίσης, η άμυνα της νήσου είχε ενισχυθεί με ορισμένα πλοία από τις Σπέτσες και την Ύδρα, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβανόταν το πολεμικό «Άρης» του Τσαμαδού. Αξιοσημείωτη ήταν η παρουσία στη νήσο του Δημητρίου Σαχίνη και του κόμη Σαντόρε ντι Σανταρόζα (Santorre Annibale De Rossi di Pomerolo, Count of Santa Rosa),

Την 19^η Μαρτίου 1825, ο «Άρης» αγκυροβόλησε στον όρμο του Νεοκάστρου, μεταφέροντας 137 βαρέλια μπαρούτι, 629 κιβώτια με φυσέκια τυφεκίων και 450 μπάλες κανονιών. Αρχικώς, όλα αυτά προορίζονταν για την Πάτρα, καθώς το πλοίο είχε τοποθετηθεί επικεφαλής της 3^{ης} υδραϊκής μοίρας. Η κρισιμότητα των περιστάσεων, όμως, επέβαλε την παραμονή του στο Νεόκαστρο, το οποίο διέτρεχε άμεσο κίνδυνο από τις ορδές του Ιμπραήμ. Απεφασίσθη, λοιπόν, ο οπλισμός του να διατεθεί για τον κρίσιμο αγώνα, που θα ελάμβανε χώρα στην περιοχή.

Τελικώς, στα αμπάρια του πλοίου έμειναν 101 βαρέλια μπαρούτι, 206 κιβώτια με φυσέκια τυφεκίων και αρκετές μπάλες κανονιών, που έμελλε να χρησιμοποιηθούν στη μεταγενέστερη προσπάθειά του να διασπάσει τον εχθρικό κλοιό. Παράλληλα, ο Τσαμαδός ήταν σε διαρκή επαφή με τους πολιορκημένους σε διάφορα κάστρα της περιοχής, καθώς και με την φρουρά που ήταν εγκατεστημένη στη Σφακτηρία. Στις αρχές Απριλίου, έφθασε ο προαναφερθείς Σανταρόζα με περίπου 100 άνδρες. Στα τέλη του μηνός εκείνου, αφίχθη στη νήσο και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος προς επιθεώρηση των οχυρώσεων.

Εν τω μεταξύ, η δεινή ήττα στο Κρεμμύδι της Μεσσηνίας (την 7^η Απριλίου), επιδείνωσε τη θέση των Ελλήνων. Οι Αιγύπτιοι έθεσαν στο στόχαστρό τους τα φρούρια της Πύλου, Νεόκαστρο και Παλαιόκαστρο, καθώς και τη Σφακτηρία, όπου, ύστερα από πολεμικό συμβούλιο στον «Άρη», απεβιβάστηκαν 500 Έλληνες στρατιώτες. Η επιχείρηση των δυνάμεων του Ιμπραήμ ξεκίνησε με σφοδρό βομβαρδισμό της φρουράς της νήσου από 57 πλοία του αιγυπτιακού στόλου, νωρίς το πρωί της 26^{ης} Απριλίου. Ύστερα από αρκετή ώρα, οι Αιγύπτιοι κατέφεραν να αποβιβάσουν στην ακτή δύο επίλεκτα τάγματα υπό τον Γάλλο αξιωματικό Οκτάβιο-Ιωσήφ ντε Σεβ. Ο τελευταίος ήταν Λοχαγός στον στρατό του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, είχε αλλαξοπιστήσει και ονομάστηκε Σουλεϊμάν μπέης.

Σύντομα, η Σφακτηρία «πλημμύρισε» από εχθρικά στρατεύματα, τα οποία επέπεσαν με ορμή στους λίγους υπερασπιστές του. Οι τελευταίοι αντιστάθηκαν σθεναρά αλλά ο αγώνας ήταν άνισος. Σταδιακά, η μάχη μετετράπη σε σφαγή, κατά την οποία έχασαν τη ζωή τους ο Αναγνωσταράς, ο κόμης Σανταρόζα και πολλοί εκ των υπερασπιστών του. Ορισμένοι μελετητές κάνουν λόγο για 350 αμυνομένους, ο Ιωάννης Θεοφανίδης έγραψε για 450 νεκρούς, ενώ ο Durand-Veil ανέφερε 220 νεκρούς και 200 τραυματίες από ελληνικής πλευράς, καθώς και 40 νεκρούς και 180 τραυματίες από αιγυπτιακής.

Μάλιστα, το τέλος του Αναγνωσταρά ήταν οικτρό, καθώς είχε τραυματιστεί και δεν μπορούσε να ακολουθήσει τους υπολοίπους. Φώναζε, λοιπόν, ονομαστικά όσους καπεταναίους γνώριζε προκειμένου να τον βοηθήσουν αλλά μέσα στη σύγχυση της υποχωρήσεως ουδείς μπόρεσε να τον συνδράμει ουσιαστικά. Μόνον ο Χρήστος Παπακωστόπουλος του αφαίρεσε το σελάχι, δύο πιστόλες και το σπαθί του για να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού για να δώσει στις τρεις (3) θυγατέρες του. Λίγο μετά, ένας Αιγύπτιος τον πλησίασε, τον ελόγχισε στο κεφάλι και το απέκοψε.

Ο Τσαμαδός πολέμησε με γενναιότητα. Άλλωστε, ήταν γνωστός για το θάρρος του. Μάλιστα, έχει γραφεί ότι ήταν ο πρώτος που όρμησε στη Χίο και επιτέθηκε στο ντελίι του Καπητάμπασα. Αν και στη Σφακτηρία έπρεπε να δώσει μάχη στη στεριά, πολέμησε ηρωικά, βάζοντας με εύστοχα πυρά κατά των Αιγυπτίων. Τελικώς, όμως, επλήγη από εχθρική σφαίρα στους βράχους της νήσου, όπου άφησε την τελευταία του πνοή. Ήταν 8 Μαΐου 1825.

Το πλοίο «Άρης» ήταν το τελευταίο ελληνικό που παρέμεινε στη Σφακτηρία. Τελικώς, κατάφερε να διασπάσει τον κλοιό του εχθρικού στόλου και να διαφύγει, μεταφέροντας σε ασφαλές έδαφος τον Μαυροκορδάτο και πολλούς άλλους αγωνιστές.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1792-1828)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, το 1792. Ήταν πρωτότοκος υιός του Κωνσταντίνου Υψηλάντη και της Ελισάβετ Βακαρέσου. Ανετράφη σε ένα περιβάλλον με έντονο το πατριωτικό στοιχείο και έλαβε επιμελημένη μόρφωση από ιδιωτικούς δασκάλους. Το 1806, ακολούθησε τον πατέρα του στην Αγία Πετρούπολη, όπου κατέφυγε ο τελευταίος για να γλιτώσει από τους Τούρκους. Εκεί, έγινε δεκτός στη Σχολή του σώματος των Βασιλικών ακολούθων, με πρωτοβουλία και δαπάνες του Τσάρου Αλεξάνδρου Α΄. Μετά την ολοκλήρωση της τετραετούς φοιτήσεώς του, ανέλαβε υπηρεσία στην Αυτοκρατορική Φρουρά, φέροντας τον βαθμό του λοχαγού. Το 1813, προήχθη σε Συνταγματάρχη. Έλαβε μέρος στους Ναπολεόντειους Πολέμους και διεκρίθη επανειλημμένως στα πεδία των μαχών. Τη χρονιά εκείνη, έχασε το δεξί του χέρι στη μάχη του Μπάουτσεν (ή κατ' άλλους σε αυτήν της Δρέσδης), γεγονός το οποίο εξετίμησε ιδιαίτερος ο Αλέξανδρος.

Ανήλθε ραγδαία την ιεραρχία, φθάνοντας στον βαθμό του υποστρατήγου σε ηλικία μόλις 25 ετών, το 1817. Επιπλέον, τοποθετήθηκε τιμητικά στη θέση του υπασπιστή του Τσάρου. Μολαταύτα, ουδέποτε ξέχασε την πατρίδα του και έψαχνε αφορμή για να την υπηρετήσει. Η ευκαιρία αυτή του εδόθη, όταν τον επεσκέφθη ο Εμμανουήλ Ξάνθος για να του ζητήσει όπως αναλάβει την ηγεσία της «Φιλικής Εταιρείας». Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης έθεσε τον όρο να έχει πλήρεις και ουσιαστικές αρμοδιότητες. Ο όρος αυτός έγινε αποδεκτός και ακολούθως ο Υψηλάντης κατηχήθηκε

και ορκίστηκε κατά το τυπικό της Εταιρείας, της οποίας ήταν έκτοτε «Γενικός Επίτροπος της Αρχής». Έλαβε το ψευδώνυμο «Καλός» και τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου «α.ρ.» για να υπογράψει τις επιστολές του.

Πάντως, προηγουμένως είχε ζητήσει τη συμβουλή του Ιωάννη Καποδίστρια, την γνώμη του οποίου σεβόταν ιδιαίτερος. Ο τελευταίος τον παρότρυνε να προχωρήσει στην εφαρμογή των σχεδίων για γενικό ξεσηκωμό του Έθνους, χωρίς δισταγμό. Από το 1820, αναλώθηκε στην ηθική και υλική προπαρασκευή του Αγώνα. Επί των ημερών του, η οργάνωση γιγαντώθηκε αριθμητικά και εμπλουτίστηκε ποιοτικά με αξιόλογα μέλη. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αναδιοργάνωσε τις εφορείες της Εταιρείας και ίδρυσε την «Φιλόμουσο Γραικική Εταιρεία» προς εξοικονόμηση χρημάτων. Επιπλέον, προσπάθησε να ελέγξει τον ενθουσιασμό ορισμένων μελών, που ενδεχομένως να οδηγούσε σε άκριτες ενέργειες. Ταυτόχρονα, θέλησε να συντονίσει τις μεμονωμένες κινήσεις που θα μπορούσαν να καταστρέψουν τον Αγώνα, πριν καν αυτός ξεκινήσει.

Ταυτόχρονα, έστειλε εγκυκλίους στις εφορείες και έντυπα γραμμάτια για τις εκουσίες συνεισφορές των ομογενών. Παράλληλα, απαγόρευσε την χρήση χρημάτων χωρίς τη διαταγή του. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους, εξασφάλισε απεριόριστη άδεια και ανεχώρησε για τον νότο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας,. Μετά από ενδιάμεσες στάσεις στη Μόσχα και το Κίεβο, έφθασε στην Οδησό, τον Αύγουστο. Εκεί, παρέμεινε έως τα τέλη Σεπτεμβρίου. Εν τω μεταξύ, είχε εγκρίνει το γενικό σχέδιο της Επανάστασης, το οποίο είχε συνταχθεί στο Βουκουρέστι. Αυτό προέβλεπε την προσπάθεια εξεγέρσεως των Μαυροβουνίων, των Σέρβων και των χριστιανικών πληθυσμών της Μολδοβλαχίας. Επιπλέον, έπρεπε να πυρποληθεί ο οθωμανικός στόλος στον ναύσταθμο της Κωνσταντινουπόλεως. Τέλος, ο ξεσηκωμός θα ξεκινούσε από την Πελοπόννησο, μετά από την άφιξη σε αυτήν του ίδιου του Υψηλάντη.

Εν τούτοις, το επόμενο διάστημα άρχισαν να τον επισκέπτονται απεσταλμένοι από διάφορα μέρη και να τον καλούν όπως επισπεύσει την κήρυξη της Επανάστασης. Στο ίδιο μήκος κύματος εκινούντο και οι συντάκτες επιστολών από την Κωνσταντινούπολη, καθώς σύντομα θα τελείωνε ο πόλεμος μεταξύ του Αλή Πασά Τεπελενλή των Ιωαννίνων και της Υψηλής Πύλης, με αποτέλεσμα τα οθωμανικά στρατεύματα να καταστούν πλέον διαθέσιμα για την καταστολή οιαδήποτε επαναστατικού κινήματος. Ο Υψηλάντης επείσθη και μετέβη στο Ισμαήλιο, όπου απεφασίσθη η ταχεία έναρξη της Επανάστασης και η κάθοδος του ίδιου στην Πελοπόννησο. Πάντως, τόσο η ημερομηνία της έναρξεως όσο και το σχέδιο μεταβάσεώς του στην Πελοπόννησο τροποποιήθηκαν, αργότερα. Στα μέσα Οκτωβρίου, αυτός πήγε στο Κισινάου, όπου πληροφορήθηκε ότι τα επαναστατικά σχέδια είχαν προδοθεί στους Τούρκους.

Την 16^η Φεβρουαρίου, απεφασίσθη να ξεκινήσει η Επανάσταση από τη Μολδαβία με επικεφαλής τον ίδιο. Την 21^η Φεβρουαρίου, έφυγε από το Ιάσιο και διέβη τον ποταμό Προύθο, φορώντας τη στολή Ρώσου αξιωματικού. Στην απέναντι όχθη, τους υπεδέχθη η φρουρά του ηγεμόνα Μιχαήλ Σούτσου, που τον συνόδευσε μέχρι το Ιάσιο. Την 24^η Φεβρουαρίου, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης κυκλοφόρησε την προκήρυξη υπό τον τίτλο «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος». Την ίδια ημέρα, απηύθυνε στον Τσάρο μία επιστολή, με την οποία παραιτείτο από τις τάξεις του Ρωσικού Στρατού

και τον ενημέρωνε για την έναρξη του Αγώνα. Ζητούσε δε την βοήθειά του υπέρ των ομοθρήσκων του και της δικαιοσύνης.

Τέλος, έστειλε επιστολές τόσο στον Καποδίστρια όσο και στον Ρώσο πρέσβη στην Πόλη βαρόνο Γκριγκόρου Στρογκανώφ. Την 26^η Φεβρουαρίου, ετελέσθη δοξολογία στο Ιερό Ναό των Τριών Ιεραρχών, μετά το πέρας της οποίας ο Μητροπολίτης Βενιαμίν ευλόγησε τη σημαία με έμβλημα τον Σταυρό, και κατά το βυζαντινό τυπικό, παρέδωσε το ξίφος στον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Κατόπιν, διενεργήθη έρανος, ενώ υπεγράφησαν η Διακήρυξη προς το Έθνος και η πρόσκληση εθελοντών. Αν και αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες, ο Υψηλάντης κατόρθωσε να συγκροτήσει ένα αξιόμαχο στράτευμα, απαρτιζόμενο από 2.000 άνδρες, με τους οποίους ξεκίνησε από το Ιάσιο, την 1^η Μαρτίου.

Κατευθύνθηκε προς το Πλοέστι και ακολούθως το Βουκουρέστι, όπου η κατάσταση ήταν συγκεχυμένη. Την αυτή περίοδο, ξέσπασε και μία εξέγερση στο Πεδεμόντιο, γεγονός το οποίο διευκόλυνε την προσπάθεια του Αυστριακού υπουργού Εξωτερικών βαρόνου Κλέμεντς φον Μέττερνιχ να πετύχει την αποδοκιμασία όλων των εξεγέρσεων στο Συνέδριο του Λάϋμπαχ. Μολαταύτα, ο Τσάρος διεκήρυξε την ουδετερότητά του έναντι των εμπολέμων, Ελλήνων και Τούρκων. Αν και ο Υψηλάντης απεμακρύνθη από τις τάξεις του Ρωσικού Στρατού και το κίνημά του απεδοκιμάσθη, η επιστολή την οποία με μαεστρία συνέταξε ο Καποδίστριας τον άφηνε να ελπίζει σε μελλοντική ευμενή αντιμετώπισή του από τον Τσάρο. Ο ίδιος έσπευσε να απαντήσει, συμφωνώντας στην κατάπαυση των εχθροπραξιών στη Μολδοβλαχία αρκεί να του παρεχωρούντο μέσα μεταφοράς τόσο για τον ίδιο όσο και για τους άνδρες του στον ελλαδικό χώρο, ενώ ως βάση των διαπραγματεύσεων θα ελαμβάνετο η αυτονόμηση της Πελοποννήσου, της Ρούμελης και των νήσων.

Την 1^η Απριλίου, ο Υψηλάντης μετακινήθηκε με το στράτευμά του προς την κωμόπολη Τυργοβίτσι. Παρέταξε δε τις δυνάμεις του στην περιοχή ανάμεσα στο Πιτέστι και το Πλοέστι. Σταδιακά, η δύναμη του ένοπλου σώματός του ανήλθε σε 6.500 άνδρες, εκ των οποίων όμως μόνον περίπου 4.500 είχαν όπλα. Οι πρώτες ειδήσεις για το ξέσπασμα της Επανάστασης γέμισαν αισιοδοξία του άνδρες του Υψηλάντη. Την 30^η Απριλίου, όμως, ισχυρές οθωμανικές δυνάμεις εισέβαλαν από τέσσερα σημεία στη Μολδοβλαχία, κατόπιν αδείας της Πετροπούλεως. Είχαν σαφείς διαταγές να συντρίψουν την επανάσταση στην περιοχή. Υπερείχαν δε συντριπτικά σε αριθμό παρατακτής δυνάμεως και ισχύ πυρός.

Κατά τους επόμενους πέντε μήνες, έλαβαν χώρα πολλές αιμαχίες και έξι μείζονες μάχες μεταξύ των 30.000 Τούρκων και των εξεγερμένων, ο αριθμός των οποίων έβαινε συνεχώς μειούμενος. Τελικώς, στα τέλη Σεπτεμβρίου η επανάσταση κατεστάλη. Εν τούτοις, η εξέγερση στη Μολδοβλαχία είχε προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες στον Αγώνα, καθώς ο Σουλτάνος έστειλε στην περιοχή ισχυρές δυνάμεις, θεωρώντας τα στρατεύματα του Υψηλάντη προγεφύρωμα για την έλευση του Ρωσικού Στρατού. Η Υψηλή Πύλη εξετίμησε εσφαλμένα την εξέγερση στη Μολδοβλαχία ως την εστία της Επανάστασης, ενώ επρόκειτο για ένα δευτερεύον θέατρο που πολέμου.

Ο Υψηλάντης απεφάσισε να κατέλθει στη νότια Ελλάδα, κινούμενος μέσω της αυστριακής επικράτειας. Δυστυχώς, όμως, συνελήφθη και πέρασε τα επόμενα έξι χρόνια της ζωής του έγκλειστος μαζί με τα αδέρφια του Γεώργιο και Νικόλαο, τον Γεώργιο Λασσάνη και άλλα τρία μέλη της ακολουθίας του, αρχικώς στο φρούριο του Μούνκατς (στην Ουγγαρία) και κατόπιν σε αυτό του Τερέζιενστατ (στην Βοημία). Αν και οργανώθηκαν δύο απόπειρες αποδράσεώς του, αρνήθηκε να συναινέσει εφ' όσον δεν διασφαλιζόταν η σωτηρία και των άλλων κρατουμένων. Απεφυλακίσθη στα τέλη Νοεμβρίου του 1827. Οι αυστριακές Αρχές τον υπεχρέωσαν να εγκατασταθεί μόνιμα στην Βερόνα. Δεν πρόλαβε, καθώς η υγεία του είχε κλονισθεί ανεπανόρθωτα εξ αιτίας των κακών συνθηκών διαβίωσης στην φυλακή.

Απεβίωσε στην Βιέννη, την 19^η/31^η Ιανουαρίου 1828. Η τελευταία του επιθυμία ήταν η καρδιά του να απομακρυνθεί από το σώμα του και να σταλεί στην Ελλάδα. Η συγκεκριμένη επιθυμία πραγματοποιήθηκε από τον Λασσάνη. Σήμερα, αυτή βρίσκεται στο Αμαλίειο Ίδρυμα.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (1793-1832)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, το 1793. Ήταν δευτερότοκος υιός του ηγεμόνος της Βλαχίας (και μετέπειτα της Μολδαβίας) Κωνσταντίνου Υψηλάντη και της Ελισάβετ Βακαρέσκου. Οι ρίζες της οικογενείας του βρίσκονται στην Τραπεζούντα του Πόντου και την αυτοκρατορική οικογένεια των Κομνηνών. Μετά την άλωση της Πόλης και της Τραπεζούντος, οι Κομνηνοί προσέθεσαν στο επίθετό τους και το Υψηλάντης. Ο νεαρός Δημήτριος απέκτησε την βασιική του μόρφωση στην Πόλη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Αργότερα, μετέβη στο Παρίσι, όπου πραγματοποίησε στρατιωτικές σπουδές επί σειρά ετών. Στους Ναπολεόντειους Πολέμους, υπηρέτησε ως αξιωματικός του Ρωσικού Στρατού, φθάνοντας μέχρι τον βαθμό του λοχαγού. Το 1818, μυήθηκε στην Φιλική Εταιρεία από τον αδελφό του Νικόλαο, και έλαβε το συνθηματικό όνομα «Χαρίτος». Κατόπιν, μύησε τον άλλο αδελφό του Γεώργιο. Από τον Οκτώβριο του 1820 έως τον Φεβρουάριο του 1821 (όταν ξέσπασε η Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες), υπηρετούσε στο Κίεβο, ως υπασπιστής του Στρατηγού Ραγέφσκυ. Την 25^η Φεβρουαρίου, μετέβη στο Κισινάου, όπου λίγες ημέρες αργότερα απεφασίσθη η κάθοδός του στην Πελοπόννησο προς ανάληψη της ηγεσίας της Επαναστάσεως ως εκπρόσωπος του αδερφού του Αλεξάνδρου «Γενικού Επιτρόπου της Αρχής».

Αρχικώς, πήγε στην Οδησό προς συγκέντρωση χρημάτων από τους ομοεθνείς της ευημερούσας ελληνικής παροικίας. Κατόπιν, επέστρεψε στο Κισινάου. Την 23^η Απριλίου, ξεκίνησε για την Τεργέστη, συνοδευόμενος από τον Παναγιώτη

Αναγνωστόπουλο. Έφερε ρωσικό διαβατήριο στο όνομα Αθανάσιος Στοστόπουλος. Ύστερα από ακριβώς έναν μήνα, έφθασε στον σημαντικό αυτόν λιμένα της Αδριατικής. Μετά τρεις ημέρες, επιβιβάστηκε σε κροατικό πλοίο (υπό ρωσική σημαία) και απέπλευσε για την Ύδρα, όπου έφθασε την 8^η Ιουνίου. Είχε μαζί του έγγραφα του αδερφού του, όπλα, πολεμοφόδια, τρόφιμα και είδη ένδυσης και υπόδησης, προκειμένου να οργανώσει ένα σώμα τακτικού στρατού, αποτελούμενο από 300 άνδρες. Τέλος, έφερε και 300.000 γρόσια, ποσόν λίαν σημαντικό για την εποχή εκείνη. Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων προήρχετο από μέλη της οικογενείας του με απώτερο σκοπό τη διάθεσή τους υπέρ του Αγώνα.

Ο Υψηλάντης επεδίωκε τον συντονισμό των προσπαθειών όλων των Ελλήνων. Προς τούτο, σχεδίαζε την ίδρυση τακτικού στρατού και την οργάνωση πολεμικού στόλου. Όλα αυτά απαιτούσαν ενιαία καθοδήγηση και την ύπαρξη μίας ισχυρής πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας. Είχε φέρει μαζί του και τυπογραφείο, το οποίο θα χρησιμοποιείτο (μεταξύ άλλων) και για την έκδοση εφημερίδος. Σημειωτέον ότι πράγματι αυτό αξιοποιήθηκε για την έκδοση της πρώτης εφημερίδος του Αγώνα υπό τον τίτλο *Σάλπιγξ Ελληνική*, στην Καλαμάτα τον Αύγουστο του 1821. Στην Ύδρα, συνέταξε τα πρώτα έγγραφα και την πρώτη διακήρυξη, την 12^η Ιουνίου. Αυτή απευθύνθηκε προς τους «Ομογενείς φιλελευθέρους Έλληνας».

Κατόπιν, ανεχώρησε και με ενδιάμεσο σταθμό τις Σπέτσες έφθασε στο Άστρος την 19^η Ιουνίου. Εκεί, είχαν συγκεντρωθεί για να τον υποδεχθούν πολλοί πρόκριτοι της Πελοποννήσου, οι αρχηγοί των σωμάτων που πολιορκούσαν την Τριπολιτσά, ανώτεροι κληρικοί και μέλη της «Πελοποννησιακής Γερουσίας». Ο Δημήτριος Υψηλάντης ήταν πολύ θερμός με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον Παπαφλέσσα, γεγονός το οποίο προκάλεσε τη συγκεκριμένη δυσαρέσκεια ορισμένων εκ των συμμετεχόντων. Η επιστολή του αδερφού του δεν επαρκούσε για να αναγνωριστεί και να καθιερωθεί ως αρχηγός της Επανάστασεως. Έπρεπε να κατακτήσει την εμπιστοσύνη ενός λαού που ήταν σκλαβωμένος επί τόσους αιώνες. Αργότερα, πήγε στα Βέρβαινα Αρκαδίας, όπου δημοσιοποίησε την πρόθεσή του να καταργήσει κάθε πολιτική Αρχή που δεν είχε διοριστεί από τον ίδιο, συμπεριλαμβανομένης της «Πελοποννησιακής Γερουσίας». Η άποψή του αυτή συνήντησε την κάθετη άρνηση των προκρίτων, ως ανεμένετο.

Ο Υψηλάντης απεφάσισε να μην συγκρουστεί (αν και είχε ευρεία λαϊκή υποστήριξη) μαζί τους αλλά να εγκαταλείψει τα Βέρβαινα για την Καλαμάτα. Τότε, παρενέβησαν ο Αναγνωσταράς και ο Παπαφλέσσας, οι οποίοι τον έπεισαν να εγκατασταθεί στα Τρίκορφα. Από εκεί, διηύθυνε τον Αγώνα για την άλωση της Τριπολιτσάς. Επίσης, έστειλε στους κατοίκους της Χειμάρρας μία προκήρυξη, που ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Ας παύσουν τα πάθη... ας καθοπλισθούν οι δυνατοί εις τα όπλα, ας βοηθήσουν χρηματικώς οι έχοντες χρήματα...».

Την 1^η Ιουλίου 1821, 22 οπλαρχηγοί τον ανεγνώρισαν ως αρχιστράτηγο. Παράλληλα, μερίμνησε για την οργάνωση πολιτικού επιτελείου με αρχιγραμματέα τον Νεόφυτο Βάμβα και συνεργάτες μέλη της Φιλικής Εταιρίας, όπως ο προαναφερθείς Αναγνωστόπουλος, ο Γεώργιος Κοζάκης-Τυπάλδος, ο Νικόλαος Χρυσόγελος κ.α. Εν τούτοις, οι διαφωνίες με αρκετούς προύχοντες εξακολουθούσαν να υφίστανται παρά τις συνεχείς προσπάθειες για τη γεφύρωση του χάσματος. Προς τούτο, οι τελευταίοι

συνέταξαν το «Νέον Σχέδιον Οργανισμού της Πελοποννησιακής Γερουσίας». Ήταν μία απόπειρα προσεγγίσεως του Υψηλάντη, αλλά ο τελευταίος το απέρριψε, εκτιμώντας ότι προσπαθούσαν να τον παγιδέψουν. Τότε, παρενέβη ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο οποίος ανεκοίνωσε την καταστολή του επαναστατικού κινήματος στη Μολδαβλαχία. Εν τούτοις, ούτε αυτή η θλιβερή είδηση γεφύρωσε το χάσμα μεταξύ των δύο πλευρών. Οι πρόκριτοι εγκατέλειψαν τη Ζαράκοβα, όπου συνεδρίαζαν. Η αμοιβαία καχυποψία ενισχύθηκε από διάφορες άστοχες ενέργειες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου.

Την ίδια ώρα, ο Υψηλάντης προσπάθησε να συγκροτήσει μία εθνοσυνέλευση, με μέλη αντιπροσώπους από όλο τον ελλαδικό χώρο. Αυτή ξεκίνησε τις εργασίες της στο Άργος, την 1^η Δεκεμβρίου. Δυστυχώς, έλαβαν μέρος μόνον αντιπρόσωποι από την Πελοπόννησο. Οι στρατιωτικοί τον υπεστήριζαν αλλά η πλειοψηφία παρέμεινε αντίθετη στις προτάσεις του. Ο Υψηλάντης, αντιλαμβανόμενος τον συσχετισμό δυνάμεων, απεφάσισε να αποδεχθεί την προεδρία της «Πελοποννησιακής Γερουσίας» προκειμένου να επέλθει ένας συμβιβασμός. Την 11^η Δεκεμβρίου, ανεχώρησε για να λάβει μέρος στην πολιορκία της Κορίνθου, συνοδευόμενος από τον Κολοκοτρώνη, τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τον Παπαφλέσσα και άλλους οπλαρχηγούς.

Την 20^η Δεκεμβρίου, η Α΄ Εθνοσυνέλευση ξεκίνησε τις εργασίες της στην Επίδαυρο. Την 15^η Ιανουαρίου 1822, ο Μαυροκορδάτος εξελέγη πρόεδρος του Εκτελεστικού και ο Υψηλάντης πρόεδρος του Βουλευτικού Σώματος. Παρά τη διακηρυχθείσα ισοτιμία των αξιωμάτων, ήταν προφανές ότι η εξουσία είχε περιέλθει στα χέρια του Μαυροκορδάτου. Άλλωστε, δεν είχε συγκληθεί Βουλή για να μπορέσει ο Υψηλάντης όπως προεδρεύσει στις εργασίες της. Εν τούτοις, αυτός παρέμεινε μακριά από τις μικρότητες και τις δολοπλοκίες, σπεύδοντας στο Άργος για να ενισχύσει τους υπερασπιστές του. Η κίνησή του προκάλεσε αντιδράσεις, καθώς δεν... ταίριαζε με το νέο του αξίωμα, κατά τους επικριτές του. Την ίδια ώρα, όμως, οι κατήγοροί του είχαν επιβιβαστεί για ασφάλεια στο πλοίο του καπετάν-Νικόλαου Μπόταση, όπου και συνεδρίαζαν. Ο Μαυροκορδάτος και οι συν αυτώ βυσσοδομούσαν εναντίον του.

Τον Μάρτιο του 1823, συνεκλήθη η Β΄ Εθνοσυνέλευση στο Άστρος. Ο ίδιος επιθυμούσε να συγκληθεί για να αιτιολογήσει τη στάση του. Έχει διασωθεί ένα σχετικό κείμενο, το οποίο έχει ονομαστεί απολογία. Ο Υψηλάντης παρέμεινε αταλάντευτος στην πολιτική του, γεγονός που συγκέντρωσε την επιδοκμασία πολλών πληρεξουσίων. Το κύρος του ήταν υψηλό και προσπάθησε να το αξιοποιήσει για τον τερματισμό της εμφύλιας σύγκρουσης. Διεκρίθη εκ νέου για τις στρατιωτικές ικανότητες στη μάχη των Μύλων εναντίον του Ιμπραήμ, τον Ιανουάριο του 1825.

Ο Υψηλάντης αντέδρασε με σφοδρότητα στην απόφαση της Γ΄ Εθνοσυνελεύσεως να ζητήσει τη διαμεσολάβηση του Λονδίνου για τον τερματισμό των εχθροπραξιών. Συνέταξε ένα κείμενο σπάνιας ωριμότητας και πολιτικής διορατικότητας, με το οποίο διεμαρτυρήθη κατά της συγκεκριμένης αποφάσεως. Αυθημερόν (την 12^η Απριλίου 1826), απεκλείσθη από κάθε αξίωμα με το σαθρό αιτιολογικό ότι «καθυβρίζει αυθαδώς τους νομίμους πληρεξουσίους του Έθνους και διαμαρτύρεται εναντίον αυτών δια τας πράξεις των». Μετά την επανάληψη των εργασιών στην Τροιζήνα (τον Μάρτιο του 1827), απεκατεστάθη.

Η άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα φάνηκε πως θα εσήμαινε και τον τερματισμό των εμφύλιων αντιπαραθέσεων και διχογνωμιών. Ο Κυβερνήτης προσπάθησε να βάλει τάξη στο χάος και ανέθεσε στον Υψηλάντη την αρχηγία των στρατευμάτων της ανατολικής Στερεάς Ελλάδος. Τον Οκτώβριο του 1828, ετέθη επικεφαλής έξι χιλιαρχιών και διεξήγαγε νικηφόρες επιχειρήσεις εναντίον του εχθρού στην Βοιωτία, την οποία εκκαθάρισε από τα τουρκικά στρατεύματα. Την 12^η Σεπτεμβρίου 1829, διηύθυνε νικηφόρα την τελευταία μάχη του Αγώνα στην Πέτρα της Βοιωτίας. Ακολούθως, συνετάχθη με την αντικαποδιστριακή αντιπολίτευση και μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη ορίστηκε μέλος της Διοικητικής Επιτροπής (μαζί με τους Ανδρέα Ζαΐμη, Γεώργιο Κουντουριώτη, Ιωάννη Κωλέττη, Ανδρέα Μεταξά, Δημήτριο Πλαπούτα και Σπυρίδωνα Τρικούπη), την 2^η Απριλίου 1832.

Απεβίωσε την 5^η Αυγούστου 1832. Η κηδεία του ήταν μεγαλοπρεπής και πάνδημη. Επικήδειο εξεφώνησε ο Μιχαήλ Σχινάς και επιτάφιο ο Γεώργιος Τερτσέτης. Μία πόλη στο Μίσικαν των Ηνωμένων Πολιτειών πήρε το όνομα της απ' αυτόν.

ΦΕΡΑΙΟΣ ΡΗΓΑΣ (1757–1798)

Γεννήθηκε στο Βελεστίνο της Μαγνησίας, το 1757. Έχει γραφεί ότι το πραγματικό του επώνυμο ήταν Αντώνιος Κυριαζής ή Κυρίτζης. Αυτό, όμως, δεν είναι ιστορικά επιβεβαιωμένο. Πιθανότατα, «Ρήγας» ήταν το βαφτιστικό του όνομα, καθώς ήταν πολύ συνηθισμένο στη συγκεκριμένη περιοχή. Ο ίδιος προτιμούσε να χρησιμοποιεί το Ρήγας Βελεστινλής ή Ρήγας Θεσσαλός, ενώ οι Έλληνες διανοούμενοι οι οποίοι ζούσαν στην εξορία τον αποκαλούσαν Φεραίο, επειδή στην αρχαιότητα η γενέθλια πόλη του ονομαζόταν Φεραί. Ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά για τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Σύμφωνα με τον Χριστόφορο Περραιβό, ο μικρός Ρήγας διδάχτηκε τα πρώτα του γράμματα από έναν ιερέα του Βελεστίνου και κατόπιν στη Ζαγορά.

Μετά, ο εύπορος πατέρας του τον έστειλε στα Αμπελάκια για περαιτέρω μόρφωση. Αργότερα, έγινε δάσκαλος στην κοινότητα Κισσού Πηλίου. Στην ηλικία των 20 ετών, σκότωσε στο Βελεστίνο έναν Τούρκο πρόκριτο, επειδή του είχε συμπεριφερθεί δεσποτικά, και κατέφυγε στο Λιτόχωρο του Ολύμπου, όπου κατατάχθηκε στο ένοπλο σώμα των αρματολών του θείου του Σπύρου Ζήρα. Έφυγε, όμως, από αυτόν για το Άγιο Όρος, όπου φιλοξενήθηκε από τον ηγούμενο της μονής Βατοπεδίου, Κοσμά, με τον οποίο και ανέπτυξε στενή φιλία. Στην ίδια μονή συνδέθηκε φιλικά με τον συμπατριώτη του τον μοναχό Νικόδημο (Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη), ο οποίος του είχε παραχωρήσει τα κλειδιά της βιβλιοθήκης της φημισμένης Αθωνιάδας Σχολής για να εμπλουτίσει τις γνώσεις του.

Το 1785, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου συνέχισε τις σπουδές του και εντάχθηκε στο περιβάλλον των Φαναριωτών. Επίσης, έμαθε γαλλικά, ιταλικά και γερμανικά. Το 1788, εγκαταστάθηκε στην Βλαχία και εργάστηκε ως γραμματέας του ηγεμόνος της περιοχής. Στα χρόνια που ακολούθησαν, διακρίθηκε ως λόγιος και συγγραφέας. Το 1790, τύπωσε στην Βιέννη δύο βιβλία, το «Σχολείον των ντελικάτων εραστών» και το «Φυσικής Απάνθισμα». Επίσης, προανήγγειλε την κυκλοφορία της

μεταφράσεως του έργου του Γάλλου Σαρλ ντε Μοντεσκιέ (Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu) «Το πνεύμα των νόμων». Επέστρεψε στην Βλαχία, έχοντας μαζί του τη μητέρα και έναν αδερφό του.

Ξαναπήγε στην Βιέννη, τον Αύγουστο του 1796. Εκεί, τύπωσε μία σειρά από χάρτες: τη μεγάλη «Χάρτα της Ελλάδος», έναν «Χάρτη της Βλαχίας» και έναν «Χάρτη της Μολδαβίας». Η πρώτη αποτελείται από δώδεκα (12) φύλλα σε άτλαντα μεγάλου σχήματος, που γίνονται και ενιαίος χάρτης 4 τ.μ. Πρόκειται για έναν ιστορικό και γεωγραφικό πίνακα του αρχαίου, του μεσαιωνικού και του νέου ελληνισμού, εμπλουτισμένο με παρένθετα σημειώματα και αλληγορικές παραστάσεις. Το 1797, κυκλοφόρησαν ο «Ηθικός Τρίπους» και ο «Ανάχαρσις», καθώς και κάποιες μεταφράσεις ξένων έργων. Στην Βιέννη, ήρθε σε επαφή με άλλους ομογενείς, έμπορους και σπουδαστές, ενώ συνδέθηκε φιλικά με τους αδερφούς Πουλίου.

Πολλοί θεωρούν κορυφαίο έργο του την «Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας», το οποίο περιείχε: α. τον «Θούριο», β. μια επαναστατική προκήρυξη, γ. τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου σύμφωνα με τα πρότυπα των Γάλλων Διαφωτιστών και δ. το Σύνταγμα του Ρήγα. Αξίζει να παρατεθούν οι πρώτοι στίχοι από τον «Θούριο».

*Ως πότε παλικάρια, θα ζούμε στα στενά,
μονάχοι σα λεοντάρια, στις ράχες στα βουνά;
Σπηλιές να κατοικούμε, να βλέπουμε κλαδιά,
να φεύγουμε' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;*

*Καλύτερα μίας ώρας ελεύθερη ζωή,
παρά σαράντα χρόνια, σκλαβιά και φυλακή.*

*Ως Πότε Παλικάρια, Θα Ζούμε Στα Στενά,
μονάχοι σα λεοντάρια, στις ράχες στα βουνά;
Να χάνουμε αδέρφια, πατρίδα και γονείς,
τους φίλους, τα παιδιά μας, κι όλους τους συγγενείς;*

*Καλύτερα μίας ώρας ελεύθερη ζωή,
παρά σαράντα χρόνους, σκλαβιά και φυλακή.*

Στόχος του ήταν «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος, να φθάσει στην πρότερή του θέση, στην παιδεία και στη μόρφωση». Προς πραγματοποίηση αυτού του στόχου, προσπάθησε να ξεγεύει όλους τους υπόδουλους στους Τούρκους λαούς της χερσονήσου του Αίμου εναντίον του κοινού τυράννου. Έδωσε προτεραιότητα στην ψυχική προετοιμασία των σκλαβωμένων, ώστε να πάρουν τα όπλα και να επαναστατήσουν κατά της οθωμανικής τυραννίας.

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σκέψης του διεδραμάτισαν τα «Ορλωφικά», οι πόλεμοι της Αυστρίας και της Ρωσσίας εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και η Γαλλική Επανάσταση. Είχε αντιληφθεί ότι η στρατιωτική

προετοιμασία ήταν απαραίτητη για την επιτυχή έκβαση της Επανάστασης. Προς τούτο, είχε την πρόνοια να μεταφράσει ένα βασικό εγχειρίδιο στρατιωτικής τέχνης του γνωστού Αυστριακού Στρατάρχη Ludwig Andreas Khevenhüller, Graf von Aichelberg-Frankenburg, υπό τον τίτλο «Στρατιωτικόν Εγκόλπιον», πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα.

Ο Ρήγας είχε συλλάβει ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό σχέδιο για την έναρξη και την επέκταση του επαναστατικού κινήματος. Απέβλεπε δε στη μετεπαναστατική εγκαθίδρυση μίας δημοκρατικής πολιτείας στην Βαλκανική, με τη συνεργασία των λαών, που την απάρτιζαν. Μάλιστα, επεδίωξε να συναντήσει τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη για να ζητήσει την βοήθειά του. Είχε την πρόθεση να κατέβει στον ελλαδικό χώρο, μέσω Τεργέστης. Πριν αναχωρήσει από την Βιέννη, τύπωσε μυστικά σε χιλιάδες αντίτυπα μία διακήρυξη που θα απηύθυνε η υπό εκκόλαση Επανάσταση, συνοδευόμενη από έναν καταστατικό χάρτη της δημοκρατικής κοινοπολιτείας που θα εγκαθιδρύετο.

Δυστυχώς, συνελήφθη (μαζί με μαζί με τον Περραιβό) στην Τεργέστη τον Δεκέμβριο του 1797. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, ήταν έτοιμος να καταφύγει στον πρόξενο της Γαλλίας για να ζητήσει προστασία. Κατόπιν, οδηγήθηκε στην Βιέννη, όπου ανακρίθηκε. Την παραμονή της μεταγωγής του, προσπάθησε ανεπιτυχώς να αυτοκτονήσει. Επηκολούθησαν οι συλλήψεις δεκάδων Ελλήνων στην αυστριακή επικράτεια, ενώ ο αρμόδιος υπουργός έσπευσε στον Αυτοκράτορα Φραγκίσκο Β΄ για να τον ενημερώσει. Εν τούτοις, δεν ήταν δυνατόν να στοιχειοθετηθεί κάποια κατηγορία εναντίον του Ρήγα, εφ' όσον οι ενέργειές του δεν εστρέφοντο εναντίον της νομιμότητος του κράτους της Αυστρίας. Προς τούτο, κατεβλήθη προσπάθεια από τον υπουργό της Αστυνομίας να μην δικασθεί από τα ποινικά δικαστήρια, γιατί ο Ρήγας και οι σύντροφοί του θα απαλλάσσονταν των κατηγοριών.

Επί έξι μήνες, ο Ρήγας και οι άλλοι συλληφθέντες υπέστησαν βασανιστήρια. Τελικώς, απεφασίσθη όπως οκτώ (8) εξ όσων ήσαν Οθωμανοί υπήκοοι παραδοθούν στους Τούρκους, ενώ έξι (6) όσων είχαν αποκτήσει την αυστριακή υπηκοότητα να απελαθούν. Ο Μαρκίδης Πούλιος, εκδότης της ελληνικής «Εφημερίδος», στο τυπογραφείο της οποίας είχαν τυπωθεί και τα επαναστατικά έντυπα του Ρήγα, συμπεριλαμβανόταν μεταξύ των τελευταίων. Την 10^η Μαΐου 1798, ο Ρήγας και οι άλλοι Έλληνες παρεδόθησαν στον Τούρκο καϊμακάμη του Βελιγραδίου, έχοντας σίδερα στα χέρια και τα πόδια, όπως αναφέρουν σχετικά έγγραφα. Φυλακίστηκε στον πύργο Nebojša, ένα παραποτάμιο φρούριο του Βελιγραδίου.

Μόλις έγινε γνωστή η σύλληψή του, πολλοί (όπως ο προσωπικός φίλος του Πασάς του Βιδινίου Οσμάν Πασβανόγλου, ο Αλή Πασάς κ.α.) έκαναν έκκληση στον Σουλτάνο Σελίμ Γ΄ για την απελευθέρωσή του. Δυστυχώς, αυτές αγνοήθηκαν. Την 12^η Ιουνίου 1798, ο Ρήγας στραγγαλίστηκε και το πτώμα του ρίχτηκε στον Δούναβη. Την ίδια μοίρα, είχαν και οι παρακάτω φίλοι του: Ευστράτιος Αργέντης (31 χρονών, έμπορος από τη Χίο), Δημήτριος Νικολίδης (32 χρονών, ιατρός από τα Ιωάννινα), Αντώνιος Κορωνιός (27 χρονών, έμπορος και λόγιος από τη Χίο), Ιωάννης Καρατζάς (31 χρονών, λόγιος από τη Λευκωσία της Κύπρου), Θεοχάρης Γεωργίου Τουρούντζιας (22 χρονών, έμπορος από τη Σιάτιστα), Ιωάννης Εμμανουήλ (24 χρονών, φοιτητής της

ιατρικής από την Καστοριά) και ο Παναγιώτης Εμμανουήλ (22 χρονών, αδερφός του προηγούμενου και υπάλληλος του Αργέντη).

Ακολουθώς, οι Τούρκοι διέδωσαν ότι είχαν δραπετεύσει. Μολαταύτα, η θυσία τους δεν πήγε χαμένη. Ο Ρήγας θεωρείται πρόδρομος της Επανάστασης του 1821, ενώ τα έργα του έτυχαν ευρείας αναγνωρίσεως. Οι μεταγενέστεροι επικαλούνται το όνομά του, καθώς μετετράπη σε διαχρονικό σύμβολο της αγάπης για την ελευθερία και την πατρίδα. Ακολουθεί η παράθεση των τίτλων των έργων του.

- Το Σαγανάκι της Τρέλας (1786)
- Σχολείον των ντελικάτων εραστών (1790)
- Φυσικής Απάνθισμα (1790)
- Ο Στρατηγός Κεβενχύλλερ ή Στρατιωτικόν Εγκόλπιον
- Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως (1796)
- Χαλκογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (1797)
- Νέα Χάρτα της Βλαχίας και μέρους της Τρανσυλβανίας (1797)
- Γενική Χάρτα της Μολδαβίας (1797)
- Χάρτα της Ελλάδος (1797)
- Ηθικός Τρίπους (1797)
- Νέος Ανάχαρσις (1797)
- Νέα Πολιτική Διοίκησις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας (1797)

Σήμερα, οδοί και πλατείες έχουν πάρει το όνομά του ανά την Ελλάδα.

ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑ ΠΑΝΩΡΑΙΑ (ΨΩΡΟΚΩΣΤΑΙΝΑ)

Γεννήθηκε στο Αϊβαλί (Κυδωνίες) της Μ. Ασίας στα τέλη του 18^{ου} αιώνας. Δυστυχώς, η ακριβής ημερομηνία δεν είναι γνωστή. Καταγόταν από αρχοντική οικογένεια και ήταν γνωστή για την ομορφιά της. Αργότερα, παντρεύτηκε έναν πάμπλουτο συντοπίτη της έμπορο, τον Κωνσταντίνο Αϊβαλιώτη. Αυτός γοητεύθηκε τόσο από την εξωτερική εμφάνιση όσο και από τους λεπτούς τρόπους της, ενώ ο γάμος τους άφησε εποχή.

Οι Κυδωνίες ήταν μία ελληνική πόλη 30.000 κατοίκων στα Μικρασιατικά παράλια, η οποία διένυε περίοδο μεγάλης ακμής. Κατά τις παραμονές της Εθνεγερσίας, είχαν περίπου 25.000 κατοίκους, 400 εκ των οποίων ήταν μνημένοι στην «Φιλική Εταιρεία». Την άνοιξη του 1821, ξέσπασε η ελληνική επανάσταση σε πολλά μέρη της βαλκανικής χερσονήσου. Ο ελληνικός χαρακτήρας των Κυδωνιών προβλημάτιζε εύλογα την Υψηλή Πύλη, η οποία φοβόταν μία εξέγερση των κατοίκων της. Προς τούτο, ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ έδωσε αυστηρές οδηγίες στον τοπικό διοικητή για να αποτρέψει ένα τέτοιο ενδεχόμενο και να διασφαλίσει την τάξη στην περιοχή. Ο τελευταίος απέστειλε αμέσως 700 στρατιώτες, οι οποίοι στρατοπέδευαν έξω από την πόλη δημιουργώντας συνεχώς προστριβές με τον τοπικό πληθυσμό. Σύντομα, αυτοί ενισχύθηκαν από άτακτα στίφη μουσουλμάνων οπλοφόρων της περιοχής.

Οι διαβεβαιώσεις των κατοίκων περί νομιμοφροσύνης δεν έπεισαν τους Τούρκους, οι οποίοι συνέλαβαν τους προκρίτους και τους μετέφεραν αιχμαλώτους στην Πέργαμο. Την 24^η Μαΐου 1821, ο στόλος των επαναστατημένων Ελλήνων (περισσότερα από 80 πλοία και δύο πυρπολικά) έκανε την εμφάνισή του στα ανοικτά της Μυτιλήνης. Τρεις ημέρες αργότερα, το πυρπολικό του Δημ. Παπανικολή κατόρθωσε να ανατινάξει το τουρκικό δίκροτο «Μανσουριγιέ». Οι Τούρκοι πανικοβλήθηκαν και απέσυραν όλα τα πλοία τους στον Ελλήσποντο.

Την ίδια ώρα, όμως, 3.000 ένοπλοι μουσουλμάνοι υπό τον Δαούτ Πασά εισέβαλαν στην πόλη και οχυρώθηκαν σε διάφορα οικήματα. Ο επικεφαλής του

ελληνικού στόλου Γιακουμάκης Τομπάζης έκανε μία επίδειξη ισχύος μπροστά από τον άδειο από εχθρικά πλοία λιμένα των Κυδωνιών. Ήταν η αφορμή που ζητούσαν οι Τούρκοι, πολλοί εκ των οποίων ξεκίνησαν να περιπολούν οπλισμένοι, να υβρίζουν και να απειλούν τους Έλληνες της πόλεως. Αρκετοί (ιδίως εύποροι) κάτοικοι άρχισαν να εγκαταλείπουν εσπευσμένα τις Κυδωνίες. Ο ελληνικός στόλος κατέπλευσε στα ανοικτά (καθώς δεν μπορούσε να εισέλθει στον λιμένα) και έστειλε βάρκες για να μεταφέρουν όσους είχαν καταφύγει στην προβλήτα. Αν και εδέχοντο το καταγιγιστικό πυρ των Τούρκων από την ακτή, κατάφεραν να αποβιβάσουν ένα άγημα 1.000 επίλεκτων ναυτών, οι οποίοι (χάρη και στην βοήθεια και ενόπλων Κυδωνιατών που είχαν οχυρωθεί σε σπίτια και πυροβολούσαν τους Τούρκους) απώθησαν τον εχθρό προς το κέντρο της πόλεως.

Οι Τούρκοι υπεχώρησαν, φθάνοντας μέχρι τα περίχωρα. Ταυτόχρονα, όμως, άρχισαν να λεηλατούν και να πυρπολούν τις χριστιανικές οικίες. Η φωτιά μεταδόθηκε γρήγορα σε όλη την πόλη, υποχρεώνοντας τους εναπομείναντες κατοίκους της να καταφύγουν πανικόβλητοι στον λιμένα της. Η φωτιά κατέκαψε τα σπίτια και τα δημόσια κτήρια, ενώ στάχτη έγινε και η «Ακαδημία» με το καινούριο τυπογραφείο της. Οι Έλληνες ναυτικοί έσωσαν με αυτοθυσία εκατοντάδες αμάχους, κωπηλατώντας συνεχώς από τον λιμένα στα πλοία τους. Τα χέρια των περισσοτέρων ήταν γεμάτα πληγές, οι οποίες αιμορραγούσαν. Την 2^η Ιουνίου 1821, ισχυρές δυνάμεις του οθωμανικού στρατού εισήλθαν στην πόλη, πυρπολώντας όσα κτήρια είχαν απομείνει ανέπαφα.

Η Χατζηκώστα είδε να σφάζουν οι Τούρκοι τον σύζυγο και τα παιδιά της. Σοκαρισμένη, βγήκε τρέχοντας στους δρόμους, για να γλιτώσει. Ευτυχώς, έπεσε πάνω σε συμπατριώτες της, οι οποίοι την πήραν μαζί τους μέχρι την παραλία. Εκεί, ένας ναύτης την επιβίβασε σχεδόν δια της βίας σε μία βάρκα, η οποία τη μετέφερε σε ένα ελληνικό πλοίο. Αρχικώς, απεβιβάσθη στα Ψαρρά, όπου την είδε ο Βενιαμίν Λέσβιος. Αν και ευρίσκετο σε αθλία κατάσταση, η Μικρασιάτισσα χήρα ανέδουε μία αρχοντιά. Ο γνωστός λόγιος² την έθεσε υπό την προστασία του, αποτελώντας τον φύλακα-άγγελό της τα επόμενα χρόνια. Ο Λέσβιος και η Χατζηκώστα έφυγαν από τα Ψαρρά και μετέβησαν διαδοχικά στην Ύδρα, τις Σπέτσες για να καταλήξουν στο Ναύπλιο. Τον Δεκέμβριο του 1821, ο Λέσβιος συμμετείχε στην Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου ως ένας από τους 20 επιτρόπους της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Το 1822, όντας μέλος της Αρμοστείας του Αιγαίου, ο Λέσβιος περιόδευσε στις νήσους, μεταλαμπαδεύοντας την φλόγα της επαναστάσεως και συγκεντρώνοντας χρήματα για την ενίσχυση του αγώνα. Σύμφωνα με όλες τις διαθέσιμες πηγές, η Χατζηκώστα παρέμεινε στο Ναύπλιο. Τον Απρίλιο του 1823, ο Λέσβιος έλαβε μέρος στην Β΄ Εθνοσυνέλευση, στην οποία εξελέγη μέλος της εννεαμελούς επιτροπής για τη σύνταξη προσωρινής ποινικής νομοθεσίας. Το 1824, συμμετείχε στην εκπόνηση σχεδίου για τη

---

² Ο Βενιαμίν Λέσβιος ήταν λόγιος και μοναχός, με πλούσιο διδακτικό και συγγραφικό έργο, καθώς έδιδε (μεταξύ άλλων) στην Ακαδημία των Κυδωνιών, την Ακαδημία του Βουκουρεστίου και την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης.

δημιουργία ανωτέρας σχολής στο Άργος. Αυτή ήταν και η τελευταία εθνοφελής δραστηριότητά του, καθώς απεβίωσε, έχοντας προσβληθεί από τύφο, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.

Επρόκειτο για ένα βαρύ πλήγμα για την Χατζηκώστα, που έχασε τον προστάτη της. Κατά πολλούς, τότε άρχισε να ξενοπλένει για να εξασφαλίσει τα «προς το ζην». Αργότερα, έχασε τα λογικά της και έγινε ζητιάνα. Εν τούτοις, αυτό αμφισβητείται. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ουδέποτε έγινε ζητιάνα, καθώς το επάγγελμα της πλύστρας ήταν ιδιαίτερος προσοδοφόρος, την εποχή εκείνη. Μάλιστα, της επέτρεπε να ενισχύει χρηματικά τον αγώνα των Ελλήνων σε τακτά χρονικά διαστήματα. Τέλος, έχει γραφεί ότι δούλεψε προσωρινά ως αχθοφόρος. Πάντως, είναι αδιαμφισβήτητο ότι πήρε υπό την προστασία της πολλά ορφανά παιδιά, τα οποία συνέρεαν στο Ναύπλιο απ' όλα τα μέρη της Πελοποννήσου, μετά από τις καταστροφικές επιδρομές των αιγυπτιακών στρατευμάτων του Ιμπραήμ Πασά. Την περίοδο εκείνη, παραμέλησε την εμφάνισή της με αποτέλεσμα πολλοί να την αποκαλούν προσβλητικά «ψωροκώσταινα».³

Από τον Απρίλιο του 1825, το Μεσολόγγι ήταν εκ νέου πολιορκημένο από ισχυρές δυνάμεις Τούρκων, ενώ αργότερα συνέπραξαν και δυνάμεις Αιγυπτίων. Σταδιακά, οι υπερασπιστές του έφθασαν στα όριά τους και δεκάδες έρανοι γίνονταν στις ελεύθερες ελληνικές πόλεις προς ενίσχυσή τους. Ένας εξ αυτών πραγματοποιήθηκε και σε μία πλατεία του Ναυπλίου. Οι έρανοι διεξήγοντο ημέρα Κυριακή, μετά τον τακτικό εκκλησιασμό των κατοίκων. Ο λόγιος Κωνσταντίνος Οικονόμου ο εξ Οικονόμων παρουσίασε με γλαφυρότητα την κατάσταση των υπερασπιστών της πόλεως και ζήτησε την οικονομική συνδρομή των ήδη καθημαγμένων οικονομικά κατοίκων του Ναυπλίου. Αρχικώς, επεκράτησε παγωμάρα στο ακροατήριο. Ουδείς έκανε κάποια κίνηση για να καταθέσει ένα, μικρό έστω, ποσό.

Τότε, η «ζητιάνα» για τους πολλούς αλλά ακατάβλητη Ελληνίδα στην ψυχή Πανωραία Χατζηκώστα πλησίασε το τραπέζι που είχε στηθεί και είπε υπερήφανα: «Δεν έχω τίποτα άλλο από αυτό το ασημένιο δαχτυλίδι κι αυτό το γρόσι. Αυτά τα τιποτένια προσφέρω στο μαρτυρικό Μεσολόγγι». Το πλήθος ξαφνιάστηκε και κάποιος φώναξε: «Για δείτε, η πλύστρα η Ψωροκώσταινα πρώτη προσέφερε τον οβολό της». Αμέσως, το ελληνικό φιλότιμο έκανε το θαύμα του και έσπευσαν οι περισσότεροι να καταθέσουν λίρες, γρόσια και ασημικά. Μετά την άφιξη στο Ναύπλιο του πρώτου κυβερνήτη Ιωαν. Καποδίστρια, ο τελευταίος φρόντισε γι' αυτήν και εκείνη με τη σειρά της προσεφέρθη να πλένει τα ρούχα των ορφανών (στο Ορφανοτροφείο που είχε ο ίδιος ιδρύσει) δίχως την παραμικρή πληρωμή. Μερικούς μήνες αργότερα, όμως, το ταλαιπωρημένο κορμί της την πρόδωσε και εγκατέλειψε τα εγκόσμια, προκαλώντας μεγάλη θλίψη ιδίως στα ορφανά, τα οποία φρόντιζε. Δυστυχώς, η ιστορική μνήμη δεν διέσωσε την ακριβή ημερομηνία του θανάτου της.

---

³ Την εποχή εκείνη (και σε πολλά μέρη της ελληνικής περιφέρειας ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950), συνηθιζόταν η σύζυγος να παίρνει το όνομα του ανδρός της, π.χ. Γιώργαινα, Κώσταινα κ.ο.κ.

ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ (1799–1869)

Γεννήθηκε στο Βετανίκο Τρικάλων, τον Μάιο του 1794 ή του 1799. Ήταν ο νεαρότερος εκ των τριών υιών του πλούσιου και εμπόρου Γούσιου Χατζηπέτρου από το Νεραϊδοχώρι. Αυτός κατεστράφη οικονομικά εξαιτίας του Αλή Πασά Τεπελενλή και δύο από τους υιούς του (ο Γιαννάκης και ο Χριστόδουλος) κατέφυγαν στις Σέρρες, όπου η οικογένεια είχε ήδη αναπτύξει οικονομικές σχέσεις. Από εκεί, ο Χριστόδουλος ταξίδεψε μέχρι την Βιέννη, όπου εγκαταστάθηκε.

Αργότερα, απετέλεσε μέλος μίας επιτροπής Ελλήνων που συνήντησε τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη και ζήτησε την αρωγή του για την απελευθέρωση της χώρας. Έχει γραφεί ότι του είπε: «ΙΚετεύω την Υμετέραν Μεγαλειότητα υπέρ της Ελλάδος. Μη παρίδητε την δέησιν των στεναζόντων λαών χάριν κατακτητικών δικαιωμάτων. Μη λησμονείτε, Μεγαλειότατε, την Ελλάδα». Το 1817, επέστρεψε στην περιοχή και βρέθηκε στην αυλή του Αλή Πασά, στον οποίον προσέφερε τις υπηρεσίες του ως δεύτερος γραμματικός. Το 1819, έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και μύησε σε αυτήν τους σημαντικότερους κλέφτες και αρματολούς της περιοχής του, όπως τον Γρηγόριο Λιακατά, τον Νικόλαο Στορνάρη και τον Σταμούλη Γάτσιο.

Τον Ιούλιο του 1821, κήρυξε (μαζί με τον Στορνάρη και τον Λιακατά) την επανάσταση στον Ασπροπόταμο και την Καλαμπάκα. Ο Χατζηπέτρος εξόπλισε ιδίους εξόδοις ένα σώμα οπλοφόρων από την περιοχή του, με το οποίο παρενοχλούσε όσα τουρκικά αποσπάσματα κατέρχονταν προς τη Ρούμελη και την Πελοπόννησο, τα επόμενα δύο χρόνια. Οι οθωμανικές Αρχές, όμως, κατέστειλαν το κίνημα και ο Χατζηπέτρος κατέφυγε σε άλλες περιοχές της Θεσσαλίας, την Πελοπόννησο και τη Ρούμελη. Την 26^η Σεπτεμβρίου 1825, εισήλθε στο πολιορκημένο Μεσολόγγι και ορίστηκε φρούραρχος της Κλείσοβας. Ήταν ασθενής και είχε αντικατασταθεί από τον Τζαβέλα προ της μεγάλης τουρκικής επιθέσεως για την κατάληψη της νησίδος.

Ηγήθηκε των ανδρών του κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου και διεσώθη, καταφέροντας σαν φθάσει μέχρι το Ναύπλιο. Αργότερα, ετέθη υπό τις διαταγές του Γεωργίου Καραϊσκάκη και πολέμησε σε διάφορες μάχες στη Ρούμελη. Διεκρίθη ιδιαίτερος στη μάχη της Αράχωβας (τον Νοέμβριο του 1826) και συνετέλεσε αποφασιστικά στην επιτυχία της εκστρατείας μέχρι το Φάληρο. Προσπάθησε να

προστατεύσει τον Καραϊσκάκη κατά τη νύκτα του μυστηριώδους θανάτου του τελευταίου και σώθηκε ως εκ θαύματος μετά την καταστροφή στη θέση Αναλάτο.

Μετά την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια (τον Ιανουάριο του 1828), διορίστηκε χιλίαρχος. Συνέχισε να μάχεται μέχρι την πλήρη εξάλειψη της τουρκικής παρουσίας από τη Ρούμελη. Κατόπιν, εντάχθηκε στον τακτικό στρατό και έγινε υπασπιστής του Βασ. Όθωνα, τον οποίο υπηρέτησε με αφοσίωση. Διορίστηκε αρχηγός της Φάλαγγας με υπηρεσία στις Κυκλάδες και την ανατολική Στερεά. Έπραξε το καθήκον του, κατά γενική ομολογία, με άψογο τρόπο, κερδίζοντας την εκτίμηση των οπλιτών του αλλά και των πολιτών. Μετά την ενημέρωσή του για την τότε επικείμενη εξέγερση στη Θεσσαλία, παραιτήθηκε της θέσεώς του στον Στρατό και έσπευσε στην περιοχή, τον Φεβρουάριο του 1854.

Την 1^η Μαρτίου, εισέβαλε στη Θεσσαλία. Είχε ξεκινήσει από τη Λαμία. Ήταν επικεφαλής μίας μονάδος 500 ανδρών, η οποία ονομάστηκε «Αλκιβιάδειο Σώμα». Ο Χατζηπέτρος εξέδωσε μία προκήρυξη προς τους μπέηδες και τους αγάδες της περιοχής, αυτή όμως έμεινε αναπάντητη. Επιπλέον, οι Τούρκοι άρχισαν να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα προς ενίσχυση των δυνάμεών τους, που ήταν διασκορπισμένες στον Βόλο, τον Δομοκό, την Καρδίτσα, τη Λάρισα, τα Τρίκαλα και το Φανάρι. Ο Χατζηπέτρος συναντήθηκε με τους οπλαρχηγούς Ζιάκα, Ράγκο, Στράτο και Καταραχιά. Όλοι αυτοί συνένωσαν τις δυνάμεις τους, σχηματίζοντας ένα σώμα αποτελούμενο από περίπου 2.000 άνδρες, με το οποίο επεχείρησαν να καταλάβουν το Φανάρι. Αυτό υπεράσπιζαν 3.000 Τουρκαλβανοί με αρχηγό τον Ισμαήλ Μπέη Φράσαρι. Η μάχη έλαβε χώρα την 7^η Μαρτίου. Δυστυχώς όμως δεν απέβη νικηφόρος για τα ελληνικά όπλα.

Αργότερα, διετάχθη να στραφεί προς την Καλαμπάκα. Μετά τη μάχη στο Πεδινό Καρδίτσας, ανακηρύχθηκε γενικός αρχηγός της Επανάστασης, προκειμένου να συντονίζει τον αγώνα στη Θεσσαλία. Την 18^η Απριλίου, 2.500 Τουρκαλβανοί (υπό τις διαταγές του Ισμαήλ Φράσαρι) επετέθησαν αιφνιδιαστικά εναντίον των ανδρών του Χατζηπέτρου, οι οποίοι είχαν στρατοπεδεύσει πλησίον του Πηνειού. Οι τελευταίοι, όμως, τους απώθησαν στα Τρίκαλα. Την επομένη, έλαβε χώρα μία νέα μάχη στην Βαρυλόμνη μεταξύ των ημετέρων δυνάμεων υπό τον Χατζηπέτρο και 1.500 Τούρκων υπό τον Ζεϊνέλ Πασά. Οι μάχες αυτές κατέδειξαν την αδυναμία του Οθωμανικού Στρατού να καταστείλει την επανάσταση. Ο Χατζηπέτρος εγκατέστησε το στρατόπεδό του στην Καλαμπάκα, όπου άρχισαν να καταφθάνουν ενισχύσεις.

Διοίκησε με μεγάλη ικανότητα τα στρατεύματα που είχε στη διάθεσή του και νίκησε τους Τούρκους στην πολήμερη μάχη της Καλαμπάκας στις αρχές Μαΐου. Το απόγευμα της 10^{ης} Μαΐου, εισήλθε θριαμβευτικά στην πόλη. Οι κάτοικοί της (με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Σταγών Κύριλλο και τους μοναχούς των Μετεώρων) του επεφύλαξαν θερμή υποδοχή. Τελέσθηκε δοξολογία, χοροστατούντος του Μητροπολίτου, εψάλη το πολυχρόνιο του Βασ. Όθωνα και αναγνώσθηκε η κάτωθι διαταγή του:

Στρατιώται!

Ενικήσατε 6.000 στρατού ερχομένου μετά τηλεβόλων, πολεμοφοδίων, ίππων, αμαξών, τροφών και παντός εφοδίου ίνα πολιορκήσωσιν ημάς, και πολιορκήσαντες αυτούς επί δέκα όλας ημέρας πειναλέους και γυμνητεύοντας τους καταστρέψατε· πληθύς τουρκικών πτωμάτων καλύπτει την γην των προγόνων υμών· πολυάριθμοι αιχμάλωτοι στρατιώται υπηρετούσιν υμάς· ανώτεροι και κατώτεροι αξιωματικοί παραδοθέντες θαυμάζουσι τας δάφνας σας, αποδίδοντες αυτάς τω Υψίστω και μόνω· πέντε τηλεβόλα, ενενήκοντα σκηναί, δέκα πέντε τύπανα, εξακόσια όπλα πεζικού, τρεις σημαίαι, ζώα, τροφαί, πολεμοφόδια και πλήθος άλλων λαφύρων ευρίσκονται υπό την διάθεσίν μας... Μετά δακρύων χαράς ο αρχηγός σας εκφράζει υμίν την ευχαρίστησίν του και απονέμει περιφανή έπαινον εις πάντας ανεξαιρέτως.

Χατζηπέτρος

Δυστυχώς, η πόλη αυτή ήταν η μόνη που απελευθερώθηκε κατά τον συγκεκριμένο πόλεμο. Παρέμεινε δε ελεύθερη έως τις αρχές Ιουλίου του έτους εκείνου. Η εξέγερση των Ελλήνων της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας είχε λάβει πλέον μεγάλες διαστάσεις και άρχισε να αποτελεί σοβαρό πρόβλημα για την Υψηλή Πύλη. Προς τούτο, ο Σουλτάνος απέστειλε ένα τελεσίγραφο στον Βασ. Όθωνα, την 7^η Μαρτίου 1854. Αρχικώς, ο Έλληνας ηγεμόνας απέρριψε την τουρκική διακοίνωση αλλά τελικώς αναγκάστηκε να υποκύψει στον ανοικτό εκβιασμό των Αγγλογάλλων, που εφήρμοσαν την πολιτική της κανονιοφόρου και κατέλαβαν στρατιωτικώς την Αθήνα. Στη Θεσσαλία, ο Χατζηπέτρος ανέμενε την έλευση του Ελληνικού Στρατού. Εν τούτοις, αυτό δεν συνέβη και η θέση του επιδειωνόταν.

Την 5^η Ιουνίου, εξέδωσε μία συγκινητική προκήρυξη, με την οποία ενημέρωνε τους άνδρες του για την αδυναμία του ελληνικού βασιλείου να συνδράμει τον αγώνα τους, διατάσσοντας την εκκένωση της Καλαμπάκας. Επηκολούθησε μία νέα φονική μάχη, κατά την οποία οι Έλληνες προκάλεσαν τεράστιες απώλειες στους συντριπτικά υπέρτερους Τούρκους και υπεχώρησαν μόνον αφού είχαν εξαντληθεί τα εφόδιά τους. Ο Χατζηπέτρος διέβη τη μεθόριο και έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τους κατοίκους της Ρούμελης (Υπάτης, Λειβαδιάς) και της Αττικής. Το γεγονός αυτό ενόχλησε σφόδρα τους Αγγλογάλλους, οι οποίοι άσκησαν πιέσεις στην Αθήνα για καταλαγιάσμό των παθών. Πράγματι, η ελληνική κυβέρνηση διέταξε τον Χατζηπέτρο (ο οποίος είχε φθάσει στο Δαφνί) να μεταβεί στην οικία του με τη συνοδεία μόλις 10 ανδρών.

Παρέμεινε πιστός στον Όθωνα και μετά την έξωση του τελευταίου τον ακολούθησε στην Βαυαρία. Επέστρεψε, όμως, στην Ελλάδα και αγωνίστηκε για την επιλογή ενός άλλου μέλους του Οίκου των Βίττελσμπαχ (του ανιψιού του Όθωνα Λουδοβίκου Β΄) στον ελληνικό θρόνο. Αυτές οι κινήσεις του τον οδήγησαν στην φυλακή. Απεφυλακίσθη μετά από δίμηνο, του απενεμήθη ο βαθμός του Αντιστρατήγου και ο νέος ηγεμόνας Γεώργιος Α΄ τον διόρισε επίτιμο υπασπιστή του. Συνόδευσε τον ηγεμόνα σε ταξίδια του στο εξωτερικό. Σε ένα εξ αυτών (με σκοπό την απελευθέρωση της Κρήτης), ευρέθη εμπρός στον Γάλλο Αυτοκράτορα Ναπολέοντα Γ΄, ο οποίος τον ρώτησε την ηλικία του. Του απήντησε πως «δεκαεπταετής είχα σταθεί μπροστά στον μεγάλο Ναπολέοντα ζητώντας ελευθερία για την πατρίδα μου. Τώρα, πολλά χρόνια μετά, στέκομαι ενώπιον ενός άλλου Ναπολέοντα, ζητώντας ελευθερία για την Κρήτη.

Μην αγνοήσετε την δέηση ενός καταπιεζόμενου λαού, χάριν κατακτητικών δικαιωμάτων. Η Θεία Πρόνοια αμείβει την προστασία των λαών με Δόξα και Αθανασία». Ο Ναπολέων θαύμασε το ήθος και την αγαθότητα του ανδρός και αναφώνησε: «Ζήτω η Κρήτη! Ζήτω η Ελλάδα!». Δυστυχώς, όμως, αυτό το προσωρινό ξέσπασμα φιλελληνισμού ουδένα πρακτικό αντίκρισμα είχε.

Ο Χατζηπέτρος απεβίωσε από αποπληξία στην Αθήνα, την 29^η Οκτωβρίου 1869.

ΨΑΛΛΙΔΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ (1767-1829)

Γεννήθηκε στα Ιωάννινα, το 1767. Ήταν υιός του Πέτρου, εμπόρου στα Ιωάννινα, και της Ελισσάβεν από το Μονοδέντρι του Ζαγορίου. Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στη Σχολή των Μπαλάνων, στα Ιωάννινα. Συμπλήρωσε τη μόρφωσή του στη Μόσχα, όπου ήταν εγκατεστημένοι οι έμποροι αδερφοί του. Αυτοί τον έστειλαν στη ρωσική Ιερατική Σχολή της Πολτάβα, αναλαμβάνοντας τα έξοδα των σπουδών του. Μετά από σύσταση ενός καθηγητή του, εργάστηκε σαν ιδιωτικός δάσκαλος του υιού του προύχοντα Ολύμπιου Κεφάλα. Μετά από σύσταση ενός Καθηγητή του, εργάστηκε σαν ιδιωτικός δάσκαλος του γιου του πολιτικού Ολύμπιου Κεφάλα. Μάλιστα, τον συνόδευσε στις ανώτερες σπουδές του στην Βιέννη, όπου παρακολούθησε μαθήματα ιατρικής, φιλοσοφίας, ελληνικής και λατινικής Φιλολογίας, φυσικομαθηματικής και φυσικής πειραματικής.

Ο Ψαλλίδας παρέμεινε στην πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων επί οκτώ (8) χρόνια. Εκεί, έμαθε τη γερμανική, τη γαλλική και την ιταλική γλώσσα. Επίσης, σπούδασε ελληνική και λατινική φιλολογία, καθώς και φυσικομαθηματικά, ενώ παρακολούθησε μαθήματα ιατρικής. Αν και ξεκίνησε από φιλομοναρχικές θέσεις, επηρεάστηκε από τις δημοκρατικές ιδέες που μετέδωσε η προέλαση των γαλλικών στρατευμάτων. Σταδιακά, αφοσιώθηκε στον αγώνα για την ελευθερία του ελληνικού έθνους. Κατά την περίοδο αυτή (το 1791), δημοσίευσε και το πρώτο φιλοσοφικοθρησκευτικό έργο του, το οποίο στρεφόταν κατά των υλιστικών αντιλήψεων, υπό τον τίτλο «Αληθής ευδαιμονία, ήτοι βάση πάσης θρησκείας». Το έργο αυτό μετέφρασε ο ίδιος στα λατινικά («Vera Felicitas»).

Αξίζει να σημειωθεί ότι παράλληλα με τις σπουδές του προσέφερε τις υπηρεσίες του σε ελληνικές εκδοτικές επιχειρήσεις και τυπογραφεία συμπατριωτών του στην Βιέννη. Από το 1791 (όταν εξεδόθη η *Εφημερίς*), ο Ψαλλίδας συγκαταλεγόταν μεταξύ των συνεργατών της. Το ίδιο έτος, μετέφρασε από τα ρωσικά το έργο «Περιγραφή του Μοναστηρίου του Αγίου Νικολάου του επωνομαζομένου του Γρηγορίου του εν τω Άθωνι· μεταφρασθείσα μεν εκ της ρωσικής διαλέκτου εις το απλόν ημών ιδίωμα, εκδοθείσα δε συνδρομή του οσιωτάτου εν Μοναχοίς Ιακώβου του Πελοποννησίου και γέροντος της μονής ταύτης, επιμελεία δε και διορθώσει Αθανασίου Πέτρου Ψαλίδα, του εξ Ιωαννίνων. Εν Βιέννη της Αουστρίας 1791 έτει, παρά Ιωσήφ τω Βαουμαϊστέρω».

Τον επόμενο χρόνο, δημοσίευσε ένα σύντομο επαινετικό σύγγραμμα προς τιμήν της Μεγάλης Αικατερίνης («Αικατερίνη Β΄ ήτοι ιστορία σύντομος της εν τη οδοιορία αυτής προς τους εν Νίσνη και Ταυρία Γραικούς υπ' αυτής δειχθείσης ευνοίας»). Τη χρονιά εκείνη, εξέδωσε με τον Ιωάννη Καρατζά τον Κύπριο (ο οποίος εκτελέστηκε το 1798 μαζί με τον Ρήγα Φεραίο) το «Έρωτος αποτελέσματα, ήτοι ιστορία ηθικοερωτική με πολιτικά τραγούδια, συντεθείσα μεν εις την απλήν ημών διάλεκτον προς ευθυμίαν και εγλωτξέν των ευγενών νέων, αφιερωθείσα δε τω ευγενεστάτω άρχοντι Μαγιόρω Κυρίω Στεφάνω Ιωαννοβίκη». Πρόκειται για το πρώτο (σωζόμενο) έντυπο ελληνικό λογοτεχνικό πεζογράφημα, που περιελάμβανε πολλά φαναριώτικα στιχουργήματα. Το συγκεκριμένο έργο σημείωσε μεγάλη εμπορική επιτυχία.

Το 1793, νυμφεύτηκε τη θυγατέρα του καλτσοποιού Joseph Schickltanz ονόματι Josepha, η οποία όμως, απεβίωσε από πυώδες οίδημα των πνευμόνων σε ηλικία 22 χρόνων. Τη χρονιά εκείνη, ανακρίθηκε από την αυστριακή Αστυνομία, θεωρούμενος ύποπτος λόγω των φιλελεύθερων απόψεών του. Αν και αφέθη ελεύθερος, έκτοτε παρακολουθείτο. Το 1794, μετέφρασε την «Αριθμητική» του δασκάλου του Μέτσμπουργκ για να χρησιμοποιηθεί στα ελληνικά σχολεία. Το 1795, κυκλοφόρησε το πατριωτικό φυλλάδιο «Καλοκινήματα ήτοι εγχειρίδιον κατά φθόνου και κατά Λογικής του Ευγενίου». Στο τελευταίο κατεδίκασε την αμάθεια, που μάστιζε τους υπόδουλους Έλληνες. Ο Ψαλλίδας τους καλούσε να ξυπνήσουν από τον βαθύ ύπνο της αγραμματοσύνης, να θυμηθούν τη δόξα των προγόνων τους και να μιμηθούν τα πολιτισμένα κράτη της Ευρώπης. Ήταν πεπεισμένος ότι η ελευθερία θα ερχόταν αφού το έθνος είχε αποκτήσει παιδεία. Σημειωτέον ότι στο έργο αυτό επέκρινε την «Λογική» του Ευγένιου Βούλγαρη.

Τον Σεπτέμβριο του έτους εκείνου, επέστρεψε στα Ιωάννινα, έχοντας συμπληρώσει μία δεκαετία παραμονής στο εξωτερικό. Στην πρωτεύουσα της Ηπείρου, παρέμεινε τα επόμενα 25 χρόνια. Αρχικώς, δίδαξε στη Μαρουτσαία Σχολή, η οποία έκλεισε και αναδιοργανώθηκε από τον Ζώη Καπλάνη. Λίγο μετά, μετονομάστηκε σε «Καπλάνειο Σχολή» και ο Ψαλλίδας ανέλαβε τη διεύθυνσή της. Προηγουμένως, φέρεται ότι απέρριψε την τιμητική πρόταση της Ακαδημίας της Πέστης για να καταλάβει την έδρα της Φιλοσοφίας. Διακρίθηκε για τα διοικητικά του προσόντα αλλά και για τη διδακτική του ικανότητα. Δίδαξε μαθηματικά, ελληνική και λατινική φιλολογία καθώς και φυσική πειραματική, ενώ εκσυγχρόνισε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, εμπλουτίζοντάς το με νέα μαθήματα. Έφερε από ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ειδικά όργανα, με τα οποία δίδασκε αστρονομία και κοσμογραφία, ενώ εκτελούσε πειράματα φυσικής και χημείας, προσελκύνοντας το ενδιαφέρον ακόμη και εξωσχολικών θεατών. Διηύθυνε τη συγκεκριμένη σχολή επί μακρόν και την κατέστησε πόλο έλξης σπουδαστών από όλα τα μέρη, κατά πολλούς το ανώτερο εκπαιδευτήριο του ελλαδικού χώρου.

Ο Ψαλλίδας εκτιμούσε τον Καπλάνη, για τον οποίον έγραψε: «...αν δε βρίσκονταν ένας νέος Ακάδημος ο μακαρίτης Πικροζώης Καπλάνης να βάλει στη Ρουσία τους ιδρώτες του για μισθό των δασκάλων, δεν θα ήταν και αυτό το μικρό σχολείο, όπου είναι τώρα στην πατρίδα μας, καθώς το ίδιο έκαμαν και οι καλοί

Ζωσιμάδε...». Εντούτοις, ο Ψαλλίδας συνήντησε σφοδρές αντιδράσεις από καθηγητές της Σχολής των Μπαλάνων, οι οποίοι τον κατηγορούσαν για αθεϊσμό. Μολαταύτα, η φήμη του γρήγορα ξεπέρασε τα σύνορα της Ηπείρου, καθώς οι σπουδαστές του διεκρίνοντο για την ευρυμάθειά τους. Επίσης, διάφοροι ξένοι περιηγητές άφησαν εγκωμιαστικές εντυπώσεις από τις συνομιλίες που είχαν μαζί του στα Ιωάννινα. Επιπλέον, φαίνεται ότι έχαιρε και της εκτιμήσεως του Αλή Πασά Τεπελενλή, ο οποίος του εμπιστεύτηκε ορισμένες διπλωματικές αποστολές, ενώ του ανέθεσε και το αξίωμα του «αιρετοκριτή», ο οποίος επέλυε τις διαφορές μεταξύ των υπηκόων του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι τελευταίοι δεν κατέφευγαν στον Μητροπολίτη ή τον κατή. Τέλος, συνδέθηκε με φιλία με τον μαθητή του και ιατρό στην αυλή του Αλή Πασά, Ιωάννη Βηλαρά, τον οποίο έπεισε να γράψει ένα βιβλίο γραμματικής.

Το 1799, προανήγγειλε την έκδοση ενός πεντάτομου έργου του με το σύστημα των προεγγραφών, η οποία, ωστόσο, δεν ευοδώθηκε. Το έργο θα περιλάμβανε τα ακόλουθα μέρη: «Λογική, Μεταφυσική, πρακτική Φιλοσοφία, Μαθηματική, Πειραματική Φυσική». Το 1800, νυμφεύτηκε τη θυγατέρα του Αναστασίου Κουτοβασίλη Ζαχαροπούλα, με την οποία απέκτησε δύο θυγατέρες, την Ελισάβετ και την Ελένη, και τους δίδυμους υιούς Πέτρο και Αναστάσιο. Δυστυχώς, ο τελευταίος πέθανε την ημέρα της γεννήσεώς του. Τον επόμενο χρόνο, απεβίωσε και η δεύτερη σύζυγός του. Ο ίδιος έγραψε χαρακτηριστικά: «...νοσήσασα μήνας πέντε πυρετόν ρευματικόν και γαστρικόν με αιμορραγίαν από τους ρώθωναs κατ' αρχάς και από απειρίαν και ισχυρογνωμίαν του ιατρού εξαδέλφου της κατήντησε εις φθίσιν πνεύ-μονας και μου επροξένησε την μεγαλυτέραν λύπην».

Το 1806, τέλεσε έναν τρίτο γάμο με την Βασιλική Σπάχου, με την οποία απέκτησε δύο τέκνα, την Ελισάβετ και τον Πέτρο. Το 1820, μετά την καταστροφή των Ιωαννίνων εξαιτίας της σύγκρουσης του Αλή Πασά με τα σουλτανικά στρατεύματα, κατέφυγε στα Ζαγοροχώρια και δίδαξε στο σχολείο του χωριού Τσεπέλοβο, επί δύο έτη. Το 1822, μετέβη στην Κέρκυρα, όπου εργάστηκε ως ιδιωτικός δάσκαλος. Στη νήσο των Φαιάκων, ο Ψαλλίδας ζούσε υπό συνθήκες ένδειας. Το 1824, ανεκηρύχθη επίτιμος διδάκτωρ της Ιονίου Ακαδημίας. Εν τούτοις, οι αγγλικές Αρχές τον θεωρούσαν ρωσόφιλο και δεν του επέτρεψαν να καταλάβει καθηγητική έδρα. Το 1828, ανέλαβε τη διεύθυνση του Λυκείου της Λευκάδας, όπου και δίδαξε μέχρι τον θάνατο του, την 20^η Ιουλίου 1829. Μετά, ανεκαλύφθησαν διάφορα ανέκδοτα έργα του, όπως: «Γραμματική», «Λογική», «Μεταφυσική», «Πειραματική Φυσική κατά τους νεωτέρους φυσικούς και χημικούς», «Ηθική ή Πρακτική Φιλοσοφία», «Το δίκαιον της Φύσεως», «Ψυχολογία» κ.α.

Σημειωτέον ότι ουδέποτε σταμάτησε να αγωνίζεται για την απελευθέρωση της Ελλάδος. Αλληλογραφούσε με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τα φιλελληνικά κομιτάτα της Ευρώπης (και δη αυτό του Λονδίνου), δημιουργούσε σχέσεις με φιλέλληνες, προέβη σε διπλωματικές ενέργειες και υπέβαλε υπομνήματα στον Ιωάννη Καποδίστρια, όπου παρείχε πολύτιμα στοιχεία για την βορειοδυτική αλλά και την υπόλοιπη Ελλάδα. Τα στοιχεία αυτά θα διευκόλυναν τον στην απάντησή του στα 28 ερωτήματα που του είχαν θέσει οι Μεγάλες Δυνάμεις. Στην Ελλάδα δεν δημοσίευσε κανένα έργο. Τα μόνα που σώθηκαν είναι πολλά από τα χειρόγραφα των διδασκαλιών

του και αρκετές επιστολές. Θεωρείται (μαζί με τον Ιωάννη Κωλέττη) ο πιθανότερος συγγραφέας του κορυφαίου λόγιου έργου του ελληνικού προεπαναστατικού διαφωτισμού της «Ελληνικής Νομαρχίας».

ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΑ

1. Αινιάν Δημ., *Γεώργιος Καραϊσκάκης*. Αθήνα: Βεργίνα, 2008.
2. Αλιμπέρτη Σωτ., *Μαντώ Μαυρογένους*. Αθήνα: τυπ. Ταρουσόπουλου, 1931.
3. Αναστασόπουλος Νικ., *Γεώργιος Καραϊσκάκης : Φως στην ψυχροσύνθεση, στη δράση και στο θάνατό του*. Αθήνα: Γρηγόρη, 2004.
4. Άννινος Μ., *Η απολογία του Οδυσσέως Ανδρούτσου*. Αθήνα: Εκάτη, 2007.
5. Άννινος Μ. – Παπαδόπουλος Καρ. – Γούδας Αν., *Οδυσσέας Ανδρούτσος : Δράση και κατατρεγμός*. Αθήνα: Μέρμηγκας, [2013].
6. Αραβαντινός Παν., *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1960.
7. Αρσενίου Λαζ., *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία, 1393-1881*. Αθήνα: Επικαιρότητα, 2010.
8. *Αρχείον Κανέλλου Δεληγιάννη : Τα έγγραφα 1779-1827*. Αθήνα: Εταιρεία των Φίλων του Λαού, 1993.
9. *Αρχείον Στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη (1821-1835) : περιλαμβάνονται επιστολές, διαταγές και έγγραφα σπουδαίου ενδιαφέροντος του Γεωρ. Καραϊσκάκη προερχόμενα ή άπευθυνόμενα προς αυτόν από της γεννήσεώς του μέχρι του θανάτου του* (επιμ. Γεωργ. Θ. Χαρίτος). Αράχωβας: χ.ε. 2007.
10. Ασημομύτης Βασ., *Ιωάννης Βαρβάκης*. Αθήνα: Κάκτος, 2001.
11. Βακαλόπουλος Αποστ., *Εμμανουήλ Παπάς "αρχηγός και υπερασπιστής της Μακεδονίας" : Η ιστορία και το αρχείο της οικογενείας του*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1981.
12. Βακαλόπουλος Αποστ., *Ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας και το πρώτο ελληνικό κράτος : (1828-1831)*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2009.
13. Βαλσαμίδης Εμμ., *Η πάλη της Νάουσας με τον Αλή Πασά και οι ξένες δυνάμεις*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 2013.
14. Βαρμάζης Νικ., *Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) : Ένας ανεξάντλητος κόσμος*. Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2016.
15. Βασιλείου Αντ., *Δέκα ανέκδοτες επιστολές του Οδ. Ανδρούτσου προς τον Γεωργάκη Παγώνα : (καπετάνιο της Θήβας) 1821 – 1971*. Αθήνα: τυπ. Αφοί Γ. Ροδή, [19--].

16. *Βιογραφικό λεξικό : Αρχαίων, βυζαντινών και σύγχρονων Ελλήνων συγγραφέων, ζωγράφων, γλυπτών, αρχιτεκτόνων, μουσικών, πολιτικών, στρατιωτικών, εθνικών ευεργετών κ.α.* Αθήνα: Παγουλάτος, [1989].
17. Βιρβίλης Ζης., *Το τσοπανόπουλο της Δημητσάνας Ο Εθνομάρτυρας Γρηγόριος ο Ε΄ και η ελληνική επανάσταση.* Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1981.
18. Βλαχογιάννης Γ., *Καραϊσκάκης : Βιογραφική αρχειακή μελέτη.* [Αθήναι]: Εστία , [1948].
19. Βοβοβλίνης Κων., *Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας (1453-1953).* Αθήναι: Κλεισιούνης, 1952.
20. Βοζιάνης Γεωργ., *Εμμανουήλ Παπάς : Ο υπερασπιστής της Μακεδονίας το 1821.* Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης - Παιδεία, 2005.
21. Βουρνάς Τ., *Ο δάσκαλος του γένους.* Αθήνα: τυπ. Καϊτατζή, 1960.
22. *Γεώργιος Καραϊσκάκης : η προσωπικότητα και η δράση του αρχιστράτηγου Γεωργίου Καραϊσκάκη στην Επανάσταση του 1821: από την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου μέχρι και τη μάχη της Αράχωβας : πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου 21-22 Αυγούστου Άγιος Βλάσιος Δήμου Αγρινίου και Μεσολόγγι (Απόστολος Βετσόπουλος - Χρυσούλα Σπυρέλη).* Μεσολόγγι: Γράμμα, 2016.
23. Γιάκος Δημ., *Εθνικοί ευεργέτες : Αδελφοί Ζωσιμάδες - Καπλάνης - Σίνας - Βαρβάκης - Τοσίτσας - Στουρνάρας - Β. και Κ. Ζάππας - Αρσάκης - Αβέρωφ - Συγγρός.* Αθήναι: Ατλαντίς, [1960].
24. Γιαννακούλης Νικ., *Το παιδαγωγικό έργο του Ευγένιου Βούλγαρη : Συμβολή στην παιδεία του νεοελληνικού διαφωτισμού.* Πάτρα: [χ.ε.] , 2004.
25. Γιαννούλης Νικ., *Θεσσαλοί αγωνιστές του 1821: Αρχειακό υλικό.* Αθήνα: [χ.ε.], 1980.
26. Γιατράκου Μαρ.-Ελ., *Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄ : (1745-1821) ο Πρωτοκάθεδρος της Ορθοδοξίας και του γένους.* Αθήναι: Έκδόσεις "Τήνος" , 2011.
27. Γκίνης Δημ., *Ο Δημήτριος Υψηλάντης κατεβαίνει στην Ελλάδα.* Αθήνα: [χ.ε.], 1964.
28. Γρηγοριάδης Ετ., *Η έξοδος του «Άρεως» (26 Απριλίου 1825).* Αθήναι: Άλτις, 1975.
29. Γρηγοριάδης Φ., *Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας (1828 – 1978), τ. Γ΄.* Αθήνα: Νεόκοσμος, 1978.
30. Γριτσόπουλος Τ., *Δημητρίου Υψηλάντου απολογία.* Αθήναι: [χ.ε.], 1977.
31. Δασκαλάκης Απ., *Ρήγας και Περραιβός.* Αθήναι: [χ.ε.] , 1962.
32. Δελιαλής Νικ., *Η ιδιόγραφος διαθήκη του Νικολάου Κ. Κασομούλη.* Αθήναι: τυπ. Μυρτίδης. 1961.
33. Δέλιος Γ., *Τα απομνημονεύματα του Νικόλα Κασομούλη και η λογοτεχνική τους αξία.* Θεσσαλονίκη: [χ.ε.], 1967.
34. Δέλιος Γ., *Απομνημονεύματα της Εθνεγερσίας Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Νικόλας Κασομούλης, Γιάννης Μακρυγιάννης.* Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία, 1975.
35. Δεσποτόπουλος Αλεξ., *Η απόφασις περί της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821.* Αθήναι: [χ.ε.] , 1965.
36. Δεσποτόπουλος Αλεξ., *Μελέτες πολιτικής ιστορίας.* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1989.
37. Δεσποτόπουλος Αλεξ. *Ο κυβερνήτης Καποδίστριας και η απελευθέρωσις της Ελλάδος.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996.

38. Δεσποτόπουλος Κων., *Θέματα ιστορίας και πολιτικής : [Λόγοι και άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά]*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1977.
39. Δημαράς Κ.Θ., *Ο Κοραΐς και η εποχή του*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, [1999].
40. Διαμάντης Κων., *Δημήτριος Υψηλάντης, 1793-1832*. Αθήνα: [χ.ε.], 1966.
41. Δικαίος Γεώργιος Δ., *Παπαφλέσσας - Οι αγώνες και η θυσία του (200 χρόνια από τη γέννηση του)*. Αθήνα: [χ.ε.], 1988.
42. Ελευθερίου Αναστ., *Αλέξανδρος Υψηλάντης : Ο μαχητής "Γενικός Επίτροπος της Αρχής" της Φιλικής Εταιρείας*. Αθήνα: Κασταλία, [1981].
43. Ενεπεκίδης Πολ., *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευνα εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδας*. Αθήνα: Εστία, 1965.
44. Ενεπεκίδης Πολ., *Αλέξανδρος Υψηλάντης- Η αιχμαλωσία του εις την Αυστρίαν 1821-1828*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1969.
45. Ευαγγελάτος Χρ., *Τα μεγάλα γεγονότα της Ιεράς Πόλεως του Μεσολογγίου*, Αθήνα: χ.ε., 1954.
46. Ευθυμιάδης Αποστ., *Η συμβολή της Θράκης εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους : Από τον 1361 μέχρι του 1920*. Αλεξανδρούπολις: Αιγαίο, 2002.
47. *Η 9^η Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου) υπό Βασ. Μιχαηλίδη*. Λευκωσία: Έλληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, 1982.
48. Θεοτόκης Μαρ., *Ο Ιωάννης Καποδίστριας εν Κεφαλληνία και αι στάσεις αυτής εν έτησι 1800, 1801, 1802 : Ιστορικά σημειώσεις εξαχθείσαι εκ των εγγράφων του αρχείου της Επτανήσου Πολιτείας*. Κέρκυρα: [χ.ε.], 1889.
49. Θεοφανίδης Ιωαν., *Ο αγών της ανεξαρτησίας: Ιστορία του Ελληνικού ναυτικού (Σεπτέμβριος 1824-Απρίλιος 1826)*. Αθήνα: χ.ε., 1932.
50. Θύμης Κων., *Ευγένιος Βούλγαρης (1716 - 1806) : Παρακαταθήκες εκκλησιαστικού ήθους : Λόγος πανηγυρικός εις τον Άγιον Ανδρέαν τον Πρωτόκλητον*. Κέρκυρα: [χ.ε.], 2009.
51. *Ιωάννης Καποδίστριας : 176 ανέκδοτα γράμματα προς τον πατέρα του: 1809-1820 Εκ του εν Κερκύρα αρχείου της οικογένειας Καποδίστρια (επιμ. Πολ. Ενεπεκίδης)*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1972.
52. *Ιωάννης Καποδίστριας : ανέκδοτη αλληλογραφία με τους Philippe-Emmanuel de Fellenberg, Rudolf-Abraham de Schiferli, 1814-1827 (επιμ. Ελ. Κούκου – Ευδ. Παβλώφ-Βαλμά)*. Κέρκυρα: Μητρόπολη Κερκύρας, Παξών και Διαποντίων Νήσων, 1996.
53. Ιωαννίδης Ιωαν., *Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Εθνομαρτύρων Κληρικών*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1991.
54. Καδίτης Γεωργ., *Ο τόπος γεννήσεως και τα πρώτα έτη της ζωής του ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη*. Αθήνα: τυπ. Αφοί Ιωαννίδη, 1975.
55. Καλεβράς Παν., *Πολιτικός βίος του αοιδίμου Ιω. Καποδίστρια, κυβερνήτου της Ελλάδος : τι κατά καιρούς έπραξεν ούτος ως πρόεδρος της Επτανησιακής Δημοκρατίας και ως υπουργός και μυστικός σύμβουλος των δυο αυτοκρατόρων της Ρωσσίας Αλεξάνδρου του Α' και Νικολάου του Α'*. Αθήνα: Μαυρομάτης, 1873.
56. Καλογερόπουλος Διον., *Ο Κανάρης*. Εν Αθήναις: [χ.ε.], 1947.
57. Καλοδήμος Θωμ., *Νικόλας Κασομούλης, 1795-1872*. Αθήνα: [χ.ε.], 1977.
58. Καραντζίνας Κων., *Ιστορία της Βυτινής*. Αθήνα: εκδοτική εταιρία Πυθεία, 1976.
59. Κασιμάτης Παν., *Τρία εθνικά σύμβολα: Ο εθνεγέρτης Επίσκοπος Παλαιών Πατρών Γερμανός, Ο εθνάρχης Πατριάρχης Γρηγόριος Ε', Ο εθνομάρτυς Μιτροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος*. Αθήνα: Κοντός Σ.. Φυλακτός Δ., 1964.

60. Κασομούλης Νικ., *Ημερολόγιον εξ αγνώστου και το πρώτον νυν εκδιδομένου χειρογράφου*. Αθήνα: Βαγιονάκης, 1968.
61. Κασομούλης Νικ., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επανάστασεως των Ελλήνων από τα 1821 μέχρι των 1833 Νικολάου Κασομούλη*. Αθήνα: Βεργίνα, 2005.
62. Κατρακάζος Ιωαν. Σ., *Μπουρλότο, χαβιάρι και όραμα – έργα και ημέρες του Ιωάννη Βαρβάκη*. Αθήνα: Ελληνική άνοδος, 2012.
63. Κεκροπούλου Ελ., *Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα : η Καπετάνισσα*. Αθήνα: Ωκεανός, 2009.
64. Κηπιάδου Γεωργ., *Απομνημονεύματα των κατά τω 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*. Αλεξάνδρεια: τυπ. Η Ομόνοια, 1888.
65. Κόκκινος Διον., *Η Ελληνική Επανάσταση*. Αθήνα: Μέλισσα, 1967-1968.
66. Κόκκινος Διον., *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τ. Β'. Αθήνα: Μέλισσα, 1970.
67. Κοκόρης Ιωαν., *Λιμποβίσι και Κολοκοτρωνάιοι*. Τρίπολη: Νομαρχία Αρκαδίας, 1991.
68. *Κολοκοτρώνη, απομνημονεύματα*. Αθήνα: Δρακόπουλος, χ.χ.
69. Κολτσίδας Αντ., *Η επανάσταση και η καταστροφή της Νάουσας κατά το 1822*. Βέροια: εκδόσεις Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, 2010.
70. Κονόμος Ντ., *Ο Διονύσιος Ρώμας και η ελληνική εθνεγερσία*. Αθήνα: τυπ. Κωνσταντινίδη και Κ. Μιχαλά, 1972.
71. Κοντογιάννης Παντ., *Εθνικοί ευεργέται*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1908.
72. Κοτσίλης Κων., *Άλληλογραφία του Ανδρούτσου με τον Κοραή*. Αθήνα: [χ.ε.], 2014.
73. Κούκου Ελ., *Ιωάννης Α. Καποδίστριας : Ο άνθρωπος, ο Ευρωπαίος διπλωμάτης (1880-1828)*. Αθήνα: Πατάκης, 2005.
74. Κουτούφας Γεωργ., *Ιστορία Κωνσταντίνου Καναρίου Ψαριανού πυρπολιστού*. Αθήνα: Εκάτη, 2008.
75. Κουτρούμπας Δημ., *Ο υποστράτηγος Χριστόδουλος Χατζηπέτρος και η Θεσσαλική επανάσταση του 1854*. Αθήνα: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, 1976.
76. Κραψίτης Βασ., *Χριστόφορος Περραιβός : (η ζωή, τό έργο και μιά ανέκδοτη άλληλογραφία) μελέτη*. Αθήνα : τυπ. Χ. Παπούλια, 1976.
77. Κωνσταντάρας Καων., *Πρόσωπα 1821 : γνωστές και άγνωστες μορφές του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα*. Αθήνα: Αρχύτας, 2019.
78. Κωνσταντινίδης Εμμ., *Ιωάννης Καποδίστριας και η εκκλησιαστική του πολιτική : Επί τη 200ετηρίδι από της γεννήσεως του (1776-1976)*. Αθήνα: [χ.ε.], 1977.
79. Λαλιώτου-Μαυρογεώργου Νικ., *Η μάχη της Πέτρας και ο Δημήτριος Υψηλάντης : Ομιλία στους κατοίκους του χωριού Υψηλάντης Βοιωτίας*. Αθήνα: [χ.ε.], 1967.
80. Λαμπρινός Γ., *Μορφές του Εικοσιένα : Ιστορικές μονογραφίες: Ν. Σκουφά, Μ. Ξάνθου, Π. Αναγνωστόπουλου, Δ. Δικαίου-Παπαφλέσσα, Α. Οικονόμου, Λ. Λογοθέτη. Π. Καρατζά, Μ. Βασιλείου, Θ. Τσακάλωφ, Γ. Πάνου, Χ. Περραιβου*. Αθήνα: Μπάυρον, 1973.
81. Λάππας Τ., *Μπαρουτοκαπνισμένα Ράσα*. Αθήνα: Ατλαντίς – Πεχλιβανίδης, χ.χ.
82. Λάππας Τ., *Οδυσσέας Ανδρούτσος*. Αθήνα: Μ. Πεχλιβανίδης, [1961].
83. Λάππας Τ., *Παπαφλέσσας*. Αθήνα: Πατάκης, 1998.
84. Λάππας Τ., *Κολοκοτρώνης*. Αθήνα: Ατλαντίς, 2001.

85. Λάππας Γ., *Οι δύο πρίγκιπες : Αλέξανδρος Υψηλάντης, Δημήτριος Υψηλάντης*. Αθήνα: Πατάκης, 2001.
86. Μακρυγιάννης Ιωαν., *Απομνημονεύματα*, τ. Α΄. Αθήνα: Βαγιοννάκης, 1947.
87. Μακρυγιάννης Ιωαν., *Απομνημονεύματα*, τ. Β΄. Αθήνα: Βαγιοννάκης, 1947.
88. Μακρυκώστας Κων., *Καραϊσκάκης : α) Τα νεανικά του χρόνια β) Ο Καραϊσκάκης σαν χριστιανός*. Αθήνα: Συντροφιά, 1981.
89. Μάλαινος Επαμ., *Ιωάννης Κωλέττης*. Αθήνα: χ.ε., 1969.
90. Μανίκας Κων., *Ευγένιος Βούλγαρης και ανεξιθρησκεία : ιστορική και θεολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Παρρησία, 2009.
91. Μαρρές Γ., *Επί εσχάτη προδοσία : Η δίκη του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα*. Αθήνα: χ.ε., 1981.
92. Μαρρές Γ., *Οδυσσέας Αντρούτσος : ο πρωτοκαπετάνιος της Ρούμελης*. Αθήνα: Δημητριάδης, 1982.
93. Μαρρές Γ., *Γιώργης Καραϊσκάκης : Έξοχος αγωνιστής και πατριώτης*. Αθήνα: Καλέντης, 1989.
94. Μαρρές Γ., *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης : Ο θρυλικός γέρος του Μοριά*. Αθήνα: Καλέντης, 2003.
95. Μαυριάς Παν., *Φωτίζεται ο θάνατος του Ανδρούτσου στην Ακρόπολη : Λόγοι και Αντίλογοι*. [χ.τ.]: [χ.ε.], 1995.
96. Μελάς Σπ., *Μαντώ Μαυρογένους, Δ. Υψηλάντης, Ι. Καποδίστριας, Βιέννη, Κυκλάδες, Εύβοια, Κρήτη το '21*. Αθήνα: Μπίρης, 1970.
97. Μελάς Σπ., *Ματωμένα ράσα: Παπαφλέσσας, Γρηγόριος Ε΄, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, Αθανάσιος Διάκος*. Αθήνα: Μπίρης, 1975.
98. Μεταλληνός Γεωργ., *Ευγένιος Βούλγαρης και οι πνευματικές ζυμώσεις του ΙΗ΄ αιώνα*. Αθήνα: Παρρησία, 2008.
99. Μιλλεούνης Ευαγγ., *Ιστορίες του μεγάλου αγώνα (1780-1831) Με τη φωνή των αγωνιστών του εικοσιένα Αινιάν - Γερμανός Παλαιών Πατρών - Κασομούλης - Κολοκοτρώνης - Μακρυγιάννης - Ξάνθος - Περραιβός - Σπηλιάδης - Σπυρομίλιος - Φωτάκος*. Αθήνα: Γρηγόρη, 2004.
100. Μιχαήλ (πρίγκιπας), *Η Μπουμπουλίνα*. Αθήνα: Φερενίκη, 1999.
101. Μοσχόπουλος Γ. *Ρουμελώτικα σημειώματα*, τ. Β΄ (1989-1995). Θεσσαλονίκη: χ.ε., 1996.
102. Μόσχος Νικ., *Π. Καρατζάς ο αγνοημένος, Παλαιών Πατρών Γερμανός ο τιμημένος μυθιστορηματική βιογραφία*. Αθήνα: Κέδρος, 1978.
103. Μπαϊρακτάρης Στυλ., *Νεόφυτος Βάμβας : Ο σοφός διδάσκαλος του Γένους, 1770-1855*. Αθήνα: [χ.ε.], 2008.
104. Μπαμπάτσης Στ. Π., *Νικόλαος Σκουφάς : Ο υπέροχος εθνεγέρτης*. [Σέρρες]: [χ.ε.], [2006].
105. Μπενέκος Γ., *Η δίκη του Οδυσσέα Ανδρούτσου*. Αθήνα: Βότσης, 1981.
106. Μπενέκος Γ., *Κωλέττης*. Αθήνα: Βότσης, 1981.
107. Μπενέκος Γ., *Οι αληθινοί Σουλιώτες*. Αθήνα: Βότσης, 1981.
108. Μπίκος Π., *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους*. Αθήνα: Στρατικής, 1996.

109. Μπλανκάρ Θ., *Ο οίκος των Μαυρογένη : Συμπληρωματικό δοκίμιο στη σύγχρονη Ιστορία της Ελλάδος, της Τουρκίας και της Ρουμανίας*. Αθήνα: Εστία, 2011.
110. Μωραϊτίνης-Πατριαρχέας Ελ., *Αλέξανδρος Υψηλάντης*. Αθήνα: Εξάντας, 1978.
111. Ξηρός Τρ., *Η Βυτίνα και οι πενήντα τρεις ήρωες και ηρωίδες*. Αθήνα: τυπ. Παρασκευά Λεώνη, 1939.
112. *Ο Ηπειρώτης Γεώργιος Σταύρου, 1788-1869*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 2010.
113. *Ο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος για το έργο και τη δράση εννέα πολιτικών ανδρών : Ρήγας, Υψηλάντης, Καποδίστριας, Μαυροκορδάτος, Τρικούπης, Βενιζέλος, Μεταξάς, Κανελλόπουλος, Καραμανλής*. Αθήνα: Ίκαρος, 2015.
114. Παπαγιώργης Κ., *Τα καπάκια : Βαρνακιώτης, Καραϊσκάκης, Ανδρούτσος*. Αθήνα: Καστανιώτης, 2003.
115. Παπαγιώργης Κ., *Εμμανουήλ Ξάνθος, ο Φιλικός*. Αθήνα: Καστανιώτης, 2005.
116. Παπαδημητρίου Κων., *Το '21 στις πηγές του*. Αθήνα : Συμυρνωτάκης , 1980.
117. Παπαδήμος Δημ., *Το Καρπενήσι στό 1821 : η μάχη στό Κεφαλόβρυσο και ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη*. Αθήνα : [χ.ε.] , 1968.
118. Παπαδόπουλος Καρ. – Γούδας Αν., *Ανασκευή των εις την ιστορίαν των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου του Ελληνικού τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου*. Αθήνα: Βεργίνα, 2001.
119. Παπαδόπουλος Κ., *Ο Καραϊσκάκης και η Δομνίστα Ευρυτανίας : ιστορική μελέτη για τη διαμονή του Καραϊσκάκη στη Δομνίστα το 1824 και τις σχέσεις του με τους Γιολδασαίους και άλλους Δομνιστιάνους αγωνιστές*. Αθήνα: Φιλοπρόοδος Σύλλογος Δομνίστας - Ευρυτανίας, 1990.
120. Παπαδόπουλος Νικ., *Γερμανού Παλαιών Πατρών ανέκδοτα : (πολεμικά - διπλωματικά σελίδες, σύλληψις - πορεία και επιτροπεία της Επισκοπής Κερνίτζης - Καλαβρύτων)*. Αθήνα: [χ.ε.], 1969.
121. Παπαϊωάννου Λαζ., *Η Σχολή της Κοζάνης και ο Ευγένιος Βούλγαρης*. Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, 1989.
122. Παπαϊωάννου Λαζ., *Νικόλαος Κων. Κασομούλης (Ο Φιλικός - Ο αγωνιστής - Ο απομνημονευματογράφος της Επανάστασης του 1821) 1795-1872*. Κοζάνη: Ναός Αγίου Νικολάου. 1995.
123. Παπαναστασίου Ελ., *Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ο ελευθερωτής*. Αθήνα: χ.ε, 1995.
124. Παπαρρηγόπουλος Κων., *Γεώργιος Καραϊσκάκης : κατά τους πρότερους βιογράφους, τα επίσημα έγγραφα και άλλας αξιοπίστους ειδήσεις*. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1990.

125. Παρασκευόπουλος Χαρ., *Γρηγόριος Ε΄ : το έργο του υπέρ της παιδείας και η αγχόνη ο ιερομάρτυς και εθνομάρτυς Πατριάρχης δια της ιστορίας*. Αθήνα: [χ.ε.], 1982.
126. Πέππα Ντ., *Ιωάννης Καποδίστριας : Η χάραξη της σύγχρονης ελληνικής και διεθνούς πολιτικής μέσα από την αλληλογραφία του ως κυβερνήτης της Ελλάδας*. Αθήνα: Φρυδάς, [2002].
127. Περραιβός Χριστ., *Σύντομος βιογραφία του Ρήγα Φεραίου*. Αθήνα: Μπάυρον, 1971
128. Πετρόπουλος Κων., *Σκηνές εθνικού μεγαλείου. Από τις πολιορκίες και την Έξοδο του Μεσολογγίου*. Μεσολόγγι: Ασημακόπουλος, 2003.
129. Πρωτοψάλτης Εμμ. Γ., *Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1961.
130. Πρωτοψάλτης Εμμ. Γ., *Η Φιλική Εταιρεία*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1964.
131. Πρωτοψάλτης Εμμ. Γ., *Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821*. Αθήνα: Έκδοσις Ενώσεως Κυπρίων Ελλάδος, 1971.
132. Σαχτούρης Γεωργ., *Πολεμικό ημερολόγιο του βεργαντίνου "Αθηνά", υποναυαρχίδος του ελληνικού στόλου του 1821*. Αθήνα: Βεργίνα. 2005.
133. Σιάσιος Δημ. Μ., *Οι Κασομούληδες του 1821 και η Σιάτιστα Βέρμιο - Νάουσα - Όλυμπος - Ψαρά - Ύδρα - Τρίπολη - Δερβενάκια - Ναύπλιο - Σχοινόλακα – Μεσολόγγι*. [Ν. Ψυχικό: χ.ε.], 2011.
134. Σκιαδαρέση Μαρ., *Κωνσταντίνος Κανάρης*. Αθήνα: Άμμος, 1997.
135. Σκλαβούνος Γεωργ., *Ο άγνωστος Καποδίστριας : Μαρτυρίες και γνώμες για τον Ιωάννη Καποδίστρια*. Αθήνα: Παπαζήσης, 2011.
136. Σκλαβούνος Γεωργ., *Ο άγνωστος Καποδίστριας : μαρτυρίες και γνώμες για τον Ιωάννη Καποδίστρια "Δελφούς της Οικουμένης" ήθελε την Ελλάδα ο Ιωάννης Καποδίστριας*. Αθήνα: Παπαζήσης, 2011.
137. Σπηλιάκος Αγ., *Ο καπετάν Δεσπότης : Επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος - Πανηγυρική μνήμη*. Αθήνα: τυπ. Π. Χρονόπουλου, 1971.
138. Σπηλιάκος Σπ., *Η Ιστορία των Βρεσθένων*. Αθήνα: χ.ε., 1928.
139. Σπηλιάκος Σπ., *Η συνέλευσις των Καλτεζών και η πρώτη Πελοποννησιακή Γερουσία*. Πειραιεύς: [χ.ε.], 1961.
140. Σταθόπουλος Ευστ., *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης : Ο λεβέντης του Μοριά Ιστορική και κοινωνική μελέτη*. Αθήνα: [χ.ε.], 1991.
141. Σταματόπουλος Τ., *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την επανάσταση του 1821*. Αθήνα: Κάλβος, 1971-1972.
142. Σταμέλος Δημ., *Ανδρέας Μιαούλης : Έπος και τραγωδία*. Αθήνα: Εστία, 2003.
143. Σταμέλος Δημ., *Ο θάνατος του Καραϊσκάκη. Συμπωματικό γεγονός ή οργανωμένη δολοφονία;* Αθήνα: Εστία, 2009.
144. Σταμπολής Γεωργ., *Γεωργάκης Ολύμπιος : ο μεγάλος αγωνιστής του εικοσιένα, το καύχημα της τιμής και της θυσίας*. [Αθήνα]: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, [1970].
145. Στεφάνου Αναστ., *Ο Κολοκοτρώνης : ζυλοκόπος, αγωνιστής, στρατηλάτης, ελευθερωτής στα 200 χρόνια από τη γέννησι του Γέρου του Μωριά (1770 - 1970)*. Αθήνα: [χ.ε.], 1970.

146. Στουγιαννάκης Ευστ., *Ιστορία της Πόλεως Ναούσης από της ιδρύσεως μέχρι της καταστροφής του 1822*. Έδεσσα: Γ.& Ε. Στουγιαννάκης, 1925.
147. Ταρσούλη Αθ. *Μαντώ Μαυρογένους : Η ηρωϊκή κόρη της Μυκόνου*. [Αθήναι]: [χ.ε.], [1932].
148. Τατσιόπουλος Λ., *Νικόλαος Σκουφάς : Ο εθνεγέρτης αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας*. Ιωάννινα: [χ.ε.], 1980.
149. Τούντα-Φεργάδη Αρ., *Ο Ιωάννης Καποδίστριας ως διπλωμάτης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2009.
150. Τσάτσος Κων., *Δάφνη στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια : Διακόσια χρόνια από τη γέννησή του*. Αθήνα: [χ.ε.], 1978.
151. Τσοκόπουλος Γεωργ. – Αγαπητός Αγ. – Μιαούλης Αντ., *Άπαντα για τον ναύαρχο Μιαούλη*. Αθήνα: Μέρμηγκας, [2009].
152. Φιλήμων Ιωαν., *Δοκίμιον ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρείας*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2021.
153. Φωτιάδης Δημ., *Κανάρης*. Αθήνα: Μέλισσα, 1967.
154. Φωτιάδης Δημ. *Καραϊσκάκης*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1987.
155. Φωτιάδης Δημ., *Κολοκοτρώνης Η δίκη του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1987.
156. Φωτόπουλος Απ., *Νικητάρης: Νικήτα Σταματελόπουλου, Στρατηγού, θρυλικού ήρωος του 1821 η επική ιστορία εις διάλογον και εικόνας*. Αθήνα: [χ.ε.], 1963.
157. Χαβέλας Χαρ., *Νικόλαος Σκουφάς : Ο ιδρυτής της Φιλικής Εταιρείας*. Αθήνα: [χ.ε.], 1971.
158. Χαλκιαδάκης Εμμ., *Εκκλησία και Πολιτική στην Ελλάδα : Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας (1828-1831)*. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2017.
159. Χαραλαμπίδης Δημ., *Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και η πολιτική*. Αθήνα: Κάκτος, 2002.
160. Χρυσανθόπουλος Φώτιος (Φωτάκος), *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοποννήσον ελθόντων : κληρικών στρατιωτικών και πολιτικών των αγωνισαμένων τον αγώνα της επαναστάσεως*. Αθήνα: τυπ. Π.Δ. Σακελλαρίου, 1888.
161. Χρυσανθόπουλος Φώτιος (Φωτάκος), *Απομνημονεύματα περί της ελληνικής επαναστάσεως*. Αθήνα: Επικαιρότητα, 2005.
162. Durand-Viel Georges E. J., *Les campagnes navales de Mohammed Aly et d' Ibrahim*. Paris: Impremiere Nationale, 1935.
163. Hering Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821 – 1936*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 2008.

ΑΡΘΡΑ

1. Κατσιαρδή Ο. (1979). Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεία από τα αρχεία της Τεργέστης. *Μνήμων*, 7, 150–174. <https://doi.org/10.12681/mnimon.210>.

2. Λούκος Χ. Κ. (2013). Ο Κυβερνήτης Ιω. Καποδίστριας και οι Μαυρομιχαλαίου. *Μνήμων*, 4, 1–110. <https://doi.org/10.12681/mnimon.178>.
3. Λουλές Δ. (1985). Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και η Ρωσία. *Μνήμων*, 10, 77–95. <https://doi.org/10.12681/mnimon.323>.
4. Σβολόπουλος Κων., «Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας: Μια επαναπροσέγγιση», *Τα Ιστορικά* 18:35 (2001).

ΑΡΘΡΑ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

1. Μπακοβασίλης Σ.Α., «Αριστείδης Παπάς ή Πωπ, ο άγνωστος Τρικαλινός της Φιλικής (1783-1821)» στην ιστοσελίδα <https://trikalacity.gr>, 28/5/2020.
2. Μπουτάτος Χρ., «Γεώργιος Σταύρος «Ο πρώτος διοικητής της Εθνικής Τράπεζας», στην ιστοσελίδα www.reporter.gr, 19/2/2013.
3. Παπαθανασόπουλος Γεωργ., «Ο Επίσκοπος Ρωγών Ιωσήφ – Ο εθνομάρτυρας του Μεσολογγίου» στην ιστοσελίδα <https://www.ekklisiaonline.gr>, 12/4/2020.
4. «Ποιος ήταν ο Αριστείδης Παπάς;» στο ιστολόγιο <https://blogs.sch.gr>
5. Σιακωτός Βασ., «Παναγιώτης Σέκερης, ο ανιδιοτελής πατριώτης και ευεργέτης του έθνους», στην ιστοσελίδα <https://www.arcadiaportal.gr>, 2/2/2021.

Συλλογικά έργα

1. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Larousse-Britannica
2. Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού ελληνισμού
3. Ιστορία του ελληνικού έθνους, Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1832), τόμος ΙΒ΄. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975.
4. Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό

Ιστοσελίδες και ιστολόγια

www.anatolh.com

www.antexoume.wordpress.com

www.antikarkiniko.gr

www.arcadians.gr

www.archetai.gr

www.biblionet.gr
www.digitallibrary.academyofathens.gr
www.dreampontos.com
www.egnomi.gr
www.24grammata.com
www.ellinoistorin.gr
www.empros.gr
www.enallaktikidrasi.com
www.enromiosini.gr
www.epona.gr
www.e-mesara.gr
www.geetha.mil.gr
www.gpapanikolaou.gr
www.hellenicaworld.com
www.himara.gr
www.iefimerida.gr
www.in.gr
www.ioanniskapodistriass.com
www.koutouzis.gr
www.kozan.gr
www.laxanas.blogspot.gr
www.lifo.gr
www.livepedia.gr
www.im-manis.gr
www.mantzaros.gr
www.metapedia.org

<https://mikrasiatis.gr>

www.mixanitouxronou.com

www.ogdoo.gr

www.panagiasoumela.gr

www.patris.gr

www.pemptousia.gr

www.poimin.gr

www.reporter.gr

www.romfea.gr

www.sansimera.gr

www.serrelib.gr

www.syneti.gr

www.wikipedia.org

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Ιωάννης Παπαφλωράτος γεννήθηκε το 1973. Εισήχθη μεταξύ των πρώτων στη Νομική Σχολή Κομοτηνής, το 1992. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του, εργάστηκε ως ερευνητής στο Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛ.Ι.Α.Μ.Ε.Π.) και η εργασία του υπό τον τίτλο «Οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών επί της Γιουγκοσλαβικής κρίσεως (ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση), 1991-1996» (η οποία εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του καθηγητή κ. Ιωάννη Βαληνάκη) εκδόθηκε υπό την μορφή Background Paper σε 4 τόμους για τις διπλωματικές μας υπηρεσίες. Το 1997, έλαβε το πτυχίο του και την ίδια χρονιά μετέβη στην Ολλανδία για μεταπτυχιακές σπουδές. Το 1998, απέκτησε μεταπτυχιακό τίτλο εξειδίκευσης στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σχέσεις από το Amsterdam School of International Relations. Το 1999, άρχισε την εκπόνηση της διεπιστημονικής διδακτορικής διατριβής του υπό την επίβλεψη του αείμνηστου καθηγητή και ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Σβολοπούλου. Το 2004, αναγορεύθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών με «άριστα». Κατόπιν, εργάστηκε ως ερευνητής στην Ακαδημία Αθηνών επί διετία. Τον Σεπτέμβριο του 2009, υπήρξε διαλέκτης στο Πολυεθνικό Κέντρο Εκπαιδύσεως Επιχειρήσεων Υποστηρίξεως Ειρήνης του ΝΑΤΟ. Σήμερα, διδάσκει στη Σχολή Εθνικής Αμύνης (Σ.ΕΘ.Α.), τη Σχολή Εθνικής Ασφαλείας (Σ.Ε.Α.), την Αεροπορική Σχολή Πολέμου, τη Σχολή Διοικήσεως Επιτελών Πολεμικής Αεροπορίας, τη Σχολή Πολέμου Στρατού Ξηράς και τη Σχολή Ικάρων, ενώ έχει διδάξει στη Σχολή Μετεκπαιδύσεως και Επιμορφώσεως της Ελληνικής Αστυνομίας Βορείου Ελλάδος, τη Σχολή Νομικών Συμβούλων και το Λαϊκό Πανεπιστήμιο. Τον Δεκέμβριο του 2010, βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών για το σύγγραμμά του υπό τον τίτλο «Η ελληνοϊταλική κρίση του 1923 - Το επεισόδιο Tellini/Κερκύρας». Έχει συμμετάσχει ως ομιλητής σε 31 διεθνή και ελληνικά επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, καθώς και ως συγγραφέας σε 7 συλλογικά έργα. Έχουν ήδη εκδοθεί 22 βιβλία του (ένα εκ των οποίων είναι το δίτομο έργο υπό τον τίτλο «Η ιστορία του Ελληνικού Στρατού», το οποίο έχει προλογίσει ο αείμνηστος επίτιμος Αρχηγός ΓΕΕΘΑ Στρατηγός Μιχ. Κωσταράκος), ενώ έχουν δημοσιευθεί περισσότερα από 340 άρθρα του σε εφημερίδες και περιοδικά.